ADVIEZEN

IN DE

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

VAN

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TWEEDE DEEL.

EERSTE AFLEVERING.

LAGER ONDERWIJS.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1857.

☞ Zie de binnen- en achterzijde van den Omslag.

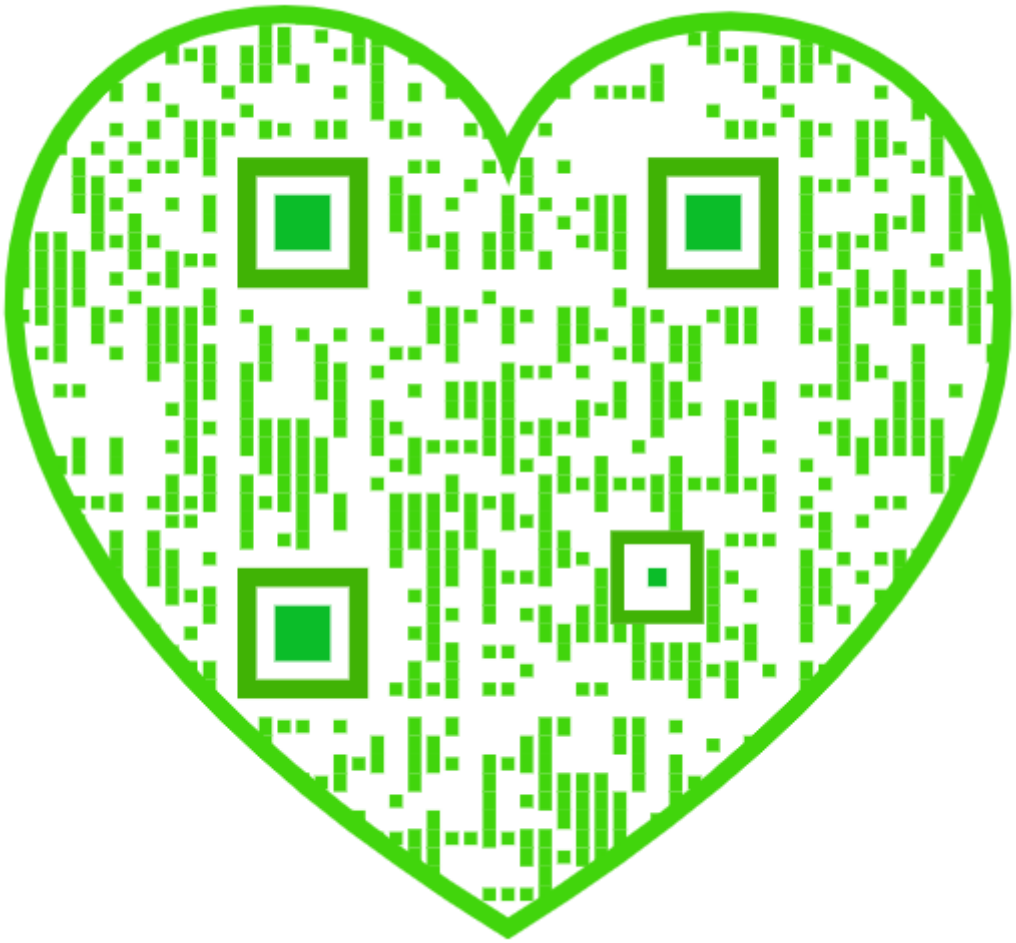

Niet te onpas, dunkt me, is thans, bij de uitgaaf mijner Adviezen, het *lager onderwijs* aan de beurt.

Immers acht ik, nu vooral, wenschelijk al wat de strekking heeft om het onderwerp aan den nevel der hartstogtelijkheid van het oogenblik te ontrukken; zoodat het overwogen worde buiten kansrekeningen en bijoogmerken der Politiek. Dergelijke onbevangen beschouwing zal leiden tot het besluit dat geen inlassching van het woord *Christelijk* in de wet iets beteekent; dat van gedwongen vereeniging der Protestanten en Roomsch Catholijken de *Godsdienstlooze* school het onvermijdelijk gevolg is, en dat, ter verwezenlijking van de gedachte des Konings, "behoud der Christelijke volksschool, der school van 1806, althans voor de Protestanten," naar onze grondwettige instellingen dan alleen mogelijkheid bestaat, wanneer, door afzondering, èn voor de Godsdienstige behoefte èn voor het regt van allen gezorgd wordt.

GR. V. PR.

16 Januarij 1857.

ADVIEZEN

IN DE

TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

VAN

Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

TWEEDE DEEL.

EERSTE AFLEVERING.

LAGER ONDERWIJS.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1857.

** Vooral in het *lager* Onderwijs heb ik, zoowel in als buiten de Kamer, steeds, zonder krenking van het regt der andere Gezindheden, getracht wat voor den Protestantschen Christen onmisbaar is te verkrijgen.

In 1837 (*de Maatregelen tegen de Afgescheidenen*) schreef ik: „Gelijk door zamensmelting der nationale verscheidenheden eenheid in den Staat, zoo werd eenheid van Godsdienstig onderwijs op de school door zamensmelting der geloofsverscheidenheden gezocht. Het onderwijs, zeide men, mag voorzeker algemeen christelijk, doch voor niemand, zelfs niet voor de Joden, aanstootelijk zijn. Een christelijk onderwijs niet aanstootelijk voor hem naar wiens geloof Christus te regt als Godslasteraar is gekruist! Bijbelsche geschiedenis en zedekunde mag worden geleerd; maar die historie is geen historie, en die moraal is geen moraal. Afgescheiden van al hetgeen onder de rubriek van het leerstellig onderwijs wordt gebragt, heeft de Bijbelsche historie geene beteekenis meer; het is blijkbaar dat men aldus aan de gebeurtenissen kleur, karakter, en wezen ontneemt, en dat, om uit allen het grootste voorbeeld te kiezen, een Christus, in wien men geen God en Zaligmaker aanbidt, zelfs geen historische Christus meer is. Zonder verband tot de geopenbaarde leer waarin de wortel van alle verandering des harten, van alle pligtbetrachting ligt, zijn opwekkingen tot deugd niet anders dan opwekking tot Heidensche zelfgenoegzaamheid, waarbij men eerzucht en belang als verderfelijke surrogaten voor Evangelische waarheden gebruikt." In 1840 (*Bijdrage tot herziening der Grondwet*) noemde ik de vereeniging der Gezindheden op de scholen „noodlottig;" omdat zij terzijdestelling van hetgeen in het Evangelie de hoofdzaak is meêbrengt.

De doorbladering der Adviezen (in 1840, zoowel als van 1849 tot 1856) zal, naar ik mij vlei, het bewijs geven dat ik, als volksvertegenwoordiger, aan deze antecedenten getrouw ben geweest; getrouw ook aan den wensch in 1841, als lid eener Staatscommissie, bij afzonderlijke Nota, kenbaar gemaakt: „dat er eenmaal een middel moge gevonden worden om *den overgang der gemengde in niet-gemengde scholen op geleidelijke wijs te bewerken.*"

ONDERWIJS, REGT DER GEZINDHEDEN,

EN

VERHOUDING TOT DE ROOMSCH-CATHOLIEKEN.

LAGER ONDERWIJS.

23 *Februarij* 1849.

*** De ergernis over de miskenning der vrijheid van onderwijs was verdubbeld, toen het Besluit van 2 Januarij 1842, ter gemoetkoming uitgevaardigd, jaar op jaar, in tegenspraak met den Vorstelijken wil en ter bespotting van het Koninklijk gezag, tot meerdere willekeur misbruikt werd. Daarom ook verlangde ik, in het Adres van antwoord, bij amendement te vragen, *zooveel mogelijk de onverwijlde toepassing* der vrijheden en regten, welke de Grondwet aan het Nederlandsche volk waarborgt.

Ik bedoel met dit amendement het *lager onderwijs.* Zoo de gewone vorm gevolgd was, zou ik eene meer uitvoerige wijziging voorgesteld hebben, namelijk:

„In afwachting der algemeene regeling van het lager onderwijs, waartoe, uit den aard der zaak, bedaard overleg en rijp beraad vereischt wordt, zouden wij, gedachtig ook aan Uwer Majesteits begeerte, reeds bij den aanvang van Hare regering geopenbaard, wenschelijk achten dat aan billijke bezwaren, door handhaving of, voor zoo ver noodig en doenlijk, door onverwijlde wijziging der bestaande verordeningen, mogt worden een einde gemaakt."

Men houde wel in het oog wat eigenlijk het onderwerp is van beklag; wat nu verlangd wordt. Geen ter zijdestelling, maar betere handhaving der *bestaande* verordeningen; geen overtreden van het tweede additionele artikel der Grondwet; geen vergrijp tegen de wet van 1806, of tegen besluiten die nog verbindende kracht hebben. Ik verzet mij niet tegen de autorisatie door Gemeentebestuur en Gedeputeerde Staten, maar tegen het *misbruik;* zelfs niet tegen het misbruik, voor zoo ver dit onvermijdelijk gevolg is van bevoegdheid, maar tegen de *regels* die men, tegen den zin en geest der verordeningen, openlijk als leiddraad neemt. Sommige besturen meenen de autorisatie naar *willekeur* te mogen ontzeggen. Anderen letten op de bestaande *behoefte*, doch, als maatstaf, enkel op het *getal*, niet op den *aard* der scholen. Nog anderen erkennen dat *godsdienstige* behoefte in aanmerking komt, doch bepalen, als waren zij regters in geloofszaken, of de school waartegen men bezwaar heeft, godsdienstig *genoeg* is. Nog één voorbeeld, niet omdat ik persoonlijk in de zaak ben betrokken, maar omdat het eene eigen categorie vormt. In 's Hage, waar onlangs, na vijf

jaren, de autorisatie door Gedeputeerde Staten verleend is, heeft de Regering beweerd dat geen autorisatie mogt gegeven worden dan aan bijzondere scholen, in alles aan de openbare scholen gelijk[1].

Nooit is er van de zijde der besturen meer weigerachtigheid geweest dan sedert het besluit van 2 Januarij 1842, waarbij tegemoetkoming bedoeld was. — Er is dwang, ten gevolge der *verkeerde toepassing van bestaande verordeningen.* Dit heeft lang geduurd en kan nog lang duren. De organieke wet behoeft eerst in de volgende zitting te worden voorgedragen; het onderwerp is moeijelijk en teeder, aanneming twijfelachtig. Zoo kunnen wij, jaar op jaar, onder den dwang blijven; de regering van 's Hage althans heeft, ook na de grondwetherziening van 1848, volhard. — Zal nu het Gouvernement bij voortduring lijdelijk toezien? dulden dat, op de eene plaats vrijheid van onderwijs zij, op de andere niet? De Regering neme maatregelen om die ongelijkheid van begrip en van uitlegging te doen ophouden. Ik reken op ondersteuning door den Minister van Justitie; want deze heeft, in de Dubbele Kamer op 7 October ll., gezegd:

„Ik behoor niet tot de halve vrijzinnigen, die aan gelijkdenkenden als zij vrijheid toestaan en die aan andersdenkenden weigeren. Ik heb steeds de vrijheid, maar onderworpen aan openbare orde en aan de wetten die er zijn en zoolang zij er zijn, in den vollen omvang van de beteekenis van het woord, voorgestaan, en dit is alzoo het eenig antwoord dat ik met betrekking tot het onderwerp thans geven kan. Zoolang de nieuwe in dit wetsontwerp toegezegde wet niet zal zijn uitgevoerd, mag en kan de wet van 1806 niet ter zijde worden gesteld. Zoodanige handelwijze zou strijdig zijn met de in de additionele artikelen voorkomende bepaling, dat alle op het oogenblik der afkondiging van de veranderingen in de Grondwet verbindende wetten, reglementen en besluiten gehandhaafd worden, tot dat zij achtervolgens door andere worden vervangen. Maar die ter zijdestelling eischte de geachte spreker uit Zuid-Holland[a] ook niet. Hij verlangde dat inmiddels de bedoelde wet van 1806 in milderen zin opgenomen en op eene vrijzinniger wijze toegepast zou worden. Ik zeg met hem, dat het kwaad dat bestaat en nog bestaat, minder gelegen is in de wet, dan in de wijze waarop zij soms is geïnterpreteerd geworden. Ik voeg er met hem bij, dat ik verwacht *dat eene Regering, die de vrijheid van onderwijs heeft voorgesteld, al wat mogelijk is zal aanwenden om de betrekkelijk dit onderwerp bestaande wettelijke bepalingen in een milderen zin toe te passen.*"

Wel nu, ziedaar het eenig verlangen. En ('t geen ik naauwelijks kan vermoeden) meent iemand dat de plaatselijke en provinciale besturen, een onvoorwaardelijk regt van afwijzing hebben, dan zou een *transitoire* maatregel dit bezwaar uit den weg ruimen. In de Staats-Commissie van 1840, waarvan ik eer had lid te zijn, is zoodanige maatregel voorgesteld, Niettegenstaande de voorstanders

---

[1] In de Resolutie van 13 Maart 1844, volgens welke *alle* Volksscholen, zonder onderscheid, ook de inrigtingen van *bijzonder* onderwijs, voor kinderen van iedereen, *tot welk kerkgenootschap hij ook moge behooren*, moeten geschikt zijn.

a MACKAY.

van het bestaande schoolsysteem sterk waren, werd het voorstel met algemeene stemmen goedgekeurd en met nadruk aan de Regering overgebragt. De Commissie stelde voor:

„dat de autorisatiën tot oprigting van bijzondere scholen niet dan om *zeer gewigtige redenen* zouden mogen worden geweigerd, en dat in alle gevallen die redenen, vóór het afwijzen van het daartoe gedaan verzoek, binnen den bepaalden termijn, door tusschenkomst van Gedeputeerde Staten, aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, en vervolgens door het Departement aan de beoordeeling des Konings, zullen moeten worden onderworpen."

Nagenoeg hetzelfde denkbeeld als nu in art. 5 van het ontwerp van wet betrekkelijk het regt van vereeniging [1].

Ik hoop dat aanneming met eenparige stemmen het bewijs levere dat de Kamer de vrijheid van onderwijs, in beginsel door de Grondwet opgenomen, zuiver en getrouw in toepassing wenscht te brengen.

—

*** Verscheidene leden ondersteunden het amendement. De heer Storm stelde voor, waartegen ik geen bezwaar had, in plaats van „de ontwikkeling en zooveel mogelijk de onverwijlde toepassing" te lezen „*de onverwijlde ontwikkeling.*" Het amendement werd bestreden door de Commissie en vooral door den Minister van Binnenlandsche Zaken. Deze schreef mij, door misverstand voorzeker, de bedoeling toe waartegen ik geprotesteerd had. „Het verlangen," zeide hij, „komt eigenlijk hierop neder, om, uit hoofde van een bijzonder belang, af te wijken van de bestaande wetgeving voor het onderwijs, en tot dat einde des noods daar te stellen een transitoiren maatregel. Het zou mij onraadzaam voorkomen, dat aan dit verlangen gevolg wierd gegeven."

Ik heb met genoegen ontwaard dat zoo velen belangstelling in de vrijheid van onderwijs hebben doen blijken; ook de voorgaande spreker [a], die in vele geschriften getoond heeft dat hij de vrijheid van onderwijs, even als vele andere vrijheden en regten, op hoogen prijs stelt. Evenzeer was het mij aangenaam te ontwaren dat de Minister van Justitie steeds dezelfde gevoelens belijdt, en spoedige regeling verlangt. De President der Commissie [a] meent echter dat aanneming van het amendement weinig winst voor de zaak aanbrengen zou. Mij dunkt integendeel dat zij, in verband met de discussie, aan de Regering zal toonen dat de Kamer gezind is dergelijke vrijheden beter te schragen dan vroeger plaats had.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft den inhoud mijner rede min juist gevat. Ik verlang *geene afwijking* van de wet. Ik wenscht dat de *bestaande* verordeningen behoorlijk worden toegepast. Ik begrijp niet waarom het onmogelijk is de Gedeputeerde Staten in te lichten omtrent de alleen wettige toepassing van het-

[1] „Het verlof, door het plaatselijk bestuur geweigerd, kan door Gedeputeerde Staten en door den Koning worden verleend."

a THORBECKE.

geen is verordend. Zijn dan Gedeputeerde Staten en plaatselijke overheden zoo onafhankelijk, dat zij omtrent den aard en omvang hunner bevoegdheid geene teregtwijzing kunnen ontvangen? is het zonder voorbeeld dat hun zoodanig een aanschrijving van den Minister van Finantiën, of van een ander Minister toegezonden werd? Zoo de stelling van den Minister juist is, zouden de ingezetenen, na al het gebeurde in het vorige jaar, na de belofte van den Minister, nog, in de meest dierbare regten, overgeleverd blijven aan de willekeur der overheden; in afwachting eener nieuwe wetgeving, die lang kan worden gewacht. Vreemd was de onderlinge tegenspraak der Ministers. Het is te wenschen dat nu, na de Grondwetherziening, meer dan heden gebleken is, bij het homogeen Ministerie eenstemmigheid zij.

Het amendement werd aangenomen met 34 tegen 29 stemmen.

---

17 *December* 1849.

*** Ik maakte van de eerste gelegenheid gebruik om, met het oog op het *openbaar* schoolwezen, te protesteren tegen de *Godsdienstelooze* of louter *burgerlijk maatschappelijke* school, voorgedragen door het Ministerie de Kempenaer in Aug. 1849: „Wanneer het regt van de Gezindheden ten aanzien, ik zeg niet van het bijzonder, maar van het openbaar onderwijs niet erkend wordt; wanneer wederom soortgelijke wet als in de afgeloopen zitting wordt voorgedragen; wanneer in Nederland de volkomen afscheiding ingevoerd wordt van school en godsdienst, welke in die wet en in de memorie van toelichting op den voorgrond is gesteld, zal het onderwijs voor de opleiding van de Natie verderfelijk zijn." — Zie de rede in de volgende afdeeling.

---

20 en 21 *December* 1849.

*** Bij de Circulaire van 2 December was aan Gedeputeerde Staten de wensch van den Minister van Binnenlandsche Zaken kenbaar gemaakt, naar meer billijkheid in de autorisatie van bijzondere scholen. De Minister vond dit genoeg, om het *naderen* der wet op het onderwijs. Mij scheen het te weinig; omdat ik van dit *naderen* niet overtuigd was; omdat door sommige autoriteiten tot het systema van willekeur teruggekeerd werd; omdat het bescherming gold tegen een onregt waarbij de geest en bedoeling èn der wet van 1806, èn der Grondwet van 1815 miskend werd.

.... Om het doel van *de Circulaire* te bereiken, wordt eene *transitoire wet* vereischt. Ik verzoek echter den Minister van Justitie mijn dank aan den afwezigen ambtgenoot te willen brengen. Men heeft gezegd: „wacht op onze daden!" dit noem ik een *daad*, dit is een programma; eene verpligting die het Gouvernement op zich neemt om de *bestaande* wet — hier komt geen beroep op het tweede additionele artikel te pas — in milden zin ten uitvoer te leggen. Hier is een poging om de Grondwet, volgens het adres van ant-

woord, tot *weldaad* te maken; een bewijs dat het Ministerie in deze *homogeen is met de Kamer;* de Kamer heeft zich aan de vrijheid van het onderwijs altijd gunstig betoond. Doch de Circulaire is ongenoegzaam. Mijn wensch is dat eene transitoire wet *onverwijld* tot stand kome. Met opzet gebruik ik het woord *onverwijld*, reeds in het eerste adres gebezigd, terwijl desniettemin een jaar verstreek zonder dat iets verrigt is. *Onverwijld* eene transitoire wet, waarbij geschiede wat negen jaren geleden gevraagd is. De Staatscommissie voor het lager onderwijs in 1849 door Koning Willem II zamengeroepen, heeft eenstemmig verzocht dat de autorisatie niet dan om *zeer gewigtige redenen* zou worden geweigerd en de redenen voor het afwijzen binnen bepaalden termijn, door tusschenkomst van Gedeputeerde Staten, aan den Minister zouden kenbaar gemaakt en door dezen aan het oordeel des Konings onderworpen worden. Die wensch zou in eene *wet* moeten geformuleerd worden. — Hiertegen kunnen drie bedenkingen worden gemaakt: de moeijelijkheden zijn niet groot meer; de wet zal niet lang meer achterblijven; wij behooren af te wachten de werking van de Circulaire.

De moeijelijkheden zijn niet groot meer. — De moeijelijkheden, in 1848 zeer verminderd, zijn in 1849 toegenomen. Er zijn besturen die, onder den druk van 1848, het hoofd gebogen hebben, gelijk eene bies in den storm, en het in 1849 hebben opgeheurd; zoodat veel weder is, gelijk het was. Ik zou voorbeelden kunnen aanhalen. Men zal vragen: hoe is dit mogelijk, welke argumenten gebruikt men? De zaak is eenvoudig: vooruitgedreven, liet men de argumenten liggen; wedergekeerd, vindt men ze terug: geen argument, hoe onbeduidend en hoe dikwijls wederlegd, dat men niet weder opraapt. Ik laat de bijzonderheden daar. Indien er geene moeijelijkheden waren en de zaak geen belang had, kwam de Circulaire niet te pas. De Minister zelf schrijft: „de ongelijkheid *bestaat*, daar sommige autoriteiten het oprigten van scholen zeer gemakkelijk, andere daarentegen het moeijelijk maken." Volgens den Minister dus, heeft de eerste bedenking geen kracht.

Volgens den Minister, is de wet *aanstaande*. Ik beweer dat ze iederen dag verder afwijkt. — Waar geen heerschende Kerk is, zijn drie stelsels op het onderwijs denkbaar. Het eerste scheidt de godsdienst van het onderwijs af en maakt de school tot eene plaats waar schrijven, rekenen en lezen geleerd wordt. Dit systeem is sedert lang door deskundigen afgekeurd; maar een Gouvernement, wegens verschil der Gezindheden, in verlegenheid geraakt, grijpt het, als een eenvoudig redmiddel, aan; van daar dat ook ons dergelijke wet is voorgelegd. — Het tweede systeem acht den Staat bevoegd een schoolgodsdienst ten rigtsnoer te stellen; de Staat, als geestelijk geneesheer, bepaalt de maat en gehalte van het godsdienstig voedsel der Natie; bepaling, naar gelang der omstandigheden of der veranderde inzigten van het Gouvernement, voor afwisseling

vatbaar. Dit tweede stelsel vindt van vele zijden tegenspraak. — Het derde laat den Staat in overleg treden met de Gezindheden en vindt ook geen algemeenen bijval.

Ik heb onlangs, op grond van het regt der Gezindheden, den Minister van Justitie verzocht niet te dulden dat soortgelijke wet op het onderwijs voorgedragen wierd als verleden jaar. De Minister zweeg. Het zwijgen geeft hoop. Hoe dit zij, het vooruitzigt van spoedig tot stand komen is met alle waarschijnlijkheid in strijd. Elk van de drie stelsels zal in deze Kamer zooveel tegenstand vinden dat wij, even als in Frankrijk, welligt vele jaren naar de wet zullen wachten.

Eene bedenking blijft over. Wij hebben de *Circulaire* en moeten de werking afwachten.

Ik zou in overweging geven of de Minister den vijand niet te ligt telt; of de Circulaire het oogmerk zal bereiken dat een Koninklijk besluit, eene wet, ja de Grondwet zelf, niet bereikt heeft. — Een *Koninklijk besluit.* Het is bekend dat de bedoeling van den Koning in 1840, en ook bij het nemen van het besluit van 1842, geweest is, te gemoet te komen aan hen die, uit een godsdienstig oogpunt, bezwaar hadden tegen de openbare school. Daarom moest voor de vrijheid van bijzondere scholen beter worden gezorgd. Het tegendeel is gebeurd. Van het oogenblik af dat het besluit werd genomen, is de tegenstand feller en feller geworden. Zal nu de Circulaire doen waartoe het Koninklijk besluit niet bij magte geweest is? — De *wet* van 1806 vermogt het ook niet; zij is geweest reactie tegen de wetten van 1803 en 1801, waarin het bijzonder onderwijs te niet gedaan en in het openbaar schoolwezen geënclaveerd werd; zij was aan vrijheid van bijzonder onderwijs niet vijandig. Ik vraag wederom: zal de Circulaire meer doen dan een Koninklijk besluit en eene wet? — De *Grondwet* van 1815 was aan het bijzonder onderwijs gunstig, en mogt de Minister daaraan twijfelen, ik zou mij beroepen op hetgeen hij in zijne Aanteekening op de Grondwet en reeds vóór jaren geschreven heeft, toen men onder de Grondwet van 1815 betamelijke vrijheid van bijzonder onderwijs bestreed. Toen heeft hij van de theorie, welke alleen aan de Regering het regt toekent om onderwijs te geven, gezegd: „De verontwaardiging weêrhoudt mij om deze ongelukkige leer verder na te gaan. En ik kan een smartelijk gevoel niet onderdrukken, dat men het waagt, om in dit land, van ouds den zetel der vrijheid, en aan onze vrijgezinde en edelmoedige regering zulke lessen te geven van een despotisme dat slechts in Frankrijk op de puinhoopen eener omwenteling kon stand grijpen, welke alle gevoel van eigene en nationale waarde uitgedoofd had. Geen Nederlandsch hart kan zoodanige leeringen koesteren of ze dulden[1]." De Minister schreef menige bladzijde waarvoor het Vaderland hem

---

[1] *Over het bestuur van het onderwijs*, Zutphen 1829.

dank schuldig is, geene waarop hij met meer genoegen kan terugzien. Ik zeg weder: zal de Circulaire doen wat de Grondwet niet heeft kunnen doen?

Er is reeds eene Circulaire van 1842 in denzelfden zin en geest, van den Minister Schimmelpenninck, bij het uitvaardigen van het besluit. Daarbij is, ongeveer gelijk thans, aan de plaatselijke en gewestelijke besturen aanbevolen vrijgevigheid in uitlegging en toepassing. Waarom zal de Circulaire van 1849 meer invloed uitoefenen dan die 1842? — De vorige Minister is in onaangenamen toestand geraakt, ten gevolge van de Circulaire; hij heeft moeten dulden dat zij niet werd nageleefd. Wanneer, bij voorbeeld, men het besluit van 1842 vergelijkt met eene afwijzende dispositie op een request aan het stedelijk bestuur van 's Gravenhage — merkwaardige bijdrage ter juiste waardering van den toestand — ziet men dat de zin van het besluit omgekeerd is. De Circulaire kwam niet in aanmerking, en de Minister heeft moeten dulden dat zijn gezag, en dat des Konings, in de residentie ter zijde gesteld wierd. Ik acht dat de Circulaire de zaak verergeren zal. Het is een halve maatregel; de Regering zal tegenwerking ontmoeten. Natuurlijk; het zal in twijfel worden getrokken of de Circulaire (daar in de Grondwet, ook vóór 1848, regeling van het onderwijs bij de *wet* bedoeld werd) genoegzame kracht heeft. De Minister zegt: „Niet zonder grond zou kunnen worden beweerd dat de uitvoerende magt ten deze aan de besturen toegekend, uit den aard der zaak ondergeschikt is aan de algemeene uitvoerende magt." Desniettemin zal aan den anderen kant het tegendeel beweerd worden. Ten gevolge van de Circulaire zullen des te meer klagten ontstaan. Het is wenschelijk dat kleingeestige oppositie tegen dit Ministerie worde geweerd; doch wanneer men een blik werpt in het menschelijk hart, is het waarschijnlijk dat de Circulaire dezen wederstand zal opwekken. Zij is niet noodig voor besturen die de Grondwet in milden geest willen helpen ten uitvoer brengen, en derhalve met den Minister eenstemmig zijn; zij is geschreven voor die welke zouden handelen in tegenovergestelden zin. Weet ge welke taal door sommigen zal worden gevoerd? „Het zal den Minister *zeer aangenaam* zijn; ei! juist daarom is het mij niet aangenaam en ik zal het niet doen." Men zal willen toonen dat men geen sympathie voor het Bewind heeft. De Circulaire zal schadelijk zijn voor het Ministerie en voor ons: wij zullen minder gemakkelijk verkrijgen hetgeen wij verlangen, en de eerste daad van het Ministerie, dat gezegd heeft: „wacht op onze daden," van het Ministerie, aan hetwelk men veerkracht toeschrijft, zal eene ijdele daad zijn, daad zonder gevolg, en die den toestand eer verergeren dan verbeteren zal.

Dit is eene zaak waarin de Kamer belang stelt. Ik acht dat de vrijheid van *bijzonder* onderwijs (het *openbare* laat ik daar) haar sympathie heeft, en dat zij behoorlijke vrijheid, niet enkel op het papier, in de Grondwet, maar in wezenlijkheid verlangt. Mag ik dan niet zeggen dat het, voor de eer der Kamer en om het

gewigt der zaak, wenschelijk is, dat nu eindelijk de voorziening, zoolang verwacht, tot stand kome?

Eene tegenwerping verzweeg ik, omdat ze, naar ik vertrouw, in deze Kamer niet zal gemaakt worden. Buiten de Kamer is eene magtige en talrijke tegenpartij, die ze wel maakt; eene partij die geen regeling van het onderwijs met meerdere vrijheid toelaat, eer de algemeene wet tot stand komt. En waarom niet? de zaak is beslist, het is uitgemaakt dat er vrijheid van bijzonder onderwijs moet zijn; waarom nu niet? waarom geen gedeeltelijke voorziening? waarom mogen de ingezetenen omtrent hunne dierbaarste belangen niet te vrede gesteld worden? Omdat deze partij, bij de wetgeving op het lager onderwijs, aan art. 194 der Grondwet verlangt eene interpretatie te geven waardoor de vrijheid van *bijzonder* onderwijs te niet ga. Later verlangt ook zij vrijheid van bijzonder onderwijs, o ja, maar hoe? Als of iemand zich in een vesting opsloot, en van de muren u toeriep: ge hebt vrijheid van binnenkomen, wanneer gij middel weet om u door de bolwerken een weg te banen. Wil men een ander voorbeeld? bij eene zamenkomst wordt vrijheid van intrede verleend, maar zekere coterie heeft alle plaatsen bezet, en laat, nu de zaal als een ei gevuld is, zeggen: ieder heeft vrijheid om binnen te gaan.

Ik zou eindigen, indien niet ons medelid uit Dokkum [a] mij de gelegenheid had geopend om dit gewigtig onderwerp uit nog hooger standpunt te beschouwen. Uit hetgeen hij gezegd heeft, ontleen ik voor de transitoire wet het sterkste argument: *kunt ge bijna niets geven, geeft dan ten minste hetgeen gij kunt.* Hij zeide dat geene der verwachtingen van de grondwetherziening, na verloop van anderhalf jaar, zijn vervuld, en dat niet eens de grond tot vervulling gelegd is. — Geene der *verwachtingen* van de grondwetherziening is vervuld, en geene der *grondslagen* tot vervulling is gelegd. Ik heb er niets bij te voegen. Omtrent de *oorzaken* der teleurstelling verschil ik. Ons medelid zoekt ze in *omstandigheden en personen*, ik daarentegen in *beginselen.* Ik meen dat Nederland sedert Maart 1849 in een tijd van *proefneming* verkeert. Toen is eene commissie ter grondwet-herziening zamengesteld uit bekwame vertegenwoordigers der partij die den boventoon had; men heeft zich van toen af bezig gehouden met experimenten, die tot dusverre mislukt zijn. Werden die proefnemingen op zuivere wijs genomen? Dit betwist de spreker uit Dokkum; hij wijt de mislukking aan het vorig Bewind. Ik daarentegen beweer dat vervulling van de bij de Grondwetherziening gedane beloften eene onmogelijkheid was, zonder in revolutionaire maatregelen, waarvan de kern der Natie een afkeer heeft, te vervallen. De eerste proefneming is, om de eigenaardigheid van het beginsel, mislukt. Nu zien wij van de tweede proefneming het begin. Wanneer ook deze mislukt (en zij zal mislukken), zal dit evenzeer een gevolg wezen van onvermogen, niet van tegenstand of onwil. Laat ons zorgen

[a] HUGENHOLTZ.

dat de zuiverheid der proefneming openbaar zij. De Natie wete dat, voor alsnog, alle schakeringen in de Kamer het Ministerie ondersteunen.... Ik beloof mij van den Minister van Binnenlandsche Zaken, indien, gelijk wij hopen, zijne krachten gespaard worden, veel; maar, wanneer een tijd van crisis genaakt, zal ook hij des te merkwaardiger voorbeeld zijn hoe de meeste bekwaamheid niets tegen de ontwikkeling van een beginsel vermag. Die vrees is met hoogachting bestaanbaar; gelijk wij Guizot niet geringschatten, omdat hij in 1848 bezweek voor de ontwikkeling der denkbeelden die hij in 1830 op den voorgrond had gesteld. Ik doe geen onregt aan de bekwaamheid van ieder der leden van het Bestuur. Het is de politieke rigting die ik afkeur....

Naar aanleiding van hetgeen door ieder Minister bij de verdediging zijner begrooting is medegedeeld, werd de gevolgtrekking gemaakt dat er homogeneïteit bestond.

De Voorzitter zegt den spreker te moeten doen opmerken, dat thans aan de orde zijn de beraadslagingen over het V^e^ hoofdstuk der staatsbegrooting. Ik veroorloofde mij te herinneren dat ik den afgevaardigde uit Almelo beantwoordde.

Men kan de homogeneïteit van een Ministerie niet opmaken uit vier en vijf programmas der Ministers, elk in hun specialen werkkring; afzonderlijke verklaringen maken geen politiek programma uit. Eene positive homogeneïteit van dit Ministerie is nog niet bekend. Ik mag niet aannemen dat de Ministers ondergeschikt zijn aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Er is veeleer een *ministère de coalition.* Ik ben overtuigd dat geen enkel der hier tegenwoordige Ministers de Souvereiniteit van het Huis van Oranje ontkent. Nooit heb ik behoord tot hen die den Minister van Binnenlandsche Zaken verguisd hebben; doch achter hem zijn er, door wie openlijk eene Volkssouvereiniteit wordt verkondigd, welke den overgang naar communisme en socialisme vormt, en zoo....

De Voorzitter zegt den spreker andermaal te moeten doen opmerken dat hij afdwaalt.

Te regt ziet de partij waartoe de Minister behoort, hem met vreugde in het Bewind; den man die aan politische ontwikkeling bevorderlijk is geweest, en wiens naam met eer zal worden genoemd, zoolang men hier op wetenschap, scherpzinnigheid en degelijkheid prijs stelt. Maar....

De Voorzitter gaf de hoop te kennen dat de rede ten einde spoedde! — „Ces interruptions," zeide een spreker in Frankrijk niet ten onregte, „brisent non seulement la parole, mais aussi la pensée." Afbrekende, bragt ik nog deze woorden uit:

Ik wensch zoo spoedig mogelijk eene transitoire wet op het on-

derwijs. Geef wat gij geven *kunt!* en wanneer de tweede proefneming mislukt, zullen wij aannemen dat gij het goede, ook wat gij niet kondet geven, gewild hebt. Wij zullen, als het Kabinet zijn loopbaan sluit, het ministeriële grafgesteente sieren met het opschrift; *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.*

*** Het ontbrak niet aan tegenspraak van hetgeen door mij, omtrent het onderwijs verlangd werd:

De heer Anemaet zeide: „De spreker uit Harderwijk zal bemerken dat ik gestemd ben tegen de door hem gewilde transitoire maatregelen.

De heer van Hoëvell zeide: „De afgevaardigde uit Harderwijk heeft gesproken van eene vesting, ... ik zou eene transitoire wet op het particuliere onderwijs vergelijken bij iemand, die toch, op de eene of andere wijze, binnen die vesting wist te komen, en dan den brand in het kruid stak, zoodat de geheele vesting in de lucht sprong."

Volgens den Minister van Justitie was het de bedoeling der Regering niet om eene transitoire wet voor te dragen; zij zou de wet op het onderwijs, welke de Grondwet voorschrijft, aanbieden. Hij voegde er bij: „Ik meen dat de man die ons altijd toeroept: ge zijt krachteloos, het Ministerie niet kan, niet mag ondersteunen, maar dat hij het met open vizier moet bestrijden, tot dat hij zelf met zijne uitgelezen kudde op deze plaats kunne staan wanneer de storm loeit, en dan de bij hem berustende krachten aanwende om het vaderland te redden." Evenwel den 26 Augustus 1848 had de Minister zelf, op soortgelijk gezegde van zijn voorganger, geantwoord: „Ik meen te moeten protesteren tegen de stelling dat het een noodzakelijk gevolg van de afstemming van wetten, waarbij het groote beginsels geldt, zijn zou, dat zij, die gemeend hadden van de Regering te moeten verschillen, alsdan in de verpligting zouden wezen de Regering op zich te nemen. Elders moge dit zoo zijn; hier niet."

Den 21 December zeide ik:

De regeling van het onderwijs is eene der belangrijkste quaestiën. Velen onzer landgenooten hebben, bij gemis van de noodige vrijheid tot oprigting van scholen, zich genoopt gevoeld het Vaderland te verlaten. Het zou mij tot innige droefheid verstrekken, zoo immer de meerderheid der Kamer niet meer homogeen was met het beginsel in de Grondwet opgenomen, of oordeelde dat, ook volgens art. 194, er voor een gewijzigd monopolie kans is. — Het zou mij innig leed doen, indien de uitdrukkingen aan het lid uit Zalt-Bommel[a] ontvallen uit zijn hart waren gevloeid. Ik kan hem niet bewijzen dat hij mij gekwetst heeft; smart voel ik. Niet omdat de zaak mij persoonlijk treft. Neen; om de beginsels van wier deugdelijkheid ik overtuigd ben, heb ik, bij de ervaring dat belijden aan beleediging bloot stelt, somtijds behoefte aan smaad, ten bewijze dat ik op het regte pad ben. De uitdrukkingen hebben mij leed gedaan, omdat ze hen gelden, die men verhindert hunne kinderen op te voeden naar het geloof en den eisch hunner Gezindheid.... Den Minister zeg ik dank voor het zachte antwoord. Ik waardeer dit, maar betreur dat geen *transitoire* wet op het onderwijs tot stand zal komen. Voorts verklaar ik mijne geringe ondersteuning, ook wanneer zij versmaad wordt, te zullen geven, en ik zal mij verheugen, indien men, in oogenblik-

a VAN HOËVELL.

ken van crisis en gevaar, tot redding van het vaderland meer krachten ontwikkelt, dan ik met de beginselen die het Ministerie gerekend wordt te belijden, mogelijk acht.

Een woord uit het hart tot het hart. Ik wensch dat elk lid, nu wij voor eenige weken uiteengaan, mij met ongeveinsdheid de hand reike. Minder voor mij zelven, dan om de zaak die ik voorsta. Wat ben ik, wat zijn wij allen, wat beteekent persoonlijk genoegen of leed, in vergelijking met de groote belangen van Kerk en Staat, waarvan het vertrouwen onzer landgenooten ons de behartiging oplegt? Wanneer ik, in het belang van het Vaderland, eensgezindheid begeer, zeg ik, op uwe billijkheid vertrouwend: blijft mijne speciale positie in het oog houden; vergeet niet dat ik mij op een eigen standpunt bevind; behandelt mij, niettegenstaande mijne feilen, met de goedheid heden betoond; onthoudt mij welwillendheid, teregtwijzing niet. Het zal der Vergadering tot eer strekken, indien zij vrijheid van spreken verleent aan iedereen; ook aan mij; dan vooral wanneer ik gevoelens verkondig waarin door weinigen gedeeld wordt, dan vooral wanneer ik zeg wat aan velen uwer ergernis geeft. Één gevoel is er dat ons, naar ik acht, allen verbindt: de liefde tot het Vaderland, waarin, te midden der verdeeldheid van begrippen, eenheid tusschen de leden onderling en met de leden van het Ministerie kan bestaan. Met die liefde bezield, willen wij aan het welzijn van het Vaderland naar vermogen bevordelijk zijn. Dit ook mag *homogeneïteit* heeten. Zoolang ze bestaat, wanhoop ik althans niet aan Nederlands behoud.

20 *Junij* 1850.

*** Bij de optelling der wetten wier uitvoering in Art. 127 der *Provinciale* wet aan de Provinciale Staten werd opgedragen, was ook melding gemaakt van: „het *onderwijs*, voor zoo veel het wordt gegeven op scholen, door de provincie, door gemeenten of bijzondere personen opgerigt." Een amendement door mij voorgesteld strekte om deze woorden te doen wegvallen.

[1] Ik heb gesproken van *gouvernementale* en van *administrative* centralisatie. Maar er zijn, bij uitzondering, onderwerpen waaromtrent administrative centralisatie te pas komt; onderwerpen die niet overgelaten kunnen worden aan gemeentelijken of gewestelijken invloed: bijv. die opgenoemd waren in art. 124 van het eerste ontwerp: het regtswezen, de geldmiddelen, het algemeene bestuur van den waterstaat, de militie. Daarvoor wordt ook in de localiteiten een rijks-toezigt vereischt. Ik beweer dat het onderwijs tot die categorie behoort. Wanneer de Provinciale Staten de wetten op het onderwijs ten uitvoer moeten leggen, vrees ik dat de ten uitvoer-legging te zeer eene provinciale kleur zal

[1] Zie het begin der rede Deel I, p. 346.

verkrijgen. Wij hebben dit ondervonden in 1830, toen het Gouvernement meende eene weldaad te bewijzen, door de autorisatie, die aan den Minister moest worden gevraagd, te laten geven door Gedeputeerde Staten; het was eene weldaad voor sommige deelen van ons land, voor andere was het een onheil. Wij hebben het ondervonden bij het besluit van 2 Januarij 1842, ten gevolge waarvan in de eene provincie eene behoorlijke vrijheid van onderwijs was, in de andere niet.

Ik veroorloof mij eene vraag aan den Minister, naar het voorbeeld dat hij zelf ons ten vorigen jare gaf: namelijk of art. 5 van de additionele artikelen niet vordert dat in deze zitting de voordragt op het onderwijs ter tafel worde gebragt? of het Gouvernement voornemens is weldra aan dien eisch der Grondwet te voldoen? Ik vraag dit, niet uit nieuwsgierigheid, of omdat ik overhaasting begeer; ook niet omdat ik afdoening in deze zitting wenschelijk of mogelijk acht, maar omdat de Kamer regt heeft van den Minister inlichtingen te verwachten; en in het algemeen, en vooral wanneer voor behoorlijke naleving van de Grondwet ook de Kamer verantwoordelijk is.

Indien hetgeen ik gezegd heb omtrent het nadeelige van den provincialen invloed op het onderwijs overweging verdient; indien het nut eener opdragt van dit onderwerp aan de Staten twijfelachtig is, waarom de gelegenheid ontnomen tot rijp overleg, waarom aan de regeling van het onderwijs gepraejudicieerd door eene bepaling in deze wet? Ik vlei mij, vooral uit dien hoofde, dat de Minister, in de goedkeuring van dit amendement, weder een bewijs zal geven dat, wanneer het zamenstel der wet niet verbroken of ontsierd wordt, hij tot toegeeflijkheid en medewerking bereid is.

—

*** De vraag omtrent de wet op het *onderwijs* werd door den Minister met algemeene verwijzing naar de menigvuldigheid van werkzaamheden, bijkans als ware zij ongepast, ter zijde gesteld; voorts bestreed hij het amendement. Hierop inzonderheid mogt ik niet zwijgen; te minder omdat mijne meening door het oordeel en gezag van bij uitnemendheid deskundigen gestaafd wordt.

Het bevreemdt mij dat ik op de vraag, zoo ik meen, met bescheidenheid, gedaan omtrent de voordragt op het onderwijs, geen ander bescheid van den Minister heb mogen ontvangen.

Ik zou wenschen te weten wat hij in 1849 zou gerepliceerd hebben, zoo een Minister aan hem opposant dergelijk antwoord had gegeven. Doch wij behoeven daaromtrent niet in twijfel te zijn. Het zij mij vergund voor te lezen hetgeen hij, in de zitting van den 16 Mei 1849, omtrent de wetten die toen moesten inkomen, gezegd heeft:

„Aangenomen nu deze wetten wierden ons morgen voorgesteld, en zij hielden ons niet langer dan het thans behandelde ontwerp bezig, nog zouden

zij naauwelijks vòòr den afloop dezer zitting tot stand kunnen komen. Hoe nu, indien zij, hetgeen meer dan waarschijnlijk is, langer tijd eischen? De Grondwet schrijft het aanbieden dier ontwerpen in de eerste zitting voor, *opdat* zij nog voor het eind der zitting tot wetten kunnen worden verheven. Eene aanbieding zòò laat, dat dit niet meer mogelijk ware, zou dus den eisch der Grondwet geenszins vervullen. Ik geloof niet dat hierover eenig verschil bij de Vergadering of bij het Ministerie kan bestaan. Ik meen nu aan de Ministers te moeten vragen, binnen welken termijn de wetten, regelende het kiesregt en de provinciale en gemeente-wetten aan de Kamer zullen worden voorgedragen. Ik hoop gedurende deze beraadslagingen een voldoend antwoord op deze vraag te bekomen. Mogt dit het geval niet zijn, dan zal ik, op het einde der discussiën, aan de Kamer verlof verzoeken, om op een te bepalen dag de vraag, die inderdaad niet langer vraag mag blijven, andermaal aan de Ministers te rigten."

Ook thans geldt, en veel meer dan toen, wat de Minister *toen* zeide, dat *de vraag inderdaad niet langer vraag mag blijven.*

Met betrekking tot het *amendement*, herinner ik aan hetgeen, toen de wet op het onderwijs van het jaar 1833 ontworpen werd, in Frankrijk geschied is. Dezelfde vraag omtrent het wenschelijke van localen invloed is daar behandeld. De Regering droeg de wet voor in den geest van het amendement; de Kamer der Gedeputeerden bragt eene wijziging in het ontwerp ten behoeve van den gemeenteraad. De Kamer der Pairs daarentegen, ten gevolge van een zeer belangrijk rapport, keerde tot het oorspronkelijk ontwerp terug; omdat het toezigt over de scholen is „une fonction spéciale d'instruction publique qui réclame une autorité spéciale, tant dans la commune que dans l'arrondissement." De Minister die het ontwerp voordroeg, was Guizot; de rapporteur bij de Pairs was Cousin. Vindt gij u genoegzaam ingelicht, om thans, tegen het gevoelen van deze twee mannen, een punt te beslissen, waarmeê, zonder noodzaak, de zoo gewigtige wet over het onderwijs gepraejudicieerd wordt?

Waarschijnlijk dacht de Kamer overvloedig ingelicht te zijn. Althans, met 49 tegen 11[a] stemmen, verwierp zij het amendement.

Julij 1850.

*** De Commissie (waarvan ik lid en Rapporteur was) benoemd om verslag uit te brengen over het *Regeringsverslag van den Staat der Hooge-, Middelbare, en Lagere scholen van* 1848—1849 was van oordeel dat het, evenmin als vroegere Verslagen, aan den eisch der Grondwet voldeed. Zij zeide o. a.:

a. Het is geen *verslag*, maar „eene verzameling van extracten uit velerlei rapporten, berigten en verslagen van collegien, ambtenaren en particulieren; het is eene reeks van niet zamenhangende fragmenten uit eene menigte van partiële verslagen; het bevat de bouwstoffen van een verslag; maar een verslag is het niet. Wat baat de aaneenschakeling van eene menigte *détails*, waaraan alle eenheid van overzigt en redenering ontbreekt!

a WINTGENS, LUIJBEN, VAN HEIDEN REINESTEIN, BORRET, VERWEY MEJAN, GROEN VAN PRINSTERER, VAN NISPEN VAN SEVENAER, VAN RANDWIJK, DOMMER, VAN DER HEIDEN, en de Voorzitter VAN GOLTSTEIN.

Veel min is het een verslag der *Regering*. Omtrent de lagere scholen wordt uitdrukkelijk gezegd dat de berigten moeten worden geacht de zienswijze van Collegien, enz. *niet die der Regering* te bevatten."

b. Het geeft geen genoegzame inlichting omtrent den *staat* der scholen. „Immers om den staat der scholen te kennen, is het niet genoeg, dat men met het getal der inrigtingen, der onderwijzers, der leerlingen bekend zij; dat men tabellarische opgaven ontvange omtrent de betrekkelijke bekwaamheid der onderwijzers en wat dies meer zij; opgaven waarbij het, om de verscheidenheid van oorsprong en zienswijs, aan een juisten maatstaf ter waardering ontbreekt. Het is niet genoeg dat men ons met eene soort van statistiek en kronijk der inrigtingen van onderwijs voorzie; zoodat men met den uiterlijken en materielen toestand van het onderwijs, al ware het ook in de minste speciale en locale bijzonderheden, bekend zij."

c. Het bevat niet datgene wat voor de *Staten-Generaal*, tot *gemeen overleg voor de wetgeving op het onderwijs geroepen*, wetenswaardig kon worden geacht.

„De Commissie erkent gaarne dat er voor de statistieke opgaven een afgesloten tijdperk moet wezen, en dat men, bij het billijkerwijs verlangen van allen mogelijken spoed, evenwel de zorg en moeite, welke daarvoor vereischt wordt, in het oog behoort te houden; maar zij meent, dat, naar de bedoeling der Grondwet, in het voorschrijven van een jaarlijksch verslag, de Regering gehouden is, om aan de Staten-Generaal *telken jare*, niet slechts opgaven omtrent een reeds sedert geruimen tijd verstreken jaarkring te geven, maar ook, *zooveel mogelijk* al datgene te berigten, wat *op het oogenblik zelf* tot eene juiste beoordeeling van den staat der scholen nut hebben kan."

Augustus 1850.

*** Bij de verkiezingen werd ik van een achtenswaardigen kant uitgenoodigd tot *ronde en open verklaring* omtrent de beteekenis van het derde alinea van Art. 194 der Grondwet. Het volgend antwoord werd in *de Nederlander* geplaatst.

„Ik zou niet kleingeestig genoeg zijn om, ten behoeve der bijzondere scholen, aan de onderwijzers op de openbare inrigtingen een onbekrompen bestaan te willen ontzeggen. Maar wel heb ik afgekeurd dat men voor het bestaan van openbare scholen, hoedanig dan ook, waarborg zou willen zoeken in de verpligting van den Staat om het onderhoud daarvan, al waren zij voor de ingezetenen onbruikbaar, te bekostigen.

De bepaling van art. 194 der Grondwet: „er wordt overal in het Rijk van Overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven," is, ter goeder trouw, voor verschillende interpretatie vatbaar; gelijk vele artikelen der Grondwet; vooral die waarbij men met overhaasting eene soort van transactie heeft aangegaan tusschen partijen die elkander, in menig opzigt, eigenlijk niet hebben verstaan.

De interpretatie die ik zou goedkeuren en die ik acht dat door de overgroote meerderheid dergenen die tot het Art. geconcurreerd hebben, bedoeld werd, is: dat het Gouvernement steeds met naauwgezetheid en onbekrompenheid aan de bestaande behoeften ten aanzien van het openbaar lager onderwijs behoort te voldoen.

Maar ik kan, tot dusver, niet aannemen, dat door die bepaling het Gouvernement zou verpligt zijn om, ten allen tijde en overal, scholen op te rigten en in stand te houden, *naar evenredigheid van het zielental;* ook wanneer de scholen ingerigt wierden op een wijs die voor een zeer groot gedeelte der ingezetenen ergerlijk bleek te zijn; ook wanneer de openbare school voor een groot deel der bevolking onbruikbaar wierd gemaakt; ook wanneer op andere wijs in de behoefte voorzien wierd.

Dergelijke interpretatien meen ik tot dusver te moeten houden voor ongerijmd, voor schadelijk en verderfelijk aan het openbaar schoolwezen zelf, en voor eene poging om door financiele overmagt de concurrentie te neutraliseren en het gebruik onmogelijk te maken van de vrijheid van onderwijs, welke men, in schijn, bij de Grondwet verleent.

Ten onregte wordt van mij beweerd dat ik aan het *bijzonder* onderwijs boven het *openbare* de voorkeur geef. Tegenover het systema der gemengde scholen is de bijzondere school mij een onmisbaar surrogaat. Doch ik wensch den bloei van het openbaar onderwijs, namelijk wanneer het met de behoefte eener Christelijke Natie in overeenstemming gebragt wordt. Ik wensch geen verlaging, maar verheffing van den stand der onderwijzers. Ik wensch niet het openbaar schoolwezen ten behoeve der bijzondere scholen te ondermijnen.

Ik wensch het openbaar onderwijs tot dien toestand van ware voortreffelijkheid te zien brengen dat men voor de concurrentie der bijzondere inrigtingen niet beducht zij.

Eene Wet op het Onderwijs behoort zeker onder de moeijelijkste, evenzeer als gewigtigste onderwerpen. Ik kan daarbij niet aannemen noch het systema eener beperking van de Godsdienst tot een catechetisch onderrigt buiten de school; noch het denkbeeld van een algemeen Christendom waarbij niet alleen de speciale kerkleer der gezindheden, maar (en dit is mijn hoofdbezwaar), de waarheden welke aan alle Christelijke gezindheden, volgens haar Kerkleer, dierbaar zijn, ter zijde worden gesteld. Ik geloof dat de zaak van het Onderwijs in gemeen overleg met de Kerk moet worden behandeld; dat de Staat, in eene zaak die tot beider werkkring behoort, niet oppermagtig kan te werk gaan; en dat door die oppermagt de gewigtigste vrijheid der ingezetenen miskend, en juist daardoor de openbare school voor het beste gedeelte der Natie onbruikbaar gemaakt wordt. Ik weet wel dat er onnoemelijke bezwaren van allerhanden aard tegen de toepassing kunnen worden te berde gebragt; maar dit is een reden om in de toepassing met de meeste omzigtigheid te werk te gaan; om niet onvoorwaardelijk en overal te verlangen wat voor als nog slechts met velerlei wijziging en uitzondering mogelijk is; het is een reden om naar middelen te zoeken waardoor men de bezwaren kan overwinnen; het mag nooit een reden zijn tot verloochening van het beginsel. En in de vasthouding van het beginsel heb ik niet alleen voor mij het eenstemmig getuigenis der opvoedkundigen die vóór den jammerlijken invloed der revolutionaire begrippen hebben geleefd; maar ook het getuigenis van tijdgenooten als Guizot, Cousin, Thiersch, Chalmers, en Stahl.

Indien deze verklaring de vrienden van het openbaar onderwijs kan gerust stellen, zal mij dit zeer aangenaam zijn. Ik ben niet voornemens, en dit zal ook wel niet van mij worden verlangd, in verband met de omstandigheden van het oogenblik de allerminste wijziging in de door mij sedert jaren daaromtrent openbaar gemaakte gevoelens te brengen. Er is ten mijnen opzigte veel vooroordeel, veel misverstand, en ook met velen, bij overeenstemming in zeer gewigtige punten, veel wezenlijk verschil. Indien, ook onder hen, die de ontwikkeling vreezen der anarchieke leerstellingen waardoor het vaderland bedreigd wordt, de een om deze, de ander om gene reden zich verpligt acht mij uit de volksvertegenwoordiging te bannen, zal dit eene zeer gemakkelijke taak zijn. Ik zal daarbij het meest bejammeren dat men aldus, door telkens het verschil op den voorgrond en de overeenkomst in de schaduw te plaatsen, die eensgezindheid en zamenwerking onmogelijk maakt welke mij voor Nederland, tegen over de drijvers van den huidigen dag, meer dan ooit wenschelijk schijnt."

4 *November* 1850.

*** De heer van Dam van Isselt had den Minister van Binnenlandsche Zaken geinterpelleerd over medewerking tot het oprigten van scholen in

strijd met de wet van 1806; daarbij bepaaldelijk melding makende van de bijzondere school der eerste klasse te 's Hage, onder wier oprigters ik mede behoor.

Ons geacht medelid uit Tiel heeft mij in de discussie betrokken; ik zal mij evenwel niet in den strijd mengen, om de eenvoudige reden, dat, naar mijn gevoelen, de overwinning reeds behaald is. Het komt mij voor dat hij, op het voornaamste punt, uit het veld is geslagen. Zoodra hij toegaf dat art. 1 van het besluit van 1830 met de wet van 1806 overeenkomt, is hij, in zijn eigen systeem, verloren geweest. Evenwel zij mij eenige tegenspraak geoorloofd over drie punten, waarin ik groot belang stel: het *besluit van 2 Januarij* 1842, de *circulaire van den Minister van Binnenlandsche zaken*, en de *resolutie van de regering van 's Gravenhage*, waarbij de school, waarvoor door mij en anderen autorisatie werd gevraagd, is afgewezen.

Het besluit van 1842 is noodlottig genoemd. Het heeft verkeerd gewerkt, eene verkeerde strekking gehad; maar art. 6 had zeer goed kunnen werken, indien het in *conciliatoiren* zin ware toegepast; het zou in het bijzonder onderwijs vele bezwaren hebben uit den weg geruimd. Maar men heeft dit artikel (ik wil geen woorden van bitterheid en felheid gebruiken) met verregaande onbillijkheid ten uitvoer gelegd; men heeft eene bepaling, die had kunnen strekken tot verbetering, tot verergering van den stand der zaken misbruikt.

Het tweede punt is de *circulaire* van den Minister. Ons medelid is met de circulaire niet zeer ingenomen. Ik ben met de bedoeling zeer ingenomen geweest, ofschoon ik gemeend heb, en nog meen, dat zij geene genoegzame werking kan hebben en in eenen *meer afdoenden* maatregel zou moeten worden veranderd; ik neem gaarne de gelegenheid waar, om nogmaals den Minister voor de bedoeling mijne erkentelijkheid te betuigen.

Het laatste punt betreft de *resolutie van het Bestuur van 's Gravenhage*, waarbij de autorisatie, voor de oprigting eener school, door mij en mijne vrienden aangevraagd, is afgewezen geworden.

Indien ik ons medelid wel verstaan heb, heeft hij zijne goedkeuring en in zeer sterke bewoordingen, aan die resolutie gehecht; ik moet mijne afkeuring ook in sterke bewoordingen betuigen. Ik eerbiedig het gevoelen van hen door wie de resolutie genomen is, maar niet ligt zal men een stuk vinden, waarbij de geest *niet* alléén van het besluit van 1842, maar van de wet van 1806, zoo miskend is. Geene enkele bijzondere school over het geheele Rijk, behalve de diaconie-scholen, zou kunnen opgerigt worden dan in alles, ook in het punt dat tot godsdienstbezwaren aanleiding geeft, *aan de openbare scholen* gelijk [1]. Dus zou het voor-

[1] De afwijzing was gegrond op het beweeren „dat de wet van 1806, met meerdere vrijlating voor Godshuizen en andere soortgelijke gestichten en zich alzoo schikkende naar oude gewoonten, de strekking heeft om overigens in

regt der autorisatie alleen bestaan, waarin? in de vergunning om zelf op te rigten en te betalen hetgeen men afkeurt. Indien dit systeem had kunnen aangenomen worden, zou de vrijheid van bijzonder onderwijs geheel en al te niet zijn gegaan. Dit noem ik eene *willekeur*, die met de woorden van Weiland [1], welke men te berde heeft gebragt, niet krachtig genoeg zou zijn gekarakteriseerd. Mijne Heeren, om eene school in deze residentie op te rigten, hebben mijne vrienden en ik een vijfjarigen strijd gevoerd, onder veelerlei moeijelijkheden en teleurstelling. Wij wenschen ons geluk dit te hebben gedaan, niet alléén omdat wij eindelijk aan den wensch en de behoeften van vele ouders hebben kunnen voldoen, maar omdat die vijfjarige strijd eene belangrijke bijdrage levert tot de geschiedenis van hetgeen hier te lande omtrent het onderwijs plaats gehad heeft. Ik wensch geenerlei personele toepassing, doch, om het gewigt van een juist *signalement* der onderscheidene rigtingen waarin ons Vaderland verdeeld is, zeg ik: de wijze waarop ook die strijd gevoerd is, toont, dat door hen die zich bij uitnemendheid *vrijzinnig* noemen, de *vrijheid* hunner landgenooten, in de dierbaarste en heiligste regten, miskend is.

In de Conceptwet van 1849 was op den voorgrond gesteld; „de openbare school moet op *een aan alle godsdienstig onderwijs vreemd, volkomen onzijdig, standpunt* staan; dan alleen voldoet men aan het grondwettig voorschrift en worden eindelooze twisten voorgekomen."

Een openbaar schoolwezen dus, waarbij enkel van *onderwijs*, niet van *opvoeding*, sprake kan zijn.

Eene openbare school waarin men de kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid opneemt; eene *godsdienstelooze school*, als het afdruksel van een *godsdiensteloozen Staat.*

Evenwel, om *goede burgers van den Staat* te vormen, is voor eene Christelijke Natie, eene *positief-Christelijke* opvoeding, niet enkel in het huisgezin en op catechisatien, maar op de *school*, onmisbaar. Gemengde scholen, waar de opvoeding tot een burgerlijk-maatschappelijk onderrigt verlaagd, of aan een, voor alle Gezindheden bruikbaar, algemeen Christendom ondergeschikt wordt, ademen den geest van het Christendom *niet*, bevatten de beginselen van het Christendom *niet*, en zijn met de regten der *Gezindheden*, met de bepalingen der *Grondwet*, en met de behoefte der *Natie* in strijd.

De afkeer van dit stelsel had zich ook bij de Roomsch-Catholijken in de krachtigste bewoordingen geopenbaard. *De Tijd* van 9 October 1849 schreef: „Het godsdienstig beginsel moet ter zijde gesteld. Het moet door een ander beginsel van orde en maatschappelijk leven vervangen worden. En welk is dit? Het is de *Staat* die zichzelf regeert; het is de *Staat* die bepaalt welke offers het *Staats-belang* eischt. . . . . Anderen mogen dat aannemen en met het ontwerp de Kempenaer heulen en van Staats-almagt droomen en

---

alle volksscholen zonder onderscheid in het belang van den Staat en der Maatschappij een erkend waarlijk nuttig en vruchtbaar onderwijs te doen erlangen, waarvan ieder, tot welk kerkgenootschap hij ook moge behooren, deel kan nemen." Zelfs de *bijzondere* scholen moeten aldus *voor kinderen van alle gezindheden toegankelijk zijn.*

[1] „De keur van den wil; dat is, eene vrije verkiezing die op geene regelen steunt."

neiging tot socialismus aan den dag leggen. God beware ons, dat wij er ooit genoegen in zouden nemen, en zonder aanhoudend protest toestemmen, met onze penningen een godsdienst- en zedenverpestend onderwijs te schragen."

Wat dan? *openbare Gezindheidsscholen?*

Dit was de wensch van velen; de slotsom ook eener even scherpzinnige als gemoedelijke voorstelling van een mijner vrienden in *de Nederlander* van 5 September 1850. Evenwel voegde ik er bij: „Welligt moet dit in verband met de opmerking „la loi doit être essentiellement *pratique*" worden verstaan. Wij althans bepalen ons, voor als nog, om de bezwaren der toepassing, bij de volgende hoofdlijnen. In het onderwijs moet de Staat, verre van willekeurig en oppermagtig te beschikken, in overleg treden met de Kerk. Dus *zooveel mogelijk* Gezindheidsscholen. *In den regel* scholen, waarbij voor eene opvoeding overeenkomstig het geloof der Gezindheden, worde gezorgd. Een louter burgerlijk- maatschappelijk onderrigt, waar het volgen van dien regel onoverkomelijk bezwaar heeft. Een openbaar Schoolwezen, dat niet, onder den naam van *nationaal*, met de wenschen en behoeften en regten eener Christelijke Natie in strijd en, in den meest verderfelijken zin, *revolutionair* zij."

Zooveel mogelijk Gezindheidsscholen.

En wat is mogelijk?

De *afzonderlijke* school voor Christen en Israëliet, voor Protestant en Roomsch Catholijk; de afzonderlijke school, waar de noodzakelijkheid van afscheiding openbaar wordt; de *facultatieve splitsing*.

Hierdoor alleen zou aan de behoefte der bevolking naar scholen voor opvoeding bruikbaar, en tevens aan den eisch der Grondwet, worden voldaan. Aan het einde eener merkwaardige wisseling van gedachten tusschen de Heeren Wormser en van Woelderen in de *Nederlander*, schreef ik (22 Januarij 1851): „Één punt vooral is er waaromtrent de discussie, naar we ons vleijen, merkbaren invloed gehad heeft. Vroeger dacht men vrij algemeen, en werd het zelfs door velen, als een axioma, op den voorgrond gesteld, dat, wegens de grondwettige gelijkstelling der Gezindheden, alleen de *gemengde* school, in het *openbaar* onderwijs, met de Constitutionele regten overeen kon worden gebragt. Men begint thans in te zien dat juist het tegendeel waar is, en dat de Natie, ook *volgens de Grondwet*, op eerbiediging van haar *positief* geloof, in de belijdenissen der kerkgenootschappen vervat, regt heeft."

Dit werd door *de Tijd* beaemd. „Het is zeer juist gezien van *de Nederlander*, dat de openbare meening tot betere inzigten terugkeert betreffende de constitutionele regten der kerkgenootschappen; tot zulke inzigten als ten allen tijde door ons en de onzen zijn verkondigd geworden. Niet straffeloos zou door het ministerie deze wijziging der openbare meening ten aanzien van zulk een belangrijk punt veronachtzaamd kunnen worden." De hoofdlijnen van dit Roomsch-Catholijk blad waren: „dat de wet *a.* het vrije onderwijs niet onmogelijk make; *b.* het openbaar onderwijs zoo inrigte, dat het, waar het mogelijk is, leerstellig godsdienstig zij; *c.* waar gemengde scholen niet zijn te vermijden, zorge, dat het daar gegeven onderwijs voor geene gezindheid aanstootelijk zij."

De *afzonderlijke* school, wat is die? zij is de mogelijkheid van behoud der *gemengde Christelijke school* van 1806 voor Protestanten; de mogelijkheid eener school gelijk wij ze voor *Gereformeerden*, voor scholen der *Hervormde* Kerk (blijkens de inrigting onzer eigen scholen) hebben begeerd. Ook omtrent *bijzondere* scholen schreef ik in 1847: „Wanneer het ons in de kerk, om hetgeen de Christenen vereenigt, niet om hetgeen hen verdeelt, te doen is, dan zal voorzeker, in het onderwijs, geen gestadig en ongepast aandringen op Calvinistische eigenaardigheden wenschelijk worden gekeurd; dan begeeren wij eene *Hervormde* School, om voor het *Christelijk* onderwijs een onwrikbaar steunpunt te kunnen hebben, en dan zal deze Evangelische school, naar den eisch der Hervormde kerk, niet ingerigt zijn op eene voor Christelijke mede-Protestanten ergerlijke wijze; op een voor geloovige ouders uit Luthersche of Afgescheidene of Doopsgezinde Gemeenten aanstootelijken voet."

Op de *Noord-Hollandsche predikanten-vereeniging* van 13 Mei 1851, stelde Ds. Beets, te midden van scherpe tegenspraak, dezelfde beginselen op den

voorgrond: „Onderwijs en opvoeding zijn onafscheidelijk; de school moet christelijk zijn; de gemengde school moet zoo veel mogelijk in eene protestantsche en roomsch-catholieke volksschool uiteengaan; op de protestantsche school behoort de Bijbel?"

24 *September* 1851.

*** Bij de discussie over het Adres trachtte ik, in verband met de *afzonderlijke* school, de wenschelijkheid van een wettelijken maatregel ter sprake te brengen. Ik wilde, bij amendement de laatste zinsnede van § 10 aldus lezen: „Terwijl wij, bij het uitzigt dat Uwe Majesteit ons op de voordragt van andere wetten opent, vooral het tot stand komen in deze zitting van eenige voorziening in den toestand van het lager onderwijs wenschelijk achten [1]."

Ik wensch te spreken met de onbevangenheid en kalmte, welke in deze gewigtige en teedere aangelegenheid altijd, en vooral nu, vereischt wordt.

De toelichting zal het bewijs geven dat ik een practisch doel heb.

Ik ga uit van de onderstelling dat de wet, die, volgens den Minister, in October 1850 *nog niet volkomen in gereedheid* was, gereed ligt, en binnen weinige dagen ter tafel zal worden gebragt. De wet op het *lager onderwijs;* want, wat de proefneming aangaat, waarvan de Minister toen sprak, om het hooger, middelbaar, en lager onderwijs in eene wet van beginselen te vereenigen, hij zal waarschijnlijk begrepen hebben dat de reeks der moeijelijkheden, aan het lager onderwijs verbonden, niet aldus vermeerdering behoeft. Indien evenwel ik in een dezer onderstellingen faal, zal de kracht van hetgeen ik in het midden te brengen heb, nog worden verhoogd. — Welnu! gij ontvangt eerstdaags de wet. Ook dan zijn *transitoire bepalingen* onmisbaar. Immers *wanneer* zal de wet worden behandeld? Zal men de rangregeling der ingekomen ontwerpen van wet verbreken? voor transitoire bepalingen, ja; maar voor de algemeene wet? dit zou mogelijk geweest zijn, indien de Minister gehoor had kunnen geven aan het verzoek ook door mij zoo dikwerf aan hem gerigt; indien hij, staatsman, die zich vele jaren met dit onderwerp heeft bezig gehouden, ons, eenigermate althans, met de hoofdbeginselen bekend had gemaakt. Dan had een voorloopig onderzoek, een vormen der publieke meening, in en buiten de Kamer, kunnen plaats hebben. Maar is het *nu* denkbaar? neen; wij moeten nu volgens de gewone rangregeling te

[1] De § luidde aldus: „Gewigtig en veelomvattend is de taak, die ook in deze zitting door ons zal moeten worden volbragt. Uwe Majesteit kondigt ons aan, dat hoogst belangrijke wets-ontwerpen, tot welker afdoening in de vorige zitting de tijd ontbrak, op nieuw aan onze beraadslaging zullen worden onderworpen. Wij vertrouwen dat ook andere van niet minder gewigtigen aard, overeenkomstig den eisch der Grondwet, aan ons zullen worden voorgedragen."

werk gaan. Eerst de begrooting; daarna vacantie, en wanneer wij nagaan hoe vele wetten voor ons liggen, bereken ik dat althans de wet op het armwezen niet in behandeling komt. Wij hebben allen gevoeld dat de vorige zitting reeds te lang geduurd heeft voor goede behandeling der wetten. Dus begint de volgende zitting weder met de begrooting, met de wet op het armwezen, welligt met vele andere wetten. Voeg daarbij dat, wanneer eenmaal misschien de wet op het onderwijs in beraadslaging komt, er veel meer op verwerping dan op aanneming kans is. Ook dit nog. Wij spreken in deze vergadering zelden over hetgeen in andere landen gebeurt; welligt is het goed; welligt ook is het niet goed. Zeker is het dat de gebeurtenissen haar gang gaan en invloed kunnen hebben op ons land. Onzeker is het of ons altijd het werken met *kalme voortvarendheid* [1] zal worden vergund. Verwijzen naar de algemeene wet, waar behoefte aan *onverwijlde* voorziening levendig gevoeld wordt, is voorzeker niet in bedoeling, maar bij de uitkomst, onwaardige *spotternij*. Want de eigenlijke vraag komt hierop neder; veroorlooft de toestand van het lager onderwijs op zoo onzekere toekomst te wachten?

Er is *menigvuldige reden van billijke klagt*. Wat het *bijzonder* onderwijs betreft, wijs ik op de stad *Goes*. Daar is nog onlangs autorisatie geweigerd door het stedelijk bestuur en door Gedeputeerde Staten. Waarschijnlijk zijn de redenen den Minister niet onbekend; de stukken zijn openbaar gemaakt in het dagblad *de Nederlander;* de afwijzing is geschied om dezelfde drogredenen, waarmede men, sedert zoovele jaren, de ingezetenen kwelt.

Ik kom tot het *openbaar* onderwijs. Wij moeten altijd in het oog houden dat de regeling hiervan het meeste gewigt heeft. Hier is ook het meest teeder gedeelte der quaestie. De vele klagten hebben eigenlijk ééne oorzaak, één grond; de *gedwongene vereeniging van de gezindheden;* van protestanten en roomsch-katholieken. Van beide zijden, dit geloof ik te mogen zeggen, verlangen wij vrede; door gedwongen tóenadering dwingt men tot strijd. Het is dezelfde noodlottige, vrijzinnige zamensmelting die voor het Rijk der Nederlanden Belgie verloren heeft doen gaan. Men dwingt ons tot krijg. En waarom? omdat in de *gemengde* scholen altijd suprematie is van de eene of andere gezindheid. Er is op vele plaatsen (billijkerwijze wordt er over geklaagd) protestantsche suprematie; het kan niet anders. Een protestantsch onderwijzer, die eenig gevoel voor opvoeding heeft, zal, ook tegen wil en dank, aan de roomsch-katholieken reden geven van billijke klagt. Ik ben er altijd tegen opgekomen. Ik weet dat mij dit door vele, ik zeg niet geloofsgenooten, maar mede-protestanten, ten kwade geduid wordt. Ik draag er evenwel roem op. Reeds veertien jaren geleden heb ik openlijk gezegd dat ik op geenerlei treken, van hoedanigen aard ook, zegen verwacht. Maar er is ook, aan den anderen kant, *roomsch-katholieke suprematie;*

[1] **Uitdrukking van den Minister van Binnenlandsche Zaken.**

de invloed ook van den roomschen onderwijzer is, opzettelijk of onwillekeurig, anti-protestantsch. In de Staatscommissie van 1840 is er getracht naar een *positief* Christelijk onderwijs voor de gemengde school; maar men heeft ingezien dat dit in ons land (elders welligt bestaat het) onbereikbaar is om de spanning der gezindheden en om de eischen der roomsche kerk. De roomsch-katholieken vergen ter-zijde-stelling van de Heilige Schrift; reeds in de Dubbele Kamer in 1840, zeide een onzer roomsch-katholieke medeleden dat een pastoor, die het gebruik van den Bijbel zwijgend toeliet, tegen zijn pligt handelen zou. Dus ter-zijde-stelling van de Heilige Schrift en geene zoodanige voordragt van onze geschiedenis als door Protestanten onmisbaar gekeurd wordt. Alzoo is in ons land de voorspelling vervuld: „Au sein des établissements mixtes, le sentiment des susceptibilités de communions est constamment éveillé, et il le sera bien plus encore dans quelques années, à cause de l'importance croissante que prennent les affaires religieuses au milieu de nous. *Où l'on cherchoit un élément de concorde, il est certain qu'on trouvera bientôt une source de dissentiment* [a]."

Nu gelieve de Kamer, om zich den toestand van het lager onderwijs voor te stellen, een tweede punt in het oog te houden, namelijk dit, dat *geen enkele gewigtige verordening op het onderwijs nageleefd wordt.* Indien het geloochend wordt, maak ik mij sterk het te bewijzen. *Geen enkele:* noch de tegenwoordige Grondwet, noch die van 1815, noch de wet van April 1806, noch het besluit van 2 Januarij 1842.

En nu, ten derde, in welke rigting zijn wij? *in de rigting, die brengt tot hetgeen men gewoonlijk noemt godsdienstlooze scholen, „des écoles athées."* Het tegendeel is de wensch èn van de roomsch-katholieken èn van de protestanten. En toch is men, van weêrskanten, door de onvereenigbaarheid der begrippen, genoodzaakt tot het doel en de uitkomst, waarvan men afkeerig is, mede te werken. Finale tevredenheid zal niet aldus worden bereikt. Van weêrskanten houdt men het voedsel der wederpartij onbruikbaar; de zaak zal niet met onderling genoegen afgedaan zijn, wanneer men aan de twistende partijen alle zielevoedsel onthoudt. Het gevaarlijkste van deze rigting is dat zij overeenkomt met heerschende wanbegrippen van onzen tijd. Van daar reeds een ontwerp in dien zin van het vorig Ministerie, en ik begrijp niet hoe deze Minister — hij houde mij dit ten goede — aan zijne politieke beginselen getrouw, eene wet in een ander systeem zou kunnen aanbieden. Zijne politieke overtuiging leidt noodwendig tot scheiding van school en kerk, van opvoeding en onderwijs, tot verbanning van al wat de godsdienst betreft naar de kerk, tot neutralisering van de school; tot het systeem, ten allen tijde bij zijne politieke geloofsverwanten in eer, en waarvan we, met dubbele vrees, onder zijn bestuur, de ontwikkeling te gemoet zien, om de consequentie en veerkracht waaraan hij ons gewend heeft.

[a] DE GASPARIN.

Het denkbeeld is bij mij gerezen, of misschien de Minister meent dat niet alleen dezerzijds, maar van beide kanten overdrijving bestaat, en dat, wanneer hij nu slechts met kalmte den eenmaal ingeslagen weg bewandelt, zij langzamerhand verminderen zal; zoodat, als eenmaal de wet in behandeling komt, er gelegenheid zal zijn om, met algemeene goedkeuring, althans met tegenkanting enkel der onverbeterlijke overdrijvers, het stelsel in practijk te brengen.

Nu eene vierde en laatste stelling; eene stelling van veel gewigt, omdat zij in het licht stelt een voor dit plan, zoo ik hoop, onoverkomelijk bezwaar. *Evengemelde rigting is anti-nationaal.* Dit is een punt hetwelk eenigzins breeder behandeling eischt. Het is eene niet edele kunstgreep, in verband met moedwillige of opzettelijke miskenning der eerste beginselen van het staatsregt, welke tegen mijne vrienden en mij, om de moeijelijkheden van onzen toestand te verzwaren, gebruikt wordt — ik mag en wil niet zeggen door eenig lid in deze Kamer, maar buiten de Kamer — wanneer men zegt dat het ons te doen is om den tijd der Kamer door spreken te verslijten. Hoe weinig waardeert men onzen toestand! Voorzeker, wij zijn erkentelijk voor de goedwilligheid die de Kamer ons bewijst, maar is het eene ligte en aangename taak, bij het verschil in beginsel, zich te belasten met een, in dezen kring althans, doorgaans vruchteloozen arbeid? Meent men dat wij niet noodig hebben het besef van pligt, van zamenstemming met zoovelen die ons in deze Kamer gebragt hebben, om te volharden? dat ik niet huiverig ben, aan het einde van den derden dag der discussie, de Kamer nog langer op te houden, al ben ik verzekerd, dat wanneer ik het mogelijke doe om mij te bekorten, bemoedigende aandacht mij op dit gewigtig punt niet zal worden ontzegd?

Ik herzeg, die rigting is *anti-nationaal.* Ik moet nogmaals doen uitkomen wat ik eigenlijk door anti-nationale rigting versta; namelijk de rigting die den aard en het wezen der *school* miskent, die aan de school ontneemt haar *godsdienstig-zedelijk* karakter. En nu zal ik, om kort en krachtig te zijn, mij bedienen van een werk hetwelk in meer dan één opzigt opmerking verdient, een bekend geschrift over het onderwijs van den heer van Bommel, *bisschop van Luik*[1]. Ik zal dit doen, om redenen die ik aan de Kamer met de meeste openhartigheid zal mededeelen (wij kunnen hier niet te openhartig, niet te opregt zijn). Vooreerst, omdat ik sedert geruimen tijd opmerk dat wij in het onderwijs veel minder steun hebben dan te voren in onze roomsch-katholieke landgenooten. Dit blijkt in de periodieke drukpers, ook in deze Kamer, en ik heb mij dikwijls gevraagd: van waar dat een onderwerp, hetwelk door de roomschen in andere landen ook dezer dagen zoo zeer wordt behartigd, thans bij hen zoo flaauwe belangstelling in Ne-

---

[1] *Exposé des vrais principes sur l'instruction publique considérée dans ses rapports avec la religion.* Liège. 1840.

derland vindt? Ik verlang te zien welken indruk het amendement op onze roomsch-katholieke medeleden zal maken. Ik zal mij voorbehouden nader, of zoo ik er toe gedrongen word, nu, de gissingen op te geven, die bij mij omtrent de oorzaak der verflaauwing bestaan.

Ik heb in elk geval een van de uitnemendste woordvoerders der roomsch-katholieken tot bondgenoot. Het citaat is mij te meer waard, omdat ook daaruit openbaar wordt de eensgezindheid van roomschen en protestanten op dit punt; want men heeft te regt gezegd: „En présence des écoles mixtes, il n'y a plus ni catholicisme, ni protestantisme." Het is oppositie tegen hetzelfde valsch en verderfelijk beginsel: „Il n'y a que des religions également empressées à extirper un principe qui les tue toutes." [a]

Zie hier nu mijn citaat. De bisschop van Luik spreekt:

„Si quelqu'un vient vous dire, que l'école sera suffisamment morale et religieuse, du moment qu'un *maître de religion*, ou même le curé, y donnera une couple de leçons par semaine, ne lui répondrez-vous pas avec M. Guizot, „„„que l'instruction morale et religieuse n'est pas comme le calcul, la géometrie, l'orthographe, une leçon qui se donne en passant, à une heure déterminée, après laquelle il n'en est plus question; que la partie scientifique est la moindre de toutes dans l'instruction morale et religieuse; que ce qu'il faut c'est que *l'atmosphère de l'école soit morale et religieuse*, qu'il s'agit ici d'éducation plutôt que d'enseignement, et que si l'instruction morale et religieuse *ne plane pas sur l'enseignement tout entier*, vous n'atteindrez pas ce but; qu'ainsi cette instruction morale et religieuse doit *s'associer à l'instruction toute entière, à tous les actes du maitre d'école et des enfans?*"" N'ajouterez-vous pas, que si le maître de pensionnat n'est pas lui-même un homme qui croit et professe sa religion, si les livres dont il se sert ne sont pas purs, s'il néglige de former, par la pratique des vertus chrétiennes, le coeur et le caractère de ses élèves, il pourra se faire que rien au monde ne soit plus dérisoire que la présence à l'école du curé ou du *maître de religion*, pendant une couple d'heures par semaine.

„Ainsi il faut des *doctrines religieuses* à l'école, il les faut comme base de tout l'enseignement, il les faut dans le maître comme partie vivifiante de l'éducation qu'il donne, il les faut dans les élèves, réduites en sentimens et en actes."

En nu herhaal ik: de rigting, welke, in het verband van school en godsdienst, het wezen der opvoeding miskent, en aan de school haar godsdienstig-zedelijk karakter ontneemt, is *anti-nationaal.* Ter verduidelijking wil ik enkele trekken in het licht stellen. Bij voorbeeld, sedert jaren bestrijden wij eene rigting, die nog grooten invloed heeft en die men gewoon is te noemen *de Groninger school.* Doch ook deze — het zij tot haar eer gezegd — is even sterk als wij tegen de godsdienstlooze school, die ik in het verschiet getoond heb. Er is eene Maatschappij in ons land, vroeger van onbepaalden, thans van niet onbeduidenden invloed, die tegen een zelfs voor de Israëlieten onergerlijk christendom geenerlei bezwaar heeft; maar ook deze maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* is tegen het ontnemen aan de scholen van haar godsdienstig-zedelijk ka-

a DE GASPARIN.

rakter. Tusschen de Roomschen en ons is groot, maar in dit opzigt geenerlei verschil.

En nu nog een trek die mij vooral opmerkelijk schijnt. Het is de billijke en toenemende weerzin tegen het openbaar onderwijs in de lagere standen. De uitdrukking *lagere standen* bezig ik altijd ongaarne, evenwel thans schroom ik niet ze in dit verband mijner rede te gebruiken. Immers ik wil doen uitkomen dat in die standen een hooger beginsel zich openbaart, zoodat ik althans meermalen de zoodanigen heb aangetroffen die, in ware beschaving, voor personen uit de meest aanzienlijke rangen der maatschappij niet behoeven achter te staan. In die lagere standen zijn — en ik acht het voor het Vaderland gelukkig — velen die, te midden van de zorgen des dagelijkschen levens, het oog niet altijd op deze aarde gerigt houden, die een beter dan tijdelijk goed kennen en voor hunne kinderen verlangen, en die daarom op eene *Christelijk-Nederlandsche* school prijs stellen. Eenvoudige, argelooze menschen, die aan den Keizer, aan den Koning, aan den Minister, aan elke overheid geven wat haar toekomt; die in den Bijbel gelezen hebben: *vreest God en eert den Koning*, die evenwel niet voornemens zijn het tweede gedeelte van de spreuk zóó uit te breiden dat het eerste, waaruit het tweede zijne kracht ontleent, schade zou kunnen lijden. Achtenswaardige landgenooten, die voorwaar geenerlei geweld plegen, tegen wie geene geweldige tusschenkomst van de Regering vereischt wordt, maar die, zoolang men hun niet geeft, wat zij te regt het zielenvoedsel voor hunne kinderen noemen, nu de behoefte daaraan opgewekt is, niet tot rust en lijdelijkheid zullen worden gebragt. Men kan door verordeningen, van welken aard ook, hen naar Amerika of elders verdrijven, maar hen voor hetgeen met hunne duurste pligten in strijd is, doen buigen, dit reken ik, gelukkig! eene onmogelijkheid. Velen hunner hebben leeren inzien dat zij *regt* hebben op hetgeen door hen verlangd wordt. Niet veel geleerdheid of kennis van het staatsregt is noodig om te begrijpen dat het ongerijmd zou wezen, wanneer de burgers van den Staat hun dikwerf zuur verworven penningske in de schatkist zouden storten, ter oprigting van scholen, bruikbaar alleen voor hen, in elke gezindheid, die hetgeen de ziel der opvoeding is, ter zijde wenschen te zien gesteld. Ik ontleen mijne voorbeelden aan hetgeen mij bekend is; anderen, mijne Roomsch-katholieke medeleden welligt, zullen op soortgelijke veerkracht kunnen wijzen. Anti-nationaal is de rigting die ik bestrijd, ook wanneer men, met de geschiedenis in de hand, op den aard van het Nederlandsche volk let. Geen inheemsche leer is het, die ook hier opvoeding en onderwijs, kerk en school, van een scheurt. Ik vergenoeg mij met den wenk, dat de groote meerderheid der Natie een afkeer heeft van dit neutraliserend onderrigt, van een nationaliserend schoolwezen waardoor de natie van hetgeen haar het meest dierbaar is beroofd wordt. Indien het mij veroorloofd ware, ik zou den Minister in bedenking geven om de invoering

van dit stelsel in Nederland te rangschikken onder de *utopien*-rubriek.

Mijne conclusie is deze; dit systeem van uitstel en verschuiving, hetwelk verdrukt en met erger bedreigt, mag niet langer bestaan. Het is meer dan tijd dat voorziening tot stand kome, althans *partiele* voorziening. Gedeeltelijke voorziening komt met den geest der Kamer overeen. Het denkbeeld is krachtig ontwikkeld — gaarne zou ik zeggen door den spreker achter mij gezeten [a], maar hij is te zeer mijn vriend — ik wijs u op iemand die niet bepaaldelijk tot onze rigting behoort, het lid uit Gouda [b], toen hij over de herziening van het Strafwetboek sprak. Ik dring op partiele herziening, met iemand die in zaken van onderwijs mag genoemd worden, Victor Cousin: „il ne s'agit qne de donner une sanction législative à quelques points incontestables."

En nu vraag ik — want hierop komt het aan — *waarin* kan partiele voorziening bestaan? In het *bijzonder* onderwijs worde voorafgaande autorisatie niet langer tot een middel gemaakt waardoor een deel der Natie in zaken van gewetensvrijheid aan willekeur overgeleverd zij. Ik beroep mij op eene buitenlandsche en op eene inlandsche autoriteit. De buitenlandsche is Thiers, in het verslag over de concept-wet op het middelbaar onderwijs: Votre commission n'a pas hésité à vous proposer, d'accord avec le gouvernement et la chambre des pairs, l'abolition de *l'autorisation préalable*, qui armait le gouvernement" — *le gouvernement:* en dit is beter nog dan gedeputeerde Staten en gemeentebesturen — „du moyen de refuser à volonté la création des établissements nouveaux. *Dans l'abandon franc et sincère de cette disposition de l'ancienne législation, on peut dire que se trouve la vraie liberté d'enseignement.*"

De inlandsche autoriteit behoef ik niet ver te zoeken: het lid der Commissie voor het adres heeft [c], in het vorige jaar, met kernachtige juistheid de zaak geschetst van het standpunt, waarop ik ze beschouw. Hij, die altijd, waar het de godsdienstvrijheid der ingezetenen gold, in de eerste rij der strijders heeft gestaan, sprak toen aldus:

„Ik moet erkennen dat ik mij volkomen vereenig met hetgeen door den geëerden spreker uit de residentie [d] zoo even is bijgebragt met betrekking tot het wenschelijke, dat ten laatste eens een einde kome aan den staat van onzekerheid, waarin wij hier te lande met betrekking tot het onderwijs verkeeren; dat eindelijk eens die langgewenschte wet op het onderwijs worde ingediend. Dit is, in strijd met het uitdrukkelijk voorschrift der Grondwet, tot dusverre niet geschied; ik zal de reden daarvan niet onderzoeken, maar, ten gevolge van dat niet indienen, is nu die vrijheid van onderwijs, die sedert twee jaren met uitdrukkelijke woorden in de Grondwet geschreven staat, en die, door alle tijden en eeuwen heen, in het hart van allen geprent staat; dat regt, dat ieder ouder hebben moet, om aan zijne kinderen dàt onderwijs te geven, wat hij voor het waarachtig belang der kinderen noodzakelijk oordeelt; die vrijheid, dat regt, zeg ik, bestaat nog alleen in naam, of ten minste wordt daarop telkens op de schromelijkste wijze inbreuk gemaakt. Eene voorziening om deze willekeur te doen ophouden kan, zoo

a VAN LYNDEN. b VAN DER LINDEN. c ENGELEN. d MACKAY.

de Regering en de Volksvertegenwoordiging wil, onverwijld worden genomen. Daarvoor behoeft men niet de indiening van de algemeene wet af te wachten."

Voor het *openbaar* onderwijs vraag ik slechts: dat er mogelijkheid zij, zelfs met de meeste bezwaren van toezigt en van overleg met de plaatselijke autoriteiten, om daar, waar geene overwegende finantiële bezwaren bestaan, in de groote steden scheiding te hebben — ik spreek niet van eigenlijk gezegde *gezindheidsscholen*, zoover wil ik bij transitoiren maatregel niet gaan — tusschen protestanten en katholieken; eene scheiding, van weêrskanten begeerd; het eenige middel om vrede te hebben en om de wederzijdsche twisten te doen ophouden; dat er niet tegen zoodanige splitsing der gemengde school zij een wettelijk beletsel, onoverkomelijk, ook dan wanneer zij zonder nadeel plaats hebben kan en door iedereen gewenscht wordt. In afwachting van den verderen loop der discussie, voeg ik er alleen dit bij: hetgeen ik vraag is niets anders, dan hetgeen met de wet van 1806, met het reglement A overeenkomt. Ook hier ligt het bezwaar niet zoo zeer in de wetten, in de verordeningen; maar in de willekeur waarmeê zij, tegen het doel van den wetgever, worden geïnterpreteerd.

Het slot mijner rede ontleen ik aan hetgeen dezen morgen door het geachte lid uit Zutphen [a] gezegd is. Hij heeft eene *revue rétrospective* gemaakt; hij heeft zich verwonderd over het onderscheid van de houding dezer Kamer in 1849 en in 1851. Hij heeft te weinig in het oog gehouden dat ook op beschreven ontboezemingen van de Kamer toepasselijk is: *il faut juger les écrits d'après leur date*, en dat vele zaken, in 1849 door hem en de zijnen hoog gewaardeerd, eigenlijk — indien ik het wel begrepen heb — nu door hem en de zijnen meer onder de rubriek van *illusien* gesteld zijn. Hij heeft niet bedacht dat de veranderde stand der partijen (die in Februarij 1849 geheel anders dan nu tegen elkander hebben gestaan) *lusten* en ook *lasten* heeft, en toegeeflijkheid van weêrskanten eischt. Maar ik ben het met hem eens dat op sommige punten de Kamer, behoudens haar waardigheid, niet van gevoelen veranderen kan. En nu beroep ik mij, naar zijn voorbeeld, op hetgeen mij te beurt viel den eersten dag waarop het mij vergund was, in Februarij 1849, hier het woord te voeren. Toen ik, hetzelfde systema verdedigende als thans, er op aandrong dat men, in afwachting van de algemeene wet op het onderwijs, transitoire bepalingen zoude maken, om de gewetensvrijheid te handhaven, toen is met vrij aanzienlijke meerderheid — ik heb het *Bijblad* niet onder mijne oogen, zoodat ik het getal stemmen niet kan opgeven; maar eene meerderheid is het geweest, daarvan ben ik zeker — in het adres het woord: *onverwijld* gebragt. De Kamer verlangde *onverwijlde* ontwikkeling van de vrijheden, die beloofd waren; dit verlangen was gegrond op hetzelfde systeem dat ik ook nu verdedig. De Kamer zal erkennen dat er reeds *eenig ver-*

a VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

wijl heeft plaats gehad, en dat nu althans een spreken dat tot handelen leidt, te pas komt. Laat ik er ten slotte bijvoegen dat de Kamer zich, tot dusver, steeds aan de godsdienstvrijheid gunstig betoond heeft, en dat ik het in hooge mate betreurenswaard voor het Vaderland zou achten, indien men, *wat kerk en school betreft*, door eene, niet stoute, maar jammerlijke wending, in de routine verviel, welke vòòr 1848 gevolgd werd.

—

*** Heftig was de bestrijding. „De tijd is gekomen," zoo begon eene *philippica* van den heer van Dam van Isselt, „om den heer Groen en zijne medestanders te zeggen, dat velen zich daarover bedroeven, dat zij het goed kunnen vinden onrust te brengen in Kerk en Staat . . . Of moet het geen onrust verwekken, wanneer hij bij iedere gelegenheid èn in geschriften èn in een dagblad door hem en zijne vrienden uitgegeven, aan zijne medeprotestanten verkondigt, dat zij op een onchristelijken weg zijn en God niet dienen zoo als het behoort. En ware dit nog alleen in zijne geschriften en in zijn dagblad het geval, ik zou daaromtrent het stilzwijgen bewaren: maar ik kan niet toelaten dat hij hier deze Vergadering tot eene Synode of tot eene vergadering van het Odéon te Amsterdam[1] wil maken." — De heer van Hoevell riep uit: „Om u en mij nu te beschuldigen dat gij godsdienstlooze scholen, *des écoles athées*, wilt omdat gij er het dogma uit verbant, om u en mij dus ingewikkeld te beschuldigen dat wij godsdienstlooze atheisten zijn, ik rangschik dit onder de overdrijvingen van den spreker." De Minister van Binnenlandsche Zaken zeide: „Ik beloof niets. Ik beloof niet, dat de wet op het onderwijs binnen korten tijd, zelfs niet dat zij in den loop dezer zitting zal inkomen." Desniettemin geene partiele voorziening, allerminst inbreuk op de gemengde school. Volgens hem, was weerzin der lagere standen, zoo ze bestond, het gevolg „der bewerking van sommige individuën dier classe door *secte*-geest." *Secte*-scholen worden verlangd; de voorsteller van het amendement „stelt zich voor dat hij in het uitsluitend bezit is der godsdienstige waarheid en hecht aan *godsdienst* de beteekenis van een bepaald dogma."

Ik zal geen enkel woord zeggen van hetgeen door den Minister tegen mij *persoonlijk* gerigt werd. Ik heb er hoogen prijs op gesteld om, bij verschil in politieke beginsels, zijne welwillendheid te behouden. Aan anderen zij overgelaten om te beslissen of ik mij ooit aan personelen aanval tegen hem heb schuldig gemaakt, en of ik niet menigwerf, en ook heden, aan onverdiende schimpschoten ten doel heb gestaan.

Ik kom tot de zaak. Hetgeen de Minister omtrent *Goes* gezegd heeft[2], is bewijs te meer dat onverwijlde voorziening vereischt wordt; het groote bezwaar is, volgens hem, dat men eene *godsdienstige* school wil oprigten, en nu blijkt uit de stukken dat niets gevraagd is dan hetgeen te 's Gravenhage en elders toegestaan werd. Waarlijk, ook dit is regeringloosheid, wanneer hetgeen de ge-

---

[1] Zinspeling op de vergadering te Amsterdam van 18 Aug. 1848.

[2] „Zij die die bijzondere school wenschten, wilden eene godsdienstige school oprigten, en Gedeputeerde Staten hebben gevraagd: kunnen wij daartoe autorisatie geven? Dit is het punt waarop wij nu staan, en de zaak is nog niet afgeloopen."

wetensvrijheid betreft, naar goedvinden der locale besturen, geweigerd of vergund wordt, en wanneer zelfs de Minister zoo weinig met hetgeen daaromtrent plaats heeft, bekend is. Vroeger klaagde men over plaatselijke verscheidenheden in wetgeving en belasting; thans zal er voor het geweten een vrij en een onvrij territoir zijn. Dit moet ophouden, op grond, niet later van art. 194 der gewijzigde Grondwet, maar nu reeds, van het besluit van 1842, van de Grondwet van 1815. De wensch naar *partiele* voorziening was, volgens den Minister, met een floers omhangen; te meer omdat ik gezegd had te verlangen hetgeen de wet vergunt. Ik heb bedoeld art. 23 van reglement A bij de wet van 1806: „Het geven van het onderwijs *in het leerstellige* van het kerkgenootschap waartoe de kinderen behooren zal niet geschieden door den schoolmeester." Hier is uitsluiting bedoeld van het onderwijs *in* de godsdienstleer, het catechetisch onderwijs; geenszins het geven van onderwijs en opvoeding in *positief*-christelijken zin en geest. Omdat men, door de vereeniging der gezindheden in verlegenheid geraakt is, wordt het verbod allengskens uitgebreid tot al wat de godsdienst betreft. Ik wil de uitlegging welke de wetgever gewild heeft. Dan zou er op vele plaatsen aan het verlangen van protestanten en roomsch-katholieken om de openbare school te splitsen, kunnen worden voldaan, en zou men niet geleid worden, bijv., tot den reeds eenmaal gedanen eisch dat de Bijbel, zelfs op scholen waar enkel protestantsche kinderen zijn, worde geweerd.

Met den Minister ben ik het eens dat het wenschelijk is deze zaak menigwerf hier te bespreken; te meer omdat ook nu gebleken is hoeveel verkeerde opvatting er omtrent onzen wensch nog bestaat; en hoe menigeen als ongerijmdheden ontkent wat elders, onder alle deskundigen — ook onder hen die door deze Kamer als deskundigen geëerbiedigd worden, — uitgemaakt is.

Het amendement is in den geest van het Gouvernement en van den Minister, daar ik, meer dan de paragraaph, tijd geef. Het aandringen op meer wetten, nu wij reeds met wetten overladen zijn, reken ik minstens overtollig. *Overeenkomstig de Grondwet*, staat er; zoo dit op den termijn van het vermaarde art. 5 ziet, we zijn onder dit Ministerie, ik wijt het aan geen Minister, zoo ver gekomen dat men van dit artikel, grondslag der oppositie tegen het vorige bewind, niet kan spreken, zonder een glimlach te wekken. Ook op de wet voor het onderwijs wil ik niet aandringen, hoewel ik niet verwacht had dat omtrent deze in October 1850 *nog niet volkomen in gereedheid* zijnde wet, thans door den Minister nog niets, zelfs niet aangaande voorbereidende maatregelen, zou kunnen worden beloofd.

Het lid uit Almelo[a] heeft mij aangevallen omtrent *les écoles athées*. Nu mag ik ook van overdrijving spreken. Mij beschuldigende van overdrijving, heeft hij de overdrijving zoo ver gedreven, van te beweren dat ik hem beschuldig godloochenaar te

a VAN HOËVELL.

zijn. Wat ik gezegd heb is de constatering van hetgeen iedereen weet en kan nagaan. Wanneer twee of meer in geloof strijdige gezindheden genoodzaakt zijn bij elkander te blijven, komen zij, door beurtelingsche uitdrijving van hetgeen mishaagt, eindelijk zoover dat alles uitgedreven is.

Men heeft mij ten laste gelegd dat ik van het door mij beweerde niet-naleven der wetten geen bewijs gaf. Kortheidshalve liet ik voorbeelden achter. Maar wilt gij een notabel voorbeeld? ik wijs op het besluit van Januarij 1842. Dit wordt in geenerlei opzigt nageleefd. Niet op de *openbare* scholen: het heeft godsdienstlooze scholen ten doel, en welligt is er geene enkele school waar dit doel bereikt is. Zoo ver heeft men het nog niet gebragt en zal men het niet ligt brengen. En art. 6, omtrent het *bijzonder* onderwijs? wat ons ten gunste bepaald was, werd onmiddellijk tegen ons gekeerd. Het is genoeg bekend dat het Koning Willem II, bij zijne komst tot den troon, om tegemoetkoming aan godsdienstbezwaren, door meer vrijheid tot oprigting van bijzondere scholen, te doen was. En naauwelijks was art. 6 daar, of men heeft, bepaaldelijk ook in 's Hage, een systeem geformuleerd, volgens hetwelk de bijzondere scholen, ook in hetgeen de godsdienst betreft, aan de openbare zouden moeten gelijk zijn.

Over art. 194 der Grondwet zal nog menigwerf in deze Kamer gesproken moeten worden. Het is, ja, *transactie*, gelijk meer bepalingen in de Grondwet, waarin men aller gevoelen te gelijk getracht heeft te vlechten, omdat men den strijd ontweek en wilde uitstellen tot gelegener tijd. En nu zouden velen *eerbiediging van godsdienstige begrippen* alleen in *negativen* en niet in *positiven* zin willen verstaan en het *openbaar* onderwijs zoo inrigten, dat het bijzonder onderwijs, in schijn vrijgelaten, bij de uitkomst schier onmogelijk gemaakt wierd. Nog dit. Ik verlang te constateren dat ik in deze Vergadering gebragt heb enkel hetgeen er in behoort, en dat ik gesproken heb — mijne medeleden zullen dit erkennen — zonder hartstogtelijkheid; maar het onderwijs te behandelen, zonder van godsdienst te spreken, hiertoe zie ik geen kans. Dit te willen, komt op eene *petitio principii* neêr. Het heeft mij wel eenigzins verwonderd dat niemand der leden welke ik straks op het oog had [1], zich over mijn amendement heeft uitgelaten; intusschen zal het niemand hunner ontgaan zijn, dat de redeneringen van het lid uit Tiel [a] en van het lid uit Almelo [b] en gedeeltelijk van den Minister, ons wijzen naar de soort van godsdienst, welke bij hen, onder den naam van algemeen christendom, weinig geliefd is. Ik constateer dit in het voorbijgaan; zij zullen het begrepen hebben. Van den Minister zelven geldt wat hij van mijn *individuelen* maatstaf in de godsdienst gezegd heeft. Ik bevind mij op den bodem eener hier te lande erkende ge-

[1] De Roomsch-Catholieke leden: zie p. 23.

a VAN DAM VAN ISSELT. b VAN HOËVELL.

zindheid, terwijl zijn eigendunkelijk spreken over vromen en niet-vromen [1] zou brengen op een terrein, hetgeen wij bovenal moeten ontwijken, het terrein der Caesaropapie, wanneer staatslieden zich vermeten, wel verre van *circa sacra* te blijven, *in sacra* te dringen. Meer dan ééne uitdrukking van den Minister gaf tot deze opmerking regt.

Het lid uit Tiel, die den aanval heeft geopend op zoo schitterende wijze, heeft (terwijl ik met naauwgezetheid vermeden had eenig bestanddeel, vreemd aan deze discussie, er in te mengen) veel aangevoerd, dat niet te pas kwam. Bij voorbeeld wat hij gezegd heeft over de maatschappij Tot Nut van 't Algemeen en de Groninger school, beide, in het verband mijner rede, eershalve genoemd; over een merkwaardig geschrift van een mijner vrienden; over het *Odéon*, enz. Dit alles, de spreker zal het bij bedaard overleg erkennen, voegde hier niet. Ik wil, daar hij mij zoo welwillenden raad gaf, wederkeerig hem een paar opmerkingen onderwerpen. Ik ben overtuigd dat hij, even als de Minister, verdraagzaam wil zijn, maar tevens dat zij beiden, onder den invloed hunner beginselen, tegen wil en dank, naar onverdraagzaamheid worden geleid. Daarbij reken ik zijn systema, ten opzigte van eene in ons vaderland magtige gezindheid, meer geschikt dan dat mijner vrienden om onrust te doen ontstaan.

Zonderling is het dat men zoo geërgerd en verbaasd wordt bij de vermelding van het meest eenvoudige en noodzakelijke te gelijk. Wat vragen wij? dat de ouders hunne kinderen mogen opvoeden overeenkomstig het geloof hunner gezindheid. De Minister maakt van ons vermeend bezit der waarheid gewag. Iedereen, die ter goeder trouw tot eene gezindheid behoort, is om die reden aan haar gehecht. Dit is geene aanmatiging of onverdraagzaamheid, maar vastheid eener overtuiging, ten gevolge waarvan men ook zijne kinderen langs den weg dien men als den alleen veiligen beschouwt, voor dit en voor het beter leven wenscht opgeleid te zien.

De Minister heeft mij vooral euvel geduid dat ik mijn gevoelen omtrent het schoolwezen als het bij uitsluiting *nationale* beschreef. Ik doe dit nog. Ik beweer dat de rigting welke aan de scholen haar godsdienstig-zedelijk karakter ontneemt, *anti-nationaal* is.

En nu, Mijne Heeren, indien het wezen moet: verwerpt wederom het amendement, verwerpt het met bijna algemeene stemmen. Ik treur niet altijd over dergelijke teleurstelling, omdat, gelijk de Minister aangeduid heeft, reeds het ter sprake brengen van belangrijke quaestien, wier overweging ik oorbaar reken, daartegen opweegt. Nu evenwel zou de teleurstelling smartelijk zijn, ook voor duizenden mijner landgenooten, wanneer zij vernemen dat de Kamer, na velerlei toezegging en langdurig uitstel, zelfs den wensch

---

[1] „Wat beklagenswaardig is, dat zijn de kunstgrepen, die op onderscheidene plaatsen door hen worden gebruikt, die vroom heeten en in wier oogen alle anderen het niet zijn, om de kinderen naar hunne scholen te trekken."

niet wil uitdrukken naar voorziening in den loop van deze zitting; en zulks te meer, nadat de Minister verklaard heeft, zelfs omtrent voorbereidende maatregelen, geenerlei belofte te kunnen doen. Geen wonder, zoo menigeen bevestigd wordt in de meening dat met *vrijzinnige beginselen* men *beloven* maar niet *geven* kan; en dat men eindelijk, bij het niet nakomen zijner beloften, tot beloven geen moed heeft. Ik sta in mijn Vaderland, sedert geruimen tijd, en misschien nu vooral, aan menigvuldige verwijten ten doel; en gij waardeert genoeg de eerlijkheid mijner bedoelingen en de opregtheid van mijn karakter, om overtuigd te zijn dat ik mij dikwerf ernstig gevraagd heb: of er in die verwijten, in die beschuldiging, van onrust te stoken, eenige grond ligt? Tot dusver meen ik het tegendeel te mogen volhouden. De ervaring heeft mij geleerd dat, ten gevolge mijner ondergeschiktheid, niet aan eigen begrippen, maar aan de beginselen die ik belijd, hetgeen wij, te midden van vele en hevige tegenspraak, beweerd hebben, bij de uitkomst gebleken is waarheid te zijn. Ik beroep mij op twee voorbeelden.

Op de besluiten van 1825. Ik herinner mij zeer goed dat dit beheerschen van het openbaar en bijzonder onderwijs niet alleen, maar van de vorming der roomsch-katholieke geestelijkheid, ook toen het in mijne schatting een dwaasselijk aanranden van het regt der Kerk was, uitgebazuind werd als toppunt van vrijzinnige wijsheid.

Op hetgeen met *de afgescheidenen* heeft plaats gehad. Bij de maatregelen tegen hen genomen, hebben weinigen afkeuring doen hooren; zeer velen hebben gejuicht. De Minister zal zich herinneren dat er op dit punt tusschen hem en mij tegenstrijdigheid van gevoelen bestond.

Welligt dat mij, ook omtrent het onderwijs, eenmaal regt wedervaart. De tijd is nog niet gekomen. Een blijk er van heb ik in de stemming van vele leden dezer Kamer; een ander in eene dezer dagen gehouden vereeniging van honderd predikanten, meest van de hervormde gezindheid [1]. Meesterlijk is door een hooggeschatten vriend [a] ons gevoelen verdedigd. Naauwelijks één heeft het gedeeltelijk beaamd; alle overigen hebben gezwegen, toen door sommigen beweerd werd dat de scholen niet zijn plaatsen van opvoeding, dat het gevaarlijk is dit te beweren, dat bijbellezing op de scholen niet voegt, en wat dies meer zij.

En toch ben ik verzekerd dat zij, voor wie opvoeding en onderwijs, godsdienst en school, onafscheidelijk zijn, gelijk hebben, en dat de dag zal aanbreken waarop men zal erkennen dat wij niet anders gedaan hebben dan, in zwakheid, de nationale en

---

[1] De Noord-Hollandsche predikanten-vereeniging te Amsterdam op 18 Mei 1851.

a BEETS (p. 18.)

christelijke beginsels te belijden, zonder welke geen wezenlijk en duurzaam heil voor Nederland kan worden bereikt.

—

De Minister zeide in eene korte dupliek o. a.: „Ik betreur dat de spreker eene stof van zoo verschillende beschouwing op het terrein gebragt heeft met de uitdrukking, bij hem gewoon, *het regt der gezindheid*. Hij heeft gewaagd van het regt van opvoeding der kinderen. Hier is geen sprake van opvoeding, maar van onderwijs."

Het amendement werd verworpen met 46 tegen 6[a] stemmen.

De houding der Roomsch-Catholieke leden droeg de goedkeuring der Roomsch-Catholieke bladen niet weg. In *de Tijd* las men: „het heeft ons zeer bevreemd dat niet één Katholijk het woord heeft opgenomen in deze voor de Katholijken zoo gewigtige aangelegenheid. Hebben zij geoordeeld dat het vruchteloos zoude zijn?" De *N. Brabander*, den staat van het onderwijs nagaande, vond het *onbegrijpelijk* hoe of zulke groote meerderheid het amendement had verworpen.

24 *October* 1851.

*** In het vorige jaar waren, bij het Rapport aan de Tweede Kamer, over het *Verslag van den staat der Hooge, Middelbare en Lagere scholen van* 1848—1849 drie hoofdbedenkingen gemaakt, ten bewijze dat het niet aan den eisch der Grondwet voldeed[1].

In het Rapport over het Verslag van 1849—1850 werd gezegd: „Uwe Commissie heeft met leedwezen bespeurd, dat de drie hoofdbedenkingen, door de laatste Commissie gemaakt, niet zijn beaamd." Dit Rapport was den 7. Oct. verzonden aan den Minister van Binnenlandsche zaken.

Door dezen werd nu, ter voldoening aan dit renvooi, tegen de bij herhaling ingebragte bezwaren eene uitvoerige rede gerigt.

Ik zie niet ons geacht medelid[b], die onlangs het belangrijk rapport van de Commissie omtrent den toestand der scholen heeft medegedeeld, en daar ik ten vorigen jare het woord heb gevoerd in naam van de toen benoemde Commissie, ben ik, schoon met weêrzin, verpligt niet geheel het stilzwijgen te bewaren.

Ik heb met groote belangstelling de rede van den Minister gehoord; uitgewerkte wederlegging van het verslag der Commissie, ook in verband met de rapporten in vorige jaren aan de Kamer gedaan.

De Minister zelf zal toegeven dat er op zijne voordragt nog wel het een en ander zou kunnen worden in het midden gebragt. Ook voor de waardigheid der Kamer is het van belang dat niet al de argumenten der onderscheidene Commissien, en bepaaldelijk der twee laatste, gerekend worden te zijn van zoo nietsbeteekenende gehalte, als men uit de rede van den Minister opmaken zou. Ik beschouw die rede als pleit-memorie; als repliek, waarop ook dupliek zou kunnen volgen.

---

[1] Zie p. 13.

a Stoltr, Mackay, Schiffer, Hoffmann, Groen, van Lynden.

b Gevers van Endegeest (*evenwel tegenwoordig en door wien gesproken werd in denzelfden zin*)

Ik zal evenwel dien termijn niet pleiten; ik heb vooral het woord gevraagd om te constateren dat hier niet toepasselijk is de spreuk: *qui tacet consentire videtur.* De Minister heeft gesproken van den toon, waarop het laatste rapport gesteld is, van het niet wenschelijke dat er in de wisseling van stukken tusschen de Kamer en het Ministerie dergelijken toon gebruikt wierd. De aanmerking is juist; maar het is de vraag wie het eerst dergelijken toon aangeslagen heeft. Ik zou bijkans de gissing wagen dat het der Commissie voorgekomen is, als of het Gouvernement de aanmerkingen beantwoord had op al te *luchtigen toon.*

Ik veroorloof mij eene bedenking aan het Ministerie en aan de Kamer. Is het goed zoo belangrijke mededeeling te doen, zonder voorafgaande kennisgeving? kan er dan gezegd worden dat wij met gelijke wapenen strijden? komt dit overeen met den geest van het Reglement van Orde, wanneer men *ex analogia* redeneert en nagaat hoe dit reglement op de meest kiesche en omzigtige wijze bepaalt dat, wanneer bijv. interpellatien tegen een Minister gerigt worden, hij niet gehouden is onmiddellijk te antwoorden; dat er een latere dag wordt vastgesteld, ten einde hem tijd tot overleg te geven. Indien men over dergelijke gewigtige punten — en dit *is* een gewigtig punt, de wijze waarop naar de Grondwet de verslagen over het onderwijs moeten ingerigt zijn — eene doeltreffende beraadslaging wil provoceren, is het dan niet wenschelijk dat de Kamer eenigen tijd te voren daarop voorbereid zij?

—

*** De Minister beweerde dat ten onregte over *luchtigen* toon der Regering geklaagd en *strenge* toon tegen haar gebruikt werd.

Het antwoord van den Minister noodzaakt mij nog een paar uitdrukkingen op te nemen.

Vermits hij meer regtstreeks het rapport des vorigen jaars vermeld heeft, moet ik, uit naam ook dergenen die met mij in de Commissie geweest zijn, betuigen dat wij voorzeker geene scherpheid van toon bedoeld hebben. Zoo omtrent het antwoord van het Gouvernement de uitdrukking *luchtig* min juist geweest is, wil ik ronduit verklaren dat ik in de wijs der beantwoording, eene soort, ik moet het woord gebruiken, van *persiflage* gezien heb, en die toon is bij uitnemendheid scherp. Doch ik laat alle beschouwingen omtrent scherpen of luchtigen toon ter zijde, omdat hierin veel van individueel gevoel afhangt. Dit slechts herhaal ik, dat het plotseling te berde brengen van zoo gewigtige onderwerpen nadeelig is voor doeltreffende discussie. Ik keur het af bij *de Ministers* in het algemeen, en zeer bepaaldelijk bij *dezen* Minister, dewijl mij althans niemand bekend is, om wien te beantwoorden meer tijd vereischt wordt.

—

De repliek van den Minister was een woord van *verzoening:* o. a. „Het

verslag kan onheusch zijn, schoon niemand het wil wezen. Ik heb daarbij gevoegd, dat men alleen op de zaak moest letten en dat elke nuttige mededeeling met erkentelijkheid door de Regering moet worden ontvangen."

27 *November* 1851.

*** Bij het departement van Binnenlandsche zaken kwam de heer van Dam van Isselt terug op hetgeen den 19 Nov. (I[e] Deel p. 140 vg.) bij de algemeene beschouwingen over de begrooting door mij gezegd was.

Twee leden — de geachte spreker uit de hoofdstad [a] en de geachte spreker uit Tiel [b] — noodzaken mij iets op te nemen van hetgeen door hen in het midden gebragt is. Ik zal mij evenwel door het geachte lid uit Tiel niet laten afbrengen van mijn voornemen om de vraag *waarom de wet op het onderwijs niet ingediend wordt?* te behandelen — overeenkomstig den wensch van den geachten Voorzitter en van de Kamer, — bij de afdeeling *Onderwijs*. Ik verheug me dat hij eenigzins een voorstander schijnt te zijn of te willen worden van bijzondere scholen der eerste klasse. Evenwel, zoo dit enkel ziet op de nieuwe wet, ten gevolge waarvan aan dergelijke scholen meer vrijheid zal gegeven worden, betuig ik aan de concessie niet veel te hebben. Zij beteekent veel, indien hij met ons waarborgen verlangt tegen de vexatoire toepassing van de *bestaande*, niet van de *aanstaande* verordeningen. Ik erken omtrent zijne meening nog eenigzins onzeker te zijn. Ik zal kort wezen, vooral ook omdat hetgeen hij gezegd heeft, zoo menigwerf, zoo duizendwerf gezegd, zoo menigwerf, zoo duizendwerf is beantwoord, dat ik het groote nut van uitvoerigheid niet inzie, minder, omdat veel dat aan menigeen duister blijft, voor zeer velen tot klaarheid gebragt is. Door ongodsdienstigheid op de openbare scholen (de geachte spreker weet het, immers hij kan het sedert lang weten), verstaan wij dat bij de vereeniging der gezindheden niet kan voorzien worden in de behoefte dergenen door wie, in elke gezindheid, aan het geloof dat hij als onmisbaar beschouwt, waarde gehecht wordt. De geachte spreker verkondigt dat het stelsel der gemengde school *heerlijke vruchten* gedragen heeft. Dit is juist hetgeen betwist wordt. Hij verdenkt mij en mijne bijzondere vrienden niet van huichelarij, maar volhardt in zijn alternatief; zoodat ons noodwendig *dweeperij* (onlangs las ik ergens *monomanie*) ten deel valt. Er zijn dweepers van velerlei soort, omdat iedereen voor dweeper houdt dengene die de definitie van het onmisbare dogma minder ruim neemt dan hij zelf.

De spreker is heftig uitgevaren tegen de bijzondere scholen van de eerste klasse, althans de meeste, en heeft vreesselijke tafereelen daarvan opgehangen. De vraag is niet, of alle bijzondere scholen van de eerste klasse goed zijn, maar of de openbare scholen in een

a VAN HALL. b VAN DAM.

toestand zijn en dagelijks meer, uit den aard der zaak, geraken, waardoor bijzondere scholen der eerste klasse onmisbaar zijn voor een groot deel der bevolking? Wanneer hij de scholen, waarvan aan mijne vrienden het toezigt is opgedragen, mogt willen bezoeken, zou misschien eenigzins zachter oordeel door hem worden geveld. Hij houdt ons, bij tegenstelling, een heerlijk woord, het woord *liefde*, *Christelijke liefde* voor; dit doet thans iedereen. Eenige jaren geleden, na al hetgeen tot het Christendom betrekking heeft te hebben ondermijnd, beklaagde zich iemand[a], in naam der *Christelijke liefde*, dat hem de naam van *Christen* niet toegekend werd. Een ander hoogleeraar betoogde onlangs, dat de godsdienst voor ieder mensch door zijne physiologische subjectiviteit gevormd wordt, en hij beweerde dat men hem althans niet zou verdenken van gebrek aan *Christelijke liefde;* vermits, naar den aard zijner beschouwing, onverdraagzaamheid ongerijmd wordt[1]. Eindelijk heeft de geachte spreker mij ten kwade geduid, wat ik omtrent Victor Cousin gezegd heb. Cousin had zich met een voor iedereen onergerlijk Christendom niet vrolijk gemaakt. En wat beteekent nu de zinsnede die ons medelid aanhaalt? Niet eens, maar telkens heeft Cousin zich ongunstig over die soort van school-godsdienst uitgelaten; maar toen de schoolopzieners hem telkens hadden verzekerd dat de boom heerlijke vruchten had gedragen, heeft hij geantwoord, nu dan moet ik erkennen dat, hoe ongelooflijk het mij voorkome, de boom goed is. In al de punten die tegenwoordig aan de orde van den dag zijn, is Cousin op onze hand. Dit blijkt èn uit hetgeen hij over Holland schreef, èn uit hetgeen hij, ter voorbereiding van de wet over het lager onderwijs van 1833, in het licht gaf. Heeft de heer van Dam van Isselt den Minister verzocht bij de aanstaande wet vooral op het gevoelen van Victor Cousin te willen letten, ik vereenig mij ten volle met dien wensch[2]." ...

---

29 *November* 1851.

*** Bij de afdeeling *onderwijs* was, naar mij voorkwam, het oogenblik daar om de wenschelijkheid en de mogelijkheid te doen uitkomen eener wettelijke voorziening op het lager onderwijs.

---

[1] De hoogleeraar Schneevoogt in zijne inwijdingsrede op 16 Julij te Amsterdam; waarin o. a. dit voorkomt: „De psychologie overtuigt er ons van, dat niet één ontwikkelingsvorm van de Godsdienst absoluut boven den ander verkieslijk, en, die vorm voor den mensch de beste is, die hem door zijnen aanleg, door zijne natuur aangewezen wordt, die hem de meeste rust met zichzelven, met den God in hem, en den meesten vrede met de menschen verzekeren kan. Moge dus onze psychologie tot geen blinden ijver aanzetten; zij verbiedt ons het aanmatigend oordeelen, zij bewaart ons voor het liefdeloos veroordeelen van onzen naaste. En nu vraag ik 't u, Mijne Hoorders! ondermijnt zij de Christelijke godsdienst, wier geheel wezen liefde is?"

[2] Zie het slot der rede in het 1e Deel, p. 146.

a Opzoomer.

Ditmaal zwijg ik van den onmisbaar geworden waarborg tegen de vexatoire toepassing van de *bestaande* verordeningen op het *lager onderwijs*. Ik twijfel niet of, bij de eerste aanleiding, en ze kan niet achterblijven, zal de Minister zich genegen betoonen om aan de magteloos gebleken circulaire van 2 December 1849, door een thans algemeen begeerden overgangs-maatregel, nog binnen dit jaar 1851, eene wettige sanctie te geven. Ik spreek nu over de wet gevorderd in het vijfde additionnele artikel.

Wat kan de reden zijn dat er op de indiening van *de wet op het lager onderwijs* nog geenerlei vooruitzigt bestaat?

In 1850 zeide de Minister: de wet is nog niet in volkomen gereedheid gebragt. In 1851: ik beloof niets. De Commissie van Rapporteurs drong op indiening aan. De Minister antwoordt: het Gouvernement wenscht, niet minder dan de meerderheid der Commissie, dat de wettelijke regeling van het onderwijs spoedig plaats kunne hebben; de meerderheid der Commissie bepaalt zich tot de betuiging van haar leedwezen dat de Minister niet goed heeft gevonden zijne zienswijze op dit punt duidelijk uit te drukken.

Er is dus *onduidelijkheid;* ik wil ze, zooveel mogelijk, uit den weg ruimen. Er bestaat, ik zeg niet *waarschijnlijkheid*, dit zeg ik nog niet, — er bestaat een *schijn* als of bij den Minister aan de indiening niet ernstig gedacht wierd, en nu wilde ik — mij voorbehoudende een later oordeel — den Minister in de gelegenheid stellen zich tegen dien schijn te verdedigen, door verduidelijking van hetgeen hij bedoelt. Hij wees meermalen op het *bezwaarlijke* van de wet en het *gebrek aan tijd.* Het *bezwaarlijke?* Het is bijna ongerijmd *ligt* te vinden wat de Minister *zwaar* vindt. Maar er kunnen omstandigheden zijn (en ik geloof dat ze *in casu* bestaan) waardoor, om het standpunt waarop iemand zich bevindt, de moeijelijkheid in schijn verdubbelt. Laat ons zien. We kunnen, naar mij voorkomt, de wet wel *stante pede* redigeren, niet in de artikelen, maar in de hoofdtrekken.

Eene wet ter uitvoering van art. 194 der Grondwet. *Voldoend lager onderwijs van overheidswege* dus? Wel, dit is er; over godsdienst-bezwaren klaagt men; doch de scholen op zich zelve zijn, wat het overige betreft, in voldoenden staat; dit kan althans de tegenpartij niet betwisten, die ons met dagelijksche lofredenen kwelt. Het openbaar onderwijs moet ingerigt zijn met eerbiediging van de godsdienstige begrippen. Partij beweert dat hieromtrent thans geenerlei reden van beklag is. Maar er bestaat *bij ons* omtrent de wezenlijkheid dezer eerbiediging bezwaar. Hoe kan dit wegvallen? Zie hier (ik herhaal wat ik op 24 September gezegd heb) mijne *hoofdgedachte:* het eene gedeelte der Natie moet niet onder den gewetensdwang van het ander gedeelte staan; aan de eigen ontwikkeling der Natie moet tegemoetkoming worden verleend.

Noch het een, noch het andere systeem moet bij dwang worden opgelegd; de gemengde school zij *facultatief.* Dit is wat in een

tijdperk van verscheidenheid der beschouwing en van overgang vereischt wordt. *De gemengde school facultatief*, en *vrijheid van bijzonder onderwijs*, gelijk de Grondwet ze belooft: — ziedaar de grondtrekken van onze *partiele* wet, overeenkomstig met hetgeen in andere landen, bijv. in Frankrijk, bij het redigeren van de wet van 1833, telkens op den voorgrond is gesteld. Maar, zegt men, art. 194 van de Grondwet is eene *transactie* van geheel andere strekking. Eene transactie, ja; namelijk omdat de onderscheidene systemata ongeprejudicieerd bleven en de wetgever door den grondwetgever vrijgelaten werd. Of wil men meer? is bij die transactie bepaald het onmogelijke te verlangen om het mogelijke te beletten; een openbaar onderwijs zoo volkomen dat het nooit worde gerealiseerd, of dat er althans aan concurrentie van bijzondere scholen niet worde gedacht? een volharden, met schoonschijnende beloften, in een nimmer veranderbaar *statu quo?* Is dit de geest der transactie geweest? is er ten nadeele van de Nederlandsche Natie getransigeerd? O! dan is het antwoord eenvoudig: gelukkig dat er in de Grondwet een artikel 196 bestaat; deze zaak althans is van genoegzaam belang om van dit artikel gebruik te maken.

Maar de *scheiding van Kerk en Staat!* Ik antwoord: de scheiding van Kerk en Staat kan nooit beteekenen dat in de *openbare* instellingen van eene godvruchtige en Christelijke natie, Evangelie en Godsdienst worde ter zijde gesteld.

Maar eene *partiele* wet is niet geoorloofd, niet grondwettig, zegt de meerderheid der Commissie van Rapporteurs. Zij zelve evenwel heeft eene *partiele* wet op de nationale militie gevraagd. Doch haar bezwaar geldt alleen (waarom alleen?) de bij het vijfde additionnele artikel opgenoemde wetten. Welnu! de wet op de *regterlijke organisatie* is immers ook in het vijfde artikel genoemd, en was de wet van Mei 1849 niet partieel? Althans de Minister zal dit argument niet gebruiken; hij die op de regeling van het openbaar onderwijs is vooruitgeloopen, door een *partieel besluit*, omtrent het *staats-examen*. Dagelijks meer erkent men het nut van partiele wetten; ieder verlangt, wanneer het zijn belang geldt, eene partiele wet, en bovendien, wat beteekent, in hetgeen ik nu voorstel, dit woord? Is het te doen om een uit het zamenstel der algemeene wet voorbarig losgerukt fragment? Neen, *partieel* is hier aan de door den Minister bedoelde algemeene *codificatie* tegenovergesteld. De wet, gelijk ik ze in de hoofdtrekken opgaf, zou de geheele wet zijn, die thans (in afwachting der realisatie van glansrijker ontwerpen) van u verlangd wordt; althans indien het de roeping is van den wetgever op de behoeften en wenschen eener Natie en op voortgaande ontwikkeling te letten; gelijk de geneesheer, die op het volgen, niet op het dwingen van de natuur bedacht is. Er is behoefte aan *une loi éminemment pratique;* er wordt niets anders vereischt dan, gelijk *Cousin* het uitdrukt, *donner une sanction législative à quelques points incontestables.* Ziedaar onze wet. Vindt de Minister ze bruikbaar, ik wil gaarne den

eigendom afstaan. Maar de Minister zegt welligt: „zij strijdt tegen mijne denkwijze." Ik repliceer; geef ons dan de wet naar *uw* beginsel. De redactie zelve is zoo moeijelijk niet, of waar ligt het aan? is het dat gij omtrent het beginsel nog twijfelt, of ligt in het formuleren van artikelen het bezwaar? Wanneer ik mij herinner wat de Minister den 24^{en} September gezegd heeft omtrent *secte-scholen*, verderfelijke rigting van *onze* scholen, godsdienst zonder dogma, onderwijs waarbij geen *opvoeding* te pas komt, dan vind ik het systema, behoudens vrijheid van *bijzonder* onderwijs, die ook hij verlangt, in de stelling, *dat de Staat, afgescheiden van de Kerk, het regt en den pligt heeft om, naar eigen goedvinden en inzigt, de volksopvoeding te bestieren;* dat er, in het belang der *eenheid van den Staat*, eenheid ook van *nationaal onderwijs* behoort te zijn, en dat deze eenheid niet mogelijk is, zoo men niet, zonder op de regten en gewetensbezwaren van de kerk of van de ouders te letten, voor het vereenigd zijn der kinderen van alle kerkgenootschappen op *dezelfde volksscholen* zorg draagt.

Zou nu, volgens dit beginsel, de redactie zwaar vallen aan hem, wiens uitnemende begaafdheid in het redigeren van wetten (wij zijn nog gedachtig aan het *stelselmatig geheel* der kies- en provinciale wetten) iedereen erkent? „Maar," zegt de Minister, „ik heb geen tijd; de tijd is meester van den Minister en van de Staten-Generaal." In het voorbijgaan bemerk ik dat men, bij de redactie van het vijfde additionnele artikel, van het denkbeeld uitging, dat althans de grondwetgever meester van den tijd is. Maar niemand is meer genegen die reden te laten gelden dan ik; niemand verwondert, ergert zich meer dan ik over den gedurigen aandrang, niet enkel bij dit Ministerie, tot het leveren van wetten. Er wordt, bij de tegenwoordige inrigting van het staatsbestuur, te veel van de Ministers gevergd. De Minister zeide gisteren nog te regt (wat trouwens vrij algemeen bekend is): „Men kan niet alles te gelijk doen." Daarom juist werd het vijfde additionnele artikel noodig gekeurd; juist daarom werd *in de Grondwet zelve* op enkele hoogst belangrijke onderwerpen de stempel van *urgentie* gedrukt. De rivieren zijn aan het wassen, het water heeft bijna de kruin der dijken bereikt. En, zal nu in de menigvuldigheid uwer bezigheden, voor het niet snellen naar de bedreigde punten, verontschuldiging zijn? Breng het over op de ontwerpen in het vijfde additionnele artikel genoemd. In 1848 heeft men, in deze teedere, gewigtige zaak, om de menigvuldige bezwaren, die *ter zake van onverdraagzaamheid om der godsdienst wille* in het midden waren gebragt, bij de Grondwet bepaald dat een ernstig onderzoek *in elk geval in de tweede zitting na de grondwetherziening*, plaats hebben zou. Wij zijn nu aan het begin van de vierde zitting, en hoe langer hoe meer wijkt het ontwerp van wet in het verschiet.

Van waar dit hinderlijke uitstel? Misschien omdat, op het standpunt van den Minister, uitstel niet *hinderlijk*, maar *wenschelijk* is. Vooreerst, omdat de Minister inziet dat de indiening

eener voordragt, door verlevendiging der discussie, hetgeen hij een sectenwederstand noemt, zou versterken. Ten andere, omdat hij de onmogelijkheid gevoelt, voor alsnog, eener èn naar zijn systema geredigeerde èn voor de Staten-Generaal aannemelijke wet. Eindelijk, omdat hij, door niets te doen, door de zaak te laten zoo als zij is, hetzelfde doel bereikt, als of eene wet naar zijn systema gemaakt was. Immers voortduring der gedwongen vereeniging van de gezindheden leidt van zelf naar de *godsdienstlooze scholen*, waar van geen *opvoeding* sprake mag zijn.

En nu wijs ik op het beeld, waarvan de Minister zich bediend heeft. „Wanneer een voerman belooft u binnen een bepaalden tijd eene bepaalde plaats te zullen doen bereiken, wanneer gij ziet dat hij doet wat hij kan; wat zult gij zeggen, zoo gij welligt eerst na dat tijdstip aankomt?" Toen ik dit het eerst hoorde, heb ik voor den Minister — en het was de eerste maal, dat dit ten zijnen opzigte te pas kwam — medelijden gehad. Vallen wij, dacht ik, den voerman misschien te lastig? Later evenwel onderzocht ik: welk een voerman is het en in welke positie verkeert hij? De termijn is voorbij; en de voerman, zoo ik mij wel herinner, meent nu in volkomen vrijheid te zijn. Althans, in stede van een bepaalden termijn, geeft hij ons nu in het *zoo spoedig mogelijk* eene uitdrukking waarvan de rekbaarheid hem niet onbekend is. „Kom ik er heden niet, dan kom ik er morgen." Indien er juistheid is in hetgeen ik heb uiteengezet, dan weet de voerman dat hij, door de plaats te bereiken, in ongelegenheid raakt. Zoo is het verklaarbaar dat hij nu en dan, dat hij onophoudelijk, omwegen maakt. Gisteren was het: wij zijn nagenoeg bij de stad; heden, nadat wij den ganschen dag en nacht hebben doorgereisd, is het: ik zie de stad niet, ik kan u volstrekt niets beloven omtrent den tijd waarop zij in het gezigt raakt. Zou het dan niet mogelijk zijn dat er verdenking rees, vooral, wanneer wij groot belang hadden om in de stad te komen? En wanneer de voerman ons zeide: ziet gij niet *dat ik doe wat ik kan?* zouden wij niet antwoorden, neen, dit juist zien we niet; wij meenen te zien dat gij de stad voorbedachtelijk ontwijkt. Gesteld dat wij onder de magt van den voerman geraakt waren, zoodat wij hem niet konden dwingen koers naar de stad te houden, en hij ons, bij het lijdelijk afwachten zijner daden, wederom en met een glimlach toeriep: ziet gij niet dat ik al het mogelijke doe? zou er niet meer zelfs dan Hollandsche bedaardheid vereischt worden om, onder zoodanig eene *kalme voortvarendheid* van den Minister-voerman, kalm te kunnen blijven?

De Minister zegt, het Ministerie levert zoovele wetten! Hier heb ik een argument dat, in 1849 tegen een ander Ministerie door mij gebruikt, toen, zoo ik acht, aan dezen Minister vrij wel beviel. Ik gaf in bedenking of niet sommige wetten afleiding waren, om de wetten niet te geven door de Grondwet verlangd. Ik wil nu ook eene vergelijking maken, waarbij ik niet zoo laag zal afdalen als

de Minister. Integendeel, ik wijs (men houde altijd het *tertium comparationis* in het oog) op eene Vorstin, eene Prinses, een beeld uit het fabelachtig Oosten, aan welks liefelijke lichtstralen onze prozaïsche westersche wereld zoo dikwerf verlevendiging en luister te danken gehad heeft. Gij herinnert u allen de Vorstin die ter dood veroordeeld werd — gelief nu vooral op het derde van vergelijking te letten; want ik heb volstrekt geen oogmerk aan het beginsel der ministeriele verantwoordelijkheid voor iemand der Ministers zoodanige extensie te hechten — maar de Prinses was ter dood veroordeeld, en, om zich aan het vonnis te onttrekken, wist ze, met vindingrijk vernuft, elken avond een belangrijk vertelsel op te sporen, waardoor de straf telkens uitgesteld werd. Wij weten welk belangrijk en onderhoudend werk men aldus in de duizend en één nachten verkreeg. Ik wanhoop niet, bij de herinnering dat wij reeds ten vorigen jare het (zoo de naturalisatiewetten er niet onder begrepen waren) schier fabuleuse cijfer van 127 wetten hadden bereikt, of de Nederlandsche wetgeving zal, om de wet op het onderwijs te ontwijken, met een bundelke van 1001 wetten worden verrijkt.

De Minister jaagt het onbereikbare na, om het bereikbare niet te bereiken. Vooral heeft men eenig regt dit te vermoeden, als men let op zijne verklaring in 1850 omtrent vereeniging van de *drie* wetten op het *hooger*, *middelbaar* en *lager* onderwijs; zoodat, bij de menigvuldige moeijelijkheden van het lager schoolwezen, als of het niet genoeg ware, de moeijelijkheden aan het verder onderwijs verbonden, zouden gevoegd worden [1].....

—

*** Er ontstond, op dezen en op den volgenden dag, een felle strijd. De heeren van Zuylen van Nyevelt en van Dam van Isselt werden beantwoord door de heeren van Lynden en Mackay. De heer van Zuylen van Nyevelt zeide: „Ik zal mij blijven verzetten met al de kracht die in mij is, tegen datgene wat zou moeten strekken om een overwegenden invloed te verzekeren aan eene partij wier zegepraal ik gelijkstel met den ondergang van den Staat." De heer van Lynden: „Er is eene magtige partij in ons Land, die *unguibus et rostro* het bestaande vasthoudt; die zich alleen daarom tegen elke partiele voorziening verzet, omdat zij aan art. 194 der Grondwet eene uitvoering wil geven, waardoor de vrijheid van bijzonder onderwijs een bloote klank wordt." De heer Mackay: „Tegen de dwaalbegrippen dezer eeuw is geene vrijzinnig georganiseerde, maar eene Christelijk gevormde natie bestand. Is de godsdienst, is het Christelijk geloof de steun niet van den Staat, wat zal men vermogen? Aan het Christendom hebben de Staten van Europa hun bloei en opkomst te danken. Werpen zij dat over boord, zij zullen als wrakken vergaan. De Staten mogen het Christendom weren, zij kunnen de vrucht des Christendoms niet ontberen. Als huis en school en kerk niet uit het kind den Christen, uit den Christen den burger vormen, het gezag is zonder steun, het regt zonder grond."

Eergisteren avond, toen het gesprek over deze afdeeling is ge-

[1] Zie het slot der rede in het 1e Deel, pag. 147.

opend, zijn twee vragen op den voorgrond gesteld. De eerste is niet onverwijlde waarborg tegen de vexatoire toepassing *der bestaande wetten* onmisbaar? De tweede: moet nu, met het oog op de Grondwet, op het regt der Gezindheden, op de behoefte der Natie, de hoofdgedachte der aanstaande wet niet wezen: de gemengde school zij *facultatief?*

Zoo even heb ik hierover eene teregtwijzing van den spreker uit Gelderland [a] gehad. Ik dank hem voor zijne krachtige taal over de Grondwet; ik dank ook andere leden, ook mijne Roomsche medeleden [b], die thans zonder uitnoodiging het woord hebben gevoerd. Maar, ik ben, in het opperen van die quaestien, te ver gegaan; ik had moeten wachten tot de wet zelve daar was. *Wanneer?* dit heeft de spreker niet gezegd.

De spreker uit Zutphen [c] heeft ons naar een geheel ander terrein overgebragt. Hij heeft van het onderzoek eene *partij-quaestie* gemaakt; een geheel nieuw *incident* in de beraadslaging gebragt.

Zijne rede was meesterlijk en meesterachtig te gelijk. Ik ben daarbij telkens, regtstreeks of zijdelings, aangevallen als hoofd van eene partij, wier triumf, zegt hij de ondergang van het Vaderland zijn zou. Ik zal kort kunnen zijn, na hetgeen mijn vriend uit Arnhem [d] heeft in het midden gebragt.

Ik ben het hoofd van de partij? ik wist het niet. Wij hebben, onder ons, de leus, *vrijheid, gelijkheid en broederschap.* Verdedigers der legitimiteit, leven wij zelf in eene republiek van den meest radicalen vorm. In de ure evenwel van gevaar, van smadelijke bejegening, weiger ik niet aan den last, welken de opgedrongen titel oplegt, te voldoen.

Veel is er in de rede van ons medelid waarvan ik de beantwoording noodeloos houd; omdat het wederzijds reeds zoo dikwerf is voorgedragen en wederlegd. Er zijn evenwel enkele punten, die ik niet voorbij mag gaan. Wanneer bijv. de geachte spreker bepaaldelijk *mij* verwijt, dat ik in 1848 heb *zamengespannen* — en is dit de bedoeling niet, dan beteekent het verwijt *niets* — met het revolutionnair beginsel, tot bereiking van sommige oogmerken; wanneer hij, het woord voerende over mijn geschrift: *Grondwetherziening en Eensgezindheid*, er bijkans in éénen adem bijvoegt: dat ik een Koning wil *tegenover* de Natie en een vijand van constitutionnele instellingen ben, mag ik dergelijke beschuldigingen niet onbeantwoord laten. Zal ik nu de Kamer met tegenbewijzen en citaten lastig gaan vallen? neen! men heeft hier meermalen gesproken — en welligt niet zonder opzet — van een dagblad [1], waarmeê ik in betrekking sta. Ik zal mijne verdediging op die punten daarin laten plaatsen [e].

De spreker zegt, met zinspeling op dit blad, te weten waaraan

---

[1] *De Nederlander.*

a ENGELEN. b BORRET, VAN NISPEN VAN SEVENAER, LUYBEN. c VAN ZUYLEN VAN NYEVELT. d MACKAY.

e *De Nederlander* 453 (*alwaar verwezen wordt naar* Grondwetherziening en Eensgezindheid p. 183.)

hij zich blootstelt. Sedert bijkans anderhalf jaar heeft het onder mijne leiding gestaan. Zelf heb ik er geen regel in geschreven, waaronder ik schroomen zou mijn naam te zetten. Voor zoover mijn invloed gereikt heeft, is het steeds mijn ijverig pogen geweest, bij kracht, bij scherpheid welligt, al wat in slechten zin *personaliteit* is, ter zijde te stellen, en de vormen in het oog te houden, welke niet enkel wellevendheid voorschrijft, maar het eerlijke hart aan de hand geeft. En ik acht de poging niet zoo ten eenen male mislukt om den spreker het regt te geven, op het voetspoor van een Groninger hoogleeraar[a], te verklaren; het is mijner onwaardig mij in te laten met dergelijk blad. Waarom heb ik dan nu het woord gevraagd! eigenlijk om te verklaren wat, naar mijn inzien, de reden is van dergelijken uitval. Dezelfde die in 1850 ons soortgelijke bestrijding heeft berokkend: *verlegenheid.* In 1850 waren de spreker en zijne vrienden in verlegenheid; zij waren zich bewust dat zij, naar het oordeel van velen, door het aannemen der begrooting eene inconsequentie zouden begaan. En hoe werd, om de inconsequentie te bedekken, eene behendige diversie gemaakt? gij herinnert u de felle beoordeeling der anti-revolutionnaire partij[1]. Hetzelfde heeft nu plaats; de verlegenheid is grooter en daarom de felheid verdubbeld.

Verlegenheid, met het oog op het vijfde *additionnele artikel.* De spreker heeft mij verweten dat alles, zoolang ik de wet op het onderwijs niet verkrijg, door mij niets geacht wordt. Veeleer is het de spreker die, omdat de politische organisatie van het volk, naar zijne begrippen, tot stand kwam, eene houding aanneemt, als of, met dit ééne, nu schier alles ware verrigt. Hoe is het met de ministeriele verantwoordelijkheid, met de regterlijke inrigting, met vereeniging en vergadering, met het armbestuur? Welken graad van waarschijnlijke tot-stand-koming hebben de voordragten bereikt? Ik wil hier met geen bitschheid klagen, maar de fiere toon van den spreker is niet van overdrevenheid vrij. Verlegenheid, vooral om de niet-indiening der wet op het onderwijs, verlegenheid om den indruk der voordragt op het *armbestuur* in het gansche Land. Verlegenheid, omdat de glans uwer beginselen merkbaar verflaauwd is. Verlegenheid, en daarom afleiding, uitval. Zonder mij schuldig te maken aan de jagt naar profecy, waarvan de spreker gewaagd heeft, durf ik hem voorspellen dat zijne rede een gedenkteeken zal zijn der onbillijkheid waarmeê hij land- en ambtgenooten miskent.

Gij zijt eene *gevaarlijke partij*, zegt hij, en uw triumf zou de ondergang van het Vaderland zijn. Waarom? Ik heb mij verwonderd en geërgerd dat herhaaldelijk 1618 en 1619, met smadelijke vermelding, genoemd werd. Sommige leden, leden ook der Hervormde Gezindheid, maken eerst van de leer hunner eigen Kerk eene caricatuur, waarvan daarna de bespottelijkheid en verderfelijk-

---

[1] Zie 1e Deel, p. 114.

[a] Hofstede de Groot.

heid door hen in het licht gesteld wordt. Wij zijn voor u, ja dit is zoo, voor de politieke geloofsverwanten van den geachten spreker, eene gevaarlijke partij; de spreker uit Utrecht [a] heeft de reden ontwikkeld. Er is veerkracht bij eene partij, die vastheid van godsdienstige overtuiging bezit; een overtuiging, welke, gelijk hij zeide, niet alleen door velen beaamd wordt, maar in sommige streken de overhand heeft. Voorts zijn wij eene *politieke* partij, die de algemeene waarheden verdedigt, waarop, onder verscheidenheid der staatsvormen, de vrede en het heil der Staten berust; eene partij, die in alle Gezindheden en landen talrijke aanhangers telt; die alleen waarborg geeft tegen het *staats-alvermogen*, waarin het grootste gevaar ligt van onzen tijd; eene partij, die deze algemeene en onmisbare waarheden met de eigenaardigheid van de Nederlandsche Natie in verband brengt.

Uw triumf, zegt hij, zou de ondergang van het Vaderland zijn. Is dit uit de *geschiedenis* gebleken? door welke beginselen was Nederland groot? welke beginselen hebben, 60 jaren geleden, onzen ondergang bewerkt? welke beginselen zijn de oorzaak der stoute wending van 1848 geweest? hoedanig zijn de uitkomsten, welke deze toepassing der vrijzinnige theorien over Europa gebragt heeft? hebben in 1848, toen de kleine revolutie, gelijk de spreker het noemde, hier plaats gehad heeft, onze beginselen een weinigbeteekenend gewigt in de schaal gelegd, tot handhaving van orde en eensgezindheid? Zou het, nu wij 1852 te gemoet gaan, gebeurtenissen, welligt van onberekenbaren invloed op onzen Staat en op onze maatschappij, niet kunnen zijn dat, door den invloed van die beginselen, de ondergang van het Vaderland gestuit wierd?

Ik zal den spreker niet in bijzonderheden volgen; ééne uitzondering echter, omdat zij naar het onderwijs en naar hetgeen mij daarin thans het meest ter harte gaat, terugbrengt, en tevens toont hoe onbillijk hij geweest is, en welk eene vrijheid en verdraagzaamheid van hem en van de zijnen kan worden verwacht.

Ik bedoel het gebeurde te Goes. Wat is daar gebeurd? Eenige huisvaders, wien de gemengde school niet gevalt, wenschen, op eigen kosten, hunne kinderen te doen opvoeden, overeenkomstig het geloof der hervormde gezindheid, in de waarheden welke aan alle protestantsche gezindheden, volgens de aangenomen kerkleer, gemeen zijn. Dit is herhaaldelijk geweigerd. De geachte spreker zegt: nu zult gij minder ingenomen zijn met de *autonomie* der plaatselijke besturen. Is die aanmerking billijk? heb ik niet altijd eene tegenstelling tusschen politieke en administrative centralisatie gemaakt? aangedrongen, dat het onderwijs niet aan de willekeur van locale besturen wierd overgelaten? bij de provinciale wet te dezer zake, met het oog ook op hetgeen in Frankrijk geschied is, een amendement ter tafel gebragt, waartegen 49 stemmen, ook het lid uit Zutphen, zich hebben verklaard? [1]

Zie p. 13.

a VAN GOLTSTEIN.

Hij zegt: gij verstaat de kunst, *de faire mousser les choses;* dat is, zoo ik het spreekwoord goed versta, aan hetgeen niets beduidt, een schijn van veelbeduidendheid te hechten. Waarom, mag ik hem vragen, is deze zaak in uw oog van luttel gewigt? omdat het regt van ouders op de opvoeding hunner kinderen geen aandacht verdient? of omdat het weinigen geldt? Is het tot eerbiediging van het regt noodig, dat zij, aan wie onregt geschiedt, door getal en vermogen vreesverwekkend zijn? of moet niet juist in omgekeerde verhouding belangstelling worden getoond? Hij zegt dat men altijd martelaar is, *wanneer men martelaar wil zijn.* Ik heb daarbij, misschien bedrieg ik mij, eenig gelach (*hilarité*) vernomen. Ik huiver daarvan; hetzelfde heb ik vroeger in deze Kamer, toen over het kwellen van afgescheidenen spraak was, gehoord. Door dergelijke spreuken wordt de stem van het geweten tot zwijgen gebragt. Bron van onverdraagzaamheid, vooral in de godsdienst, is het, dat men aan de overtuiging van anderen weinig gewigt hecht en, dien ten gevolge, zich naauwelijks voorstellen kan dat er door hen, in goeden ernst, prijs op gesteld wordt. Niet de helft welligt der brandstapels en martelvuren zou opgerigt zijn, indien men de afschuwelijkheid der zaak niet op rekening der halstarrige waanwijsheid van het slagtoffer gesteld had; indien men niet dikwerf gezegd of gedacht had: het geldt zaken van ondergeschikt belang; martelaar wordt, die martelaar wil zijn.

De geëerde spreker vergeet dat dikwijls in eene schijnbaar kleine zaak zich een geheel systema concentreert. Zoo is het te Goes. Daar komt het systeem van onverdraagzaamheid, waarover ons beklag loopt, aan het volle licht. Niet alleen is en blijft de wederpartij in het *openbaar* onderwijs meesteres; ook in het *bijzonder* onderwijs wordt, bij voortduring, een waarborg zelfs tegen *vexatoire toepassing van bestaande verordeningen* ontzegd; en, na den strijd jaren achtereen gevoerd, na de grondwetherziening, na al hetgeen er, van gouvernementswege en ook in deze Kamer, omtrent vrijheid van onderwijs gezegd is, zal, in 1851, het *genoegzaam-Christelijke* eener voor alle gezindheden, zoo het heet, ingerigte openbare school, *bij resolutie van burgemeester en wethouders of van Gedeputeerde Staten worden gedecreteerd.*

—

*** Om eenige uitdrukkingen van den heer van Zuylen van Nyevelt over mijne betrekking tot *de Nederlander* en mijn zwijgen in 1848 omtren politieke aangelegenheden, verkreeg ik het woord voor een *personeel* feit.

De vorige spreker heeft gezegd dat ik nu op mij had genomen de verantwoordelijkheid voor *de Nederlander.* Ik heb geenerlei wijziging gemaakt in hetgeen omtrent mijne verhouding op dit dagblad met openhartigheid steeds erkend is. Maar de beoordeeling kwam mij zeer onbillijk voor, en, gold het zijdelings de

periodieke drukpers in 't algemeen, dan vind ik hier weder een voorbeeld der gewijzigde denkwijs, die omtrent zooveel, dat vroeger hoogelijk geroemd is, opgemerkt wordt.

Ik heb, volgens den spreker, in 1848 een zonderling stilzwijgen bewaard. Wanneer men dergelijk vonnis velt, behoorde men althans eenigzins de zaak te hebben onderzocht. Van eigene geschriften te spreken, is pligtmatig, wanneer men, aangevallen als hoofd van eene partij, wier triumf de ondergang van het Vaderland wezen zou, in deze geschriften de *pièces à décharge* bezit. Wat verwijt de geachte spreker mij nu? dat ik, gewoon mijne meening bloot te leggen, in 1848 gezwegen heb, tot de tijd der grootste moeijelijkheden voorbij was; dat ik in het uur van gevaar zoek was geraakt. Ik heb dit meer gehoord; doorgaans antwoord ik op dergelijke verwijten niet [1]. Hier evenwel wil ik niet zwijgen. Vóór mijn geschrift over *Grondwetherziening en Eensgezindheid*, gaf ik in Augustus *Het regt der Hervormde gezindheid*, niet, zoo ik acht, in revolutionnairen zin. Twee maanden vroeger een vertoog aan graaf Schimmelpenninck over de *vrijheid van onderwijs*, waarin ik mij, even als nu, tegen het staats-alvermogen, bepaaldelijk in het onderwijs, verzet heb. Reeds in April [a].....

Een oogenblik aandacht mag ik verwachten, waar het om de handhaving van mijn karakter te doen is. — In April begon ik de uitgaaf van vijf stukjes: *Vrijheid*, *gelijkheid*, *broederschap*, met het niet-revolutionnaire motto: „De Satan zelf verandert zich in een engel des lichts." En in Maart, toen zooveel wat wij nog betreuren, geschied is, gaf ik dezen regel in het licht: „Het Parijsche gepeupel geeft, ook hier, naar het schijnt, aan overheid en onderdanen de wet [2]."

—

In de uitvoerige rede van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd o. a. gezegd: „De geachte spreker is met zijne beginselen, zijn stelsel, zijne meeningen niet in de orde van den dag. Het spreken van den heer Groen van Prinsterer moet daarom in den regel met verbreking der orde gepaard gaan..... Ik moet hem en zijnen vrienden zeggen: Gij zijt eene uitsluitende partij; gij hebt enkel uwe partij-inzigten, niet het algemeen belang op het oog. Vraagt gij de vrijheid om haar zelve, om de verscheidenheid van krachten, die zij wekt, of om alleenheerschappij te oefenen? Waart gij eene stille partij, die enkel zocht God op hare wijze te dienen, men zou, al hield men uwe meeningen voor dwaling, u eerbiedigen. Maar gij wilt met uwe godsdienstige stellingen op het politiek gebied regeren, en zietdaar waar het gebied van den strijd begint. Gij tracht eene oude wond weder te openen, en eene oude nederlandsche ziektestof te ontwikkelen. Ik zal nu niet herinneren, dat de geachte spreker ons zoo gaarne in de tijden van de Republiek terugvoert, toen eene partij, toen één deel der Natie onder een standaard van godsdienstige gezindheid, van familiebegunstiging, van privilegien, heerschte over het andere. Maar hierop vestig ik de aandacht, — want het is voor onzen Staat van een uiterst gewigt, het duidelijk te zien en in opregtheid te zeggen: indien wij

---

[1] Zie 1e Deel, p. 314.

[2] In het geschrift *het Nederlandsche Zendelinggenootschap.*

[a] *Gedruisch onder de leden en aanmaning van den Voorzitter tot stilte.*

datgene zullen gaan doen, waartoe de geachte spreker zoo dikwerf aanleiding geeft, indien wij hier onze wetten en handelingen van bestuur zullen beoordeelen als katholieken of protestanten, indien wij hier de publieke aangelegenheden zullen gaan beschouwen ieder met een kerkelijk oog, het zal met de eenheid van den Staat, met de gelijkheid van regt, het zal met regering zijn gedaan! Gij zegt: wij zijn oppositie. Ik vraag: welk is het karakter van uwe oppositie? Mij dunkt, in eene politieke oppositie, welke dien naam verdient, welke meer is dan politieke vijandschap, moet althans een kiem zijn van regeling voor de toekomst..... Waar is in uwe oppositie dergelijk beginsel van wording? Gij ziet niet vooruit; gij ziet terug. Gij wilt ons in de kerk der voormalige oligarchische republiek, aangevuld met eene beschermende souvereiniteit, terugvoeren."

Verscheidene leeraars der Hervormde Kerk (Hugenholtz, Oosterzee, Doedes, v. Rhijn) hadden zich omtrent de wenschelijkheid van zoodanig Christelijk onderwijs als op de gemengde school niet kan worden toegelaten, verklaard. In het begin van 1852 verscheen het merkwaardige geschrift van Beets *Fantazie en Werkelijkheid.*

Den 26. Februarij schreef Ds. van Toorenenbergen in *de Nederlander.*
„Wat dunkt u van een paar artikelen in eene aanstaande Wet op het Onderwijs, van dezen inhoud:
„Het Onderwijs wordt in overeenstemming met de Godsdienstige begrippen der natie gegeven."
„Daartoe zal, dáár waar de plaatselijke toestand het toelaat, het openbaar lager onderwijs afzonderlijk voor Protestantsche en Roomsch-Katholieke kinderen worden ingericht."
„Waar het plaatselijk Bestuur niet bij machte is hieraan te voldoen, zal de gemengde school provisioneel blijven bestaan. Het onderwijs in de gemengde school zal gegeven worden met die eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, welke eene gemengde instelling eigenaardig vereischt."
„Het zal aan de onderscheidene Kerkelijke gemeenten vrijstaan aan het plaatselijk Bestuur voorstellen te doen, houdende de aanbieding van bijzondere opofferingen, welke zij zich zou willen getroosten tot het daarstellen van eene openbare school in overeenstemming met hare godsdienstige begrippen."

Reeds vroeg trachtte ik de quaestie van het Onderwijs in verband met de verkiezingen van 1852 te brengen. „Bij de aanstaande verkiezingen van de helft der Tweede Kamer zal inzonderheid op het *Armbestuur* en op het *Onderwijs* moeten worden gelet. Geen zoodanige vereeniging der Gezindheden op de Volksschool, waarvoor *scheuring van opvoeding en onderwijs* en *ter zijdestelling van de Godsdienst* vereischt wordt. Een stelsel hetwelk de volksschool tot eene oefenplaats voor lezen, schrijven en rekenen verlaagt, is onvereenigbaar met den aard, de wenschen, en behoeften van *het Nederlandsche Volk.* Het is *anti-nationaal.* De Natie heeft thans regt te vernemen hoe hare vertegenwoordigers over zulk een hoog aangelegen punt denken. Geen last van of ruggespraak met hen die benoemen (Artikel 81 der Grondwet); maar, zoo men in het doen der keuze met eenige naauwgezetheid te werk gaat, is het noodig dat men met de denkwijs desgenen die in aanmerking komt, *in de hoofdtrekken,* bekend zij. Niet om den Volksvertegenwoordiger aan banden te leggen omtrent *de wijs waarop* voor de toepassing van algemeene beginselen zal worden gezorgd; maar om ten minste eenigen waarborg te hebben dat men in beginselen eensgezind is. Geene wet waarbij *Christelijke Volksopvoeding op de openbare scholen onmogelijk worde gemaakt*[a]."
Door de *Catholijke Nederlandsche Stemmen* werden mij deze vragen voorgelegd: „Of de heer Groen al dan niet op het blijven bestaan der *gemengde* school aandringt? zoo ja: of hij dan in dezelve een *Christelijk* onderwijs verlangt? waarin dat *Christelijk* onderwijs bestaan moet? wanneer het moet gegeven worden?" Ik antwoordde: „Ieder die geen vreemdeling wil zijn in

a *De Nederlander* van 31 Maart.

hetgeen den strijd over het onderwijs betreft, weet dat onze vrienden geene voorstanders bij uitnemendheid van de gemengde school zijn. Zooveel doenlijk, dit is dezerzijds telkens op den voorgrond gesteld, scheiding der openbare volksschool in Protestanten en Roomsch-Catholieken. Waar splitsing, voor als nog, niet mogelijk is, dáár proefneming welligt, met overleg der Gezindheden, van een algemeen Christelijk onderwijs, aan hetgeen Roomschen en Protestanten gemeenschappelijk belijden, ontleend. Is ook dit ondenkbaar, dan louter burgerlijk-maatschappelijk onderrigt voor allen; zoodat Bijbellezing in afzonderlijke uren voor de Protestantsche scholieren plaats vindt[a]."

De onmisbaarheid van Bijbel en Volkshistorie ook op de Openbare Volksschool werd door vele Protestanten, zoo het scheen, levendiger gevoeld. Van daar ook het voorstel van Ds. Voorhoeve, in de Friesche Predikanten-Vereeniging om zich tot de Tweede Kamer te wenden met het verzoek dat *de Bijbel op de Volksscholen teruggebragt worde.* Van daar bij de feestviering der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* de rede van Prof. Beijerman „over de Geschiedenis des Vaderlands, als een kostbaar erfgoed van Nederlandsche kinderen en hun op de school te onthouden noch verminkt voor te stellen."

29 *September* 1852.

*** Handhaving der grondwettige *prioriteit* voor de wet op het onderwijs scheen mij in het Adres te moeten worden begeerd. — De zevende paragraaf luidde: „Met moed zullen wij de groote taak opvatten, die de indiening van nieuwe of niet afgedane wetsontwerpen aan de Tweede Kamer oplegt. Inzonderheid stellen wij hoogen prijs op aanbieding der wetsvoorstellen in de eerste plaats door de Grondwet verlangd."

Ik heb een amendement. Het luidt aldus: „Wij betreuren dat geene der wetten tot stand gekomen is, wier indiening de Grondwet in geen geval later dan in het tweede jaar na de herziening verlangt. Aan het begin der vijfde zitting, bij het te gemoet zien van de niet afgedane en ook van de nieuwe wetten, zijn wij met toenemenden ernst gedachtig, dat de bij het grondwettig voorschrift bedoelde voltooijing van den gewijzigden staatsvorm in den regel aan elken anderen arbeid moet voorafgaan."

Eerst bestrijd ik de paragraaf; eerst afbreken: daarna opbouwen. „Met moed zullen wij de groote taak opvatten", enz. Met *moed.* Het is mij onverklaarbaar hoe, na de afgeloopen zitting, wanneer men spreekt van den politieken toestand en van Kamer en Grondwet, dergelijke uitdrukking kan worden gebruikt. Iedereen erkent dat de afloop der zitting niet schitterend geweest is; wat geeft ons den moed, het vertrouwen, dat het nu beter gaan zal? Met de aangenomen uitlegging van art. 98 der Grondwet, met de routine in het gebruik van het regt van amendement, met de gewoonte om in menigvuldige bijzonderheden te dringen, voor behandeling in talrijke vergaderingen niet vatbaar? Vooral wijs ik op het nog niet geheel vergeten *vijfde additionnele artikel der Grondwet.* Welke is de beteekenis van dit artikel? De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft met cordaatheid in de Eerste Kamer erkend — hetgeen, al had hij het niet gezegd, duidelijk was — dat, met het

a *De Nederlander* van 8 April.

afloopen van den termijn, het kenmerk van *urgentie* niet vervalt. Het artikel beteekent dat aan enkele onderwerpen van buitengemeen gewigt een *voorrang*, eene *prioriteit* toegekend wordt, dat zij het eerst moeten *geregeld* en *afgedaan* worden, dat hierin de *voltooijing van de grondwetherziening*, het *in het leven roepen van de gewijzigde Grondwet* moet worden gezocht, en dat dus dit werk, in den regel, aan elken anderen arbeid voorafgaat. Dit is de eenvoudige zin, de blijkbare bedoeling. Kunt ge nu, bij die gedachte en bij de herinnering aan hetgeen tot dusver geschied is, de groote taak aanvaarden *met moed?* Is het omdat, van de drie vorige zittingen, in de eerste een *tweetal* organieke wetten, in de volgende zitting *ééne*, in de laatste *geene* afgeleverd werd? Is het, omdat van de vijf wetten, die in geen geval later dan in de tweede zitting mogen ingediend worden, nog niet ééne tot stand kwam? Is het omdat van die wetten eene der gewigtigste niet *ingediend* werd? En dit, bij voorbeeldelooze gunst der omstandigheden in finantieel en materieel opzigt, onder een Ministerie hetwelk eene afdoende meerderheid in deze Kamer heeft, voor hetwelk de Kamer zich nooit onhandelbaar toont, en onder de leiding van een voortreffelijken staatsman. Het kenmerk, dunkt mij, van moed is, dat men den wezenlijken toestand durft blootleggen, de bezwaren onder de oogen durft zien, ook omdat er in het ontdekken en belijden der feilen, waaruit teleurstelling ontstond, naar herstel en bemoediging gezocht wordt. — Met de tegenwoordige omstandigheden komt, waar men van de politieke gesteldheid gewag maakt, *moed*, *vertrouwen*, *hoop*, zonder meer, niet overeen.

Ik kom tot het amendement. *Wij betreuren.* De Minister duide mij niet ten kwade dat ik schijnbaar weinig acht sla op den wenk dien hij aan de Eerste Kamer gaf: „in allen geval, zoo ik kiezen moet tusschen eene drijvende Kamer en eene treurende Kamer, dan geef ik aan eene drijvende Kamer de voorkeur." Ik geef den Minister eene *treurende* en *drijvende* Kamer te gelijk. In het treuren ligt drijvende kracht. Bij het zien treuren is voor ieder die gevoel heeft, medelijden de krachtigste drijfveer. Bovendien, het is de *Tweede Kamer* die treurt, en voor ieder Minister, die zich op een constitutioneel terrein plaatst, heeft *dit* treuren bij uitnemendheid drijvende kracht. — Verder is het amendement eenvoudig, en lange adstructie overtollig. De bedoeling is ons te verplaatsen op het grondwettig standpunt. Laat ons erkennen, de Kamer en de Regering hebben dit *verlaten.* Drie jaren geleden werd door den heer Duijmaer van Twist gezegd: „de organieke wetten zijn de behoefte *van het oogenblik*," en sedert dat *oogenblik* zijn *drie jaren* verloopen! Hij voegde er bij: „met het in het leven roepen van de Grondwet „mag geen dag worden gedraald." Eenige maanden daarna werd alhier gezegd: „indien de Tweede Kamer *in goeden ernst* het vijfde additionnele artikel wil naleven, dan moet zij *buiten volstrekte noodzakelijkheid* geene ontwerpen goedkeuren, die geen *dadelijk*

uitvloeisel zijn van dat artikel." En wat is er gebeurd? allerlei wetten zijn ons ter gedurige afleiding van de hoofdzaak, voltooijing van onzen staatsvorm, geweest. Uit vele voorbeelden wijs ik op den langen tijd in de vorige zitting besteed aan de *jagtwet;* ik maak u indachtig aan de voordragt op het *armbestuur* ter naauwernood aan het einde der vorige zitting in de afdeelingen onderzocht. Is dit de zin van het vijfde additionnele artikel?

Van afwijking kan geen treffender voorbeeld zijn, dan waar de troonrede toezegt de niet-afgedane met *andere* wetten Als of er slechts *andere*, als of er *meerdere* wetten, wierden verlangd. Is dit woord *andere* niet het bewijs dat de bedoeling der Grondwet in vergetelheid raakt? Tegenover deze houding van de Regering en van de Kamer, is herneming van het grondwettig standpunt niet overtollig. Daarna zullen wij met eenigen moed de groote taak kunnen aanvaarden; anders zal *moed* door *ontmoediging* en *moedeloosheid* worden gevolgd.

Dit zij gezegd ter verdediging van het amendement. Doch waarom heb ik verzuimd uitdrukkelijk gewag te maken van de wet, waarop aller oog gerigt is, de wet op het *onderwijs?* Voorbedachtelijk; na hetgeen, jaar op jaar, in deze en in de Eerste Kamer is voorgevallen, strookt herhaaldelijk vragen om die wet niet meer met de waardigheid der Kamer. Ik acht mij evenwel verpligt een enkel woord omtrent dit onderwerp in het midden te brengen.

Vooraf vraag ik den Minister opheldering, *niet* omtrent die bij uitnemendheid *aanstaande* wet, maar omtrent de naleving van de *bestaande* verordeningen, bepaaldelijk omtrent de bijzondere school te Goes.

Ik onderstel dat meer dan één lid nieuwsgierig is hoe het met den bloei dezer school is. De school is niet opgerigt. Onze vrienden worden nog, door fraaije interpretatien der bestaande verordeningen gekweld. Zij hebben niets gevraagd dan hetgeen in elke andere provincie, zoo ik meen, vergund is. Eerst was het: uwe school moogt ge hebben, maar voor de kinderen enkel *der oprigters;* toen: gij vraagt eene *gezindheids*-school; daarna: gij vraagt eene *godsdienstige* school; nu, eenige maanden geleden, is de Regering te Goes op het denkbeeld gekomen, om autorisatie te verleenen met dien verstande, dat het *bestuur* hunner eigen school aan de adressanten worde ontzegd. En waarom? omdat de verordening, waar zij het bestuur aan de oprigters toekent, enkel scholen, die in 1806 reeds waren opgerigt, bedoelt. Ei? men zal de vindingrijkheid van het plaatselijk bestuur op waarde weten te schatten. Ik moet er bijvoegen dat, zoo ik wel onderrigt ben, de adressanten zich vóór meer dan 3½ maand aan den Minister hebben gewend en tot nu toe geen antwoord hebben ontvangen.

Ik kom tot de *aanstaande* wet.

Met aandacht heb ik gelezen hetgeen door den Minister in de Eerste Kamer is gezegd. Daar had men — de twijfelarij gaat in onze dagen ver — het scepticisme zoo ver gedreven, dat niet

iedereen, naar het schijnt, dufde zeggen dat de Grondwet niet was nageleefd. Ik doe hulde aan den Minister die zich tegen dit gevaarlijk scepticisme verzet heeft.

De leden zullen zeker allen de belangrijke mededeeling hebben overwogen; wanneer ik nu naga wat te dier gelegenheid verder is gezegd, komt het hierop neder: de Grondwet is niet nageleefd, maar zult gij daarvan *aan mij* het verwijt maken? moet dit aan den *Minister* te laste worden gelegd? hebt gij dan in mij geen *vertrouwen? twijfelt* iemand uwer of ik al het mogelijke ter naleving van de Grondwet gedaan heb? meent welligt iemand dat *hij meer* zou kunnen verrigten? Wanneer men deze vragen doet aan eene vergadering, van de bekwaamheden van den Minister overtuigd, is het natuurlijk dat zij in verlegenheid raakt. Neem ik echter alles te zamen — en de Minister zal mij te regt wijzen, zoo ik dwale — dan dunkt mij dat hier verlangd wordt hetgeen door den Minister en door iedereen ten allen tijde, behalve in onze *anti-parlementaire* dagen, werd afgekeurd, *onvoorwaardelijk vertrouwen.* Tegenover de niet-naleving van de Grondwet zouden de vertegenwoordigers van het volk moeten zwijgen, omdat, naar de *subjective* meening van den Minister, hij alles verrigt heeft wat mogelijk was!

Men was in de Eerste Kamer bevreesd dat, wanneer men op dit punt te zeer drong, de Minister zou aftreden; hieromtrent kan nu de meest angstvallige onbezorgd zijn. Ik zou niet wenschen dat men, met onbescheiden aandrang, het leveren van de wet vroeg. Wat ik verlang is dat er *met eenigen ernst* aan worde gedacht. Het is geen geringe zaak; de Grondwet vordert dat eene wet zal worden ingediend *in geen geval later* dan in de *tweede* zitting, en de Minister, in de *vijfde* zitting, kan nog geenerlei uitzigt openen omtrent de indiening van de wet. Daaromtrent wordt inlichting vereischt. Wij moeten bekend gemaakt worden met den stand der zaak, met den aard van het oponthoud, met de strekking van hetgeen tot nu toe verrigt is.

Ik eindig met drie opmerkingen, die misschien duidelijker aan den Minister zullen kenbaar maken wat ik bedoel.

Een scherpzinnig man onder onze Belgische naburen, schrijvende over hetgeen vóór 1830 in de Staten-Generaal gebeurd is, zegt: „on *tramoit* des codes, comme dans un autre pays on trame des conspirations." Indien wij, zelfs nu, van de wet op het onderwijs niets omtrent de grondtrekken mogen vernemen, zal hetzelfde op de voorbereiding dezer gewigtige wet toepasselijk zijn.

Mijne tweede opmerking ontleen ik aan eene uitmuntende uitdrukking van den Minister, misschien evenwel eenigzins te stout: dat het Gouvernement moet hebben het *initiatief der schepping.* Wat beteekent dit? dat ter *voorbereiding* van eene wet, aan het Gouvernement leiding betaamt der gedachtenwisseling die daarover in de Kamer en in de Natie gevoerd wordt. „Het Gouvernement moet hebben het initiatief der schepping," plag de Minister te zeg-

gen; nu meent hij dat, zonder *gezamenlijke* voorbereiding, het *afleveren van het geheele schepsel* tot de roeping uitsluitenderwijs van het Gouvernement behoort.

Mijne laatste opmerking hecht zich aan de eenvoudige gelijkenissen, waarvan de Minister zich ten vorigen jare bediend heeft. Ook in 1852 is de vrucht *niet rijp*, en heeft de voerman de gewenschte stad *niet bereikt*. Is het dan niet natuurlijk, is het niet billijk, is het niet het minste wat wij kunnen doen, wanneer wij aan den Minister de vraag rigten: hoe is het met de vrucht? kleurt de druif al? ziet de voerman de torenspitsen nog niet? en ook (althans indien de voerman niet met de *kaart* van het land alleen bekend is) in welke rigting worden wij geleid?

—

*** De Minister zeide o. a.: „Men kan de Vertegenwoordiging niet in de werkplaats van de ministeriele voorbereiding van wetten leiden. De spreker heeft eene uitdrukking, vroeger door mij gebezigd, aangehaald, dat namelijk het initiatief der schepping bij de Regering moet zijn. Hij heeft goedgevonden, die uitdrukking zóó uit te leggen, alsof daarmede was bedoeld, dat de Regering hare hoofdbeginselen, hare leidende gedachten in deze Kamer moest brengen om die beginselen later uit te werken. Ik geloof dit ware van de Vertegenwoordiging te veel gevergd." Na dit antwoord van den Minister hernam ik:

De Minister heeft mijn amendement eigenlijk niet bestreden, althans niet regtstreeks; zijdelings wel; dikwijls de gevaarlijkste bestrijding. Hij zegt: wanneer de Kamer het amendement aanneemt, zal de voorsteller later daaruit het gevolg trekken dat de Kamer alles onderschreven heeft wat hij bedoelt. Dit bezwaar kan tegen elk amendement aangevoerd worden, het beteekent niet veel. Het *amendement* wordt aangenomen, de *uitlegging* is subjectief; de voorsteller geeft aan andere leden de wet niet.

De Minister heeft het doen voorkomen, als of dit amendement niet in goeden ernst was voorgedragen, en het mij bij dergelijke gelegenheid vooral om het houden van eene redevoering te doen was. Voorzeker, ook daarom, maar vooral — en dit heeft de Minister niet opgemerkt — om hetgeen daarna *de Minister zegt*. Het denkbeeld van het amendement is, dat hetgeen met het vijfde additionnele artikel in de laatste jaren is voorgevallen, leidt, niet tot bemoediging maar tot ontmoediging; en dat dus herneming van het grondwettig standpunt wenschelijk is. Volgens den Minister, gaan mij in het staatsregt slechts twee punten ter harte; hij vergeet dat het geldt, niet twee punten, maar vijf, niet, die alleen *mij* ter harte gaan, maar wier behandeling *de Grondwet voorschrijft*. De Minister vraagt of het niet ongerijmd ware, wanneer het staatsbeleid gestremd wierd voor het werk dat ik verlang. Het staatsbeleid gestremd! ik wil geenerlei oponthoud van hetgeen de drang der omstandigheden eischt. Ziet de Minister in mijn amendement de woorden *in den regel* voorbij?

De Minister meent dat ik, sprekende van wetten die ons *ter afleiding* geweest zijn, moedwil bij de Regering onderstel. Ik neem al wat tot misvatting aanleiding heeft kunnen geven, gaarne terug; maar de Minister neemt wel eens meer eene uitdrukking, aan een spreker al dan niet ontvallen, met gretigheid te baat — ik mag hier wel zeggen — *ter afleiding*. Laat ons op de hoofdzaak letten; èn het Ministerie èn de Vergadering is afgeweken van het vijfde additionnele artikel der Grondwet.

Met genoegen heb ik van den Minister gehoord dat hij geneigd is de bezwaren weg te nemen te Goes; met leedwezen dat hij zich de uitdrukking veroorlooft: de adressanten hebben de bescherming van den Minister in sommige opzigten *niet verdiend*.

De Minister zegt: men kan niet in de werkplaats treden van het Ministerie. Dit verg ik niet, ik vraag niet hoe ver de referendaris den arbeid gebragt heeft. Ik verlang, zoo als de Minister later gevoeld heeft, iets van de grondtrekken, van de hoofdbeginselen, te weten. Nu zegt hij: dit is eene verkeerde gewoonte van u; gij wilt altijd vooruitloopen: de tijd van *handelen* wordt met *spreken* verspild. Is het *niet willen handelen*, is het niet willen bouwen, wanneer men eenigen waarborg van de deugdelijkheid der grondslagen verlangt? Is dit ongepast vooruitloopen? heb ik niet regt gehad te zeggen, dat bij den Minister zijn eigen uitmuntend denkbeeld van het *initiatief der schepping* in vergetelheid raakt?

Met twee voorbeelden wil ik aantoonen het *nut* van te doen wat ik verlang, en het *nadeel* van na te laten wat ik begeer.

Ten vorigen jare mogt ik van den Minister, omtrent de grondtrekken van de wet op het onderwijs, eene zinsnede verwerven: „Ik heb reeds meermalen den spreker uit de residentie herinnerd, dat hij *opvoeding* en *onderwijs* verwart; er is hier geen sprake van opvoeding, maar van onderwijs." Zij nu, die bekend zijn met den indruk der woorden van den Minister (*scheiding van opvoeding en onderwijs*), zullen zich met mij verheugen in de waarschijnlijkheid dat de wet, althans op dit punt merkbaar zal worden gewijzigd. Ziedaar het nut der openbaarmaking die ik begeer.

En nu het nadeel van verzuim; hiervan is ook een treffend blijk. Ook ten vorigen jare, bij de begrooting, heb ik mij veroorloofd omtrent de wet op het armbestuur, op het gevaarlijke principe van *staats-alvermogen* te wijzen; toen heeft de Minister gezegd: wanneer het oogenblik der verdediging dáár is, zal ik dit argument — de uitdrukking was vrij karakteristiek — *vernietigen*. Ter vernietiging ontbrak toen aan den Minister de tijd. Had hij het toen vernietigd, misschien ware de Kamer niet overladen met adressen, waarin op dat verderfelijke staats-alvermogen gedoeld wordt. En ik zou nu bijna denken dat de Minister, door de gelegenheid ter vernietiging te laten voorbijgaan, zal worden gedwongen toegefelijkheid te betoonen aan een argument dat hij ligt geteld heeft.

Het schijnt dat wij ook dit jaar te vrede moeten zijn met de

belofte dat de wet op het onderwijs *zoo spoedig mogelijk* zal worden ingediend. Gedachtig aan de uitmuntende rede van het lid uit Amersfoort [a] ten vorigen jare over dit gestadig uitstel, mag ik de vrees niet verbergen dat menigeen hierin zien zal, de overmagt van den Minister, het onvermogen der Grondwet, het onvermogen der Staten-Generaal om voor de uitvoering van de Grondwet te zorgen.

De Minister vroeg: „hoe kunt gij van *dezen* Minister eene wet op het onderwijs die u bevredigen zal, verlangen?" Vroeger moge ik dit wel eens als ongerijmd beschouwd hebben; nu niet meer, en ik zal zeggen waarom: de wet op het *armbestuur* was vroeger eene wet van *transitie*, nu verneem ik dat daarvan eene wet van *transactie* en *conciliatie* gemaakt wordt. Waarom van die op het *onderwijs* ook niet?

—

*** Na dupliek van den Minister werd ik door twee [b] leden der Commissie voor het Adres nog tweemaal ter verdediging genoopt. Eerst:

Eene enkele opmerking aan het geachte lid der Commissie. Zijn de Staten-Generaal *bewaarders der Grondwet*, dan komt het amendement meer duidelijk en stellig met onze roeping om ook het vijfde additionnele artikel te bewaren overeen. Voorts, indien er in de bedoeling van het amendement en van den paragraaph geen onderscheid is, welnu, dan is de weg tot transactie gebaand. De Commissie ziet geen onderscheid, wij zien *veel* onderscheid; wat zou u dan in de aanneming van het amendement hinderlijk zijn? Om nu die aanneming nog gemakkelijker te maken, en ook aan den Minister te toonen dat het niet te doen is om aan het adres het karakter van vijandelijkheid tegen het Ministerie te geven, stel ik voor, achter de woorden: „wij betreuren" te lezen: „bij billijke waardering van hetgeen verrigt werd."

Daarna:

Ik zal niet meer in de quaestie zelve treden, te minder omdat de heftigheid waarmede het amendement bestreden wordt, bij de wederpartijders het besef der aannemelijkheid verraadt. Op twee aanmerkingen mag ik niet zwijgen. De eerste, omtrent *bitterheid van uitdrukking* in het amendement; ik doe een beroep op eigen billijkheid, bij herlezing, vooral na de wijziging die er in gebragt is. De tweede, omtrent het doel om bij de Natie het Ministerie en de Kamer te beschuldigen. De vraag is alleen: of wij afgeweken zijn van het constitutionnele standpunt? *Indien dit gebeurd is*, laat ons dan moed hebben (het is dergelijke moed, die nationale kracht geeft) openlijk te belijden wat trouwens aan iedereen bekend is.

a ENGELEN. b HEEMSKERK en POORTMAN.

Het amendement werd met 48 tegen 5 stemmen [a] verworpen.

De noodzakelijkheid van facultatieve splitsing om Christelijke Volksopvoeding te behouden, bleek telkens meer, ook uit de onderlinge polemiek der bestrijders. Den 14[en] Augustus schreef *de Nederlander*: „*De Evangelische Kerkbode* bewijst dat op de gemengde school, om het verschil, het wantrouwen en het gelijk regt der Gezindheden, noch Bijbel, noch Bijbelsche historie, noch zelfs het noemen van den Zaligmaker mag worden geduld. *De Wekker* levert een uitvoerig betoog der onmogelijkheid van een goed onderwijs zonder Christelijk beginsel. Beide weekbladen hebben, waar ze elkander tegen spreken, gelijk. De gemengde school kan, wanneer men regt en billijkheid verlangt, althans in de tegenwoordige omstandigheden, niet Christelijk zijn; de Christelijke Volksschool is in Nederland onmisbaar; om het ééne noodige te behouden, wordt splitsing vereischt. Hetgeen door *de Evangelische Kerkbode* en door *de Wekker* gezegd wordt, is, te zamen genomen, het volledig betoog der regtmatigheid en wenschelijkheid van hetgeen *de Nederlander* verlangt."

---

24 *November* 1852.

*** Verzekerd dat ook deze zitting zonder indiening eener wet op het Onderwijs zou voorbijgaan, wenschte ik, althans bij de begrooting, nog eenmaal het gewigtig onderwerp ter sprake te brengen.

Ik houd mij overtuigd, dat geen lid van deze Vergadering of van het Ministerie deelt in het gevoelen van den vermaarden Troplong, die dezer dagen verkondigd heeft dat al hetgeen men gewoon is *vie politique* te noemen, eene koorts is, waarvan Europa, om zich onverdeeld aan de behartiging der materiele en physieke belangen te wijden, genezing behoeft [1]. Daarom wensch ik, in den geest van hetgeen men gewoon is constitutionneel gouvernement te noemen, bij dit gewigtig departement in algemeene trekken na te gaan, hoe de politieke rigting van den Minister zich in eigen werkkring vertoont; bepaaldelijk in twee gewigtige voordragten, waarvan wij de eene ontvingen en de andere te gemoet zien.

De wet op het armbestuur. Daaromtrent is in het voorloopig Verslag gezegd: *zeer vele* leden meenen dat dit onderwerp te zeer is in een *Napoleontischen centralisatie-geest;* dat het aan het stelsel van het alvermogen van den Staat te zeer hulde gebragt heeft. Ik beaam dit, ik heb bij dit gevoelen van *zeer vele* leden niets te voegen.

De wet op het onderwijs. Te meer wensch ik er nu met een woord van te spreken, omdat ik mij niet durf vleijen dat wij van

---

[1] In het Rapport aan den Franschen Senaat over het Keizerschap: „Cette fièvre, à laquelle les républiques démocratiques donnent le nom de *vie politique*, on ne la communique pas impunément à une nation dont la splendeur consiste particulièrement dans le développement pacifique de sa *richesse* et dans l'activité régulière et intelligente de ses *intérêts* privés."

[a] VAN VOORST, VAN LYNDEN, VAN GOLTSTEIN, MACKAY, en GROEN.

gouvernementswege gedurende deze zitting weder in de gelegenheid daartoe zullen worden gebragt.

De Minister zegt: „Aan het ontwerp van wet tot regeling van het onderwijs, waarbij voorlichting van onderscheidene zijden behoefte is, wordt ijverig voortgewerkt". Ik heb dit met genoegen vernomen; ik zou ongaarne, door aandrang op het indienen van de wet, den arbeid verstoren. Maar, twee jaren geleden heeft de Minister ons bekend gemaakt met het plan eener wet van algemeene beginselen, zoodat wij waarschijnlijk daarna, in afzonderlijke voordragten, het hooger, lager en middelbaar onderwijs zouden ontvangen, en toen ik ten vorigen jare meende dat van dit denkbeeld was afgeweken, scheen hij verwonderd te zijn. Nu vraag ik; worden er, voor eene wet van beginselen, inlichtingen van onderscheidene zijden vereischt?

De Minister heeft zich, ook in de laatste discussiën, wel eens (het woord is misschien te sterk) beroemd op de menigvuldige autorisatien van bijzondere scholen, op de vrijgevigheid, die onder dit bewind betoond wordt. De lof komt niet onverdeeld aan den Minister toe; hetgeen plaats had vóór 1848, de pogingen ook dezerzijds, inzonderheid de vroegere verdrukking, is niet zonder invloed geweest op de Grondwet van 1848. Na die impulsie is het onmogelijk geworden, hetzij om der godsdienstwille, te vervolgen, hetzij de oprigting van bijzondere scholen in die mate als vroeger te beletten. Daarom, hoewel ik hulde doe aan de bedoelingen van den Minister, verwonder ik mij veeleer dat ook thans ingezetenen, niet alleen maanden, maar jaren, met verkeerde interpretatien van de wet worden gekweld.

Omtrent het *openbaar* onderwijs, verlang ik een misverstand weg te nemen, als of dit voor ons weinig waardij had. De Minister voert ons te gemoet: wat begeert gij? de vrijheid van bijzondere scholen wordt u, in het algemeen, met goedwilligheid geschonken. Wij verlangen regeling ook van het *openbaar* schoolwezen; wij begeeren niet dat het *openbaar* schoolwezen in de bijzondere scholen te niet ga; dat, door de inrigting zelve, het openbaar schoolwezen tegen concurrentie der bijzondere niet bestand zij. Integendeel, deugdelijke regeling van het openbaar onderwijs is ook onze wensch. Ik bejammer dat het, door achterblijven van de wet, meer en meer gedesorganiseerd wordt, terwijl er veel is dat ik in de vermenigvuldiging der bijzondere scholen betreur. Ik zal nu geen discussie provoceren over de grondslagen van de toekomstige wet; dit zou te ver leiden. In enkele trekken wijs ik op het onderscheid tusschen ons stelsel en dat van den Minister. Ziehier de tegenstelling. *Wij* wenschen de gemengde scholen *facultatief*; bij *hem* schijnt het hoofddenkbeeld (naast volledige vrijheid van *bijzonder* onderwijs) de gemengde school *verpligtend* te stellen, er van te maken eene louter burger-maatschappelijke inrigting; dus eene *godsdienstlooze* school. Hij verwijst naar de kerk en naar het huisgezin; wij zien noch in kerk, noch in huisgezin die soort

van eigenaardige godsdienstige opleiding, welke met de school vereenzelvigd behoort te zijn. Zijn stelsel is een systema van dwang; want, ook bij de meeste vrijheid van bijzonder onderwijs, zal er steeds een groot gedeelte zijn van de natie, hetwelk niet van het bijzonder onderwijs kan gebruik maken, en de kinderen zal moeten zenden naar scholen, waartegen het gewetenshalve bezwaar heeft. Ook dit nog. Met de facultative splitsing kan er gezorgd worden voor de regten en behoeften van alle gezindheden; het tegenovergestelde geeft ergernis, ik durf niet meer zeggen [1] aan *alle* gezindheden, maar aan een groot gedeelte van de Natie.

Nu werpt men ons de *Grondwet* tegen.

Indien de Grondwet tegen ons ware, zou ik vragen of, waar de geheele ontwikkeling der Natie op het spel is, wijziging der Grondwet ondenkbaar moet worden geacht? Maar, wanneer gij de Grondwet inroept, is het *uwe* uitlegging der Grondwet; uitlegging, die tot de ongerijmdheid brengt eener eerbiediging van godsdienstige begrippen gelijksoortig aan de handelwijs van iemand, die, omdat ik weêrzin heb tegen het voedsel door hem toebereid, uit eerbiediging van mijn afkeer, mij alle voedsel onthoudt.

Ik heb wel eens, ook omtrent deze wet, een woord gebruikt, hard en onbillijk, naar het scheen, maar ter kenschetsing, naar mijne overtuiging, onmisbaar. De wet, naar de grondslagen van den Minister, zal zijn eene *antinationale* wet. Ook hier is tegenstelling — in wetenschappelijken zin — tusschen revolutionaire en anti-revolutionaire politiek. Ook hier wil ik trachten een misverstand weg te nemen. De Minister heeft onlangs gesproken over 1789, over de weldaden van dat jaar, over het wenschelijke om ons die weldaden ten nutte te maken. Ook ik wensch, op het standpunt van dezen tijd, gebruik te maken van de schatten die men uit de ervaring van het voorgeslacht ontleent. Ons stelsel kan ik niet beter uitdrukken dan met de woorden van den Minister, in een uitmuntend geschrift, *Over de verandering van het algemeen Staten-stelsel van Europa sedert de Fransche omwenteling;* uitgegeven in 1831, en dat, zoo ik mij als keurmeester mogt opwerpen, ik brengen zou onder de rubriek der *meest zuivere anti-revolutionaire orthodoxie.* Ik lees in de voorrede: „Van den revolutiegeest onderscheide men de orde van zaken, welke sedert en onder de revolutie heeft plaats gegrepen. Op den bodem, dien de omwenteling heeft verwoest, kiemt een nieuw zaad, volgens een anderen dan haren regel." Dit komt volkomen met hetgeen wij verkondigen overeen. Dit aan te toonen hebben wij zoo dikwerf vruchteloos in *proza* beproefd, dat ik eene poging wagen wil of het in *poëzij* beter gelukt, of ik door een negental dichtregels den Minister en sommige leden der Vergadering tot gunstiger denkbeelden omtrent ons stelsel kan brengen. Regels geschreven in 1844; na het tot stand komen der vrijwillige leening, door een

[1] Om de onzekerheid der zienswijze van de Roomsch-Catholieken.

begaafden landgenoot[a], wiens geschriften niet zullen vergeten worden, zoolang er eerbied zijn zal voor Hollandsche taal en poëzij, en die, ofschoon hij zelf geen aanspraak maakt op den naam van staatsman, meermalen dieper in de toekomst gezien heeft dan aan de meeste staatslieden vergund werd. Hoe laat hij zich uit over conservatisme en teruggang? Hij vraagt wat er in 1844, na de finantiele zege te doen stond:

„Dicht omwikkeld in den mantel van een *angstig zelfbehoud*,
In gaan sluimren op de stapels van het aangebrachte goud?
Ons verschansen achter muren van vooroordeel of belang?
Zoeken wijsheid tegen d'Eeuwgeest in de scholen van *den Dwang*?"

Neen, zegt hij:

„'t zij leven, 't zij herleven voor dit weêr gespaarde volk!
Maar een leven niet van *droomen*, *stout gegrepen uit de wolk*,
Niet ontvoerd aan *vreemde zeden* als een nuttelooze roof, —
Neen! ontwikkeld uit den wortel van *Geschied'nis* en *Geloof*!"

En dan volgt een regel, inzonderheid voor ons stelsel karakteristiek. Het leven der natie moet zijn de *vrucht der tijden*, geen tijdperk uitgezonderd:

„In zijn wezen, vrucht *der* tijden, — in zijn vorm, van *dezen* tijd."

Even zoo in het onderwijs; waarderen van elke verbetering ook in de laatste tijden aangebragt, maar geen miskenning van het regt der geschiedenis, geen scheuring van opvoeding en onderwijs; een bouwen, op den door de revolutie verwoesten bodem, doch niet naar den eigen regel dien de revolutiegeest aan de hand geeft.

Welk nut hebben dergelijke bespiegelingen? dat een gewigtig onderwerp ter sprake en, naar ik hoop — de *Minister* tot spreken gebragt wordt. Ook dit. Tot dusverre heeft onze oppositie ten minste dit betrekkelijk voordeel gehad, dat de voordragt van eene wet, naar de beginselen van den Minister, niet is geschied.

Reeds is het de vijfde zitting na de grondwetherziening, en nog is een gevaarlijk ontwerp niet ter tafel gebragt. Maar wij wenschen meer; niet alleen *gedurig uitstel*, maar ook — het woord is den Minister niet gevallig — *transactie;* opdat nimmer voorgedragen worde eene wet voor onze Natie niet geschikt; waaraan het mogelijk is dat de Natie zich zou moeten onderwerpen, maar die nooit *nationaal* kan zijn. Zelfs het meest ministeriele lid dezer Kamer zal mij niet ten kwade duiden, zoo ik den Minister met Solon vergelijk; wat heeft de Grieksche wetgever gezegd? „Ik geef," zeide hij, „niet de beste wetten aan mijn volk; maar de wetten, die voor mijn volk de beste zijn." Heeft hij daarom verkeerdelijk met beginsels getransigeerd?

In de begrooting zelve is veel, waaromtrent ik met verlangen de

[a] DA COSTA.

discussie te gemoet zie. Ik bedoel bijv. de gedurige verhooging van het cijfer. Ik gedenk aan eene instelling ten vorigen jare vernietigd [1], en van wier plaatsvervangeres nog niet is gebleken, welk nut zij aanvankelijk gesticht heeft. Met belangstelling zal ik vernemen of de uitkomsten der werkzaamheden voor de *geologische kaart* hoop geven dat eenmaal het voordeel aan de uitgaaf evenredig zal zijn. Ik bejammer de afschaffing van het *staats-examen;* ik acht dit zeer nadeelig voor het hooger onderwijs.

Omtrent deze en meerdere punten, te veel om op te noemen, zal ik gaarne vernemen vooral wat de Minister zegt. Ik ben zoo onleerzaam niet als de Minister onderstelt. Zoo hij deze bezwaren uit den weg ruimt, is het niet onwaarschijnlijk dat ik *vóór* zijne begrooting zal stemmen. Dan geve dit votum geen aanleiding tot misverstand. Het zal in verband staan met den regel, dien ik dezer dagen in deze vergadering weder heb hooren miskennen: „men mag de begrooting niet verwerpen, om redenen *buiten de begrooting.*" Mijn goedkeurend votum worde *casu quo* niet opgevat als *verscherping van oppositie*, omdat weinige dagen geleden, de Minister te kennen gaf dat juist mijne bestrijding de eigenaardigheid en waardij van het Ministerie in het licht stelt, — ook niet als *aanvanhelijke concessie.* Men zij, ik zeg niet edelmoedig, maar eerlijk genoeg te erkennen dat ik getrouw blijf aan een regel, waarvan ik de miskenning met omkeering van ons Staatsregt en met wegcijfering der getemperde monarchie gelijk stel.

—

Het antwoord van den Minister was omtrent de vrijheid van bijzondere scholen zeer geruststellend. „Wat behoefte is, dat moeten zij weten die vragen; de bijzondere behoefte staat aan de overheid niet te beoordeelen. Het belang van eene bestaande school komt niet in aanmerking, wanneer een gedeelte van de burgerij verlangt eene school op te rigten."

De heer Gevers Deynoot beweerde dat „de groote beginselen door en ten gevolge der wet van 1806 zijn: vooreerst de gemengde scholen, ten tweede de vergelijkende examens, ten derde de aanvulling der scholen naar mate der behoefte, ten vierde het toezigt." De heer Mackay kwam er tegen op. De Minister zeide: „Eene bijzondere school, goed ingerigt, is, mijns inziens, eene ondersteuning van het publiek onderwijs. Men moet de bijzondere scholen niet betreuren; maar die integendeel beschouwen als eene bijdrage van particulieren aan de gemeene zaak, waarvoor anders het Bestuur moet zorgen. Een land waar enkel bijzondere scholen zijn, zou zich zeer wel kunnen bevinden. Het onderwijzen is geene taak van regering. De Regering moet alleen voor een publiek onderwijs zorgen, omdat de bijzondere personen gemeenlijk te kort schieten. Mijns inziens heeft zich langzamerhand een uitleg en eene praktijk der wet van 1806 gevormd, die, aan haar getoetst, geenszins altoos juist is. Het komt mij voor, dat sommige van die groote beginselen niet anders zijn dan stukken dier traditie, die van den een op den ander overging zonder behoorlijk onderzoek... In 1806 heeft men niet gedacht, dat bijzondere ondernemingen eene groote plaats in het algemeen onderwijs zouden kunnen innemen. In 1806 heeft men gedacht, dat het onderwijs moest komen van de publieke autoriteit. Maar, zoo dit de onderstelling is geweest van den wetgever, het is niet het stelsel van de wet. Het sluit gelukkig de bijzondere pogingen niet uit."

[1] Het Instituut.

Een jaar liet ik in de Tweede Kamer, zonder van het Onderwijs melding te maken, voorbij gaan.

Inmiddels scheen het uitzigt op *facultatieve splitsing*, zoowel door wijziging van de openbare meening als door verandering van Ministerie, verbeterd te zijn.

Bij de Roomsch-Catholijken, die reeds in 1840 het stelsel van Gezindheidsscholen hadden voorgestaan, was later weifeling en achterhoudendheid bespeurd. Het was mij voorgekomen, ook om de houding der Roomschgezinde leden van de Kamer, dat de *gemengde openbare* school, wegens de bijzondere gesteldheid van Nederland, hun zoo ongevallig niet was; dat splitsing niet verlangd werd; dat men *minstens zou berusten* in eene voordragt waarbij de vereeniging der Gezindheden in louter burgerlijk-maatschappelijke inrigtingen ten regel voor het *openbaar* schoolwezen gesteld wierd. — Des te merkwaardiger was in het najaar van 1852 de volgende verklaring in het Maandschrift *de Katholiek*: „De school moet godsdienstig zijn, in overeenstemming met de belijdenis der kinderen; dat kan de gemengde school niet zijn. De gemengde school, waar Katholieke kinderen met kinderen van andere godsdienstgezindten te zamen onderwezen worden, heeft geen bijzonder nut; zij is integendeel nadeelig, en doorgaans bevat zij een groot gevaar van bederf; evenwel kunnen die nadeelen en dat gevaar tot op zekeren graad verminderd worden. Daarom wenschen de Katholieken bevrijd te worden van den toestand, waarin hun slechts de keus blijft tusschen het zenden hunner kinderen naar gemengde scholen, of het onthouden aan hunne kinderen van alle schoolonderwijs. Daarom achten de Katholieken zich verpligt, ijverige en volhardende pogingen in 't werk te stellen, tot het verkrijgen van Katholieke scholen. Daarom vorderen de Katholieken, zoolang de nog bestaande verordeningen op het schoolwezen van kracht zijn, dat hunne kinderen nergens in eene gemengde school aanstoot lijden, en dat de helaas! onvoldoende wettelijke waarborgen ten deze gehandhaafd worden, niet slechts op het papier en in fraaije woorden, maar ook in de praktijk. Daarom verlangen de Katholieken, en met het oog op de beslissende bepaling der Grondwet, verwachten zij ook, eene bruikbare vrijheid van onderwijs, eene vrijheid die meer werkelijkheid hebben zal, dan hunne evenzeer grondwettige, gelijke aanspraak op het bekleeden van ambten en bedieningen tot heden toe gehad heeft. Daarom verlangen, en, wijzende op de bij de grondwet gewaarborgde bescherming der bestaande godsdienstgezindten, vorderen de Katholieken, dat de aanstaande wetgeving op het schoolwezen, ten aanzien der *openbare gemengde* scholen, *voor zooverre die zullen bestaan*, maatregelen vaststelle, waardoor de wering aller krenking van bestaande godsdienstgezindten inderdaad verzekerd wordt, en dat zij ten aanzien der *openbare niet gemengde* scholen, op welke het onderwijs met de godsdienstbelijdenis der kinderen in overeenstemming zal kunnen zijn, het verkrijgen van allezins voldoende waarborgen dier overeenstemming voor de betrokkene gezindten mogelijk en zeker maken."

Een uitnemenden bondgenoot hadden wij in Julij 1852 verkregen aan het *Nederlandsche Schoolblad*. — „Dit weekblad," schreef ik [a], „begeert hetgeen ook dezerzijds verlangd wordt. 1 Vrijheid van bijzonder onderwijs, volgens de Grondwet. 2 Een welingerigte openbare school, in den regel tegen de concurrentie der bijzondere scholen bestand. 3 Waar het mogelijk is, afzonderlijke scholen van Staatswege voor Protestanten en Roomsch-Catholijken. 4 Geen Godsdienstelooze school die aan de overmagt van Rome, door terzijdestelling van Bijbel en Volkshistorie, den weg baant [b]." Het *Schoolblad* antwoordde: „Wij kunnen niet anders dan de juistheid roemen, waarmede *de Nederlander*, hetgeen zij wil en dat ook wij wenschelijk achten, heeft geformuleerd; — alleen het vierde punt zouden wij eenigzins anders hebben uitgedrukt; wij hadden daar liever geschreven: geen *godsdienstlooze* school, die door ter zijde stelling van Bijbel en Volkshistorie, voor de behoefte der Protestantsche jeugd niet voldoende is."

---

a *De Nederlander* 783.

b In de gemengde school Bijbelsch en historisch onderwijs in afzonderlijke uren voor de Protestanten. Zie evenwel ook p. 46.

In bladen van eene geheel andere rigting werd nu en dan ons gevoelen omtrent de noodzakelijkheid van splitsing beaêmd. Reeds in 1852 las men in *de Tijdspiegel*: „Wij begrijpen niet, hoe eene grondwet, bij het handhaven van gemengde scholen, kan beloven: 1°. een onderwijs, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen en 2°. hoe zij kan belooven een *voldoend* onderwijs. Wij voor ons koesteren die vrees niet voor sectenscholen, zoo als men ze gelieft te noemen, die anderen doet sidderen; wij koesteren, na al het gebeurde, nadat zoo vele en groote verwachtingen werden opgewekt, inderdaad meer vrees voor gemengde scholen, niet als zij van zelve ontstaan, maar als de wet ze opdringt. Wij zien vooruit, dat de toepassing eener wet, waaraan gemengde scholen ten grondslag liggen, tot onoverkomelijke bezwaren aanleiding zal geven. Waarlijk voor ons heeft de eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen dan eerst beteekenis, als zij niet neêrkomt op uitsluiting van godsdienstig geloof. Men behoorde dus, wilde men eerlijk zijn, de grondwet zoo uit te leggen, dat er alom van overheidswege voor de beide groote afdeelingen der Christenheid openbaar onderwijs werd ingerigt." — En in het begin van 1853: „Ja, wij schroomen niet, onze overtuiging uit te spreken, dat het eigenlijke Staats-onderwijs zou moeten ophouden en in begunstiging van het bijzonder onderwijs overgaan, even als dit bij de godsdienst en het godsdienstige leven plaats heeft, zoodra het onmogelijk blijken zou, in de openbare school kinderen van een Christenvolk als zoodanig te onderwijzen en op te voeden, en de volksschool niet verder zou mogen gaan dan de wetenschap.... Mogen er enkel kinderen van den Staat, en niet meer kinderen van het aloude volk van Nederland worden opgevoed? dan zullen wij onder de eersten zijn, om de slooping der openbare scholen lijdelijk aantezien of zelfs te wenschen."

Zelfs in *de Wekker* van 22 September 1853 las men: „Zal de nieuwe regeling, die wij zoo verlangend te gemoet zien, om een einde te maken aan den weifelenden en daarom zinkenden toestand van schoolwezen en onderwijs, het Christelijk element buiten hare voorschriften laten? Dit zouden wij als een onherstelbaren slag voor het openbaar onderwijs achten. Openbare gezindtescholen dus? Eene onmogelijkheid. *Afzondering naar de twee groote afdeelingen der Christenen onder ons?* Hoe behagelijk voorgesteld, hoezeer daartoe gedrongen door de spanning tusschen deze afdeelingen, durven wij die afzondering niet onbepaald voorstaan en toch, *wij bekennen het ronduit, zij schijnt ons het eenige middel, hoe egoïstisch het ons als Protestanten voorkomt, om de Christelijke schoolopvoeding te redden.*"

Voeg hier nu bij de gebeurtenissen van April 1853 en de optreding van een Ministerie hetgeen voor de regten der Protestantsche bevolking in de bres staan en niet enkel, naar men zich vleide, tegen den persoon, maar ook, in hetgeen voor het Protestantisme levensvraag is, tegen het stelsel van Thorbecke zou gekant zijn.

Voorzeker men wist dat het Kabinet niet *antirevolutionair* was; doch onder de hoofdtrekken op wier eerbiediging mogt worden gerekend was ook *regeling van het Onderwijs in verband met den eisch van een Christelijk Volk.*

Met groote verwondering dus werd, voor zoo ver men er op acht sloeg, in Julij vernomen de volgende dispositie op een aanvraag om eene bijzondere school te *Uithuizen*. „De Minister van Binnenlandsche Zaken, geeft namens den Koning aan de Adressanten te kennen; dat blijkens de ingewonnen berigten noch Burgemeester en Wethouders van *Uithuizen*, noch Gedeputeerde Staten van *Groningen* gezind zijn aan Adressanten de verzochte vergunning te verleenen; dat van Regeringswege pogingen zijn in het werk gesteld om die autoriteiten tot eene gunstige beschikking te bewegen; dat deze pogingen evenwel vruchteloos zijn gebleven en alzoo, vermits de betrokken autoriteiten niet gedwongen kunnen worden de gevraagde magtiging te verleenen, aan het verzoek der adressanten niet kan worden voldaan." Had dan de wet van 1806 waarlijk, de ingezetenen aan *de willekeur*, ook aan de Godsdienstige vooroordeelen, van plaatselijke en gewestelijke autoriteiten overgeleverd? En zou, aangenomen de juistheid dezer

opvatting, in dergelijk systeem, eerst bij eene algemeene wet op het onderwijs, die men *ad calendas Graecas* te gemoet zag, wijziging kunnen worden gebragt?

---

1 *December* 1853.

***** Althans, bij de begrooting (Afdeeling *Onderwijs*), mogt niet langer omtrent de beginselen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, met betrekking zoo tot de *bestaande*, als tot de *aanstaande* verordeningen, onzekerheid zijn.**

Mijnheer de Voorzitter, in het najaar van 1850 was de wet op het onderwijs niet volkomen in gereedheid; in het najaar van 1851 kon de Minister omtrent de wet niets beloven; in het najaar van 1852 ontvingen wij berigt dat aan de wet gestadig met ijver werd voortgewerkt. In het najaar van 1853 is door dezen Minister te kennen gegeven dat hij zich vleit de wet nog in deze zitting te kunnen indienen; hetgeen men ook aldus zou kunnen uitdrukken, dat hij de behandeling in deze zitting als ondenkbaar beschouwt. Inderdaad, na de misrekening van den vorigen Minister, kunnen wij veilig aannemen dat de wet noch in deze noch in de volgende, noch, ik durf niet zeggen in *welke* zitting tot stand zal komen. En daar het eindelijk tijd wordt dat er iets aan een zoo gewigtig onderwerp worde gedaan, wensch ik te onderzoeken: wat er *reeds nu*, niet door *partiele* wetten (ik zal geene partiele wet vragen, bij den menigvuldigen arbeid die reeds aan den Minister opgelegd is), maar volgens de bestaande verordeningen zou kunnen worden verrigt; niet *contra legem*, niet *in fraudem legis*, maar volgens den waren zin en geest van wetten en besluiten.

Ik begin met het *bijzonder lager onderwijs*. Hieromtrent verzoek ik dat men voor de oprigting van bijzondere scholen, bij voortduring en, waar het noodig is, bij toeneming, lette, niet enkel op het *getal*, maar op den *aard* der scholen; de *behoefte* niet afhankelijk make van de willekeur der plaatselijke overheden, en zoo veel mogelijk zorge dat de ingezetenen niet door verkeerde interpretatie der verordeningen worden gekweld. Ik wensch dat in menig opzigt gevolgd worde het voorbeeld van den vorigen Minister. Hij zal begrijpen waarom het mij onmogelijk is, in verband met hetgeen ik zoo dikwerf in deze Kamer gezegd heb, aan zijne daden, ook omtrent het bijzonder onderwijs, onvoorwaardelijken lof te schenken. Evenwel ben ik dankbaar voor de circulaire van 2 December 1849; dankbaar voor de uitmuntende wijs waarop hij, in de zitting van 24 November 1852, de belangen en de regten van het bijzonder lager onderwijs voorgestaan heeft.

Bij de optreding van dit Ministerie zijn er bij sommigen *reactionnaire velleïteiten* ontstaan; ik ben overtuigd dat de Minister aan geene reactie denkt; ik voeg er bij; thans is, onder elken Minister, in dit opzigt, reactie ondenkbaar. Men heeft ons dezer

dagen eene vraag gedaan, waarop het hagchelijk is antwoord te geven: wat hebt gij, wat heeft uwe partij ooit verrigt? Ik spreek niet van mij zelven, maar, zonder vrees voor tegenspraak, beweer ik: de vrijheid van *godsdienstige bijeenkomsten* en van het *bijzonder lager onderwijs* heeft, door de practische volharding mijner vrienden, gerugsteund door een aanzienlijk *deel der Natie*, over de vrijzinnigheid in Kerk en Staat getriumfeerd.

Ik kom tot het *openbaar lager onderwijs*. Wat bedoelen wij? wat meenen wij reeds nu van den Minister te mogen te gemoet zien? welke zijn de *hoofdlijnen* van de regeling der openbare volksschool?

Wat wij bedoelen? Nog ten vorigen jare dacht de Minister van Binnenlandsche Zaken, waarlijk buiten mijne schuld, dat wij enkel bijzondere scholen verlangden, aan het openbaar schoolwezen weinig waarde hechtten, misschien ook niet genoeg indachtig waren aan de regten van den Staat. Het tegendeel is waar. Wij wenschen een deugdelijk *openbaar* onderwijs en handhaving der *regten* van den Staat; maar ook de *pligten* van den Staat moet men in het oog houden. De Staat is gebonden aan den eisch en de behoefte der Kerk. Geen onmisbaarheid van een voorafgaand *overleg* met de Kerk; geen oprigting van *gezindheidsscholen;* geen *leerstellingen* of *catechetisch* onderrigt; maar inachtneming door den Staat van de godsdienstige behoefte der Natie, gelijk ze uit Gezindheden is zamengesteld. Dit is de beteekenis der uitdrukking, waarvan men zich zoo dikwijls een schrikbeeld heeft gemaakt; *publiek regt der Gezindheden;* waar van godsdienst en zedelijkheid sprake is, mag de Staat niet eigendunkelijk te werk gaan; het geloof der Gezindheden behoort het rigtsnoer der Regering te zijn.

Wat verlangen wij *reeds nu* van den Minister? Geene *staatscommissie.* Neen; hetzelfde wat ik herhaaldelijk in de vorige Kamer te berde gebragt heb: erkenning, ook van wege het Gouvernement, dat de gemengde school *facultatief* is; dat het wenschelijk is, waar geen overwegende finantiele bezwaren bestaan, in groote steden, als de bevolking het verlangt, de splitsing te doen plaats hebben, en dat daartegen in verordeningen en reglementen geen bezwaar ligt. Het *besluit* van 1842 laat ik daar. Het is *doodgeboren.* Het is nooit ten uitvoer gelegd, omdat het in een land, als het onze, niet vatbaar voor ten-uitvoer-legging was. Maar de *wet van* 1806? Omtrent de bijzondere scholen heeft de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken gezegd dat zich, naast de wet, eene soort van verkeerde *traditie* gevormd had. Evenzeer, acht ik, wat de openbare scholen betreft. Wat wil de wet van 1806? zij heeft, dit is waarschijnlijk, vereeniging *ondersteld;* maar zij heeft *voorgeschreven* opleiding tot *Christelijke* deugden. En dat zij niet enkel in naam het Christelijk beginsel bedoeld heeft, blijkt uit de afzonderlijke bepalingen die voor *Israëlitische* scholen gemaakt zijn. De wet heeft ook gebruik van de Heilige Schrift en voordragt der volkshistorie gewild. Maar wat is er gebeurd? Eerst is er eene strekking naar proselytisme

geweest. Zoo iemand, dan heb ook ik mij tegen dezen zijdelingschen invloed op de Roomschgezinden verzet. Naderhand is men in een ander uiterste vervallen; de Bijbel, de volkshistorie en het Christelijk element is van lieverlede geweerd, en van welke *traditie* heeft men zich hiervoor bediend? Het Christelijk beginsel is opgevat in den zin van een Christendom, onergerlijk ook voor de Israëliten, en van eene zedekunde zonder dogmatieken grondslag. Het voorschrift van de wet is prijs gegeven, om vast te houden aan eene onderstelling, waarbij voorzeker de ontwerpers van de wet nooit aan zoodanige verandering van omstandigheden, noch aan dergelijke gevolgtrekkingen hadden gedacht.

Reeds veel zou gewonnen zijn, indien het Gouvernement aan de splitsing, waar ze mogelijk is, bevorderlijk was. Dan zouden voor den Minister ook de *hoofdlijnen* die ik op het oog had, aannemelijk zijn. Vooreerst, dat voor *opvoeding* worde gezorgd; geene scheuring van onderwijs en opvoeding. Ten andere, dat de opvoeding *Christelijk* zij. Ten derde, dat de Christelijke gehalte niet aan het wisselvallig oordeel van een Ministerie of van de burgerlijke autoriteiten, maar aan den aard en de behoefte der Christelijke gezindheden ter toetse worde gebragt. Eindelijk, dat men dwang vermijde en er zooveel mogelijk aan de vrije ontwikkeling der Natie overgelaten zij.

Misschien zal iemand zich verwonderen dat ik op eenigzins stelligen toon het woord voer. Van waar dit? Vooreerst, hebben wij aanspraak op mededeeling der inzigten van het Gouvernement; de verklaring van 26 April, niet *enkel* oorlogs-werktuig, bevat hieromtrent niets; ook later heeft men hierover niets vernomen. Ten andere geldt het een *nationaal* regt; er zijn regten, die van de willekeur, noch der Kroon, noch der Staten-Generaal, maar enkel van het gemeen overleg behooren afhankelijk te zijn; er zijn ook *historische* regten waaronder hier te lande de Christelijke volksopvoeding behoort, waarop, zelfs niet met gemeen overleg van de drie takken der wetgevende magt, inbreuk mag worden gemaakt. Ook zijn evengemelde hoofdtrekken de uitkomsten van den strijd der laatste jaren in deze Kamer en onder de Natie. Het zijn vruchten eener langdurige polemiek, die wij ons niet mogen laten ontnemen.

Ik kom tot het *hooger* onderwijs. Één speciaal punt gaat mij zeer ter harte. De benoeming van de professoren in de godgeleerdheid. Ook door anderen zal dit wel ter sprake worden gebragt. Één woord slechts. Volgens de Memorie van Beantwoording moet er, niet op den eisch der *Hervormde Kerk*, enkel op de *wetenschap* worden gelet. Ik zal gaarne vernemen hoe dit overeenkomt met art. 56 van het Koninklijk besluit van 2 Augustus 1815: „De faculteit van godgeleerdheid *tot vorming der kweekelingen voor de* HERVORMDE *godsdienst*;" in verband ook met art. 58: „Aan de behoefte van het hooger onderwijs in de *Roomsch-katholijke* godsdienst, zal door het subsidieren van *seminaria* op

den tegenwoordigen voet voldaan worden;" met art. 59: „Insgelijks zullen subsidiën worden bepaald ten behoeve van het hooger onderwijs in de godsdienst bij de *Luthersche*, *Doopsgezinde* en *Remonstrantsche* gezindheden." Ik zal gaarne weten waarom gelet moet worden op alle gezindheden, behalve op de Hervormde Kerk. Nog wijs ik op art. 10 van het besluit van 5 December 1816, tot oprigting van het *Luthersch seminarium:* „De academische graden van candidaat en van doctor in de godgeleerdheid voor het Luthersche kerkgenootschap zullen verleend worden door de theologische faculteit van de hoogeschool te Leyden, bij welke, in dat geval, de hoogleeraar in de *stellige* godgeleerdheid zal vervangen worden door den gewonen hoogleeraar van de *Luthersche* kweekschool te Amsterdam."

Verder wensch ik aan de Kamer eene algemeene beschouwing te onderwerpen. Er is *periculum in morâ.* Dit heb ik ook in 1850 alhier verklaard, en sedert zijn wij, onder het stelsel van vooruitgang, op hetzelfde punt blijven staan. Ik omgeef mij met alle voorzorgen tegen te zware verantwoordelijkheid. Ik spreek in het algemeen, enkel over die wetenschappen, waarover ik welligt het regt heb oordeel te vellen; ik geef toe dat er menigvuldige uitzonderingen zijn; maar ik beweer dat de toestand onzer academien veel te wenschen overlaat in verband met de ontwikkeling der Natie. Ik steun op het rapport der *Staatscommissie van* 1849, waar dit op den voorgrond gesteld is. Ik wensch dat de aandacht ook van het Gouvernement op dit rapport worde gevestigd. Eenig blijk hiervan zou niet overtollig zijn, ook ter opbeuring van tegenwoordige en toekomstige staatscommissiën; vooral na het ijzingwekkend tafereel onlangs omtrent het lot van haar arbeid alhier opgehangen. In dit rapport wordt aangedrongen op vrije ontwikkeling der wetenschap; geen dwang-collegien meer; daarentegen privaat-docenten, en wat dies meer zij. Ik zal dit nu niet aanroeren, daar ik zelfs geene partiele wetten van den Minister verlang. Ik vraag slechts wat thans in het vermogen van den Minster is; namelijk, volgens de voordragt der Staatscommissie, *vermeerdering*, overeenkomstig de behoeften der wetenschappen, van het getal hoogleeraren; vooral op zoodanige wijze, dat men op de *verscheidenheid der rigtingen in de wetenschap* acht sla. Iemand zegt welligt, dit is altijd geschied. Ik zal geen feiten opnoemen. Het zou mij niet moeijelijk vallen treffende bijzonderheden aan de Kamer, ik zeg niet mede te deelen, maar in herinnering te brengen. Ik zal liever wijzen op de *oorzaak* en, ook in voorbeelden, op de verderfelijke gevolgen van het kwaad.

De *oorzaak* ligt in eene goede hoedanigheid van onzen landaard; in *vredelievendheid*, afkeer van polemiek, van twistvuur. Hierdoor heeft men vergeten het eigenlijke doel eener hoogeschool, niet enkel of vooral het geven van onderwijs. In den tegenwoordigen stand der wetenschap, om de menigvuldigheid van boeken en hulpmiddelen, ware het niet ondenkbaar, bij wel ingerigte staats-examens,

de academien af te schaffen en evenwel behoorlijk onderrigte personen voor de verschillende maatschappelijke betrekkingen te verkrijgen. Op eene academie moet zijn ontwikkeling der geesten door *strijd;* eene hoogeschool is een strijdperk; *animal disputax* te zijn is de eerste hoedanigheid van een academieburger. Geen ontwikkeling der wetenschap zonder strijd. Eene academie is te regt vergeleken bij een *brandpunt* waar, door den gloed der discussie, de wetenschap zelve wasdom verkrijgt; waar men tegen de bezwaren van het practische leven door vuurproef gehard wordt; een brandpunt waarvan licht, warmte en gloed over het geheele land moet uitgaan. Hoe zal dit geschieden indien elke vonk gesmoord, elk ontvlambaar element geweerd wordt? Gij wilt licht en warmte, en gij wilt geen vuur! — En welke zijn de gevolgen geweest? In de wetenschappen welke het onderwerp ook mijner beoefening hebben uitgemaakt — jammerlijke *eenzijdigheid*, *conventionele eigenwijsheid*, monopolie en laatdunkendheid en *exclusivisme*, waaraan een einde moet worden gemaakt; want de uitkomst is schadelijk voor het Vaderland geweest.

Indien de Vergadering het veroorlooft, breng ik daarvan twee *voorbeelden* bij.

Met het eene ben ik verlegen; indien ik er een wist, even treffend, ik zou het liever geven. Het betreft de *antirevolutionaire* partij. Nog onlangs hebben landgenooten[a], ook van niet gewone bekwaamheden, met wetenschap en belezenheid rijk begaafd, en ontsteld, gelijk zij te kennen gaven, door de meerdere kracht onzer partij in deze Kamer, onderzoek gedaan naar hetgeen door ons geleerd en bedoeld wordt. Zij hebben bevonden dat wij aan de Natie, terwijl we haar in tweedragt brengen, wilden opdringen een regeringsvorm zamengesteld uit middeneeuwsche begrippen, uit het despotisme van Lodewijk XIV, en uit de leerregelen van Dordt. Nagenoeg ten zelfden tijde, heeft zich een ander landgenoot[b] opgedaan, bekwaam, scherpzinnig, van wien de anti-revolutionaire partij meermalen teregtwijzing ontving, maar, door zelfstandige studie bekend, behalve met de politieke letterkunde van ons Vaderland, met het staatsregt en de geschiedenis in haar geheelen omvang, en inzonderheid met hetgeen Frankrijk en Engeland in vroegeren en lateren tijd op wetenschappelijk terrein te voorschijn gebragt heeft. En wat heeft deze ontdekt? de verwantschap dezer partij met *Guizot* en *Burke*, en zelfs is mijne getrouwheid aan die leermeesters, door hem, met citaten uit mijne geschriften, bij mij lang in vergetelheid geraakt, sedert 1829, gestaafd. Nu vraag ik hoe is het met de politieke ontwikkeling der Natie, zoo begaafde en gemoedelijke landgenooten ons uitmaken voor landbedervers en voorstanders van dweepzucht en dwinglandij; ons die, meer dan twintig jaren, naar vermogen het voetspoor gevolgd hebben van staatslieden bekend als verdedigers bij uitnemendheid van waarheid en regt? Wat zal de politieke organisatie van het volk

a Dr. Fruin en Mr. Siewerts van Reesema. b Mr. J. Heemskerk Bz.

u baten, indien uw kunstwerk niet, ook ten gevolge van den invloed der hoogescholen, meer dan tot dusver, met een door kennis van geschiedenis en staatsregt gelouterden publieken geest bezield wordt?

Een tweede voorbeeld ontleen ik aan eene zinsnede uit de Memorie van Beantwoording, nopens meergemelde benoeming van professoren in de theologie. Volgens den Minister is er niet gelet op de verscheidenheid der rigtingen in de Hervormde Kerk. Ik zal den Minister niet ten kwade duiden dit *lakoniek* antwoord, doch hoe heeft van hen die de Minister raadpleegt dergelijk antwoord kunnen uitgaan? Natuurlijk gevolg der eenzijdigheid waarvan ik sprak. Immers op eenzijdig standpunt kent men weldra geene andere rigtingen meer; men erkent geen wetenschappelijkheid dan die het merk en den stempel van eigen inzigten en beschouwingen draagt; geen wetenschap dan die haar domicilie in eigen studeervertrek en dat van vrienden en strijdgenooten heeft. Aldus ziet men (ook bij de meeste goedwilligheid) ter voldoening aan onze wenschen geen kans. Immers, in elk die tot onze zienswijze behoort, is reeds hierdoor het merk van onwetenschappelijkheid kenbaar. Meer en meer heeft eene partij in het kerkbeheer de overhand, in wier schatting men, om wetenschappelijk te zijn, zich vereenigen moet ook met hen door wie, hetgeen volgens de kerk*leer* der Hervormde gezindheid, de grondslagen der Christelijke waarheid uitmaakt, aangerand wordt. Zal in de handelwijs van het Gouvernement verandering plaats hebben? Ik begrijp dat men huiverig is benoemingen te doen ook in onzen zin en geest. Evenwel het is tijd het verbroken evenwigt te herstellen, gehoor te geven aan billijke wenschen, en de wrijving der denkbeelden niet langer te beletten, ter ontwikkeling van elke wetenschap onmisbaar.

Ik vraag geene *reactie*. Ik ben, sprekende uit mijn eigen standpunt, gedachtig aan het regt van allen. Er is matiging, geen aanmatiging in onzen wensch. Eenige aandrang was mij, dacht ik, vergund; met het oog op den aard van *onze rigting;* op gestadig *uitstel;* op hetgeen wij van *dit* Ministerie te gemoet zien, en op het *belang ook van het Kabinet.*

Aan de te regt zoo genaamde *Christelijk-historische partij* heeft men verweten dat zij voor slechts enkele onderwerpen hart heeft. Dit verwijt is onbillijk. In al wat voor het Vaderland nuttig kan zijn; in al wat inderdaad de stoffelijke welvaart van het volk bevordert, kan op onze medewerking rekening worden gemaakt, al is het dat finantiele en politieke bemoeijenissen voor het wezenlijk en bestendig heil van Nederland niets kunnen baten, zoo niet hooger belangen den rang verkrijgen, die daaraan toekomt. Het is noodig ernstig na te gaan wat ter tegemoetkoming aan de behoeften der minvermogenden kan worden verrigt. Evenwel geloof ik niet dat ik mij omtrent mijne landgenooten te gunstige voorstelling maak, wanneer ik beweer dat er duizenden zelfs onder de hulpbehoevenden zijn, die verlangen dat er niet voor hunne tijdelijke be-

hoeften alleen, maar bovenal, door betere inrigting van kerk en school, voor het zielevoedsel van hen en van hunne kinderen worde gezorgd.

Ik ben gedachtig geweest aan het gestadig uitstel. Gedurende eene reeks van jaren zijn deze onderwerpen telkens vruchteloos te berde gebragt; en in welken toestand zijn wij geraakt? Men make zich geene begoochelingen! Ook over het lager onderwijs, indien men onbevangen deskundigen raadpleegt, zal men spoedig erkennen dat de tijd der triomfkreten voorbij is.

Ik heb gelet op hetgeen van dit Ministerie mag worden verwacht; op den oorsprong van dit Ministerie heb ik gelet. Wij hebben verwacht en wij verwachten gewijzigde politiek. Wij ontkennen dat dit Ministerie geene andere roeping zou gehad hebben dan om de Protestantsche opgewondenheid te sussen; zoodat wij straks andermaal, door plotselinge verandering van personeel, met gevaarlijk reactionairen sprong, in den toestand, zoo niet van Maart 1848, van Maart 1853 zouden worden gebragt.

Ik heb gelet op het *belang ook van dit Kabinet.* Ik wensch, vooral bij hetgeen ik nu zeg, mij voor overdrijving te wachten. Evenwel geloof ik op den voorgrond te mogen stellen, dat de rigting, waartoe wij behooren, tot het ontstaan en de instandhouding van dit Ministerie heeft medegewerkt. Wij wenschen dit Ministerie te blijven ondersteunen. Wij kunnen dit niet (het is dikwijls gezegd en kan niet te dikwijls worden herhaald) dan volgens de eigenaardigheid van ons beginsel: daarbuiten hebben wij geen kracht. Zoo wij iets vermogen, het is omdat dit beginsel bij een niet onaanzienlijk deel van het volk sympathie vindt. Ik moet er een wenk bijvoegen, niet overtollig bij de omstandigheden die wij beleven en misschien spoedig te gemoet gaan; door den zamenloop van gebeurtenissen en de verhouding der partijen zijn wij voor het Ministerie, op dit oogenblik nog een, ik zeg niet onmisbaar, maar toch zeer *bruikbaar* element. In de Kamer is ons getal eenigzins vermeerderd, en hoog waardeer ik de winst. Waarom vooral hebben wij in kracht gewonnen? omdat, hoe gering het getal zij (en ook een gering getal kan somtijds beslissend gewigt hebben), wij niet meer, gelijk vroeger, kunnen worden *geteld;* ik althans weet niet hoe velen er van onze partij hier zijn. Met andere woorden: de scheidsmuur is gevallen, terwijl wij van onze beginselen niet afgeweken zijn; in plaats van op ons zelven te staan, zijn wij nu met de geheele Kamer in verband. Wat de bruikbaarheid van het element betreft, vergete het Ministerie ook niet dat wij vergelijkenderwijze nog meer kracht hebben, ik zeg niet bij het kiezersvolk, maar bij het volk in het algemeen, bij het Nederlandsche volk.

Dit Ministerie is een *conservatief* Ministerie. Ik zeg niet dat al de leden van dit Ministerie altijd conservatief geweest zijn; ik zeg: dit Ministerie is thans, in handel, werking en doel, bij uitnemendheid conservatief; ik voeg er bij: wij hebben hier en elders

vele conservative Ministerien, waarin uitstekende staatslieden zitting hadden, overleefd, en waarom? omdat zij in de *vrijzinnige*, niet in de *nationale* sympathien steun hadden; omdat zij niet wisten, of zich in de practijk niet hadden herinnerd, dat men, om waarlijk *conservatief* te zijn, staan moet op onveranderlijken grondslag, op hetgeen ook voor de volkeren en de Ministerien — de ervaring onzer dagen heeft het overvloedig geleerd — het *ééne noodige* mag worden genoemd; op het *Christelijke stand- en steunpunt*, waarop alleen men kracht ter bescherming van ieder *regt* en ter ontwikkeling van elke *vrijheid* verkrijgt.

—

*** De heer van der Brugghen, van mijne rede gewag makende, zeide: „Ik acht mij gelukkig van mijne homogenieteit te kunnen doen blijken. Wanneer men het beginsel dat de gemengdheid niet meer verpligtend moet wezen, op den voorgrond plaatst — wanneer men het den tijd laat om langzamerhand wortel te schieten, — wanneer men alzoo tot de overtuiging zal komen dat het beginsel van verpligte gemengdheid der scholen bij ons vreemd, aan de wet opgedrongen en in dezelve niet inheemsch is en nadeelig voor onze volksopvoeding en voor ons onderwijs, — wanneer men het oor zal leenen aan geachte stemmen uit het buitenland ons toeroepende, waarop ik zou kunnen wijzen, die onze wetgeving op het onderwijs uitnemend achten en daaraan boven andere de voorkeur geven, mits daaruit worde weggenomen de verpligting van gemengd onderwijs, — dan zal de weg gebaand worden voor eene vreedzame oplossing dezer gewigtige quaestie. Ja, ik koester het vertrouwen, dat men, langzamerhand tot dat denkbeeld komende, op dien weg voortgaande, van schrede tot schrede weinig moeite zal hebben om eene goede wetgeving tot stand te brengen, door niet veel nieuwe wetten te maken, maar door eenvoudig in de wet van 1806 in eenige opzigten die verbeteringen te brengen, welke aan aller wenschen zullen kunnen voldoen." — De heer van Rappard: „Ik ben van gevoelen, dat de lagere scholen niet alleen moeten worden toegewijd aan het onderrigt, maar ook aan de opvoeding, waarvan de godsdienstige opleiding onafscheidelijk is. Ik weet, dat dit niet in alle oorden van ons vaderland kan plaats hebben voor de verschillende godsdienstige gezindheden, doch door den heer Groen is reeds opgemerkt, dat dit in grootere plaatsen kan geschieden in al die gemeenten, waar onderwijzers van de verschillende godsdienstige gezindheden zijn toegelaten, alsmede in al die gemeenten, waar al de ingezetenen tot slechts ééne godsdienstige gezindheid behooren. Ik wensch dat dit door den Minister moge worden bevorderd en dat, voor zoo verre het bestaan der wet van 1806 hierdoor een hinderpaal mogt opleveren — ik wil dit thans niet beoordeelen, — de Minister ons eerlang in de gelegenheid zal stellen dien hinderpaal uit den weg te ruimen."

Weinig reden was er om in het antwoord van den Minister te berusten. Het stelsel van Thorbecke: het *algemeene* standpunt der Regering tegenover het verlangen naar Christelijke opvoeding. „Ik geloof dat het tot stand komen eener wet op het onderwijs eerst dan mogelijk zal zijn, wanneer bij het beoordeelen der voorgedragen bepalingen steeds voor oogen wordt gehouden het algemeene standpunt waarop de Regering geplaatst is, en waarvan zij niet mag afwijken bij het behandelen van dit belangrijk onderwerp. In abstracto beschouwd, geloof ik dat geene scheiding tusschen opvoeding en onderwijs moet gemaakt worden; maar het is eene andere vraag of, van *haar* standpunt, de Regering voor zoodanige Christelijke opvoeding kan en moet zorgen bij de wet. Ik weet zelfs niet of in het algemeen zoodanige staatszorg voor de opvoeding wel zou worden gewenscht." Voor de bestaande verordeningen, in het openbaar onderwijs, verpligte gemengdheid; in het bijzonder onderwijs, willekeur der plaatselijke besturen: „Bijaldien,

krachtens de verordeningen, aan een plaatselijk bestuur of aan Gedeputeerde Staten de beslissing is opgedragen, dan geloof ik, dat de Vergadering het mij ten goede zal houden, dat ik, als Minister, niet tusschen beide treed."

Mijnheer de Voorzitter, welligt had ik in deze Vergadering nooit moeijelijker taak. Ook na de uitmuntende wijze waarop veel is wederlegd van hetgeen tegen mij aangevoerd was, ben ik evenwel verpligt, voor de beantwoording van menig bezwaar, in dubbele mate de welwillendheid der Kamer te verzoeken.

Ik begin met een tweetal opmerkingen, zoo even door den voormaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, ik zou bijna zeggen naar den trant van de uitnemendste redenaars in de *democratien* der Grieksche en Latijnsche oudheid, tegen mij gemaakt. Ik had, in mijne veranderlijkheid, nu plotseling gesproken van eene *Christelijk-historische* partij. Eerst nu? vóór twintig jaren reeds heb ik dit in uitgegevene geschriften gedaan; ook zijn wij *anti-revolutionairen*, juist omdat we staan op *Christelijk-historisch* terrein. Ik zou het hebben doen voorkomen, als of de Kamer zich met ons had vereenzelvigd. Ik vraag: is mij eenig woord ontvallen, hetwelk aanleiding geeft tot het verwijt dat ik mij aan eene zoo dwaze en onbetamelijke voorstelling schuldig gemaakt heb? Indien ik door een aanval van dezen spreker altijd eenigermate geschokt word, ik acht het ook een opbeurend verschijnsel dat hij telken reize bepaaldelijk tegen ons het woord voert; zelfs wanneer ik getracht heb te vermijden al wat op een terrein, waar hij zeer raakbaar is, hem zou kunnen kwetsen.

Ik zal eerst sommige bedenkingen opnemen, daarna meer opzettelijk, ook in verband met de rede van den Minister, de twee punten behandelen die op den voorgrond hebben gestaan; de *benoeming van de hoogleeraren in de godgeleerdheid* en de *facultative splitsing* der openbare school; eindelijk het onderwerp beschouwen in verband met *de politieke omstandigheden van den dag*.

Het geachte lid uit Almelo[a] heeft gevraagd: Als gij spreekt van de eischen der Kerk, *welke* Kerk bedoelt gij? in een Staat waar onderscheidene gezindheden historische en verkregene regten hebben, bedoel ik, niet ééne gezindheid, maar, zonder uitzondering, alle.

Hij zegt: het onderwijs is een deel der opvoeding. Het onderwijs is van de opvoeding onafscheidelijk; in dien zin, dat er niet alleen tucht, maar vorming van het hart vereischt wordt. Het *familieregt*, waarvan de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken sprak, werkt fraai op het papier; maar, zonder opvoeding op de *school*, zal er voor het grootste deel der natie geene opvoeding zijn. De spreker uit Almelo heeft *nationaal* onderwijs tegenover *kerkelijk* onderwijs gesteld. In Nederland kunnen velen zich geen denkbeeld maken van nationaal onderwijs buiten invloed der Kerk, en er is van het woord *nationaal* zoo velerlei misbruik gemaakt dat wij, door dien klank alleen, niet onmiddellijk uit het veld worden gejaagd.

a VAN HOËVELL.

Een vorig Minister van Binnenlandsche Zaken [a] sprak van het *besluit van* 1842, dat ik rakelings, omdat het eigenlijk nooit kwaad deed, voorbijging. Dit besluit was in Nederland onuitvoerbaar, en aan den geachten spreker, die de heilzame wet van 1806 vermeld heeft, moet ik, even als aan den spreker uit Almelo, doen opmerken dat beider systeem de wegcijfering is van de beginselen der wet van 1806.

Omtrent het *hooger onderwijs* ondersteun ik den wensch, dat het *staats-examen van* 1845, welligt eenigzins gewijzigd, worde hersteld. Aan den spreker uit Maastricht [b], heeft zijne ondervinding, op binnen- en buitenlandsche hoogescholen verkregen, geleerd dat de hoogleeraren, die zich het meest beklagen over de Regering, den minsten invloed hebben op de studerende jeugd. Evenwel de krachtigste stem tegen de afschaffing van het staats-examen is van een hoogleeraar wiens uitstekende begaafdheden grooten invloed op de jeugd hebben, van den hoogleeraar Cobet.

Ik ondersteun den wensch naar een *observatorium* te Leyden. Het lid uit Maastricht schijnt te beweren dat hetgeen ééne academie verkrijgt, aan alle moet worden verleend. Ik dacht niet dat er, naar het systeem van gelijkheid en uniformiteit, omdat er drie academien bestaan, òf een drietal sterrewachten òf niet ééne moest zijn. Ik hoop dat de regering niet wachte met een observatorium te Leyden, tot dat een sterrekundige van Europesche vermaardheid bezwijke, ook ten gevolge der ongeschiktheid van het locaal.

Ik ondersteun den wensch naar *splitsing van geschiedenis en taal*. De Memorie van Beantwoording verwijst naar de aanstaande wettelijke verordeningen. Ik vrees dat de Minister, terwijl hij zich illusie maakt, aldus schier *ad calendas Graecas* verwijst; het finantiele bezwaar zal niet onoverkomelijk zijn. Wel acht ik met den spreker uit Maastricht dat alles afhankelijk is van de mannen die onderrigt geven; maar dan moet men ook de zeldzame talenten opzoeken, niet voorbijzien; nooit den eenen om politieke consideratien weren, den tweeden [c] naar een ander werelddeel laten vertrekken.

Het lid uit Utrecht [d] heeft mij in verlegenheid gebragt, door de opmerking dat ik over verachtering van het academisch onderwijs mij onvoorzigtig zou hebben uitgelaten. Ik heb slechts geparaphraseerd hetgeen voorkomt in een stuk ook door hem onderteekend, het rapport van de staats-commissie van 1849.

„*Vooral de inwendige toestand der universiteiten eischt hervorming.* Wij willen geenszins beweren, dat de hoogescholen zelve, door eene gebrekkige uitvoering van de bestaande bepalingen, tot de noodzakelijkheid dier hervorming hebben aanleiding gegeven: wij matigen ons geen oordeel aan over het onderwijs door elken bijzonderen hoogleeraar gegeven: over de wijze, waarop de faculteiten in het afnemen der examina zijn te werk gegaan; over de academische tucht, gelijk die tot hiertoe door de senaten is gehandhaafd. Maar wij

a SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE. b THORBECKE.
c BEETS (*van wien men vreesde dat hij naar de Kaap zou vertrekken.*) d VAN GOLTSTEIN.

stemmen volkomen in met het gevoelen van hen, die, zonder de vele goede vruchten, die het hooger onderwijs sinds meer dan dertig jaren heeft gedragen, te miskennen, zonder regtmatige hulde te weigeren aan de mannen, die niets onbeproefd lieten om dat onderwijs steeds meer vruchtbaar te maken, nogtans meenen *dat er veel te verbeteren valt.*"

Deze zinsneden stel ik tegen hetgeen het geachte lid tegen mij in het midden gebragt heeft.

Ik kom tot de *benoeming der hoogleeraren in de godgeleerde faculteit.* Ik zal kort zijn, om hetgeen reeds gezegd is, en om de soort van argumenten die tegen ons gebruikt zijn. Zoo hebben de leden uit Utrecht en Almelo gesproken als of de Hervormde Kerk was in een *normalen* toestand en als of — ik wil slechts één voorbeeld nemen — het examen door de provinciale kerkbesturen voldoenden waarborg gaf van beantwoording aan den eisch der Kerk. Is men dan met haar gedesorganiseerden toestand ten eenen male onbekend? Zoo heeft de spreker uit Almelo uit het besluit van 1815 willen betoogen dat op de *wetenschap* alleen, en niet op het regt der *Kerk*, moet worden gelet. Ik kan daar niets tegen inbrengen; indien hij, na de *lezing*, van het tegendeel niet overtuigd is, moet ik hem de *overlezing* verzoeken.

Het lid uit Maastricht schijnt niet zeer bekend met den aard der geschilpunten in het Hervormde kerkgenootschap. Ik heb groot crediet voor hem op het gebied van staatsregt; minder evenwel op dat van kerkelijk staatsregt; nog iets minder, wanneer hij zich in theologische quaestien begeeft. Althans nu heeft hij daarin een uitstap gewaagd waarbij hij op een dwaalspoor geraakt is. Wij moesten te vrede zijn, omdat onder zijn Ministerie op den eisch der Hervormde Kerk gelet was; immers nooit was er tot hoogleeraar in de theologische faculteit aangesteld een Lutheraan, Mennoniet of Remonstrant. O, wat naauwgezetheid! maar de geschillen zijn juist van zoodanige natuur dat wij, met het oog op het regt der Hervormde Kerk, wel eens veel liever zouden hebben een Lutherschen hoogleeraar, dan een Hervormde die het examen bij een provinciaal kerkbestuur afgelegd had. De spreker wees op een *algemeen Christelijk* terrein, in onderscheidene provincien verdeeld. Zeer juist; alleen zou er tusschen hem en ons over den aard van dit algemeen terrein wel eenig verschil zijn. Ik acht het te minder noodig hierover uit te weiden, omdat waarschijnlijk door de omstandigheden weldra over het een en ander meer licht zal opgaan; omdat de natuur der verschilpunten meer duidelijkheid zal verkrijgen voor iedereen; omdat het openbaar zal worden dat het om geene schoolsche spitsvondigheden te doen is, wier behandeling enkel in het studeervertrek te pas komt, maar om waarheden die in den eigenlijken zin levensquaestien mogen worden genoemd. Ik acht dat, misschien spoedig, de verbazing, de verontwaardiging, algemeen zijn zal over het onregt dat aan de Hervormde Kerk geschiedt. Ik zou wenschen dat nu reeds dit Ministerie uit eigen beweging deed waartoe men, eerlang welligt —

ik spreek van zedelijken dwang — uit noodzaak zal worden gebragt.

Nu het punt dat mij vooral ter harte gaat, de *facultative splitsing der openbare school.* Ik dank den Minister voor de vriendelijke en welwillende wijze, waarmeê hij op onze aanmerkingen en bepaaldelijk ook op de mijne gelet heeft; en wensch elk woord te vermijden, dat den schijn van onbescheidenheid zou kunnen hebben.

Omtrent het *bijzonder* lager onderwijs zal de Minister volgen het spoor van het vorig Gouvernement; hier blijft dus alleen het bezwaar dat, naar onze meening, de plaatselijke en gewestelijke autoriteiten niet willekeurig de autorisatie mogen weigeren, maar in de uitoefening van hun regt gebonden zijn, onder toezigt van het centraal bestuur, aan den zin en geest der bestaande verordeningen en bepaaldelijk der wet van 1806.

De Minister heeft zich voor als nog niet willen uitlaten omtrent de *hoofdlijnen* waarvan ik sprak, ofschoon op dit oogenblik — de Minister wenscht nader overleg — meer overhelling, dunkt me, naar de beginselen van zijn voorganger, dan naar de onze bespeurd wordt.

De *facultative splitsing* heb ik in 1851 en 1852, evenzeer als in 1853, alhier voorgestaan. Ik verheug mij in meerderen bijval; de woorden vooral ook van den afgevaardigde uit Zutphen [a] hebben mij grootelijks verblijd. Des te meer is hetgeen over dit gewigtige punt door den Minister gezegd is, mij eene teleurstelling geweest. De Minister zegt: „het grondbeginsel van de wet van 1806 is de gemengde school." Waar is dit te lezen in de wet, en staat er in het Reglement A niet uitdrukkelijk dat er opleiding tot *Christelijke* deugden moet zijn? zal de Minister, ter handhaving van hetgeen hij een beginsel der wet van 1806 noemt, ook zoo ver gaan, dat in steden, waar splitsing reeds plaats gehad heeft, dit voor het vervolg worde belet?

Nog altijd onderstelt men dat, met splitsing van de school, het oprigten van *gezindheidsscholen* bedoeld wordt. Reeds in 1851 heb ik alhier het verschil doen uitkomen tusschen het oprigten van *gezindheidsscholen* dat is scholen voor Lutherschen, Remonstranten, Afgescheidenen, enz., hetgeen van *staatswege* onder de ongerijmdheden behoort, en eene inrigting van het schoolwezen waardoor de openbare instellingen, ook wat de godsdienstige behoefte betreft, bruikbaar zijn voor de bevolking. Zelfs het lid uit Maastricht — het is verwonderlijk nadat de zaak zoo dikwerf, jaren achtereen, ter sprake gebragt is — koestert nog altijd hetzelfde denkbeeld van ons, dat wij namelijk van de openbare school willen maken eene *gezindheidsschool*, waar niet alleen de speciale leer van de *Hervormde* Kerk, maar de meest *eenzijdige*, *uitsluitende*, *dogmatische* (ik weet niet of hij nog meer bijvoegelijke naamwoorden gebruikt heeft) opleiding gebragt wordt. Volgens hem begeeren wij dit zelfs voor de *openbare* school. Wij verlangen het zelfs niet in eene *bijzondere* school. Indien hij zich de moeite wil geven

[a] VAN RAPPARD.

de school te bezoeken, welke wij in deze stad hebben opgerigt, zal hij, ik houd mij hiervan overtuigd, ontwaren dat zij bruikbaar is, niet alleen voor Hervormden die aan de meest eenzijdige, uitsluitende, dogmatische rigting gehecht zijn, maar voor allen, die op de waarheden welke de Protestantsche gezindheden gemeenschappelijk, als hoofdzaak van het Christendom, belijden, gesteld zijn. Dit werpt, meen ik, een geheel ander licht over ons verlangen, en, voegt men er bij dat wij het zijn door wie naleving der wet van 1806, naar den eisch der veelzins veranderde omstandigheden, begeerd wordt, dan zal ons denkbeeld welligt voor zeer velen en ook voor den Minister aannemelijk zijn.

Nog een punt mag ik niet onvermeld laten, waar ik den spreker uit Almelo [a], en den voormaligen Minister van Binnenlandsche Zaken tegen mij vereenigd ontmoet. Het betreft mijne aanmerking dat, al is het niet onder wettelijke vormen, de anti-revolutionaire partij in Nederland wel iets tot stand gebragt heeft.

De spreker uit Almelo zegt: gij maakt u *illusie*. Dit kan iedereen gebeuren; zelfs aan hem is het gebeurd, toen hij nu twee jaren geleden, in eene uitmuntende rede, welke hij in drie hoofdpunten had verdeeld, betoogd heeft dat de anti-revolutionaire partij nagenoeg had opgehouden te bestaan [1].

Hij heeft gezegd, en de vorige Minister heeft met nadruk bevestigd, dat ik de verdiensten der *vrijzinnigheid* miskend had. Hoe! wij, nietelingen, zouden op de vrijzinnigheid gezegevierd hebben; het was veeleer de vrijzinnige, de *liberale* partij, die de vrijheid van onderwijs en van godsdienstige zamenkomsten verleend had. Het lid uit Almelo noemde de *liberale partij* en sprak in éénen adem van het *vorige Gouvernement* en van den *vorigen Minister* en zijne verdiensten omtrent het bijzonder onderwijs. Maar de liberale partij, in wetenschappelijken en parlementairen stijl, is de rigting die, niet enkel sedert 1848, maar sedert 1795 en vroeger, hier te lande en elders de overhand gehad heeft. Wanneer was het dat hier of elders de vrijzinnigheid, ik zeg niet de vrijheid *beloofde*, maar de vrijheid *gaf?* Ik wil het veld aan den spreker uit Almelo ruim laten; hij kan zijne voorbeelden uit elk land ontleenen, ook uit Frankrijk, om te toonen welke heerlijke vrijheidsvruchten, ook bijv. van 1848 tot 1851 (het is heden DE TWEEDE DECEMBER) aan den vrijzinnigheidsboom gegroeid zijn.

Maar in Nederland toch moet voor de vrijheid van *bijzonder onderwijs* en van *godsdienstige zamenkomsten*, aan de vrijzinnigheid de eer worden gebragt? Het tegendeel is waar. De vrijzinnigheid in Kerk en Staat heeft ons de vrijheid van bijzonder onderwijs betwist; voet voor voet hebben wij ze op die rigting veroverd: ook op dat terrein heeft zij de gewetensvrijheid miskend, en ook zij, door wie de vrijheid van onderwijs, ten gevolge van de meer op-

---

[1] Zie 1e Deel, p. 143.

a VAN HOËVELL.

gewekte nationale behoefte, op het papier der Grondwet gebragt is, hebben ons in de moeijelijke veeljarige worsteling nooit eene behulpzame hand gereikt.

De vrijheid van *godsdienstige bijeenkomsten*. Ik heb gezegd dat ik den vorigen Minister, ook niet op een terrein waar hij zeer trefbaar is, noodeloos wil kwetsen. Het is mij dus genoeg wanneer ik het jaartal 1837 genoemd heb. Den spreker uit Almelo zal ik straffen alleen met de herhaling dat de practische volharding der anti-revolutionaire partij, in het veroveren van de vrijheid van godsdienstige zamenkomsten en van bijzonder onderwijs, over *de vrijzinnigheid in Staat en Kerk* de zege behaald heeft.

Ik eindig met een woord, naar aanleiding der *politieke omstandigheden* die wij beleven en te gemoet gaan. — Wat is, wanneer ik zamenvat het antwoord van den Minister op onze, naar ik dacht, billijke en gematigde wenschen, de uitkomst der zaak? dat ons niets, niets hoegenaamd, toegezegd is. De Minister zal zich niet verzetten tegen een amendement, waarbij de *geheel vrije* beschikking over meerdere gelden [1] zou worden verleend. Geen Minister zal zich tegen dergelijk amendement verzetten, of liever, elk Minister of lid der Kamer behoort zich tegen dergelijk amendement te verzetten. Wij hebben het regt aan de Regering wenschen kenbaar te maken, maar zoo we, bij amendementen, ter suppletie van de begrooting, de een zijn observatorium te Leyden, de ander zijn professoraat te Utrecht of te Groningen, gaan oprigten, begeeft de Kamer zich op *administratief* terrein en vergeet roeping en pligt. Met leedwezen dus, met teleurstelling, herhaal ik; er is ons *niets* toegezegd. Wanneer ik vergelijk de rede van den vorigen met die van dezen Minister, zie ik groot verschil in de vriendelijkheid der vormen, waarvoor ik dankbaar ben; groot verschil in het verwijzen naar een nader overleg, waarvoor ik dankbaar ben; maar op dit oogenblik is aan de *Christelijk-historische* partij *niets* toegezegd en het schijnt dat wij de voortzetting moeten verwachten, althans ten onzen opzigte, van hetgeen onder het vorig Gouvernement geschied is. En nu wil ik spreken, niet in ons belang, maar in het belang van het Vaderland en van het Kabinet, en vraag: is dit in de tegenwoordige omstandigheden raadzaam?

De crisis, in April 1853 begonnen, is niet voorbij. Tel uw vijand niet te ligt, acht u zelven niet te sterk, en vergeet niet dat somtijds ieder bondgenoot, ook de zwakste, niet alleen bruikbaar is, maar onmisbaar. Vergeet niet dat de strijd voortduurt; geen systeem van transactie, naar de allezins gepaste waarschuwing die men dezen morgen reeds gaf; geen systeem van *pacificatie*, of zoo ik het triviaal mag uitdrukken, van *amadoueren* baat u. De vijand vergeeft niet hetgeen gij verrigt hebt, en waarom niet? Omdat hij op herovering kans ziet. Met geen afweren en afwachten kunt gij volstaan. De strijd moet op vijandelijk gebied

[1] Ter benoeming van nog een hoogleeraar in de theologische faculteit.

worden overgebragt. En hoe? aan de Natie moet blijken dat er tusschen u en het vorig Gouvernement een wezenlijk en gunstig verschil is. Wat hebben tot dusver de beraadslagingen over de begrooting te dien aanzien geleerd? Ik heb met genoegen gehoord dat de Ministers zijn verantwoordelijke dienaars van den Koning, maar ik had gaarne vernomen hoe de ministeriele verantwoordelijkheid, onder eene monarchale regering, in verband gebragt wordt met den wensch naar *een Ministerie*, zoo als het, in 1848 niet alleen, maar steeds, naar den eisch van een parlementair en constitutioneel Gouvernement, verlangd werd. Het stelsel der organieke wetten zal worden gehandhaafd. De afschaffing van art. 291 van het *Code Pénal* is nog in het verschiet. Ik ga niet verder, maar zou het dan niet wenschelijk zijn dat, ten minste in onderwerpen waarop de belangstelling is gevestigd van een deel der Natie hetwelk tot verandering van zaken medegewerkt heeft, eenige tegemoetkoming verleend wierd? Ik wijs naar een terrein, waar de vorige Minister — dit zal bezwaarlijk worden weêrsproken — de Grondwet niet ten uitvoer gelegd, en begrippen heeft voorgestaan, die ergerlijk aan een groot deel der bevolking geweest zijn. Ik wil aan dit Kabinet steun geven in den *godsdienstzin der Natie.*

Ik eindig met een citaat; omdat, waar men van beginselen spreekt, het dikwerf zoo moeijelijk is den schijn van zedemeester te ontgaan.

Ongeveer een jaar geleden, heb ik mij veroorloofd aan den vorigen Minister deze zinrijke regels van den Christen-wijsgeer Vinet te onderwerpen: „Les questions religieuses dominent en secret toutes les autres; leur action mystérieuse et profonde trompe tous les calculs. Elle tend le piège le plus invisible et le plus inévitable à la politique mondaine." De Minister was en bleef, zeide hij, aan de wereldsche politiek gehecht en voor den valstrik niet bevreesd. Ook ik had niet gedacht dat de voorspelling zoo spoedig zou worden vervuld.

Ik eindig thans met de woorden van een staatsman wien geheel Europa, ook na zijn val en meer nog welligt dan vóór 1848, eerbiedigt, van Guizot.

„Les croyances religieuses aspirent à résoudre les problèmes fondamentaux de notre nature et de notre destinée individuelle. C'est là leur premier et leur grand dessein, plus grand que le maintien même de l'ordre dans la société. A ce seul titre, et surtout à ce titre-là, un respect profond leur est dû, car elles tiennent à ce qu'il y a dans l'homme de plus intime, de plus puissant et de plus noble. La politique, qui ne voit pas ces faits-là, ou ne s'incline pas respectueusement quand elle les voit, *est une politique futile, qui ne connait pas l'homme, et ne saura pas le diriger dans les grands jours.*"

—

Op mijne vraag of de Minister, waar reeds afzonderlijke scholen bestaan, die zou opheffen, was het antwoord dat daaromtrent geen bepaald voornemen bij de Regering bestond. — Geen *bepaald voornemen?* derhalve zoodanige opheffing was *geoorloofd*, was *denkbaar!* Inderdaad, zoo de Minister in

deze zienswijze volhardde, hadden wij, ook wat het *openbaar* onderwijs betreft, met de verandering van Ministerie verloren. In 't algemeen kwam nu het zonderling verschijnsel aan het licht der handhaving, ook door het nieuwe Ministerie, van een stelsel, onaannemelijk voor eene Natie die Christelijke volksopvoeding waardeert, en dat eene der voornaamste oorzaken geweest is waardoor de val van het vorig Ministerie onvermijdelijk werd.

De Tijd vereenigde zich met hetgeen door mij over de wet van 1806 gezegd was. „Erkenning door het gouvernement, dat de *gemengde* school *fakultatief* zij. De geest der wet van 1806 ja heeft vereeniging van gezindheden op de scholen *ondersteld*, maar het voorschrift is christelijke opleiding. Dus geen wering van bijbel, van volkshistorie, van het christelijk element op de openbare volksschool. Waar de splitsing mogelijk is, moet zij plaats hebben. Wij hebben volkomen vrede met deze ontwikkeling van de wet van 1806, ofschoon zij misschien naar de geschiedenis en de letter beoordeeld tot eenigen twijfel zou kunnen grond geven; wij nemen daarmeê vrede, onder ééne voorwaarde, dat waar splitsing van kinderen niet mogelijk is, daar niet, onder voorwendsel van christelijk onderwijs, aan de israëlitische, of katholieke, of luthersche jeugd, enz. hervormd christendom, orthodox-gereformeerde, Dortsche-anti-revolutionaire geschiedenis worde geleerd. Zonder deze voorwaarde zou de wet van 1806 en de Grondwet van 1815, 1840 en 1848 eene leugen zijn, en met de regten der andersgezinden de spot worden gedreven. Wij verlangen geene *dupe* te zijn en zouden 't niet verdragen, als men poogde door zulke taktiek ons geloof en onze regten te verkorten."

De heer van Woelderen, door zijne geschriften bij uitnemendheid als deskundige bekend, schreef in *de Boekzaal:* „Een wetenschappelijke strijd is eerst in *de Nederlander*, toen in *de Nederlander* en *de Gids* gevoerd vóór de gezindte-scholen aan den eenen kant en vóór de gemengde scholen aan de andere zijde, en het einde is geweest eene vereeniging in het beginsel: Waar het mogelijk is, afzonderlijke scholen van staatswege voor Protestanten en Roomsch-Katholieken."

Ook met betrekking tot het Onderwijs, waren de volgende regels merkwaardig in de Memorie van toelichting der voordragt op het beleid der Regering in Nederlandsch Indie: „De bewering, dat de Nederlandsche staat is een *christelijke* staat, en daarom de verspreiding van het christendom, zoo niet door aktive, dan althans door passive middelen *moet* bevorderen, is niet aannemelijk. Wat ook te dien aanzien de persoonlijke wenschen mogen zijn van hen, die het staatsbestuur uitmaken, zij mogen, ambtshalve handelende, niet vergeten, dat de nederlandsche staat geene bepaalde kerkelijke geloofsbelijdenis heeft, en dat elke poging, om de eene godsdienstige overtuiging boven de andere te begunstigen, eene afwijking zou zijn van het in de grondwet gehuldigde beginsel van gewetensvrijheid en gelijkstelling der gezindheden." Dit is, schreef ik [a], het *algemeene standpunt* van het Gouvernement. Omdat aan de vroegere betrekking van de Gereformeerde Kerk op den Staat een einde gemaakt is; omdat Nederland niet meer een Hervormde en — ook in 1853 is het gebleken — nog geen Roomsch Catholieke Staat is; omdat de Staat in dien zin *geene bepaalde Kerkelijke geloofsbelijdenis* heeft, daarom zal de Regering bevoegd en verpligt zijn, in de openbare handelingen en inrigtingen, het Christendom ter zijde te stellen; als *eene Godsdienstige overtuiging* wier begunstiging, al behoort zij onder *de persoonlijke wenschen van hen die het Staatsbestuur uitmaken*, als Grondwetschennis en Constitutioneel wanbedrijf zou moeten worden beschouwd. Deze *radicaal-vrijzinnige* interpretatie der Grondwet ontvangen wij van een Ministerie hetwelk, dachten wij, het *publiek regt* der Gezindheden erkent. Dit systema is te meer betreurenswaard, omdat het de teederste belangen, van het Moederland zoowel als van de Overzeesche bezittingen, aan de leer

a *De Nederlander* 1105.

van den *Godsdiensteloozen* Staat (*l'Etat athée*) prijs geeft. Bijvoorbeeld in het *Onderwijs*. Het is, in het belang van het Vaderland, onze hartelijke wensch dat de Minister van de ongrondwettigheid en van het ongeoorloofde, op Nederlandschen bodem, eener *terzijdestelling van het geloof der Natie* worde overtuigd. Ware dit de zin der Grondwet, geene voordragt op het onderwijs, maar eene herziening van de artikels der Grondwet die aanleiding tot dergelijk eene opvatting geven, zou worden vereischt. Op dit standpunt kan de Minister geene wet voordragen dan in den zin en geest van het *Besluit van* 2 *Januarij* 1842, van het *Ontwerp van* 1849, en van hetgeen Thorbecke door scheiding van *onderwijs* en *opvoeding* bedoeld heeft.

De Nederlander wees op de regels van Cousin in 1833, uit het Rapport dat hij, als lid der kamer van de Pairs, uitbragt over de wet op het Onderwijs. „L'art. 9 du projet du Gouvernement attachait au moins une école publique élémentaire à toute commune, et il était évident qu'imposer une école publique à une commune n'est pas lui interdire d'en avoir plusieurs si elle peut les entretenir, et que dans ce cas ou repartira le mieux possible entre ces diverses écoles tous les enfants de la commune. Une foule de communes urbaines ont plusieurs écoles, et alors, au lieu de disséminer dans ces écoles les enfants des differentes communions, c'est la pratique constante de l'administration de rassembler dans une même école les enfants d'une même communion, quand ils sont assez nombreux pour composer une école entière, et quand les ressources locales le permettent. La Chambre des députés a pensé que cette pratique était assez importante pour trouver place dans la loi; c'est un nouvel hommage à la liberté religieuse auquel nous nous réunissons, et nous vous proposons d'adopter l'amendement de la Chambre des députés, en le rédigeant de la manière suivante: „Dans le cas où les circonstances locales le permettraient, le Ministre de l'instruction publique pourra, après avoir entendu le conseil municipal, autoriser à titre d'école communale des écoles plus particulièrement affectées à chacun des cultes reconnus par l'Etat." Ainsi, quand il n'y aura qu'une seule école, tous les cultes la fréquenteront, et y puiseront une instruction commune, qui, sans nuire à la liberté religieuse toujours placée sous la garantie de l'art. 2 du titre 1. fortifiera les liens qui doivent unir tous les enfants de la même patrie. Quand il y aura plusieurs écoles dans une commune, les différents cultes se les partageront. Ces différentes écoles seront toutes établies au même titre; elles auront la même dignité, et tous les habitants de la commune contribueront à leur entretien, comme dans une sphère plus élevée tous les citoyens contribuent à l'impôt général, qui soutient les différents cultes. Cette mesure de haute tolérance nous a paru conforme au véritable esprit religieux, favorable à la paix publique, digne des lumières de notre siècle et de la munificence d'une grande nation."

Ik voegde er bij: „Het zij ons vergund aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij het ontwerpen der wet, de overweging aan te bevelen van dit fragment."

18 *Maart* 1854.

*** De Commissie voor de verzoekschriften bragt het volgende rapport uit: „K. G. Kremer en 36 andere inwoners van Uithuizen en nabijliggende plaatsen (provincie Groningen), geven te kennen, dat zij reeds in 1851 aan eene commissie uit hun midden hebben opgedragen om werkzaam te zijn tot het verkrijgen van vergunning tot oprigting eener bijzondere school der eerste klasse, overeenkomstig de wet op het lager onderwijs; dat door alle lagere en hoogere besturen en autoriteiten, tot wie zij zich ten dien einde hadden gewend, bij herhaling afwijzend op hun verzoek is beschikt; dat zij daarop aan den Minister van Binnenlandsche Zaken de toedragt der zaak hebben

bekend gemaakt en zijne tusschenkomst verzocht bij een adres van den 10 Augustus 1852, en zich eindelijk tot Zijne Majesteit den Koning hadden gewend; dat door Zijne Excellentie voornoemd, bij missive van 14 Junij 1853, n°. 137, Vde afdeeling, aan hen in naam des Konings is te kennen gegeven, dat, blijkens de ingewonnen berigten, noch burgemeester en wethouders van Uithuizen, noch Gedeputeerde Staten van Groningen *gezind* zijn de verzochte vergunning te verleenen; dat van regeringswege pogingen zijn in het werk gesteld om die autoriteiten tot eene gunstige beschikking te bewegen; dat deze pogingen evenwel vruchteloos zijn gebleven, en alzoo, vermits de betrokken autoriteiten niet gedwongen worden de gevraagde magtiging te verleenen, aan het verzoek der adressanten niet kan worden voldaan.

Om deze redenen verzoeken de adressanten, met het oog op het misschien spoedig door de Regering aan te bieden wets-ontwerp betrekkelijk het onderwijs, dat deze Kamer daarbij in welwillende overweging moge nemen de belangen der adressanten ten aanzien van de opvoeding van hun kroost, het dierbaarste hun van God op aarde geschonken, opdat zij niet bij voortduring genoodzaakt worden hunne kinderen naar geene andere scholen te kunnen zenden, dan waarvan de Bijbel geweerd is; en opdat de wet zoodanige banden wegneme en ten minste volledige ruimte geven moge tot oprigting van zulke scholen, waar gezorgd wordt, dat er, benevens onderrigt in vele nuttige en noodige wetenschappen, ook zuiver bijbelsch onderwijs gegeven wordt, en waar zij hunne kinderen zonder gewetensbezwaar kunnen laten opvoeden in de leer die naar de godzaligheid leidt.

Uwe Commissie heeft de eer voor te stellen, te besluiten, om dit verzoekschrift, als in betrekking staande tot een welligt spoedig te verwachten wets-ontwerp, ter inzage der leden, te doen nederleggen ter griffie."

Dit adres zou aanleiding kunnen geven tot interpellatie. Ik zal evenwel enkel aan de Kamer verzoeken van haar belangstelling te doen blijken, door verzending bij afschrift aan den Minister. Het geldt hier ingezetenen, die oprigting van eene bijzondere school der eerste klasse verlangen en, door de plaatselijke en gewestelijke autoriteiten herhaaldelijk afgewezen, zich tot de Hooge Regering hebben gewend. De Regering, overtuigd van de billijkheid van het verzoek, heeft getracht in de zienswijze der besturen verandering te brengen. De pogingen zijn mislukt en de Regering antwoordt dat er geene mogelijkheid is het verzoek toe te staan, vermits de betrokken autoriteiten *niet gedwongen kunnen worden.*

Ik vraag: is het wenschelijk dat in eene zaak als het onderwijs (voorzeker niet van plaatselijken of gewestelijken aard) de ingezetenen overgeleverd zijn aan de willekeur van plaatselijke en gewestelijke autoriteiten?

De reden der aanvraag ligt in gewetensbezwaar. Ik wil hier niet ten voordeele der adressanten doen gelden, dat ze, blijkens het adres, verlangen Christelijke opleiding, gelijk de wet van 1806 voorgeschreven heeft. Ik bepaal mij bij de opmerking dat het hier een godsdienstbezwaar geldt, en vraag: is het wenschelijk dat in hetgeen de Godsdienst betreft, de ingezetenen aan de willekeur van de plaatselijke en gewestelijke autoriteiten, weerloos en zonder dat de Regering tegemoetkoming kan verleenen, overgeleverd zijn? Ik wend mij tot uw gevoel van regt, uw gevoel van billijkheid, en vraag: is dit de interpretatie, die behoort gegeven te worden aan art. 12 der wet van 1806? Zoo ja, is het niet hoog

tijd dat tegen het ergerlijk misbruik door een algemeenen maatregel worde voorzien?

Vóór dertien jaren is dit aan de Regering voorgesteld door de Staats-Commissie voor het onderwijs. In andere opzigten zeer verdeeld, heeft zij eenparig aan het Gouvernement verzocht te bepalen, „dat de autorisatie tot het oprigten van bijzondere scholen niet dan om *zeer gewigtige redenen* zoude mogen worden geweigerd, en dat in alle gevallen de redenen voor het afwijzen van het daartoe gedaan verzoek, binnen een bepaalden termijn, door tusschenkomst van Gedeputeerde Staten aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, en vervolgens door het Departement aan de beoordeeling des Konings zullen moeten worden onderworpen."

Nu zal men tegenwerpen: zou dit in 1854 niet ontijdig zijn, bij de *aanstaande* regeling door de wet? Ik antwoord dat men welligt ook in 1841 *aanstaande* regeling op het oog had, en dat, in de circulaire van 2 December 1849, de Minister, terwijl hij duidelijk zijn gevoelen kenbaar maakte omtrent de wenschelijkheid van den maatregel, dien achterwege liet blijven bij het *naderen* eener wetgeving op het lager onderwijs. De in 1849 *naderende* wet is in 1854 niet gekomen; wij zijn allen overtuigd dat zij, wegens de verscheidenheid der meeningen op dit punt, nog is op verren afstand. Maar, al ware dit niet, dan nog zou ik vragen of uitstel te pas komt, wanneer uwe medeburgers, in de eenvoudige en aandoenlijke bewoordingen van dit request, zich beklagen dat hun het geven eener Christelijke opvoeding aan hunne kinderen, volgens de uitspraak van hun geweten, belet wordt?

Men zegt: nu wordt met meer vrijgevigheid gehandeld; de voorbeelden van weigering zijn zeldzaam. Al zou er slechts één voorbeeld zijn, reden genoeg om er in te voorzien. Ik weet dat wetten en algemeene verordeningen niet voor enkele personen worden gemaakt; maar ik weet ook dat, wanneer door de toepassing der wet, al is het slechts één persoon in zijne regten verkort wordt, de loop van het onregt moet worden gestuit. De weigering is niet zóó zeldzaam, en zal zóó zeldzaam niet zijn als welligt menigeen onderstelt. En waarom niet? hiervoor is eene natuurlijke oorzaak in de eenigzins verschillende opinien van den vroegeren en den tegenwoordigen Minister. Ik ben dankbaar geweest voor de circulaire van 2 December 1849, ofschoon ik niet zoo ver ga van de vermenigvuldiging der scholen op rekening enkel van de circulaire te brengen. Ik verklaar de meerdere vrijgevigheid vooral uit de verontwaardiging over de wijs waarop het regt van weigering, als wapen van godsdienstige onverdraagzaamheid, misbruikt was. Maar ik zie niet voorbij dat de houding van den toenmaligen Minister gunstiger dan die van het tegenwoordig Gouvernement was. In de circulaire van 2 December 1849 lees ik:

„Niet zonder grond zou kunnen worden beweerd, dat de uitvoerende magt, ten deze aan de besturen toegekend, uit den aard der zaak ondergeschikt is aan de algemeene uitvoerende magt, en dat derhalve door den Koning zou

kunnen worden bepaald, dat, bij weigering van eenig provinciaal bestuur om de magtiging tot oprigting eener school te verleenen, hooger beroep op Hem zal worden toegestaan. Ik acht het evenwel, bij het naderen eener wetgeving op het lager onderwijs, onnoodig zoodanig voorstel aan Zijne Majesteit te doen" enz.

De Minister gaf duidelijk te kennen dat hij, des nood, het voorstel doen zou. En wat zeide deze Minister in de zitting van 2 December 1853?

„Wat mij betreft, ik heb het altijd betreurd, wanneer om deze of gene weinig voldoende reden door een gemeentebestuur de oprigting van bijzondere scholen werd geweigerd. Ik meen in eene andere betrekking, waarin ik geroepen werd die verordeningen toe te passen, meer dan eens daarvan het bewijs te hebben gegeven. Het is mijn voornemen om op dezelfde wijze voort te gaan, doch ik wensch ook hierbij de bestaande verordeningen in acht te nemen, *en bijaldien krachtens die verordeningen, aan een plaatselijk bestuur of aan Gedeputeerde Staten de beslissing is opgedragen, dan geloof ik dat de Vergadering het mij ten goede zal houden, dat ik, als Minister, niet tusschen beide treed. Ik wensch hierin volstrekt geene reactie; evenmin in deze zaak, als in vele andere opzigten.*"

In 1849 werden de besturen ongerust gemaakt; nu worden zij gerustgesteld. Deze gewijzigde houding; deze verklaring dat het Gouvernement magteloos is, heeft reeds vruchten gedragen. Wilt ge nog een voorbeeld? onlangs is ook in Friesland, aan de Lemmer, in dergelijke aanvraag door Gedeputeerde Staten gedifficulteerd; het betrof een school volkomen gelijk, zoo als uit de opgaven blijkt, aan de scholen, die sedert eenige jaren te Amsterdam, te Rotterdam, te 's Hage en elders opgerigt zijn.

De Minister zegt: „Ik wensch hierin volstrekt geene *reactie*, evenmin in deze zaak als in vele andere opzigten." De Minister zal bij nader overleg inzien dat hij juist *reactie* begaat en een *achterwaartschen* tred doet. Dit althans hadden wij gewonnen, dat de onbeperktheid van het regt der plaatselijke en gewestelijke autoriteiten twijfelachtig gekeurd werd. De Minister zou, dus voortgaande, bevorderlijk zijn aan den wensch van sommigen, die zich vleijen dat thans aan hunne *reactionaire velleïteiten* een steunpunt zal worden verleend. Het is meer dan tijd dat de strekking, die zich weder openbaart, om terug te keeren tot noodlottige antecedenten, eindelijk door een algemeenen maatregel worde gestuit. Ik vertrouw dat, indien ik al niet geslaagd ben al mijne medeleden geheel te overtuigen, ik evenwel niet te veel vraag, wanneer ik verzending bij afschrift aan den Minister voorstel.

—

*** De motie werd bestreden door den heer van Goltstein, daarentegen krachtig ondersteund door den heer Thorbecke, mits onder eene belangrijke bijvoeging: „Wil men er een verzoek bijvoegen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat de Minister gelieve te onderzoeken, of hij het met zijne inzigten van de bestaande verordeningen kan overeenbrengen zoodanige beslissing te onderwerpen aan de hoogere beslissing van den Koning, tot eene

dergelijke verzending zal ik gaarne medewerken." — Na eene rede van den heer Mackay, kon ik met weinig volstaan.

Nog een woord bij hetgeen door den vorigen spreker gezegd is. Ik vond ijverige bestrijding bij het lid uit Utrecht [a] en twijfelachtige ondersteuning bij het lid uit Maastricht [b].

De spreker uit Utrecht verlangt dat wij ons niet zullen *haasten.* Wanneer hij bedenkt hoe vele jaren de ingezetenen zijn blootgesteld geweest aan moeijelijkheden, als waarover thans weder is geklaagd, zal hij erkennen dat ons geen *overhaasting* kan worden te laste gelegd. Hij is bevreesd voor eene *Circulaire;* ik ben veeleer dankbaar voor de circulaire van 2 December 1849, die hem minder welgevallig schijnt te zijn geweest. Hij is ook niet voor een *Koninklijk besluit;* evenwel de spreker uit Arnhem [c] heeft reeds getoond dat eene reeks van besluiten de wet van 1806 heeft gewijzigd; ook is er geen bezwaar tegen regeling bij eene partiele *wet.* Hij ducht verandering in een wel geregeld en wel passend systeem; evenwel de verandering is niet van desorganiserenden aard; alles zou op denzelfden voet blijven, alleen zou er hooger beroep zijn op den Koning. Bovendien, zoo een wel geregeld stelsel de regten van de ingezetenen in gevaar brengt, is het wenschelijk dat daarop inbreuk worde gemaakt. Hij zegt dat de besturen niet naar willekeur te werk gaan en gebonden zijn aan de regels der wet van 1806; evenwel, met inachtneming van die regels, smeden zij, volgens de usantie waarover wij ons beklagen, uit de bevoegdheid om naar goedvinden te weigeren, een wapen dat aan godsdienstige onverdraagzaamheid dienstbaar gemaakt wordt.

De vorige Minister van Binnenlandsche Zaken, ons geacht medelid uit Maastricht, heeft in sommige opzigten mij de hand gereikt en zich over hetgeen ik zeide verblijd; hij billijkt mijn verlangen, maar heeft bezwaar tegen de eenvoudige verzending Ik heb ook tegen hem eene exceptie van niet-ontvankelijkheid; zoo even zijn twee requesten, het eene aan den Minister van Justitie, het andere aan den Minister van Hervormde Eeredienst verzonden, en ik heb geen tegenspraak vernomen; waarom wordt nu in deze zaak, welke hem evenzeer ter harte gaat als mij, door hem oppositie gemaakt?

Wanneer de Kamer zich met mijn voorstel vereenigt, zal de beteekenis en de kracht van die verzending blijken, aan den Minister des noods uit het Bijblad. Het is moeijelijk eene bijvoeging, zoo als de geachte spreker wenscht, *stante pede* te formuleren; hij zal me, volhardt hij, eene dienst bewijzen door, met de hem eigene juistheid en kracht, te formuleren hetgeen hij verlangt. Gaarne zal ik het aldus gewijzigde voorstel ondersteunen. Zoo niet, dan hoop ik dat, in eene zaak waarvan ook hij de billijkheid erkent, hij zich niet tegen mijn voorstel zal blijven verzetten.

a VAN GOLTSTEIN. b THORBECKE. c MACKAY.

De heer Thorbecke formuleerde zijn denkbeeld in eene motie welke, nadat ik de mijne had ingetrokken, met 35 tegen 17 stemmen aangenomen werd. De Minister werd verzocht „zijn gevoelen mede te deelen, of de bestaande verordeningen niet gedoogen, de beslissing van gemeentebesturen of van Gedeputeerde Staten, in een geval als dat van nevensgaand verzoekschrift, aan de beslissing des Konings te onderwerpen?"

28 *Maart* 1854.

*** Het was na langdurige discussie over eene suppletoire begrooting voor Oorlog dat de Minister van Binnenlandsche Zaken op dien dag aan het verzoek den 18 Maart door de Kamer gedaan voldeed. „De weigering van tusschenkomst was, zeide hij, geene reactie, maar handhaving van de wet, waarin alleen bij de wet door de Grondwet gevorderd verandering kan worden gebragt."

Het is nu het oogenblik niet om met den Minister over de belangrijke aanmerkingen, door hem in het midden gebragt, in discussie te treden. Ik zal niet verdedigen den inhoud en vorm der *schriftelijke interpellatie*. Ik reken mij, vooral daar de steller tegenwoordig is, niet tot verantwoording geroepen. Ik mag niet terugnemen wat ik omtrent *achterwaartschen tred* gezegd heb. De Minister heeft de circulaire van 2 December 1849 niet ingetrokken, maar zijne verklaring heeft ten gevolge gehad dat, terwijl vroeger plaatselijke en gewestelijke besturen, tegen de vrijheid van onderwijs gekant, vreesden zich door afwijzing te compromitteren, zij nu volkomen gerust gesteld zijn. Ik heb het, volgens den Minister, aan mij zelven, aan mijne *sommatie* te wijten, zoo het op 2 December gesprokene min wenschelijke gevolgen gehad heeft. Maar het was immers natuurlijk en pligtmatig, bij de begrooting, naar de meening van den Minister te vragen; bovendien reeds in Augustus was het antwoord gegeven op het adres van Uithuizen, waarbij het systeem van het Gouvernement op stellige wijze geformuleerd is.

De Minister is in een betoog getreden, dat de wet van 1806 en de overige verordeningen niet toelaten aan het verzoek der adressanten te voldoen. Ik laat dit punt ter zijde; ik wil aannemen dat het betoog juist is. Nu zegt de Minister: geen voorziening is mogelijk dan bij de algemeene wet; eene wet waarvan het tot stand komen nog in een ver gelegen verschiet is. Geen voorziening dus bij *partiele* wet. Dit brengt mij in moeijelijken toestand, hetzij ik zie op het gewigt van de zaak, hetzij ik acht geef op de houding van de Kamer, hetzij ik mij de pogingen herinner ook door mij sedert lang ter verzekering van de vrijheid van bijzonder onderwijs gedaan. *Wanneer ik let op het gewigt van de zaak.* Het is nu door de stellige en, zoo ik vrees, onherroepelijke verklaring van den Minister geconstateerd, dat, in eene zaak die de teederste, de dierbaarste, de heiligste regten en vrijheden betreft, waarbij de gewetensvrijheid op het spel is, de ingezetenen

weerloos overgeleverd zijn aan het goedvinden van de gewestelijke en plaatselijke autoriteiten; dat zij nog jaren lang in dien toestand kunnen blijven. Dit noem ik eene gesteldheid van zaken onvereenigbaar met de roeping en de waardigheid eener regering, onvereenigbaar met de regten der bevolking. *Wanneer ik let op de houding der Kamer, vooral ook in de zitting van* 18 *Maart;* toen eene aanzienlijke meerderheid en die misschien nog grooter zou geweest zijn, indien men zich bepaald had bij eenvoudige verzending, door eenen zelfs eenigzins ongewonen stap, van belangstelling blijk gaf. *Wanneer ik let ook op vroegere pogingen*, wier vruchteloosheid, althans onder dit Ministerie, openbaar wordt. Ik gevoel nu dat ik misschien, tegen wil en dank, in de noodzakelijkheid zou kunnen gebragt worden om te letten op het eenige middel hetwelk de Grondwet, in dergelijken stand van zaken, den volksvertegenwoordiger ter pligtbetrachting aan de hand geeft.

Na eenige woordenwisseling werd met 44 tegen 18 stemmen eene motie aangenomen van den heer van Hoëvell om de verdere behandeling uit te stellen tot een nader te bepalen dag.

---

6 *Mei* 1854.

*** In deze voortgezette beraadslaging verklaarde de Minister van Binnenlandsche Zaken dat er door de Regering, vermits de algemeene wet binnen weinige dagen bij den Raad van State zou inkomen, geen voorstel tot *partiële* regeling zou worden gedaan.

Ik veroorloof mij eene praeliminaire opmerking. De spreker uit Utrecht[a] zegt dat discussie tot geene uitkomst leiden zou. Voorzeker niet, indien wij het voorbeeld volgen van den spreker, indien wij de quaestie overbrengen op het terrein van art. 194 der *gewijzigde Grondwet.* De vraag betreft uitsluitend *de bestaande verordeningen.* Zij heeft met de gewijzigde Grondwet niets gemeen. Het is niet te doen om de vrijgevige begrippen van 1848 te ruilen tegen die van 1806. Het is te doen om, zoolang de vrijheid van onderwijs, in 1848 toegezegd, niet kan worden verkregen, te erlangen eenig surrogaat, eenigen meerderen waarborg tegen de godsdienstige onverdraagzaamheid, die hier te lande betoond wordt. Ik betwist dus aan den Minister niet dat op vroegere bepalingen de strijdige beginselen, die in 1848 verkondigd zijn, geen terugwerkende kracht hebben. De discussie zal tot eene uitkomst brengen, wanneer de Vergadering zich vereenigt met eene *motie van orde*, hetzij met die van een ander lid, hetzij met die, waarmede ik mijne rede zal besluiten.

Ik heb het woord niet gevraagd vóór den Minister, omdat ik, ofschoon mijn gevoelen wel voor niemand twijfelachtig zal zijn, in

a VAN GOLTSTEIN.

den belangrijken strijd tusschen den vorigen en dezen Minister, mij plaats op een neutraal terrein.

Is de Koning bevoegd om tusschen te treden? Ik beoordeel de aanmerkingen niet die voor en tegen zijn gemaakt. Ik trek er alleen dit besluit uit, dat het een betwistbaar punt is. Deze Minister ontkent de bevoegdheid; de vorige Minister verzekert *thans* op de meest stellige wijze dat ze bestaat. Ik zeg *thans*. Ik zal mij volstrekt niet inlaten met hetgeen ons op dit oogenblik door dezen Minister omtrent eene beslissing, door zijn voorganger genomen, is medegedeeld; wij zien allen met belangstelling te gemoet hetgeen daarop zal worden geantwoord; ik had tot dusver niet gemeend dat de vorige Minister, toen hij Minister was, van de bevoegdheid des Konings volkomen overtuigd was. Ik heb met uitnemend genoegen zijn voortreffelijk vertoog omtrent de wet van 1806 gevolgd; maar, tusschen de stellige en krachtige wijze waarop hij nu de bevoegdheid der hooge Regering in het licht gesteld heeft en de uitdrukkingen in de circulaire van 2 December 1849, is groot verschil.

Ik heb mij toen dikwerf afgevraagd: indien de Minister volkomen overtuigd was, zou hij zich dan bepaald hebben bij de zeer twijfelachtige uitdrukking, *niet zonder grond zou kunnen worden beweerd.* Er zijn gronden voor en tegen; *niet zonder grond zou ook kunnen worden ontkend.* Ik kan mij niet voorstellen dat de vorige Minister, zoo hij volkomen overtuigd geweest ware, de ingezetenen jaren achtereen, gelijk te *Goes* — een naam die zoo dikwerf in deze Kamer geklonken heeft — zou hebben overgelaten aan hetgeen hij rekende te zijn *vexatien* van de plaatselijke en gewestelijke besturen. Wat zou hem dan belet hebben te voldoen aan mijn verzoek, weinige dagen nadat de in bedoeling allezins voortreffelijke *circulaire* het licht zag, in deze Kamer gedaan: dat ze in eene *wet* mogt worden geformuleerd? [1] Hoe dit ook zij, *nu is er* regtstreeksche tegenspraak, en ik trek uit dezen merkwaardigen strijd dit gevolg: indien er, omtrent een punt van zoo groot belang voor de bevolking, verschil kan bestaan tusschen hen die aan het hoofd van het Bewind zijn, dan is het noodig dat de ingezetenen tegen de wisselvallige meeningen der hooge ambtenaren door wettelijken maatregel worden beschermd. Er behoort voorziening te zijn; we zijn, naar ik mij vlei, bijkans allen van oordeel dat de zaak zoo niet kan blijven. In een goeden zin wenschen wij *centralisatie.* Het lid uit Maastricht heeft zich verwonderd nu in zijn wensch ondersteund te worden door hen die vroeger weerzin tegen dit denkbeeld schenen te hebben. Voor zoover men door centralisatie verstaat éénheid en kracht der hooge Regering om te handhaven de regten der bevolking, heb ik hem steeds de hand gereikt; in de beoefening van geschiedenis en staatsregt heb ik steeds voor *die* centralisatie geijverd. Ik herinner mij zelfs dat ik op dit punt, bepaaldelijk in de zaak van het

[1] Zie p. 4.

onderwijs, het lid uit Maastricht bij de behandeling der provinciale wet tot tegenstander gehad heb; dat ik een amendement heb voorgesteld, om de kracht der locale vooroordeelen te breken, en dat ik, door deskundigen buiten 's lands, bijv. Cousin en Guizot, ondersteund, hier van de deskundigen verlaten, bijkans alleen heb gestaan [1].

Er moet voorziening zijn, en voorziening — voeg ik er bij — door eene *wet*. Eene wet, nu deze Minister ze noodig keurt, wordt even daarom, al mogt ze, volgens het oordeel van zijn voorganger, op zich zelve onnoodig zijn, voor hem en voor ons allen, die bescherming der ingezetenen verlangen, onmisbaar; hier geldt in dubbele mate de spreuk: *quod abundat non nocet.*

Wij hebben dus eene *wet* noodig, en ik heb hier dezen Minister tot bondgenoot: hij verklaarde op den 28 Maart: „zonder eene *wet* is er geene mogelijkheid om aan den wensch van de sprekers te voldoen." En waarin ligt nu het verschil? hij verwijst naar de algemeene wet, terwijl wij het wenschelijk en noodig achten dat onmiddellijk, ter betere naleving van de bestaande verordeningen, door *partiele* wet worde voorzien. Nu zij het mij veroorloofd den Minister te vragen, ook in verband met hetgeen hij ons zoo even omtrent dit punt heeft medegedeeld; acht gij dergelijke wet *ongeoorloofd*, of *onnoodig?*

Ongeoorloofd? zoo ja, hoe kan ik dit overeenbrengen met de denkbeelden uwer ambtgenooten? ik weet, de denkbeelden van homogeneïteit zijn op den achtergrond geraakt, er zijn evenwel punten waaromtrent ze nog betamelijk en onmisbaar gekeurd wordt. Gisteren hebben wij beraadslaagd over de straffen op misdrijven door het krijgsvolk te water gepleegd, en in de Memorie van Beantwoording leest men: „het Gouvernement zou er eene gewetenszaak van gemaakt hebben de zaak uit te stellen tot en afhankelijk te doen zijn van het zoo onzeker lot eener voordragt tot meer algemeene herziening." Gisteren was het voordragen van eene partiele wet niet alleen geoorloofd, maar pligtmatig. Doch de Minister zal welligt antwoorden — en heeft dit ook reeds eenigzins te kennen gegeven — het geldt hier eene van die organieke wetten, waaromtrent de Grondwet een termijn voorschrijft. Maar hoe dan met den Minister van Justitie? heeft deze niet op het punt van *de regterlijke organisatie* partiele wetten, die in het systeem ingrijpen, ter tafel gebragt? Bovendien, er is welligt hier een misverstand. Het is niet te doen om eene partiele wet, die vooruitloope op de algemeene wet; het is te doen om, zoolang de bestaande verordeningen kracht behouden, in leemten te voorzien waaromtrent *periculum in morâ* is. Zou dit niet geoorloofd zijn? Zou er, zoo lang de algemeene wet niet verkrijgbaar is, in de bestaande verordeningen geene verbetering, waarvan de onmisbaarheid gebleken is, mogen worden gebragt? De Minister heeft voornamelijk gewezen op zijne

[1] Zie pag. 13.

verzekering dat binnen weinige dagen de ontwerpen op het lager en middelbaar onderwijs aan den Raad van State zullen worden toegezonden. Hij grondt zich dus vooral, niet op het ongeoorloofde, maar op het in de tegenwoordige omstandigheden *minder noodige* eener tijdelijke wet. Dan evenwel let hij te weinig: 1°. op de eigenlijke reden van beklag; 2°. op den toestand, waarin wij, ten gevolge zijner eigene verklaring geraakt zijn; 3°. op de bezwaren tegen het spoedig tot stand komen der algemeene wet.

De eigenlijke reden van beklag. Het kan, wat plaatselijke omstandigheden betreft, goed zijn dat er aan plaatselijke besturen ook in de oprigting van scholen eenig gezag is toegekend. Maar nooit is het wenschelijk het aldus niet naleven van de algemeene regels die het onderwerp beheerschen aan de willekeur der plaatselijke autoriteiten over te laten. In dit opzigt beroep ik mij op den afgevaardigde uit Maastricht. Ik voeg er bij dat vooral dan aan plaatselijke willekeur niets mag verblijven, wanneer het, gelijk hier, de *godsdienst* betreft. Daarover beklagen wij ons niet, dat er gelet wordt op de *behoefte;* wij beklagen ons dat de behoefte afgeleid wordt enkel uit het *zielental;* we beklagen ons bovenal dat dit letten op de behoefte dienstbaar wordt gemaakt aan de inzigten van eene *partij*, die geene verscheidenheid van rigtingen wil toelaten, en zelfs in de bijzondere scholen haar denkbeelden tot maatstaf der opvoeding ook voor anderen begeert. We beklagen ons dat, sedert eene reeks van jaren, eene partij invloed had en heeft op het Bewind, die voorwaar nog iets ergers wil dan hetgeen thans met zooveel weerzin *godsdienst van Staat* genoemd wordt; eene *caesaropapie*, die nu aan plaatselijke autoriteiten ten deel valt. Met den Minister ben ik het eens dat men de besturen ook wel ten onregte beschuldigt en dikwerf op onvoorzigtige en onbillijke wijze de uitdrukking *willekeur* bezigt. Maar evenwel wij, medewetgevers, wij kunnen en mogen, wanneer het de behandeling van gewigtige vraagstukken betreft, de geschiedenis van het vaderland gedurende het laatste tijdperk niet ter zijde stellen. Niet ontkennen wat algemeen bekend is; niet verbloemen dat, vooral op Nederlandschen bodem, die onverdraagzame strekking zich jaren achtereen vertoond heeft; eerst (behoef ik aan de besluiten van 1825 te herinneren?) tegen de Roomschgezinden; naderhand en tot op den huidigen dag, tegen die rigting onder de Protestanten, waartoe ik met mijne vrienden behoor. Is de verwantschap welligt twijfelachtig tusschen dergelijke handelingen en de thans algemeen afgekeurde maatregelen die men tegen de Christelijke afgescheidenen in het werk gesteld heeft? Wij mogen niet vergeten dat de rigting welke ik op het oog heb, eene onbegrijpelijke hardnekkigheid aan den dag legt, en dat, noch de wet van 1806, die nooit dergelijk triumferen van ééne rigting, nooit staatsmonopolie bedoeld heeft, noch de Grondwet van 1815, noch de besluiten van 1830 en 1842, belet hebben dat die rigting telkens weder de overhand behaald heeft. Ik

treed in geene waardering van hetgeen onderdrukt werd; maar hierin stemmen wij immers overeen, dat èn voor de belangen van het onderwijs zelf, gelijk de afgevaardigde uit Maastricht dezen morgen heeft herinnerd, èn voor de handhaving der dierbaarste en heiligste regten van het volk, aan dergelijke overmagt paal en perk moet worden gesteld? En nu vrees ik veeleer, dat, ten gevolge van hetgeen in de laatste maanden plaats gehad heeft, deze rigting, die verzwakt was, zich met frissche krachten wederom zal openbaren.

Dit brengt mij tot het tweede punt, waarop de Minister niet genoeg let: *den toestand waarin wij, ten gevolge zijner verklaring, geraakt zijn.* Ik wensch niet te herhalen hetgeen op 18 en 28 Maart gezegd is. Alles komt neder op de tegenstelling tusschen de circulaire van 1849 (ook met het weifelende van sommige uitdrukkingen) en de verklaring van den Minister aan de ingezetenen van Uithuizen, ook hier den 2 December herhaald. De Minister heeft op stellige wijze verkondigd, niet te kunnen tusschentreden, hoedanig ook de beslissing zij van een plaatselijk en gewestelijk bestuur. Wat is het gevolg nu reeds? We hoorden na dien tijd van soortgelijke weigering aan *de Lemmer;* dezen morgen is rapport uitgebragt over soortgelijke weigering in de provincie Groningen, te *Stads-Kanaal;* er wordt allerwege in die verklaring een steunpunt gezocht voor hetgeen ik mij geoorloofd heb te noemen *reactionaire velleïteiten.* Deze gaan zoo ver dat door de invloedrijkste organen van de rigting welke ik bedoel, de meest zonderlinge wenschen aan het licht komen, de meest vreemde aanmerkingen te berde worden gebragt. Bijv. men zou wenschen, dat de scholen, bij vereeniging tot stand gebragt, onder den naam van *associatie*-scholen, als onwettig wierden beschouwd. *Associatie*-scholen onwettig, terwijl de wet van 1806 zelve spreekt van scholen tot wier geregeld onderhoud men zich *vereenigd* heeft! Men beweert, dat „voldoend onderwijs", in art. 194 der Grondwet, beteekent dat in al de gemeenten van het Rijk voor alle standen kosteloos onderwijs moet worden verleend. Men beweert dat vrijheid van *onderwijs* niet beteekent vrijheid tot *het openen van scholen*, zoodat, ook volgens art. 194, dezelfde voorwaarden als thans aan het oprigten van scholen kunnen worden gehecht. Ik wil aan dergelijke redenering niet meer waarde toekennen dan ze verdient; evenwel ook dit toont welken indruk de verklaring van den Minister heeft gemaakt. Het ligt ook in den aard der zaak; wij behoeven niet te vragen naar het getal van hen welke reeds ongelijk hebben ondergaan; naar de uitgestrektheid van het misbruik dat reeds gemaakt is van het onvoorwaardelijk vermogen door den Minister, met wegcijfering van het opperbestuur, verleend; wij zijn in elk geval, door zijn stelsel, overgeleverd aan de genade of ongenade der besturen; er is geen middel om de ingezetenen te vrijwaren voor willekeur. Waarbij ik tevens herinner dat, al ware slechts in één enkel geval wille-

keurig gepleegd, ook dan bescherming tegen het onregt eene zaak is, niet van individueel, niet van plaatselijk, maar van algemeen belang.

Eindelijk, de Minister let te weinig op de *bezwaren, die tegen het tot stand komen der algemeene wet bestaan.* Het *indienen* van eene wet is niet aan het *tot stand komen* gelijk. Ik zou kunnen zeggen: Art. 194 is, door het ingeschoven alinea, zoo ontaard, dat verkrijgbaarheid eener wet, zoolang de bepaling der Grondwet geene verandering ondergaan heeft, twijfelachtig is. Ik zou er bij kunnen voegen: wanneer ik acht sla op de denkbeelden die zich aanvankelijk bij de Natie openbaren, voorzie ik dat, indien de Minister vasthoudt aan de begrippen welke hij omtrent het openbaar schoolwezen kenbaar gemaakt heeft, zijne voordragt niet zal worden goedgekeurd. Maar ik bepaal mij tot één argument. In de hoofdzaak, ook wat het onderwijs betreft, is de Minister met zijn voorganger homogeen. Doch ik vraag: indien nu deze, zelfs voor het indienen van de wet, zooveel bezwaren te bekampen gehad heeft, waaruit leidt deze Minister de hoop en het vertrouwen af, dat, bij tegenstelling, hem het tot stand brengen der moeijelijke verordening zoo spoedig zal gelukken? Waarom heeft de vorige Minister de wet niet ingediend? waarom hebben wij, bijv. de jagtwet vóór de wet op het onderwijs ontvangen? waarom den tijd aan wetten van vergelijkenderwijs ondergeschikt belang besteed, zonder dat aan het indienen der wet op het onderwijs gedacht werd? Waarom? meent de Minister dat het zijn voorganger moeijelijk ware gevallen eigen systeem onder den vorm van eene wet te brengen? Waarom dan? omdat de vorige Minister, bij de verdeeldheid op dit punt, schier onoverkomelijke bezwaren te gemoet zag. Zouden nu de bezwaren plotseling verdwenen zijn? welken waarborg geeft de Minister dat de wet nu binnen een, twee, drie jaren tot stand komt? Doch dan komt ook deze vraag te pas: kan, bij zoo volkomen ongewisheid, gestadig wachten worden gevergd? is het hier, waar het zoo teedere regten en belangen geldt, een onderwerp waarbij het geoorloofd is *ad calendas Graecas* te verwijzen? Neen, wij hebben regt te eischen dat de Minister ons, door een tijdelijken maatregel, doe geraken uit de verlegenheid, waarin hij zelf ons, met *het verkondigen van de volkomene magteloosheid der hooge Regering* gebragt heeft.

Mijne motie van orde is deze: „De Kamer, van oordeel dat, indien, na weigering van autorisatie voor bijzondere scholen, de eindbeslissing van den Koning niet kan worden gevraagd, onverwijlde wettelijke voorziening in deze leemte der bestaande verordeningen vereischt wordt, gaat over tot de orde van den dag."

—

De Minister zeide: „Ik wil toegeven dat eene wet, waarbij partiele wijziging werd gebragt in de wet van 1806, niet zou strijden met de Grondwet en niet ongeoorloofd zou zijn. Ik geloof niet dat op dezen grond zoodanige wet zou kunnen worden geweerd." — Hij verzette zich niet tegen mijne motie: o. a. „omdat door de Grondwet aan de leden dezer Vergadering de bevoegdheid is toegekend om het initiatief te nemen en een voorstel van partiele wet te doen."

Er werden, nevens mijn voorstel, nog twee motiën van orde in stemming gebragt. De eene van den heer van Hoëvell: „De Kamer, van oordeel dat, volgens de wet van 1806 de Koning het regt heeft om in hooger beroep te beslissen over de besluiten der gemeentebesturen en Gedeputeerde Staten, omtrent het oprigten van bijzondere scholen, gaat over tot de orde van den dag." De andere van den heer van Goltstein: „De Vergadering, genoegen nemende met de van Regeringswege gegeven verklaringen, gaat over tot de orde van den dag." — Allen werden verworpen: de mijne met 38 tegen 11, de tweede met 27 tegen 22, de derde met 26 tegen 23 stemmen. Zoo bleek het wat door de Kamer *niet* begeerd werd.

*** Na de verklaring van den Minister (6 Mei): „Er zal door de Regering geen voorstel van partiele regeling worden gedaan": was slechts één middel over: het grondwettig initiatief. Den 13 Mei zond ik het volgende *Voorstel van wet* in.

WIJ WILLEM III, ENZ.

Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat, in afwachting van de regeling van het onderwijs, volgens art. 194 der Grondwet, de behoorlijke toepassing der bestaande verordeningen op de autorisatie voor bijzondere scholen voorziening vordert;

Gelet op de wet van 3 April 1806; op art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Mei 1830; en op art. 6 van het Koninklijk besluit van 2 Januarij 1842,

Zoo is het, enz.

Art. 1. Omtrent de aanvrage tot oprigting eener lagere school wordt, hetzij door een gemeentebestuur, hetzij door de Gedeputeerde Staten, uiterlijk binnen zes weken uitspraak gedaan.

Art. 2. Bij afwijzing door Gedeputeerde Staten kan Onze beslissing worden gevraagd.

Daarbij was deze *Memorie van Toelichting* gevoegd.

Het denkbeeld, hetwelk ik mij veroorloof bij dit voorstel aan de Kamer te onderwerpen, is, in verband met de beraadslagingen der Kamer van 18 en 28 Maart en van 6 Mei, reeds zoo overbekend, dat er voorzeker niet dan eene bij uitnemendheid beknopte toelichting vereischt wordt.

De aanleiding tot het voorstel ligt in de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij missive van 14 Junij 1853 aan ingezetenen van Uithuizen gedaan, en den 2 December in deze Kamer herhaald. De Minister is van oordeel dat, na de weigering door plaatselijke en gewestelijke besturen van autorisatie voor eene bijzondere school, volgens de bestaande verordeningen, geenerlei hoogere tusschenkomst vergund is.

De gronden voor dit gevoelen behoeven hier niet ter toetse te worden gebragt. Het gevolg der bekendmaking van die meening is, dat de gunstige werking der circulaire van 2 December 1849 gestuit wordt, en dat eene beslissing, waarbij dikwerf de gewe-

tensvrijheid kan worden miskend, van de verscheidenheid der inzigten van locale en provinciale autoriteiten afhankelijk is gemaakt.

Het is mij voorgekomen dat de verwerping met overgroote meerderheid mijner motie van orde den 6 Mei mij geene vrijheid geeft om in dezen betreurenswaardigen toestand lijdelijk te berusten.

In dezelfde zitting heeft de kennisgeving van den Minister: „door de Regering zal geen voorstel worden gedaan" de stellige weigering van eene wet ter betere naleving van de bestaande verordeningen geconstateerd, zoodat nu, zonder den schijn van op het voornemen der Regering vooruit te loopen en door voorbarigheid gunstiger kansen prijs te geven, van het initiatief, als van het eenig overgebleven middel, gebruik kan worden gemaakt.

Ook is het openbaar dat de Kamer niet gerekend mag worden over het voorstel, hetwelk thans aangeboden wordt, reeds uitspraak te hebben gedaan. Ongeveer een derde der leden is den 6 Mei afwezig geweest; er kunnen tegen de motie velerlei bezwaren ook van redactie hebben bestaan; zoodanig *incidenteel votum* is in geenen deele vergelijkbaar met de uitkomst eener beraadslaging langs den welligt zelfs eenigzins omslagtigen weg, dien het Reglement van Orde (artt. 74—79) voor de uitoefening van het initiatief afgebakend heeft. Bemoedigend daarenboven is de weigering der Kamer aan de inlichtingen van den Minister haar goedkeuring te hechten, zoowel als haar belangstelling voor regt en billijkheid, bepaaldelijk in de zittingen van 18 en 28 Maart betoond.

Kansrekening moet ter zijde worden gelegd, waar *pligtbetrachting* te pas komt. Geen waarschijnlijkheid van mislukking is eene reden om niet de werking te beproeven der zoo belangrijke bevoegdheid, die de Grondwet aan den volksvertegenwoordiger verleent.

De bedenkingen tegen dergelijk voorstel, in de zitting van 6 Mei te berde gebragt, schijnen voor wederlegging vatbaar.

De overtuiging van een aanmerkelijk getal leden, dat de bevoegdheid des Konings reeds bestaat, maakt, wanneer men inderdaad wenscht in het aangenomen bezwaar te voorzien, een waarborg tegen den daaromtrent geopenbaarden twijfel niet overtollig, althans niet nu het tegenovergestelde gevoelen door de Regering zelve, gelijk reeds vroeger, bijv. in 1842, voorgestaan wordt.

De aanstaande *indiening* eener voordragt, volgens art. 194 der Grondwet, kan niet leiden tot uitstel eener tegemoetkoming aan de behoefte van het oogenblik, vooral bij de schier onoverkomelijke bezwaren, die men, wegens den strijd der meeningen, tegen het tot stand komen dezer algemeene wet voorziet.

De aanmerking van den Minister, dat de weigering van autorisatie *niet altijd* uit onverdraagzaamheid geschiedt, schijnt de gevolgtrekking te wettigen, dat er onverwijld bescherming vereischt wordt.

Het voorstel is de *wettelijke omschrijving* van hetgeen reeds in 1841 door de Staatscommissie voor het lager onderwijs, in haar

verslag aan Koning Willem II, eenparig wenschelijk gekeurd werd. De Minister heeft in de zitting van 28 Maart medegedeeld, waarom deze wensch in het besluit van 1842 niet is opgenomen. Het was omdat hiervoor eene *wet* noodig scheen, terwijl, blijkens de circulaire van den toenmaligen Minister, de Regering de ondervinding nog wilde raadplegen „omtrent de mogelijkheid eener *bedaarde en onpartijdige toepassing* van het besluit, alvorens de zaak te maken tot een punt van beraadslaging *bij de wetgevende magt*."

De termijnsbepaling in art. 1 zal de omslagtigheid der behandeling beletten, waardoor ze somtijds maanden en jaren gerekt werd.

Door art. 2 zal aan de magteloosheid, waarin de Regering, ten gevolge van haar opvatting der bestaande verordeningen, gebragt is, een einde worden gemaakt.

Ik durf, om het belang zoowel als om de eenvoudigheid van het veelbesprokene vraagstuk, met bescheidenheid den wensch uiten, dat het spoedig in overweging moge worden gebragt.

---

26 *Mei* 1854.

*** Bij de beraadslaging over het in overweging nemen van mijn Voorstel, verzocht ik, ter beantwoording van het Voorloopig Verslag (van 17 Mei) reeds dadelijk het woord.

Billijkerwijze kan worden verwacht, na de menigvuldige bedenkingen zelfs tegen het in overweging nemen van het voorstel, dat ik, ondersteund door hetgeen in het Verslag voorkomt, bij den aanvang dezer voor mij en velen bij uitnemendheid belangrijke discussie, de voornaamste bezwaren opneem.

Ik acht het niet overtollig te wijzen op de *oorzaak*, de *aanleiding* en de *strekking* van het voorstel.

De oorzaak is het misbruik, sedert eene reeks van jaren, van de bestaande verordeningen op het onderwijs gemaakt.

De *aanleiding* is de verklaring (waarvan ik de gronden thans niet verlang ter toetse te brengen) van onvermogen der Regering tegen de beslissing van de plaatselijke en gewestelijke besturen; eene verklaring waardoor wij, te midden van den veeljarigen strijd, in ergeren toestand dan ooit geraakt zijn.

De *strekking* is, zoo min mogelijk, verandering te brengen in den tegenwoordigen toestand en enkel te gemoet te komen aan het speciaal aangewezen bezwaar.

De bedenkingen breng ik onder vier categorien.

Het voorstel is *ontijdig*, het is *ongrondwettig*, het is *overtollig*, het is *schadelijk*.

Ontijdig. Hiervoor is geen grond opgegeven dan de verwachting dat de algemeene wet op het onderwijs binnen weinige dagen bij den Raad van State ingediend wordt. Ik gedraag mij hier-

omtrent aan hetgeen in het verslag door verscheidene leden gezegd is. Ik zal wachten wat te berde zal gebragt worden, ten bewijze van de waarschijnlijkheid dat eene wet, waarvan de indiening meer dan drie jaren te vergeefs onder het vorig Gouvernement werd te gemoet gezien, onder dit Kabinet, bij de verscheidenheid der beginselen, binnen één of binnen weinige jaren zal kunnen tot stand worden gebragt.

Eene tweede bedenking is de *ongrondwettigheid.* Waarom is het voorstel ongrondwettig? omdat het is eene partiele wet, die vooruitloopt op de algemeene wettelijke regeling en art. 194 uit het verband rukt. Het geoorloofde eener partiele wet, in den hier bedoelden zin, is door de Regering aangenomen; ik verwijs naar de aanhangige ontwerpen omtrent de regterlijke organisatie. Maar, zegt men, gij verliest de verhouding der verschillende alineas uit het oog; *voldoend* openbaar onderwijs over het geheele Rijk is de voorwaarde der vrijheid van bijzondere scholen. Ik zal niet treden in de waardering van deze *kunstgreep*, waarmede sommigen in de redactie van art. 194 getracht hebben de vrijheid van onderwijs onmogelijk te maken. Waarom niet? omdat de geheele bedenking omtrent ongrondwettigheid, zoover ik ze thans aanroer, hier niet te pas komt. Immers is hier niet eene partiële wet in den zin, waarin men gewoonlijk de uitdrukking bezigt; geene *gedeeltelijke* regeling volgens art. 194 der gewijzigde Grondwet. Wij zijn op het terrein van de *bestaande* verordeningen. In dit voorstel wordt behoorlijke naleving van de *bestaande verordeningen* bedoeld.

Nu ontleent men hieruit voor de ongrondwettigheid een ander argument; bij de *bestaande verordeningen* is men gehouden aan het *derde der additionele artikelen;* zij moeten gehandhaafd worden in elk gedeelte; zij mogen niet de minste verandering ondergaan. Ik vraag, is dit eene gegronde wets-interpretatie? Wat is de strekking van dit artikel? dat er niet, in een tijdperk van overgang, zij een tusschentijd van regeringloosheid. Zal men nu, wanneer de verordeningen niet behoorlijk kunnen worden nageleefd, wanneer uit dit oogpunt, wijziging, suppletie, verduidelijking, toevoegsel vereischt wordt, uit dit artikel bewijzen dat, zoolang de algemeene wet niet tot stand komt, in de bestaande verordeningen, onder welke wij gedwongen zijn te leven, niet de minste verbetering mag worden gebragt? zal men, terwijl het prachtig gebouw dat toegezegd is, wordt opgetrokken, in de schamele en bijkans onbruikbare woning ook die verbeteringen niet mogen aanbrengen zonder welke het verblijf onmogelijk, ondragelijk wordt?

Nu is er nog een argument voor de ongrondwettigheid. Die verbeteringen moeten plaats hebben volgens den nieuwen regel van art. 194; het is u niet vergund wijzigingen te maken, zonder de vrijheid van onderwijs te geven en de autorisatie ter zijde te stellen. Naar mijn inzien, zou men veeleer juist dan ongrondwettigheid begaan. Dit juist ware ongrondwettige miskenning van de

tweederlei oeconomie, vóór en na 1848. Binnen den kring der bestaande verordeningen zijn we genoodzaakt, met het oog op het derde additionele artikel, na te leven, niet art. 194, maar den zin en den geest der verordeningen die nog bestaan.

De derde bedenking is de *overtolligheid.* De Koning *heeft reeds* volgens de wet de bevoegdheid die het voorstel Hem zou willen schenken. Deze bedenking is met uitvoerigheid te berde gebragt. Gij hebt volkomen gelijk, *indien uwe meening de wet stelt*; maar we hebben ook gehoord dat hetgeen u zeker toeschijnt, door anderen even stellig ontkend wordt. Hier is dus een twijfelachtig punt; een punt waaromtrent verschil is tusschen dezen en den vorigen Minister; tusschen den vorigen Minister en zijn voorganger in 1842; men leze slechts het slot van van de circulaire, die in 1842 bij het besluit van 2 Januarij gevoegd werd. Welken waarborg geeft uwe vastheid van overtuiging voor de overtolligheid van een voorstel, onmisbaar om, in het belang van de ingezetenen, den twijfel te doen ophouden? zijt gij *autocraten?* Wat zou, heb ik mij afgevraagd, de aanneming eener motie van orde, waarbij aan den Koning de bevoegdheid toegekend wierd, wat zou deze *interpretatio authentica* in haar eenzijdigheid gebaat hebben? Ik begrijp, dat, in de berekeningen der politiek, men verlangt een grief tegen het Ministerie en de Kamer uit instandhouding van bezwaren te ontleenen. Ik begrijp, dat men in dergelijk bezwaar een middel te meer ziet om een Ministerie omver te werpen. Maar gesteld eens, een Ministerie, dat uwe meening niet aankleeft, zij omvergeworpen en in het personeel dezer Kamer zij verandering in uw zin en geest gebragt, zouden de ingezetenen, in de zaak die ons bezig houdt, gewaarborgd zijn tegen de subjective opvatting van een volgend Minister? heeft de ondervinding niet geleerd dat elk Ministerie en elke Kamer kortstondig kan zijn? is dan niet eene wet onmisbaar waarbij, na veeljarigen twijfel, de ingezetenen tegen dergelijke kansen in veiligheid worden gesteld?

Eene laatste bedenking: het is een *schadelijk* voorstel. Waarom? omdat een greep *in de wet van* 1806 zou worden gedaan, en de oprigting van eene bepaalde soort van bijzondere scholen, die de wet van 1806 *eigenlijk niet kent*, zou worden bevorderd.

Omdat het een *greep* zijn zou in de wet van 1806? Indien de Kamer goedvindt het voorstel in nadere overweging te nemen, zal er gelegenheid zijn den zin en geest na te gaan, van die, volgens menigeen onvolprezene, volgens mij in sommige opzigten loffelijke wet. Ik zal dan niets terugnemen van hetgeen ik menigwerf omtrent haar strekking, volgens de beginselen die ook toen hebben geheerscht, in het midden gebragt heb. Maar ik herhaal ook: die wet is geweest eene heilzame reactie tegen ongeloof en dwang. Dit blijkt reeds uit de vergelijking met de wet van 1803, waarbij van bijzondere scholen in het geheel geene melding gemaakt en alles onder het openbaar onderwijs, het staats-monopolie in den meest uitgestrekten zin, werd overgebragt. Dit heeft

de wet van 1806 niet gedaan. — Scholen *die de wet van* 1806 *eigenlijk niet kent.* Hoe, de wet kent geene scholen, die zij als eene bepaalde categorie aangewezen heeft en over de inrigting waarvan zij een aantal bepalingen bevat! hoe, men zal in 1854 beweren, dat de wet van 1806 *die* scholen niet kent, terwijl de besluiten van 1830 en van 1842 ter bescherming van *die* scholen tegen onverdraagzaamheid gemaakt zijn! Ik vrees dat alzoo spoedig ook in deze Kamer zal worden gezegd dat de onwettige *associatie-scholen*, in de laatste jaren opgerigt, niet behooren te worden geduld, en dat, bij de toepassing van art. 194, men ons te gemoet voeren zal; dit artikel verleent vrijheid van *onderwijs*, maar niet vrijheid tot *openen van eene school.*

Ik moet, na deze tegenbedenkingen, opnemen wat ik in het verslag lees, dat er strijdigheid zou wezen tusschen den aanhef en de benaming van het voorstel. Waarom? ik zie niet dat, ter behoorlijke naleving van eene wet (om de naleving, door de omstandigheden onmogelijk geworden, mogelijk te maken) eene wijziging niet kan worden vereischt. Nog lees ik dat de Koning zou moeten bevoegd zijn ter afwijzing ook van eene *toestemmende* beschikking; dit acht men, in wettelijke regeling van hetgeen tot de oprigting van bijzondere scholen behoort, onmisbaar. Doch het voorstel bedoelt *algemeene* regeling niet; het heeft enkel op een *speciaal* bezwaar betrekking; het strekt alleen om op doeltreffende wijs onverdraagzame weigering te beletten. Het is nu gebleken dat men voor dit oogmerk aan afwijzing in drie instantien, bij de plaatselijke, de provinciale en de hoogste autoriteit, niet te veel heeft. Het voorstel blijft in de lijn van art. 6 van het besluit van 1842, waarbij de Gedeputeerde Staten ook de bevoegdheid niet hebben om eene *toestemmende* beschikking van de stedelijke autoriteiten buiten werking te stellen. Vooral heeft men vergeten dat de dubbele bevoegdheid des Konings vernietiging zijn zou van het besluit van 1830, waarvan het oogmerk was om, zonder goedkeuring van het centraal gezag, de oprigting bij autorisatie der plaatselijke autoriteit te vergunnen.

Ik eindig met twee zinsneden van het Verslag, die ik niet met stilzwijgen mag voorbijgaan.

„Men achtte het niet wenschelijk een voorstel in beraadslaging te brengen, hetwelk niet enkel wantrouwen verraadt in het vervullen eener stellige toezegging der Regering, maar waarbij tevens ingewikkeld de tot nu toe door haar ten aanzien van het lager onderwijs gevolgde gedragslijn wordt afgekeurd. In de beweegredenen tot het voorgestelde wets-ontwerp wordt toch met zoo vele woorden gezegd, dat de *behoorlijke* toepassing der bestaande verordeningen op de autorisatie voor bijzondere scholen voorziening vordert. Daarin ligt de beschuldiging, dat die verordeningen thans niet op eene behoorlijke wijze worden toegepast. Door zoo iets goed te keuren, zou de Kamer zich in eene vijandige houding tegen de Regering plaatsen; hetgeen sommige leden bepaald verklaarden niet te willen."

Vijandige houding tegen de Regering? het zal mij aangenaam zijn te vernemen waaruit deze beschuldiging is ontleend. Uit den

inhoud van het voorstel? De houding der Regering ten aanzien van het lager onderwijs wordt, zegt men, afgekeurd. Voornamelijk de gedragslijn der plaatselijke en gewestelijke autoriteiten; ook de Minister heeft ze afgekeurd; zelfs zou ik zoover niet durven gaan als de Minister, wanneer hij de uitdrukking bezigt dat de oorzaak der afwijzing niet altijd willekeur geweest is. Dit *niet altijd* is een ingewikkeld verwijt van zooveel omvang, dat ik, althans zonder nader overleg, mijn zegel daaraan niet hecht.

De bedenking evenwel dezer leden is, in haar beteekenis en strekking, opmerkenswaard. Zij wenschen zich te onthouden van alle vijandigheid tegen de Regering, en die vrees, die huivering, waaraan ongetwijfeld onzer aller hulde gebragt wordt, gaat zoo ver dat zij zelfs niet in overweging zouden durven nemen een voorstel waarbij beweerd wierd dat de verordeningen niet op behoorlijke wijze worden toegepast. Zoo bevreesd zijn zij iets te doen dat hen in verdenking van vijandigheid zou kunnen brengen, dat zij een denkbeeld, zelfs in deze Kamer, geene consideratie waardig keuren, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de Regering de bestaande verordeningen niet behoorlijk naleeft. Ik prijs (en voorzeker zullen wij allen prijzen) de naauwgezetheid van die geachte leden. Alleen zou ik in bedenking geven, of eene naauwgezetheid die naar intime vriendschap voor een Ministerie gelijkt, overeenkomt met den eisch van een constitutioneel gouvernement?

En nu de *vorm*. Ik heb welligt, onberaden, te spoedig gebruik gemaakt van het *initiatief?* Mogt ik langer nalaten mij van dit regt te bedienen? heb ik niet, herhaaldelijk, getoond dat ik het deed tegen wil en dank? heb ik niet de Regering telkens weder in de gelegenheid gesteld zelve, wat ik niet gaarne deed, te verrigten? Misschien zouden de geachte leden, die deze bedenking maken, liever hebben gezien dat het regt van initiatief niet bij de Grondwet ware verleend.

Naar het gevoelen van sommigen, bestond er geen *periculum in mora*. Ik wil liever, Mijnheer de Voorzitter, deze uitdrukking, in verband met hetgeen er op volgt, als teruggenomen en uitgewischt beschouwen. Geen *periculum in mora?* veilig uitstel? O, zeg dan liever dat er in het geheel geen voorziening vereischt wordt. Veilig uitstel inderdaad, waar onze medeburgers smeeken om hetgeen hunne dierbaarste belangen betreft; veilig uitstel, waar bescherming tegen gewetensdwang gevraagd wordt; veilig uitstel, waar de Regering magteloosheid ter bescherming openbaart; veilig uitstel, wanneer aan deze Vergadering, geroepen om te waken voor de regten en vrijheden der Natie, de bede om handhaving van die vrijheden gerigt wordt! De beslissing der Kamer zal ik afwachten, maar ik zal niet antwoorden op eene bedenking, die, waar het de heiligste regten geldt, met bittere spotternij zou gelijkstaan!

—

*** Tegenspraak vond ik inzonderheid bij de heeren van Goltstein en de Brauw; bijval van de heeren Rochussen, Hoffmann, vooral ook van der Brugghen. Deze zeide o. a.: „Mij wordt een nieuw huis beloofd, dat in al de inconvenienten van het vorige huis zal voorzien, maar, terwijl men bezig is het nieuwe huis te ontwerpen, waarvoor nog niets is aangelegd, waarvoor nog geene steenen of andere materialen zijn aangebragt, zoodat dit huis nog geheel in expectance is, gebeurt het, dat men de deur van mijn oude huis voor mij gesloten heeft, zoodat ik er volstrekt niet meer in kan. Nu vraag ik, of het dan in strijd is met de belofte van het nieuwe huis, dat tien, twintig deuren, ja aan alle zijden deuren zal hebben, indien ik bescheiden kom verzoeken, dat men de éénige deur, die den toegang tot het oude huis geeft, voor mij openmake. Dit is onze geheele toestand."
Uitvoerige repliek was, bij de niet twijfelachtigheid eener gunstige gezindheid van de meeste leden, overtollig.

De krachtige ondersteuning, van onderscheidene kanten ontvangen, waarvoor ik hartelijk dank zeg, en de ondubbelzinnige verklaring van den Minister omtrent de wenschelijkheid van nader overweging, hebben mijne taak gemakkelijk gemaakt.

De afgevaardigde uit Zeeland [a] schijnt te kunnen doen, waartoe tot dusver niemand in of buiten de Kamer kans zag. Hij schijnt, uit de verwerping der drie motien van orde [1], het gevoelen der Kamer te kunnen opmaken. Ook na zijne rede, zou ik veeleer uit de verwerping afleiden dat er hier eene twijfelachtige zaak is, en dat, ter wegneming van twijfel, onverwijlde, wettelijke voorziening wordt vereischt.

De leden uit Gouda en Maastricht [b] hebben het argument omtrent de ongrondwettigheid herhaald. De sneeuwvlok is een sneeuwval geworden, omdat men twee artikelen van de Grondwet, die op tweederlei toestand betrekking hebben, ten onregte heeft gecombineerd, om ons te verpletten. Waar enkel voorziening in een leemte van den provisioneel gehandhaafden toestand bedoeld wordt, mag niet de regel van art. 194 worden gevolgd. Ik veroorloof mij de vraag: is uwe bedenking een grond van verzet tegen overweging? zijt ge hier niet te zeer aan de juridieke onderscheiding eener *exceptie van niet-ontvankelijkheid* gedachtig? is niet bij ons Reglement van Orde de tegenstelling *voorloopig* en *nader* onderzoek? mag ik niet uit een bezwaar, naar mate het krachtiger schijnt, des te meer de gevolgtrekking ontleenen, dat het *nader*, naauwkeurig en naauwgezet onderzoek eischt? Of zijt gij van de onbedriegelijkheid uwer eigene meening zoo overtuigd, dat gij, ondanks het strijdig oordeel van andere leden en ook van den Minister, nadere toetsing als overtollig beschouwt?

Nog een woord aan den afgevaardigde uit Utrecht [c], die mij de gelegenheid geeft te herhalen dat ik geen vijand van het *openbaar* onderwijs ben; dat het mij niet te doen is om het te ondermijnen; veeleer wensch ik dat het, door deugdelijkheid, tegen concurrentie bestand zij. Maar ik moet opkomen tegen de inter-

[1] Zie pag. 89.

a SCHUURBEQUE BOEIJE. b DE BRAUW en VAN WINTERSHOVEN. c VAN GOLTSTEIN.

pretatie, die hij aan art. 194 van de Grondwet en aan de wet van 1806 geeft. Te regt heeft het lid uit Zutphen[a] zich tegen de uitlegging van art. 194 die men in zwang poogt te brengen, verzet.

„Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar onderwijs gegeven." Wat is de zin der bepaling? immers dat het openbaar onderwijs niet in de menigvuldigheid der bijzondere scholen te niet ga. Immers dat de Regering de zorg voor het onderwijs niet van zich afwerpe; immers dat, nevens de bijzondere scholen, een goed geregeld openbaar onderwijs zij. En wat heeft men er naderhand van gemaakt? aan de menigvuldigheid van den vroegeren lof op het openbaar onderwijs niet gedachtig, is men aan het breed uitmeten van het *onvoldoende* gegaan, en beweert dat er geene vrijheid van bijzonder onderwijs zijn mag, eer van overheidswege in alle steden en vlekken een onderwijs, waarbij in de behoefte van alle rangen en standen voorzien worde, ten koste der ingezetenen, georganiseerd zij. Dit noem ik eene *kunstgreep*, om, door eigendunkelijke en ongerijmde opvatting, vrijheid van onderwijs en verwezenlijking der belofte van de Grondwet te beletten.

Evenzoo verzet ik mij tegen hetgeen over de strekking en het hoofdbeginsel der wet van 1806 gezegd is. Eene openbare school wier bloei niet door bijzondere scholen, met finantiele benadeeling van den openbaren onderwijzer, worde verstoord? ik wil het aannemen; ik wil toegeven dat door mededinging de openbare school niet te zeer mag worden ondermijnd; onder ééne voorwaarde evenwel, namelijk, dat, om de openbare school te handhaven, geen gewetensdwang worde gepleegd.

Dit is het cardinale punt, dat bij het lid uit Utrecht in vergetelheid schijnt te zijn geraakt. Hij heeft zich uitdrukkingen toegeëigend waarop ik gezegd had niet te zullen antwoorden; nu zal ik het doen, omdat het bij hem niet kan zijn bittere spotternij. Er is zooveel haast niet; het is te Uithuizen zoo erg niet gesteld; de oprigting eener bijzondere school wordt thans zelden geweigerd.

Ik heb reeds bemerkt, uit hetgeen door hem, bij eene vorige beraadslaging is gezegd, dat hij te Uithuizen een slechten correspondent heeft. Immers de openbare school, waarvoor hij levendige bekommering toont, zou door de bijzondere school geenszins te niet gaan. Althans mijn correspondent, in wien ik vertrouwen stel, berigt mij dat er 507 kinderen school gaan en dat men voor de bijzondere school op naauwelijks 80 rekening maakt; voorts is de openbare school onder eene leiding die de adressanten, te regt of ten onregte — en dit juist mag, bij de eerbiediging der godsdienstvrijheid van anderen, niet worden gevraagd — verderfelijk achten.

Er is geen haast. Met bevreemding heb ik dit ook van andere sprekers gehoord. Ik wil gevraagd hebben: wanneer gij zelven gedwongen waart kinderen, in wier opvoeding gij belang stelt, te brengen op eene inrigting, waar zij, volgens uwe overtuiging, eene

[a] VAN DER BRUGGHEN.

verderfelijke opleiding zouden ontvangen; wanneer gij, gelijk de adressanten, drie jaren gewacht hadt, zoudt gij u laten afwijzen met de mogelijkheid eener voorziening over één jaar, over 2, 3, 4 jaren? En omdat *gij* in het huisselijk onderwijs hulpmiddel zoudt vinden, zult ge daarom geen acht slaan op de behoefte van duizenden uwer landgenooten, die, ter bekostiging van huisselijk onderwijs buiten staat, zich dikwerf groote opofferingen, ter gemeenschappelijke oprigting eener school wenschen te getroosten? eerbiedigt ge misschien de godsdienstige overtuiging van aanzienlijken alleen? Het geachte lid herinnert dat er niet dikwerf afwijzing van bijzondere scholen plaats heeft. Het is reeds aangetoond dat de oprigting van vele scholen onder het vorig bestuur (die ook van toenemende behoefte bewijs geeft) thans niet kan gelden als reden van onbezorgdheid; vermits, wat onder het vorig Ministerie vergelijkerwijs minder bezwaar had, thans, na de verklaring van den Minister en na de houding van het Gouvernement, moeijelijk en misschien onmogelijk wordt. Maar ik moet opkomen tegen de strekking van het argument. Verwerp het voorstel, bestrijd het niet met redeneringen die tegen de handhaving van elke vrijheid gerigt zijn. Slechts zelden gebeurt het, slechts weinigen, zegt gij, worden verongelijkt. Weinigen! moet dan, wanneer het om regten en vrijheden te doen is, de noodzakelijkheid van bescherming uit het getal der slagtoffers worden ontleend? wordt niet integendeel, naar mate der geringheid van het getal, verdubbeling van de veerkracht der bescherming vereischt? Ja, al wierd slechts één ingezeten in zijne dierbaarste belangen gekrenkt, al zou die ééne tegen de publieke opinie alleen staan, ook dan en dan vooral, zou bescherming van dien éénen èn voor de Regering èn voor de Kamer pligt zijn!

Het *in nadere overweging nemen* werd met 40 tegen 16 stemmen beslist.

***** Op het Voorloopig Verslag zond ik (3 Julij) deze *Memorie van beantwoording*.**

De voorsteller, onder herinnering ook aan de merkwaardige discussien van 6 en 26 Mei, veroorlooft zich in 't algemeen met dankbaarheid te verwijzen naar 't geen in het verslag door verscheidene leden ter wederlegging van de tegen het voorstel ingebragte bedenkingen gezegd werd; met zooveel zorg en naauwkeurigheid dat in het *Voorloopig Verslag* zelf reeds, als ware het, eene *Memorie van Beantwoording* vervat is.

I. Het *grondwettig* bezwaar schijnt vooral uit eene min juiste opvatting omtrent den aard en het doel van het voorstel te zijn ontstaan.

Ook volgens den voorsteller veroorlooft de Grondwet verder te gaan. De vrijheid van bijzonder onderwijs zou reeds nu bij eene

partiele wet volgens art. 194 geregeld kunnen worden; doch hij meent zich van al hetgeen tot de verschillende beschouwingen hieromtrent betrekking heeft, te moeten onthouden, daar het voorstel geenszins zoodanige gedeeltelijke tenuitvoerlegging van art. 194 ten doel heeft. Hij heeft niet willen vooruitloopen op deze taak der Regering; hij heeft de uitoefening van het initiatief binnen de meest enge grenzen beperkt; hij verlangt alleen 't geen in de tegenwoordige omstandigheden onontbeerlijk is, onverwijlde wegneming van het bezwaar, 't welk door de verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de adressanten van Uithuizen, aan eene behoorlijke handhaving van de regten en van de gewetensvrijheid der ingezetenen in den weg gelegd is. *Naleving der bestaande verordeningen;* waarborg tegen het misbruik, dat daarvan door de onverdraagzaamheid van vele of sommige of enkele plaatselijke en gewestelijke besturen, na die verklaring vooral, zou kunnen worden gemaakt.

Derhalve niet aan art. 194, maar aan het *derde der additionele artikelen* moet de grondwettigheid van het voorstel ter toetse worden gebragt. De vraag is, of dit artikel meer bevat dan den gewonen overgangsmaatregel, waardoor men zich, bij de afkondiging eener nieuwe orde van zaken, wier beginselen niet onmiddelijk in het leven kunnen worden geroepen, tegen wetteloosheid in veiligheid stelt? of daaruit moet of mag worden afgeleid dat *geenerlei verbetering* der tijdelijk gehandhaafde wetten vergund is; ook niet, wanneer onvoorziene en ernstige moeijelijkheden in de toepassing ontstaan zijn; ook niet wanneer de wijziging zich bepaalt bij eene (gelijk het voorstel in het verslag zoo te regt genoemd wordt) *aanvulling der wet geheel in hare rigting en haren geest;* ook niet wanneer men, bij het onzekere van den tijd der tot stand koming eener nieuwe wet, enkel datgene wil verrigten, wat tot het dragelijk maken van den tegenwoordigen toestand vereischt wordt? Er schijnt geene reden te bestaan, om dergelijke exceptionele bedoeling, waardoor men tot ongerijmde en noodlottige gevolgtrekkingen zou worden geleid, op rekening van den Nederlandschen grondwetgever te brengen.

Sommige leden hebben de aanmerking niet kunnen terughouden dat „het hun leed zou doen indien men zich *achter spitsvondigheden verschool*, om de aanneming van het voorstel tegen te gaan." De voorsteller durft de mogelijkheid van zoodanigen toeleg niet onderstellen; evenwel de wensch om, noch als begunstiger van eene rigting waarvan men afkeerig is, noch als tegenpartijder der vrijheid van onderwijs bekend te staan, zou, bij de uitnemendheid van een beroep op naauwgezette inachtneming van de Grondwet, oorzaak van zelfmisleiding kunnen zijn. Althans zeer velen die in het voorstel schijn noch schaduw zien van ongrondwettigheid, maar veeleer zorgvuldig vasthouden aan het tweederlei voorschrift der Grondwet omtrent tweederlei (den *tijdelijk gehandhaafden* en den *toekomstigen*) toestand, zullen over dit verwijt verbaasd zijn. Mis-

schien zal ook, met zinspeling op de slapheid, waarmede, in een bijna zesjarig tijdvak, op de regeling van het onderwijs aangedrongen werd, door sommigen worden gevraagd, waarom met zooveel levendigheid van pligtbesef op den eisch en de bedoeling der Grondwet, alleen wanneer ze tegen de vrijheid van onderwijs schijnt te kunnen worden ingeroepen, gelet wordt?

II. De bestrijders van het voorstel hebben zich, wat de beweerde *ontijdigheid* betreft, bepaald bij eenvoudige herhaling van hetgeen dikwerf weêrsproken en, naar het bescheiden oordeel van velen, ook van den voorsteller, wederlegd was.

Zij vleijen zich met het uitzigt dat de nieuwe wet op het onderwijs, „zoo al niet in het loopende, dan toch in het volgende jaar tot stand komen zal." De voorsteller acht dit, minder nog om de moeijelijkheid van het onderwerp dan om den dagelijks toenemenden strijd der begrippen, ondenkbaar; ten ware men, 't geen niet wenschelijk schijnt, met het tot stand komen bedoelt het doordrijven eener wet, hoedanig ook, en al zou de meerderheid in de Tweede Kamer, vergelijkenderwijze met het gewigt der zaak, uitermate gering zijn. — Het voorstel, zegt men, is „een *greep* in de wet van 1806." Hiertegen is telkens beweerd, dat het integendeel met den inhoud en geest der bestaande verordeningen, ook der wet van 1806, als noodzakelijk geworden toevoegsel, overeenkomt. — De wet van 1806, zegt men, heeft over 't algemeen *zeer gunstige resultaten* opgeleverd. Ook deze uitspraak wordt niet algemeen beaamd; zeer velen, ook de voorsteller, zijn niet overtuigd dat de werking dezer wet, hetzij vóór, hetzij na 1830, hetzij uit een politiek oogpunt, hetzij wat de Christelijke volks-opvoeding aangaat, zegenrijk geweest is.

Op sommige bedenkingen ten aanzien van dit tweede punt schijnt het gegeven antwoord zoo juist en krachtig, dat de voorsteller zich tot de overneming bepaalt. — „De oprigting, zeide men, van bijzondere scholen heeft slechts *zeer zeldzaam* tegenstand ontmoet." Het antwoord is: Al ware dit zoo, als opheffing van gewetensdwang verlangd wordt, behooren de slagtoffers niet te worden *geteld*. — Er kan, zoo zeide men, zeer wel tot aan de nieuwe algemeene wet met wegruiming der gewetensbezwaren worden *gewacht*. Zoodanige verwijzing, dus luidt het antwoord, is allezins vergelijkbaar met „de voorspiegeling in een verwijderd verschiet van een *gastmaal* aan iemand die *honger lijdt*." Ook schijnt de aanmerking in het verslag niet ongegrond, dat bedenkingen van dergelijken aard, die althans een zweem van spotternij hebben, in een onderwerp, dat velen zoo na ter harte gaat, „onvoldoende of zelfs *ongepast*" zijn.

De voorsteller mag, in het belang der toelichting van de wederzijdsche begrippen, niet nalaten, de aandacht bepaaldelijk te vestigen op eene zinsnede, bij uitnemendheid opmerkenswaard. „Met name," dus wordt door een deel der leden gezegd „schijnt

te Uithuizen de openbare lagere school zoodanig ingerigt te zijn, dat de ouders geene zwarigheid behoefden te maken om hunne kinderen daarheen te zenden."

Hij zal, wat het feitelijke betreft, zich bepalen bij de opmerking, dat, indien zijne berigten juist zijn (en de juistheid daarvan schijnt reeds om den aard der zaak te mogen worden ondersteld), ook op de openbare school te Uithuizen die soort van *algemeen Christelijke* opleiding wordt gegeven welke, door aan niemand aanstootelijk te mogen zijn, aan zeer velen ergernis geeft.

Hetgeen hij met de aanhaling der zinsnede op het oog heeft, betreft de uitdrukking dat de ouders geene zwarigheid *behoefden* te maken om hunne kinderen naar de openbare school te zenden. Zij *behoefden* geene zwarigheid te maken. Men mag onderstellen dat dit, bij de weigering der bijzondere school, het oordeel ook der plaatselijke en gewestelijke autoriteiten geweest is; het heeft evenwel de belanghebbenden niet overtuigd. Wel is waar wordt hierbij nu het oordeel, de vaste overtuiging, ook van sommige leden der Tweede Kamer gevoegd. Desniettemin schijnt er vrees te bestaan, dat ook hierdoor, ondanks alle betamelijke onderwerping aan de bestaande magten, het godsdienstig bezwaar der ouders, te Uithuizen en elders, niet zal weggenomen zijn. Ook heeft de ervaring menigwerf geleerd, dat in godsdienstzaken eigen oordeel en eigen vastheid van overtuiging tot maatstaf der *behoefte* van anderen te willen stellen, regtstreeks naar gewetensdwang leidt.

Niet minder belangrijk is 't geen op de aangehaalde zinsnede onmiddellijk volgt. „Leerlingen van vier onderscheidene kerkgenootschappen waren op de openbare school vereenigd, zonder dat het gegeven onderwijs aan iemand aanstoot gaf, behalve aan een klein smaldeel der bevolking."

Behalve aan een klein smaldeel der bevolking. De kracht der redenering, voor hetgeen hier te bewijzen valt, schijnt in twijfel te mogen worden getrokken. Indien voor de regeling van het *openbare* schoolwezen, niet de eisch der gezindheden, waaruit de natie is zamengesteld, maar de voorbijgaande meening der meerderheid van het zielental beslissend overwigt heeft, dan zou deze opgaaf, aangenomen dat zij juist is, ten voordeele eener *openbare* school pleiten. Bezwaarlijk evenwel schijnt daarop de weigering van eene *bijzondere* school te kunnen worden gebouwd, omdat de waarde der vrijheid van bijzonder onderwijs juist hierin is gelegen, dat een *klein smaldeel der bevolking*, althans zoo de ouders of hunne betrekkingen en vrienden tot geldelijke opofferingen geneigd zijn, tegen het bovendrijvend gevoelen bescherming en toevlugt erlangt.

De tijdigheid van het voorstel welke, ook na de opgenoemde bedenkingen, niet twijfelachtig voorkomt, valt nog meer in het oog, wanneer men, in verband met de omstandigheden, op de *beperktheid* let van hetgeen gevraagd wordt. Met sommige leden is de voorsteller van gevoelen dat eene aanvrage tot volledige invoering

der bij de Grondwet in 1848 erkende vrijheid van onderwijs in 1854 niet ontijdig zou geweest zijn; maar hoe dit zij, vrijmoedig beweert hij dat het voorstel, gelijk het daar ligt, na de onverwachte verandering der gesteldheid van zaken, bij uitnemendheid tijdig mag worden genoemd. De verklaring van den Minister heeft het Gouvernement ter bescherming van de ingezetenen onvermogend gemaakt; de Circulaire van 2 December 1849 die, schoon ongenoegzaam, gunstig gewerkt had, van kracht en werking beroofd; vrij spel gegeven aan de kleingeestigheid waarmede vooroordeel en baatzucht het regt der gezindheden, het regt der ouders, gedurende eene reeks van jaren hebben miskend. En nu zal de poging ontijdig heeten, om zoodanige oppermagt van plaatselijke verdrukking, als waarvan ook vóór 1848 geen tweede voorbeeld geweest is, te beletten! Ontijdig, deze betrekkelijk geringe tegemoetkoming, terwijl men, sedert de grondwetherziening, jaar op jaar vruchteloos uitziet naar de regeling eener vrijheid, waarvan de schier onverwijlde uitoefening met zooveel schijnbaren ijver door de toenmalige leiders der openbare meening aan eene van oudsher godsdienst- en vrijheidlievende bevolking voorgespiegeld werd!

III. Omtrent de *overbodigheid* van het voorstel zal, na de wederlegging ook van dit bezwaar in het Voorloopig Verslag, de voorsteller kort kunnen zijn. Er schijnt hier eenige verwarring van *eigen meening* met *algemeene overtuiging*. Het voorstel, zegt men, is onnoodig, indien het *waar is* dat de Koning volgens de wet van 1806 het regt van eindbeslissing heeft. Neen, het noodelooze der aanvulling zou eerst dan blijken, wanneer, hetgeen deze leden voor waar houden, door iedereen *als waar wierd erkend;* wanneer de onbetwistbaarheid daarvan iedereen in 't oog viel; wanneer iedereen even gereed was als die leden en ook als de voorsteller, om te beamen dat letter en geest der bestaande verordeningen aan het Gouvernement meer dan één middel ter teregtwijzing van plaatselijke en gewestelijke besturen aan de hand geeft. Het is overbekend dat aan het verkrijgen van zoodanige eensgezindheid niet kan worden gedacht. Er is twijfel, er is strijd van beschouwing; de gevoelens staan lijnregt, met gelijke vastheid van overtuiging, tegen elkaâr. Aangenomen dat in de circulaire van 2 December 1849 en in de practijk van den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken geenerlei huivering om een Koninklijk besluit te provoceren merkbaar geweest is, — de bevoegdheid van den Koning, uit de wet van 1806 ontleend, wordt door den tegenwoordigen Minister ontkend; ook vroeger, in 1842, was de toenmalige Minister, uit hoofde van soortgelijke overtuiging of soortgelijken twijfel, op wettelijke tusschenkomst bedacht. Vrijwaring tegen wisselvalligheid van het oordeel dergenen die met de uitoefening van het hoogste gezag belast worden, zou in elk geval wenschelijk zijn; onder dezen Minister is het voorstel niet *overbodig*, maar *onmisbaar*.

Twee aanmerkingen zijn te dezer plaatse in het midden gebragt, waarvan eenige melding moet worden gemaakt.

De eerste is: dat *wettelijke* voorziening welligt is ongeoorloofd, omdat „tot nu toe de wet van 1806 niet anders dan door Koninklijke besluiten is aangevuld of gewijzigd." Dit is zoo; doch te voren was dit een verwijt aan het Gouvernement, dat belangrijke wijzigingen in het onderwijs plaats hadden naar goedvinden van den Koning alleen; de wettelijke regeling, in 1848 uitdrukkelijk voorgeschreven, was ook te voren, dus sprak men, bij de Grondwet ondersteld. Zonderling zou het zijn thans, door op het *niet-kennen* van de wetgevende magt aan te dringen, als *verpligting* te doen gelden wat vroeger als *pligtverzaking* toegerekend werd.

De tweede aanmerking betreft: de schijnbaar strijdige uitkomsten bij de stemming over de motien van orde in de zitting der Tweede Kamer van 6 Mei. De meerderheid, zegt men, heeft zich toen reeds bij voorraad tegen het toekennen der eindbeslissing aan den Koning verklaard. Dit is eene gevaarlijke gevolgtrekking. Uit het toen voorgevallene laat zich alleen afleiden, dat de meerderheid niet, zonder nader onderzoek en rijp beraad, tot het uitbrengen van een stellig oordeel gezind was. Het zou voor de vrijheid van beraadslaging en de behoorlijke behandeling van zaken zeer belemmerend zijn, indien aan dergelijke uiting van het gevoelen der Kamer eene soort van *praejudicium* bij de opzettelijke behandeling van een gewigtig en moeijelijk onderwerp ontleend wierd.

IV. Eindelijk, ten betooge der *schadelijkheid* van het voorstel, wijst men op botsing tusschen de gewestelijke besturen en het Gouvernement, op vertraagde eindregeling van het onderwijs, en op eene vermenigvuldiging van bijzondere scholen, waardoor tweedragt en godsdienstige onverdraagzaamheid zou worden gekweekt.

1. Noodelooze botsing met de gewestelijke overheden zorgvuldig te vermijden is, buiten twijfel, aanprijzenswaard; de zucht tot eensgezindheid zou evenwel te ver gaan, wanneer de verhevene roeping van het Koningschap, waarop het verslag wijst, in vergetelheid raakte, en de regten en vrijheden der Natie aan het verlangen om moeijelijkheden te ontwijken ten offer wierden gebragt.

Inbreuk op „de *autonomie*, in verband met art. 12 der wet van 1806," schijnt door eene min juiste voorstelling omtrent den aard van plaatselijk zelfbeheer ter sprake te zijn gebragt. Zelfregering, in al hetgeen tot den eigen kring der locale aangelegenheden behoort, kan zeer wel op hoogen prijs worden gewaardeerd, zonder voor de gemeente of het gewest eene onafhankelijkheid van beslissing in hoofdpunten van algemeen staatsregt te verlangen, die met jammerlijke miskenning der eenheid van den Staat en met regeringloosheid, onder den vorm van plaatselijk despotisme, zou gelijk staan.

2. De vertraging van de algemeene wet op het onderwijs zou, beweert men, van de aanneming van het voorstel het gevolg zijn. — De vrees welke hier doorstraalt voor vermenigvuldiging van bijzondere scholen, zal veeleer de wenschelijkheid doen inzien om met meerderen ernst op het grondwettelijk voorschrift eener spoedige regeling van het onderwijs te letten. Ook schijnt men wederom hier den aard van het voorstel uit het oog verloren te hebben. Het strekt niet, gelijk in het verslag beweerd wordt, om de oprigting van bijzondere scholen *gemakkelijker te maken* dan ze tot dus ver geweest is, maar omgekeerd, om de belanghebbenden te vrijwaren tegen het nieuwe en in sommige localiteiten schier onoverkomelijk bezwaar, hetwelk nu, door de verklaring van den Minister, is ontstaan. Hetgeen door het voorstel verkregen, of liever behouden zou worden, is niet vergelijkbaar met hetgeen bij art. 194 der Grondwet toegekend wordt. De prikkel voor het tot stand brengen der algemeene wet zal blijven bestaan. Er zal evenzeer uitzigt zijn dat sommigen, om de vrijheid van bijzonder onderwijs te verkrijgen, tot oogluiking omtrent menig bezwaar zullen worden overgehaald. Meer kan niet worden verlangd; immers wil men niet voorbedachtelijk een toestand scheppen zóó onverduurbaar, dat ook de meest onaannemelijke wet, vergelijkenderwijs, als verbetering en weldaad zou worden begroet?

3. De laatste grond, waarmede de schadelijkheid van het voorstel gestaafd wordt, ligt in de verderfelijke strekking der bijzondere scholen, wier oprigting de voorsteller verlangt. Het stelsel der gemengde school, zegt men, heeft, *wat men daarvan ook zegge moge*, goed gewerkt, en het draagt nog heilrijke vruchten; nu, helaas! zullen er ligt secte-scholen ontstaan, tot overgroot nadeel der hoogere belangen van den Staat. Dergelijke bedenkingen zijn overbekend, en de voorsteller veroorlooft zich, om het gewigt der zaak, de opmerking dat herhalen van het overbekende weinig nut heeft, wanneer men op de insgelijks overbekende wederlegging geen acht slaat. Iedereen weet dat, in tegenoverstelling hiervan, beweerd wordt: de gedwongen vereeniging op de school, ook met eene door den wetgever van 1806 nooit bedoelde en met zijne voorschriften veeleer niet vereenigbare ter zijde stelling van godsdienst en volkshistorie, heeft, *wat men daarvan ook zegge moge*, niet goed gewerkt, en draagt, vooral om den sedert 1806 aanmerkelijk gewijzigden toestand, in menig opzigt verderfelijke vrucht. Wanneer de praktijk van het stelsel niet onder het overwigt van ééne gezindheid geraakt, leidt het regtstreeks, hetzij tot eene school-godsdienst die, in haar onbeduidendheid of verkeerde rigting, aan elke gezindheid aanstootelijk is, hetzij tot een uitbannen van al wat naar godsdienst gelijkt, naar het stelsel der verlegenheid, waarbij men scheuring van opvoeding en onderwijs, en een louter maatschappelijk onderrigt voor normaal houdt. Het brengt, waar godsdienstzin niet uitgedoofd is, misnoegen en verbittering

te weeg; de spanning der gezindheden wordt, door de poging om ze op de school vereenigd te houden, verhoogd, en het openbaar onderwijs kan zich, tegen de juist hierdoor toenemende concurrentie van het bijzonder onderwijs, niet handhaven dan door met verdubbeling van onregt en willekeur het oprigten van bijzondere scholen te beletten. Inmiddels ziet men het eenige door de tegenwoordige omstandigheden aangewezen redmiddel voorbij: facultative splitsing der openbare school, gevoegd bij een heilzamen wedijver met de bijzondere scholen, in het belang der ontwikkeling, ook van het openbaar schoolwezen, onmisbaar.

Nadere uiteenzetting schijnt overtollig. Des te meer vestigt de voorsteller de aandacht op de ernstige tegenspraak die deze bedenking, uit een ander oogpunt, in het verslag ontmoet heeft. Zij kan niet worden vrijgesproken van *zeer reactionnaire* strekking, zij is eigenlijk niet tegen het voorstel, maar *tegen art.* 194 *der Grondwet* gerigt. Inderdaad, dergelijke bestrijding stelt den aard en het oogmerk der tegenkanting in een zonderling licht. Verlangen de leden, waardoor de bedenking gemaakt is, terug te komen op hetgeen, na veeljarigen strijd, in 1848 afgedaan werd? Moet de weêrzin tegen bijzondere scholen in verband worden gebragt met de vreemde uitlegging die aan de bewoordingen van art. 194, vooral sedert eenige maanden, door sommigen gehecht wordt? Zal men in goeden ernst beweeren dat er aan de verleende vrijheid eene, zoo niet onbereikbare, althans nooit gekende volkomenheid van het openbaar schoolwezen als voorwaarde moet vooraf gaan? Zal men te berde komen met de vraag, of door vrijheid van *onderwijs*, vrijheid tot *oprigting van scholen* bedoeld is? of voorafgaande *autorisatie* welligt vereenigbaar is ook met de gewijzigde Grondwet? of er niet voor de vernietiging van de reeds opgerigte bijzondere scholen der eerste klasse, die men als onwettige *associatie-scholen* uitkrijt, behoort te worden gezorgd? En zoo dergelijke ongerijmdheden niet gerekend mogen worden bij de leden, door wie de aanval tegen het bijzonder onderwijs gerigt is, te zijn opgekomen, zal niet menigeen zich afvragen: van waar zoo felle critiek, indien men de aanstaande tot-standkoming der algemeene wet te gemoet ziet? van waar het streven naar bemoeijelijking, indien men, binnen weinige maanden, de volkomen nuttelooshеid van zoodanigen tegenstand verwacht? verraadt niet de levendigheid van den aanval de levendigheid der hoop, dat de onheilen, met wier sterk gekleurde beschrijving men zich zelven en anderen schrik aanjaagt, nog zullen worden gekeerd? is het niet blijkbaar dat ook deze leden, even als de voorsteller, om de verscheidenheid der denkbeelden, langdurig *uitstel*, een uitstel dat tot *afstel* aanleiding geeft, als waarschijnlijk beschouwen? Maar zou dan niet, uit de beantwoording dezer vragen, eene andere vraag kunnen oprijzen? namelijk deze: is het goed, is het wenschelijk voor de toekomst van het vaderland, dat er aldus met de meest plegtige beloften, die niet met den volkswaan van den dag, of met de onsteltenis van het oogen-

blik, maar met de lang vertraagde erkenning van onvoorwaardelijke regten in verband staan, op roekelooze wijs worde gespeeld? Het aan het licht komen van dergelijke bedoeling, indien ze waarlijk mag gerekend worden te bestaan, zou behooren onder de heilzame gevolgen welke reeds de indiening van het voorstel gehad heeft.

De voorsteller zal, wat de regtstreeksche voordeelen aangaat, het nut der verlangde bepalingen niet overdrijven; evenwel mag hij niet onbeantwoord laten de aanmerking van leden, „die over het voorstel niet gunstig oordeelden, alleen omdat het *eene zoo nietige verandering* tot stand zoude brengen, en die zich veeleer met eene volledige invoering der bij de Grondwet erkende vrijheid van onderwijs, zouden kunnen vereenigen." Hij zal zich met velen dankbaar verblijden, wanneer dit volledig genot hun door den ijver dezer leden te beurt valt; maar zij, door wie de behoefte aan uitkomst levendig gevoeld wordt, zijn, bij gestadige afwachting van het meerdere, met zoo fiere geringschatting van het mindere niet gediend. Zij begeeren een zoo nietigen maatregel, omdat daardoor althans verergering van druk zou worden verhoed. Het schijnt bovendien, ook in het algemeen belang, en voor de eer van Nederland, niet onverschillig, onverwijld de voortduring te beletten van den toestand waarin men aanvankelijk geraakt is, en die evenmin met het grondwettig en historisch regt eener vrije Natie als met de waardigheid eener Regering overeenkomt. Het is — men gelieve dit bij de behandeling van het voorstel in het oog te houden — een voorbeeldeloos verschijnsel dat, ten gevolge der verklaarde magteloosheid van het Gouvernement, de ingezetenen, in eene zaak die regtstreeks de godsdienstvrijheid betreft, aan de willekeur van plaatselijke of gewestelijke besturen, weerloos en zonder dat er van regeringswege voorziening wordt beproefd, overgeleverd zijn.

Considerans. „*Behoorlijk*" is, door eene verandering van redactie, weggevallen, om niet noodeloos te vergen wat misschien deze of gene begunstiger van het voorstel liever vermijdt. De voorsteller zelf vindt geene zwarigheid, of liever rekent zich verpligt met openhartigheid te verklaren dat, naar zijn inzien, er niet voor *behoorlijke* naleving der bestaande verordeningen gezorgd is. De Regering, die wenken en vermaningen tegen de verkeerde opvatting van andere wetten geeft, mogt niet lijdelijk dulden dat de weigering plaats had, omdat door de plaatselijke en gewestelijke besturen enkel op het getal, niet op den aard der scholen, op het genoegzame van Christelijk onderwijs enkel naar hunne subjective meening, op hetgeen zij, niet op hetgeen de belanghebbenden behoefte noemden, gelet werd.

Wat het verlangen in de tweede alinea betreft [1], heeft men gemeend, op grond van vele antecedenten in onzen wetstijl (zie bijv.

[1] Dat het woord *gelet* niet zou worden gebruikt.

Staatsblad 1853, n⁰. 90, 91, 137 en 139) den aangenomen vorm te mogen behouden.

Art. 1. De twee bezwaren hier geopperd[1] zijn, naar men zich vleit, uit den weg geruimd.

Art. 2. De voorsteller vereenigt zich met de leden door wie de verlangde wijziging[2] onraadzaam geacht wordt. Door het bepalen eener tusschenkomst van het hoog gezag, ook ter intrekking van eene reeds verleende vergunning, zou het doel en het karakter van het voorstel te loor gaan. Het strekt om den nu weder opgewekten wederstand te breken dien het besluit van 1842, in zoover het verdraagzaamheid bedoelde, van den beginne af ontmoet heeft. Met het oog op de veeljarige felheid waarmeê de bestaande verordeningen aan onverdraagzaamheid dienstbaar zijn gemaakt, moet het verleenen van autorisatie aan een plaatselijk, of althans aan een gewestelijk bestuur, zonder hooger beroep, vrijstaan. Weigering daarentegen, waar het de dierbaarste regten der ingezetenen geldt, moet, na de lessen der ervaring, niet zonder het overeenstemmend oordeel van plaatselijk, gewestelijk en hooger bestuur mogelijk zijn.

—

Het *gewijzigd voorstel van wet* was

WIJ WILLEM III, ENZ.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat, in afwachting van de regeling van het onderwijs, volgens art. 194 der Grondwet, omtrent de autorisatie voor bijzondere scholen eene aanvulling der bestaande verordeningen vereischt wordt;

Gezien art. 12 der wet van 3 April 1806, art. 1 van het Koninklijk besluit van 27 Mei 1830 (*Staatsblad* n⁰. 9), en art. 6 van het Koninklijk besluit van 2 Januarij 1842 (*Staatsblad* n⁰. 1),

Zoo is het, enz.

Art. 1. Over het verleenen van autorisatie tot oprigting eener lagere school wordt beslist, door een Gemeentebestuur uiterlijk binnen zes weken, en door Gedeputeerde Staten uiterlijk binnen drie maanden, te rekenen van den dag waarop de aanvrage geschied is.

Indien binnen dezen termijn door het Gemeentebestuur de afwijzing aan de adressanten niet kenbaar is gemaakt, kunnen zij zich tot Gedeputeerde Staten wenden.

Art. 2. Na afwijzing door Gedeputeerde Staten, of indien bin-

[1] Men verlangde verlenging van den termijn; bepaling van het tijdstip waarop de termijn begint te loopen.

[2] Waarbij ook de reeds verleende vergunning zou kunnen worden ingetrokken.

nen den bepaalden termijn de afwijzing aan de belanghebbenden niet is kenbaar gemaakt, kan Onze beslissing worden gevraagd.

Lasten en bevelen, enz.

---

14 en 15 *Julij* 1854.

*** Deze beraadslaging was gelijktijdig met een muzijkfeest te Rotterdam. De heer Thorbecke wenschte daarom tot twee uur te werken en den volgenden dag niet. Zijne afwezigheid althans was, bij verwerping dezer motie, te voorzien. „In het algemeen", zeide ik, — „en vooral nu, nadat deze motie van orde is voorgesteld — zal het voor bijkans alle leden en inzonderheid, gelijk de geachte spreker het heeft uitgedrukt, voor *de minnaars der muziek* onmogelijk wezen aan het aanhangig voorstel van wet, in dergelijken toestand van opgewektheid, het naauwgezet onderzoek te besteden, dat voor een onderwerp, naar ons aller inzien en overtuiging, van zooveel belang, wenschelijk is. Ik verlang de motie van orde ook eenigzins te beschouwen als een blijk van belangstelling in het voorstel." — Het mogt niet baten; de motie werd met 27 tegen 24 stemmen verworpen.

Het voorstel werd ondersteund door de heeren van der Brugghen, van Rappard, Rochussen, Mackay, van Nispen van Sevenaer, van Lynden, en van Lennep; bestreden door de heeren Bosscha, Zylker, Schimmelpenninck van der Oye, van Goltstein, van Hoevell, en de Kempenaer. — Aan het einde van den tweeden dag vroeg ik het woord.

Het lid uit Zutphen[a], voor wiens welwillendheid ik dankbaar ben, noemt het voorstel *doelloos*, in het vooruitzigt dat, ook na goedkeuring door de beide Kamers, de sanctie des Konings zou worden geweigerd. Is die bedenking constitutioneel? is zij niet wegcijfering van het *gemeen overleg*, van het regt van *initiatief?*

Eene andere opmerking stel ik mede op den voorgrond, omdat zij een tal aanmerkingen tegen het voorstel afsnijdt. De reden mijner poging ligt in een *incident*, waardoor betreurenswaardige verandering in het toepassen der verordeningen omtrent de bijzondere scholen ontstaan is; in de verklaring van den Minister aan de adressanten van Uithuizen. Het voorstel, binnen den meest engen kring eener onmisbare en geringe tegemoetkoming beperkt, bedoelt enkel de wegruiming van het door dit incident gerezen bezwaar. Zoo weinig gelijkt het naar een stouten *greep* in de wet van 1806, waardoor haar stelsel uit het verband zou gerukt zijn.

Men heeft heden weder de *ongrondwettigheid* in het midden gebragt. Onder de bedenkingen heeft geene mij zoo verbaasd. Hier is geene *vervanging*, maar een voorstel ter behoorlijke naleving ook van de wet van 1806; in een punt waaromtrent deze naleving onmogelijk gemaakt is. Ik had kunnen voordragen regeling van het bijzonder onderwijs volgens art. 194 der Grondwet; ik heb het niet gedaan. Ik ben niet geweken van het terrein der *bestaande verordeningen.* Door, op dit terrein van het derde der additionele artikelen, waar geene verandering, maar betere handhaving bedoeld werd, een zijdelingschen blik naar art. 194 der Grondwet te

a SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE.

werpen, zou ik, door tweederlei voorschrift en regel te vermengen, in strijd met de Grondwet zijn geraakt. Men zal mij niet ten kwade duiden, wanneer ik mij hierbij bepaal; de bedenking heeft bij de Kamer weinig weêrklank gehad; ik verwijs liefst naar de Memorie van Beantwoording. Ik heb nog veel te behandelen; ook wensch ik wat noodeloos tot geestverhitting [1] zou kunnen brengen zorgvuldig te vermijden.

De voorlaatste spreker [a], eenigzins terugkomende op de *overtolligheid*, heeft een aan het voorstel niet ongunstig denkbeeld in het midden gebragt, maar dat ons weinig baat, omdat het niet algemeen omhelsd wordt; weshalve juist *wegneming van twijfel* vereischt wordt. De spreker neme dit in nadere overweging. Immers hij kan niet wenschen dat vrijzinnige belangstelling in dit gewigtig onderwerp beperkt zij tot eene verzending aan den Minister, die welligt meer schadelijk dan voordeelig geweest is; tot eene motie van orde, waardoor eene andere, meer doeltreffende motie verviel, en tot verwijzing (met voorbijzage van hetgeen welligt verkregen zou kunnen worden) naar het onverkrijgbare, of wil men, naar het verkrijgbare, edoch slechts onder ééne voorwaarde; mag ik ze noemen? — verandering van Ministerie.

Ik zal trachten aan te toonen dat het voorstel, vooreerst niet is zoo als gisteren het geachte lid uit Amsterdam [b] beweerd heeft, eene *verkeerde wets-interpretatie;* ten andere, niet *schadelijk*, ten derde, niet — dit was voor den Minister het voornaamste bezwaar — *ontijdig*. Hieruit zal kunnen blijken de strekking van het voorstel, de aard der tegenwerking, en ons regt op ondersteuning van het Gouvernement.

Volgens den spreker uit Amsterdam, heb ik in deze wets-interpretatie omtrent onzen eigenlijken regtstoestand mij vergist; ik ben in misverstand vervallen. Hij wees op de uitdrukking in de Memorie van Antwoord: *Eene aanvulling der wet van* 1806 *in haar zin en geest;* eene aanvulling, dus eene *interpretatio authentica?* Ja, voor hen die van oordeel zijn dat de wet van 1806 bevat hetgeen men verlangt; maar, voor hen die van een tegenovergesteld gevoelen zijn, iets meer, iets anders; aanvulling, wijziging, voor zooveel noodig is om in de wet te brengen hetgeen nu tot behoorlijke naleving ontbreekt. Er is geene tegenstelling, zoo als men vermoed heeft, tusschen behoorlijke toepassing en wijziging. Neen; *wijziging* is juist tot *behoorlijke toepassing* onmisbaar.

Maar de spreker zegt dat ik mij vergist heb omtrent onzen regtstoestand. Ik bestrijd hem met soortgelijk wapen, en beweer dat hij een misverstand begaat in zijne opvatting van *de wet van* 1806, van *het besluit van* 1842, en van de geheele *strekking* van de bestaande verordeningen op het onderwijs, van 1806 tot 1854.

De wet van 1806. Hij wees — dit was het hoofdargument —

---

[1] Uitdrukking van den heer Bosscha.

a VAN HOËVELL. b BOSSCHA.

op den *departementalen* aard van die wet, reactionair tegen de begrippen der *unitarissen*, tegen het stelsel van 1798. Reeds heeft het lid uit Nijmegen [a], wiens rede ik met ongemeen genoegen heb gehoord, herinnerd aan het, ik wil de uitdrukking *monarchaal* niet gebruiken, *autocratisch* karakter der staatsregeling van 1805. In dien tijd volgden de reactien elkander spoedig; de wet van 1806 was reeds op nieuw reactie tegen de weder opgekomen federalistische rigting; reactie die eene tamelijk Napoleontische tint had. Hij heeft zich ook vergist in zijne opvatting van *het besluit van* 1842. Met verwondering heb ik vernomen dat art. 6 *verijdeling* zou wezen van de wenschen der Staatscommissie, die in 1840 benoemd was. Ik heb altijd gemeend dat het *gedeeltelijke vervulling* was, door beroep op Gedeputeerde Staten. Lees den considerans, volgens welken men „allen mogelijken waarborg wilde stellen, bepaaldelijk tegen elke krenking van de verschillende gevoelens waarvan de vrijheid bij de Grondwet is verzekerd." Lees de circulaire van den Minister, ons geacht medelid, wien ik voorzeker niet gemeend had te zullen ontmoeten onder de tegenstanders van een voorstel, onvermijdelijk geworden toevoegsel aan hetgeen bij het besluit van 1841 bepaald is. Lees die circulaire; de hoofdgedachte is te doen wat met de wenschen van de Staatscommissie, met het verlangen van den Koning overeenkwam; zoodat de meest mogelijke tegemoetkoming aan degenen die verdrukt werden zou worden betoond.

De spreker uit Amsterdam vergist zich ook omtrent *de strekking der bestaande verordeningen op het onderwijs in het algemeen.* Hij heeft, hetgeen hem zoo weinig gebeurt, te midden van vergelijkenderwijs *materiele* bepalingen, een hooger beginsel voorbijgezien, in de geschiedenis dezer maatregelen onmiskenbaar. Hij sprak van art. 2 der wet van 1806, van het waken tegen te groote vermenigvuldiging van scholen, van de behoorlijke zorg voor het lot der onderwijzers. En te regt. Ik neem deze gelegenheid waar om te herhalen dat ook wij deugdelijkheid en handhaving van het onderwijs, ook van het *openbaar* onderwijs verlangen; maar de spreker heeft één trek vergeten; die, ofschoon niet uitdrukkelijk geschreven, op Nederlandschen bodem in alle verordeningen moet worden ondersteld; eerbiediging van gewetensvrijheid. In zijn historisch overzigt heeft hij dit voorname, dit voornaamste bestanddeel vergeten; althans, welligt uit vrees voor geestverhitting, hij verzweeg het. Evenwel, om het eigenaardige van den regtstoestand te kennen, moet juist dit op den voorgrond worden gesteld.

Reeds de wet van 1806 was reactie tegen de wet van 1803, die zich van het geheele onderwijs meester maakte en de onderscheiding tusschen openbare en bijzondere scholen weg liet. Reeds in de wet van 1806, en tot op den huidigen dag, is er worsteling geweest van wetten, besluiten, en reglementen tegen eene magtige, hardnekkige partij, die de vrijheid van bijzonder onder-

a VAN NISPEN VAN SEVENAER.

wijs miskent. Geene enkele onzer verordeningen is tegen die rigting bestand geweest. Niet de wet van 1806. Niet de Grondwet van 1815; geef mij, niet de gewijzigde Grondwet van 1848; geef mij slechts de Grondwet van 1815, uitgelegd, met de mate van vrijheidszin waarmede zij is opgesteld, en ik heb vrijheid genoeg. Doch het beginsel van gewetensvrijheid, ook van die Grondwet, is miskend jaren achtereen, met eene blinde halsstarrigheid, die velerlei jammeren over het Rijk der Nederlanden gebragt heeft. Het besluit van 1830 is eene concessie, die, gelijk doorgaans eene afgedwongen concessie, te laat kwam. In de gebeurtenissen van die dagen waren gewigtige lessen vervat. Heeft men er gebruik van gemaakt? neen: daarom werd het besluit van 1830 een *onheil* voor het overblijvend trouwe deel der bevolking. De magt aan plaatselijke en gewestelijke besturen verleend, die in Belgie een waarborg had kunnen zijn, werd in Nederland tegen de vrijheid van onderwijs gekeerd. Het was overlevering aan de partij welke ik op het oog heb. Van daar moeijelijkheden en klagten; van daar dat in 1840 Koning Willem II begeerd heeft dat voorziening onder zijne eerste regeringsdaden mogt worden geteld; van daar het besluit van 1842. Ik neem de verdediging van dit besluit niet op mij; het is niet in allen deele overeenkomstig met hetgeen de Commissie, althans niet met hetgeen ik, begeerd had. Maar wat is er van de bepaling, welke, in verband met besluit en circulaire, tegemoetkoming scheen, wat is er, in de practijk, geworden van artikel 6? het werd een gedenkteeken van de kunstmatige wijze waarop men zelfs een maatregel, voor de gewetensvrijheid genomen, tot gewetensdwang misbruikt. Behoef ik u te herinneren al de moeijelijkheden, in de jaren 1842—1848 gerezen, en den invloed daarvan ook om den wensch naar grondwetherziening te doen ontstaan?

In 1848 heeft men vrijheid van onderwijs beloofd. En wat is er reeds bij de grondwetherziening gebeurd? Denk aan art. 194. Aan die ingeschoven alinea, treffend voorbeeld der gevaarlijkheid van *geïmproviseerde amendementen*, vooral in eene Grondwet. Hoe ging het daarna? jaar op jaar werd te vergeefs verwezenlijking der belofte verwacht. Evenwel, met het oog op de voortdurende tegenwerking van de bijzondere scholen, werd *de circulaire van 2 December* 1849 gesteld en zij had, ofschoon ongenoegzaam, gunstige werking. En ziet! nu daarentegen zijn we, door de verklaring van den Minister omtrent de magteloosheid der Regering, in erger toestand dan ooit te voren. Wanneer wij hierop, in verband met de historische lijn, letten, zal het regte licht opgaan over dit voorstel. Ik zou zoo gaarne zien dat, vooral door den spreker uit Amsterdam, deze strekking gewaardeerd wierd. Hij, die in *Neêrlands heldendaden te land* den roem van het Vaderland op voortreffelijke wijze heeft doen uitkomen, kan niet vergeten dat Nederland ook uit de handhaving der vrijheid van geweten luister ontleent. Hij, de begaafde levensbeschrijver van Willem II, moet

wenschen te kunnen gehoor geven aan hetgeen die Koning verlangd heeft, — misschien zou verrigt hebben, in dien hij geweten had wat een Vorst, die het goede wil (ondanks en welligt juist door een welbegrepen systema van ministeriele verantwoordelijkheid) vermag.

Ik kom tot het tweede punt: de *schadelijkheid* van het voorstel. Waarom heb ik de behandeling van dit punt, na al hetgeen reeds gezegd werd, noodig, althans wenschelijk gekeurd? omdat de strekking der bezwaren, in dit opzigt, tegen het voorstel in en buiten de Kamer gemaakt en die ik kortelijk in de Memorie van Beantwoording heb opgeteekend, den aard der tegenwerping openbaart. Er is eene magtige rigting in ons vaderland, dezelfde waarvan ik de werking geschetst heb, die tegen de vrijheid van onderwijs gekant is, ook na de herziening der Grondwet, en die de verwezenlijking van hetgeen toen beloofd is zal pogen te beletten.

In de Memorie van Beantwoording heb ik eene vraag gedaan, in deze discussie niet beantwoord. Van waar, bij u, die het voorstel, ook met het oog op eene wet die de bijzondere scholen, volgens u, spoedig zal vrijlaten, afwijst, zooveel hevigheid in het tijdelijk weren van hetgeen weldra onvermijdelijk zijn zal? Van waar, vermits uit dit oogpunt, het voorstel van zeer ondergeschikt belang is, van waar, dat gij niet zijt gebleven in de gemoedsstemming waaraan onze rijke moedertaal den naam, niet van onverschilligheid, maar van koelheid, voor bedaard overleg zoo wenschelijk, geeft? Van waar? omdat ge hier meer dan het *voorstel* bestrijdt. Uwe aanmerkingen zijn gerigt tegen art. 194 der Grondwet. Het verkeerde, schadelijke, noodlottige, voor de eendragt en de rust van het Vaderland verderfelijke van bijzondere scholen, geldt de vrijheid die bij art. 194 plegtig beloofd werd. En waaruit nu zal voor die bestrijding het steunpunt worden ontleend? dit blijkt uit het Voorloopig Verslag niet; maar het is geen geheim meer. Art. 194 heeft, zegt men, als *conditio suspensiva*, gewild dat er overal voldoend lager onderwijs zou gegeven worden. Beteekent dit dat het openbaar onderwijs is en blijft aanbevolen aan de zorg der Regering; dat het moet worden gehandhaafd, opgebeurd, uitgebreid, verbeterd; dat de Regering er op bedacht zij in iedere localiteit genoegzame gelegenheid tot onderwijs te geven, en het openbaar onderwijs aldus, in verband met de plaatselijke omstandigheden en ook met de bijzondere scholen, te brengen? Neen; er zal, zonder acht te geven op de bijzondere scholen, een openbaar onderwijs zijn, in elke gemeente, op zich zelf voldoende voor alle klassen der maatschappij. Een openbaar onderwijs, òf, door de voortreffelijkheid die men voorspiegelt, onbereikbaar, of, zoo het te bereiken is, door omvang en kostbaarheid ter gewisse vernietiging van het bijzonder onderwijs geschikt. Een openbaar onderwijs, ziedaar het raadsel en de ontknooping, zóó krachtig dat het bijzonder onderwijs worde gesmoord. Ook dezen morgen heeft men gezegd: wij verlangen tegen u te strijden met wapenen van den geest. In de

practijk vrees ik voor wapenen van geheel andere soort. Hoe slechter de openbare school, des te meer zal men voor de bijzondere school beducht zijn. Let op het merkwaardige adres uit Zalt-Bommel [1]. Hier is tegen het gemoedelijk bezwaar der ouders het finantieel belang van de stadsschool in strijd; want, zoo weinig vertrouwen is er in den onderwijzer als *opvoeder*, dat, ten gevolge der oprigting eener bijzondere school, de helft der kinderen zou weggaan, welligt meer. Welnu, dan is het immers duidelijk dat, alleen door het afwijzen van het verzoek, de stadsschool kan blijven bestaan. Het is dus een regel, die wel niet op den voorgrond gesteld, maar uit den aard der zaak, willens onwillens, zal worden gevolgd; naar mate de openbare school minder goed is, moet voor het niet opkomen eener bijzondere school te meer worden gezorgd.

Ook omgekeerd, naar mate de bijzondere school beter geacht wordt, moet men, in dat systeem, met te meer ijver, ter instandhouding van het openbaar onderwijs, op haar vernietiging, bedacht zijn. Ook hiervan heb ik een voorbeeld; wij hebben in deze stad met aanzienlijke opofferingen eene school opgerigt, die door velen goed schijnt te worden gekeurd en waar — ik zou mij kunnen beroepen op het getuigenis van enkele leden dezer Vergadering — zonder in dogmatieke spitsvindigheden te treden, door Christelijke opleiding tegen matig schoolgeld, in de behoefte van ouders die dit onderwijs boven de openbare school waarderen, voorzien wordt. Nu stel ik op den voorgrond, dat ik aan het stedelijk bestuur van de residentie de bedoeling niet toeschrijven wil van onze school op min edelmoedige wijs te bestrijden; maar, als een wenk omtrent hetgeen dikwerf zal kunnen gebeuren, mag ik niet onopgemerkt laten wat dezer dagen met eenig welgevallen, waarschijnlijk door een man van het vak, een deskundige, die in het schoolwezen invloed uitoefent, den redacteur van een weekblad aan het schoolwezen gewijd, *de Wekker*, is medegedeeld: „Van de school voor de burgerklasse te 's Hage gaan reeds verscheidene leerlingen af en zullen binnen kort door meerdere worden gevolgd, omdat de stad de tusschenschool heeft uitgebreid en verbeterd, waar goed onderwijs zal gegeven worden *tegen een lager schoolgeld*." — Dit zou een strijd wezen met finantiele overmagt; met een lokaas van *lager schoolgeld*, waardoor kinderen, welligt ook van ouders die prijs stellen op den aard van onze school, naar de stadsschool zouden worden teruggebragt. Ik zwijg er van; ik wil slechts doen opmerken dat het stelsel ook tot een tweeden regel aanleiding geeft; vooral wanneer de bijzondere school goed is, moet de openbare school tegen gevaarlijke concurrentie in veiligheid worden gesteld. Dat ik in mijne vrees voor de practijk niet te ver ga, kan blijken uit hetgeen reeds nu op den voorgrond gesteld wordt in het bij deze Kamer ingekomen adres van *de hoofdvereeniging van het Ne-*

[1] Een Adres aan de Kamer, waarbij over weigering van autorisatie geklaagd werd.

derlandsch (lees, volgens sommigen *Groninger*) *onderwijzersgenootschap:* „Worden de onderwijzers eerst, door de zorg der overheid voor een voldoend lager onderwijs overal te geven, in een behoorlijken toestand geplaatst, *zoo dat zij niet door de mededinging van het vrije onderwijs worden belemmerd*, om zich geheel en onverdeeld aan het onderwijs te wijden, dan is de wetgeving regtvaardig." Dit is een belangrijke wenk omtrent de gehalte der vrijheid van onderwijs die men bedoelt.

Wanneer het openbaar onderwijs zoo is ingerigt, dat de onderwijzers *niet door de mededinging van het vrije onderwijs worden belemmerd*, dan zal vrijstelling gaarne worden verleend. Men wil — dit woord is te juist en te karakteristiek om het ons te laten ontnemen — men wil *staatsmonopolie;* ook met het oog op het finantiele, want ook het finantiele speelt een groote rol bij de tegenwerking die de vrijheid van onderwijs ontmoet. Dit staatsmonopolie, hetgeen tot gewetensdwang leidt, wordt *vrijheid*, ja zelfs waarborg tegen gewetensdwang genoemd. Merkwaardig, ook in dit opzigt, is hetgeen wij gisteren hoorden van het lid uit Groningen [a]. Hij heeft heden daaromtrent eene uitlegging gegeven; en ik zal gaarne, wanneer ik hem verkeerd verstaan heb, eene tweede uitlegging ontvangen; maar deze uitlegging scheen mij bevestiging van hetgeen hem tegengeworpen was. Hij zegt: ik wil u gaarne gewetensvrijheid geven, ook ik ben van gewetensdwang afkeerig; edoch, wat zal er gebeuren, wanneer ik toegeef aan uwe eenzijdige rigting? dan zullen uwe bezwaren overgebragt worden bij de meerderheid, die haar openbaar onderwijs begeert in stand te houden; voor die meerderheid zullen uwe bijzondere scholen, zal uwe eenzijdige rigting lastig kunnen zijn; het doet mij leed; maar het is noodig dat aan de vrijheid der meerderheid de vrijheid der minderheid worde ten offer gebragt. Ik acht dat ik de redenering van ons medelid gevat heb. Zij komt overeen met zijne politieke rigting. De beginselen die hij verdedigt, hebben dit steeds ten gevolge gehad, dit is de hoofdstelling — ik gebruik het woord in wetenschappelijken zin — van de revolutionaire rigting; de minderheid moet voor de meerderheid bukken. Voor zoover het welzijn, het welbegrepen belang van de meerderheid het veroorlooft, o ja, zal men gaarne voor de minderheid toegeeflijk zijn; maar, wanneer men van de minderheid last heeft, moet het algemeen belang, dat is het eigen belang der meerderheid, als rigtsnoer worden gevolgd. Ook andere landgenooten, ofschoon, hetzij niet, hetzij op dit oogenblik niet, met den spreker homogeen, reiken hem wat de vrijheid van onderwijs betreft, de hand. Ik wil het bewijs hiervan ontleenen uit openbaar gemaakte geschriften. Ik vrees niet dit te doen; ik heb bijkans berouw dit zoo zelden te hebben gedaan; de scheidsmuur tusschen wetenschappelijk en praktisch leven behoort niet hoog opgetrokken te zijn, en we moeten dankbaar gebruik maken van den arbeid ter onzer inlichting besteed. In het Staats-

a ZYLKER.

regtelijk onderzoek van den hoogleeraar Opzoomer, leest men dat wij de vrijheid van onderwijs hebben, dat we in het volle genot zijn. Men leest daar: „Ook ik wensch de vrijheid van onderwijs te behouden. Te behouden, zeg ik, want zij is geene weldaad die ons eerst geschonken moet worden; *wij zijn reeds in haar volle genot.*" Ik mag de leden wel aanbevelen om het betoog dezer stelling nader in het werk te lezen. Nog citeer ik een anderen hoogleeraar, door mij, ofschoon ik de eer niet heb hem persoonlijk te kennen, dikwijls als tegenpartij ontmoet, den hoogleeraar Hofstede de Groot, voorzitter van het onderwijzersgenootschap dat ik zoo even noemde, een genootschap dat, zegt men, de strekking heeft om onze openbare scholen te maken tot *Groninger gezindheidsscholen.* Men beweert dat hij reeds te Uithuizen — laat ons dit in het oog houden — eene Groninger gezindheidsschool gevestigd heeft. Ook hij verzekert dat wij volledige vrijheid van onderwijs hebben. Hij heeft dit sedert lang geweten; reeds vóór jaren schreef hij: „*Werkelijk en wettelijk is het onderwijs reeds vrij.* Er is nu toch vrijheid van mededinging, vrijheid van oprigting van nieuwe scholen, vrijheid van onderrigt in de scholen, vrijheid van keuze voor de ouders." Een schat van vrijheden, voorwaar. Ook voegt hij er bij, met zinspeling op zoodanigen rijkdom: „welke *groote* vrijheid alleen door examen, aanstelling en toezigt van staatswege in zooverre wordt geregeld als noodig is om haar in stand te houden en tot heil des volks te doen strekken." Één punt vergeet hij; dat eene vrijheid *behoudens autorisatie* aan onderwerping gelijk is.

Mag ik er bijvoegen welk een indruk deze en dergelijke fraaije redenering en verzekering op mij maakt? Ik verheug mij daarover. Het is wenschelijk dat het oogmerk en de aard der tegenwerking die wij ontmoeten in den vollen glans van dergelijke argumenten worde gesteld.

Ik kom tot het laatste punt: de *ontijdigheid;* de eenige reden zou ik bijkans zeggen, waarom de Minister zich tegen het voorstel verzet.

Het verheugt mij naast den Minister van Binnenlandsche Zaken den Minister van Justitie te mogen zien. Ik vertrouw dat ik door hem met een krachtig woord zal worden ondersteund; door den man sedert lang als voorstander der vrijheid bekend; die, meer dan iemand, reden heeft verstoord te zijn over de ontfutseling der eenvoudige bepaling, waardoor in het ontwerp van grondwetherziening voor de vrijheid van onderwijs was gezorgd. Met dankbaarheid ben ik gedachtig aan de zittingen van 7 October 1848 en 23 Februarij 1849. Nagenoeg hetzelfde onderwerp werd behandeld. De Minister zeide toen; „ik behoor niet tot de halfvrijzinnigen (nog al eene talrijke soort), die aan gelijkdenkenden als zij vrijheid toestaan, en die aan andersdenkenden weigeren. Ik zeg met den spreker uit Zuidholland (het was mijn vriend Mackay) dat het kwaad dat nog bestaat minder gelegen is in de wet, dan

in de wijze waarop zij soms is geinterpreteerd geworden. Ik voeg er met hem bij, dat ik verwacht *dat eene Regering, die de vrijheid van onderwijs heeft voorgesteld, al wat mogelijk is zal aanwenden om de betrekkelijk dit onderwerp bestaande wettelijke bepalingen in een milderen zin toe te passen.*" — De toenmalige Minister van Justitie is het ook nu; mag ik dan niet verwachten dat een Minister die de vrijheid van onderwijs heeft voorgesteld, *al het mogelijke* zal aanwenden om mijn voorstel te doen aannemen?

Ik betreur de afwezigheid van den Minister van Hervormde Eeredienst, om gewigtige redenen voorzeker; want, bij de behandeling van dit voorstel, mogten we ook hem vooral verwachten. Toen het wenschelijke der Ministerien van Eeredienst beweerd werd, wees men ook op den eisch der parlementaire discussien, en ik behoef niet te betoogen dat deze discussie met de belangen en de regten der Gezindheden en bij uitnemendheid der Hervormde Kerk in verband is. — De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gisteren weinige maar belangrijke woorden gesproken, die ik met genoegen heb gehoord. Volgens hem is het voorstel niet ongrondwettig, niet overtollig, niet schadelijk, geene verkeerde interpretatie; het eenige bezwaar is *ontijdigheid.* Het eenige, omdat ik mij vlei dat de Minister, bij nader inzien, niet veel zal hechten aan hetgeen hij omtrent het plaatsen van den Minister en van den Koning in moeijelijken toestand gezegd heeft. Er zou immers niets anders gebeuren dan na de bekende circulaire van 1849. Er zijn sedert vele scholen opgerigt, doch men wijze ons scholen waarvoor ten onregte de toestemming is verleend. Dat de vorige Minister veerkracht, somtijds te veel veerkracht, in het niet ligtvaardig bevorderen der oprigting getoond heeft, is uit voorbeelden blijkbaar die ons zeer goed bekend zijn. Vooral moet ik opkomen, met den spreker uit Nijmegen [a], tegen hetgeen den Koning betreft. De verheven roeping van het Koningschap moet overal, moet op Nederlandschen bodem vooral, in het beschermen dergenen die verongelijkt worden, bestaan. Dit is dikwerf de taak der Prinsen van Oranje geweest; zij hebben ze vervuld, en ook den haat die door pligtbetrachting opgewekt werd, getrotseerd.

Het voorstel is ontijdig. Ook de vorige Minister [b], die ons waarschijnlijk door de betooverende kracht der muziek ontroofd is, heeft zich reeds, mede op dien grond, daartegen verklaard, in de zitting van 6 Mei: „Nu eene partiele wet — terwijl de Grondwet zegt dat het geven van onderwijs vrij is en de indiening van de wet op het onderwijs moet volgen, — nu eene partiele wet in te voeren om een regt, dat de Koning daarenboven mijns inziens reeds bezit, te schenken, ik geloof niet dat een dergelijke maatregel tijdig zou kunnen worden genoemd." Na den strijd, welken ik drie jaren tegen dien Minister over het indienen eener door de Grondwet verlangde wet op het onderwijs gevoerd heb, had ik dit argument van hem tegen mij niet gewacht.

a VAN NISPEN VAN SEVENAER. b THORBECKE.

Ontijdig, want de wet zal spoedig komen: even als, volgens de circulaire van December 1849, geen meer afdoende maatregel werd genomen, omdat de wet *aanstaande* was. *Aanstaande!* bijkans vijf jaren geleden, even gelijk nu. De Minister wil niet voorop gesteld zien dat de wet niet zal aangenomen worden; met reden; maar dit doe ik niet; ik herinner slechts dat de tijd van het tot-stand-komen onzeker is, en dat men een einde dient te maken aan hetgeen in den provisionelen toestand verkeerd is.

De Minister zegt: in de Grondwet hebben wij een leiddraad. Ja, die leiddraad in art. 194 is er; maar, als ik in dit artikel op de twee alineas over *eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen* en *voldoend* lager onderwijs, in verband met de verdeeldheden in ons land en in geheel Europa, acht geef, is vrees welligt zoo ongegrond niet, ten minste bij hen die met ongeduld wachten. Iemand zegt: waarom is men zoo ongeduldig? Waarom? omdat hier is het ongeduld van ouders of betrekkingen wien het om de opvoeding der kinderen overeenkomstig hun geweten te doen is. Te dikwerf wordt vergeten dat de bijzondere school de uitbreiding is van het huisselijk onderwijs. Indien gij, vermogenden, in uw huis vrij zijt, bedenkt dat ook de minvermogende een geweten heeft en in het lot zijner kinderen belang stelt. Voor hen wien de zaak ter harte gaat, het voorstel ontijdig te noemen, is (ofschoon men het niet bedoelt) grievende spotternij.

Ontijdigheid is hier een argument van convenientie. Ik wenschte zoo gaarne den Minister te kunnen aantoonen: het geldt hier een *regt;* de vraag is niet wat u goeddunkt; uit het regt is een pligt geboren waarvoor gij verantwoordelijk zijt. Dit deed gisteren reeds gevoelen mijn vriend achter mij gezeten [a] op wiens rede, die ik met ongemeen genoegen heb gehoord, ik slechts ééne kantteekening maak. Hij zou welligt gehouden worden voor een *huichelaar*. Daartegen kom ik op, niet uit vriendschapsbetrekking, maar — dit durf ik doen — in naam der Kamer. Elk van ons zou uitroepen: het is laster; telkens heeft zijne taal, ook bij den meest partijdigen hoorder, den indruk gemaakt van een warm, godsdienstig, Christelijk hart.

Het voorstel heeft regt op de ondersteuning van het Gouvernement; met het oog op de naleving der bestaande verordeningen; op de regeling van het onderwijs, volgens art. 194; op den ondragelijken toestand, waarin we geraakt zijn, en op het programma van 26 April 1853.

Ik verlang *naleving der bestaande verordeningen.* Dit is eene schuld, waarvan de vervaldag altijd daar is. Er zijn er die, om consequent te zijn, de geldigheid der besluiten van 1830 en 1842 zouden moeten betwisten; maar de Minister erkent ze. Nu vraag ik: wordt het besluit van 1842 nageleefd in de hoofdgedachte, genoegzamen waarborg tegen onverdraagzaamheid? Is dit de naleving sedert 1842 tot op den huidigen dag; de naleving die wij,

[a] VAN DER BRUGGHEN.

vooral ook sedert de verklaring van den Minister, indien het voorstel verworpen wordt, kunnen te gemoet zien? Bovendien beweer ik dat ook de andere verordeningen niet nageleefd worden, in hetgeen, ter vermijding van al wat zou kunnen kwetsen, bepaald is. Hoe is het met de wet van 1806? Zij wil, op de openbare school, zegt men, geen *leerstellig* onderrigt. Ik wil het aannemen; maar gij, bestrijders van het *dogma*, gij die voor leerstellig onderrigt zoo beducht zijt, waarom brengt gij leerstellingen op de openbare school die tegen ons gerigt zijn? In een belangrijk geschrift, reeds in 1841 uitgekomen, van den heer Gefken [1], doet hij te regt opmerken: „De gereformeerde huisvader, die getrouw wenscht te blijven aan het geloof zijner vaderen en zijne kinderen op te voeden in de vreeze Gods, heft tegen den geest van het schoolonderwijs, in den grond der zaak, niet zoo zeer de klagt aan dat alle leerstellig godsdienstig onderwijs ontbreekt als wel dat zijnen kinderen *valsche leerstellingen* worden ingeprent." Is de openbare school sedert 1841 tegen dit verwijt gevrijwaard? wordt de wet van 1806 nageleefd, in hetgeen ze omtrent Christelijke en Nederlandsche opleiding verlangt? hoe is het met art. 11 van het besluit van 1842? wordt er gewaakt tegen elke uitdrukking die kwetsend voor deze of geene gezindheid zou kunnen zijn? wordt dagelijks in de school een uur aan het leerstellig onderwijs van de kinderen der onderscheidene gezindheden door bevoegde personen besteed? en zoo de naleving van deze bepalingen niet plaats heeft en misschien door veranderde omstandigheden onmogelijk is geworden, zou hierdoor de niet-naleving van art. 6 van het besluit van 1842, in den bedoelden zin, niet des te grievender zijn? De verdraagzaamheid die wij verlangen, is in 1854 de naleving der wet van 1806. Ik heb zelf verkondigd dat er in die wet, in verband met de heerschende begrippen, een kiem van ongeloof en van dwang lag; maar ik heb nooit vergeten dat de wetgever Christelijk onderwijs en vrijheid van bijzondere scholen gewild heeft. Hiervan ben ik overtuigd, reeds als ik aan Schimmelpenninck en van der Palm denk. Zij zouden eene toepassing der wet van 1806, gelijk wij ze beleven, niet hebben gewild. Zij hebben gemeend — het was welligt een droombeeld — nationale verbroedering op de Heilige Schrift en de volkshistorie te kunnen vestigen. Nieuwe verbittering, nieuwe hartstogtelijkheid is ontstaan; geloofsijver en naijver en spanning der gezindheden. Wanneer men hun gevraagd had; zult gij, om uw stelsel van zoogenaamd nationaal onderwijs te behouden, doen wat men in Belgie vóór 1830 gedaan heeft, wat nu ten aanzien van onze Hervormde geloofsgenooten gedaan wordt, zult ge, wanneer Bijbel en volkshistorie wijken van de openbare school, het oprigten van bijzondere scholen beletten? of wel, meent ge dat deze vraag omtrent de vrijheid van godsdienst in het schoolwezen aan de verscheidenheid

[1] *Over Christelijke Volksopvoeding en vrijheid van onderwijs.*

der inzigten van de departementale besturen moet worden overgelaten? ik houd mij overtuigd, dat het antwoord niet twijfelachtig en verontwaardiging blijkbaar zou geweest zijn. Wij hebben in ons midden een kleinzoon van van der Palm [a], op wiens ondersteuning ik rekening maak, en een zoon van Schimmelpenninck [b], aan wien ik mij veroorloofd heb over dit onderwerp een uitvoerigen brief te rigten, waarop hij mij thans, bij het uitbrengen zijner stem, het meest laconisch en tevens welgevallig antwoord kan geven; een antwoord hetgeen ik, in naam ook van de nagedachtenis van zijnen vader, verlang.

In verband met hetgeen ik omtrent de wet van 1806 en het besluit van 1842, met betrekking tot vrijheid en verdraagzaamheid heb herinnerd, vraag ik aan den Minister die aan Koning Willem II het besluit van 1842 heeft voorgelegd [c], moet niet nu althans gevolg worden gegeven aan hetgeen in het slot van uwe circulaire, waarin gij welwillende, bedaarde en onpartijdige toepassing verlangt, voor het geval dat die verwachting falen mogt, gezegd is: „Er zoude niets anders overblijven dan te overwegen in hoeverre er termen zouden zijn om de zaak te maken tot een punt van beraadslaging bij de wetgevende magt." Was het wonder zoo ik medewerking, althans van u, te gemoet zag?

De tweede grond, waarom ik regt meen te hebben op de ondersteuning van het Ministerie, is: de afwijzing van het voorstel zal schadelijk zijn aan de tot-stand-koming der grondwettelijke regeling van het onderwijs volgens art. 194.

Men heeft het vermoeden kenbaar gemaakt dat de aanneming van het voorstel ons den prikkel zou ontnemen om te ijveren voor de algemeene wet. Zeer ten onregte; want het voorstel, ofschoon voor velen begeerlijk, is vergelijkenderwijs eene nietige tegemoetkoming, althans weinig beteekenend wanneer men art. 194 in het oog heeft. Verwerp het voorstel, en juist hierdoor zal de Minister ondervinden dat voor eene veelvermogende partij er een sterke prikkel zijn zal ter bestendiging, door het bestrijden van de wet, van den haar welgevalligen toestand. Zij wil *uitstel* en *afstel*. Wilt ge een voorbeeld der vrijmoedigheid waarmede nu reeds dergelijke toeleg vermeld wordt? In hetzelfde werk dat ik straks genoemd heb schrijft de hoogleeraar Opzoomer: „De ondervinding der laatste jaren, waarin het onmogelijk is geweest, eene wet op het lager onderwijs te maken, die aan de behoeften onzer natie voldeed, is het beste bewijs tegen de grondwettige bepaling (art. 194). Het ligt in den aard der zaak dat het vijfde der additionele artikelen in dit opzigt geschonden is." Nu zal men misschien meenen dat hij Grondwetschennis, althans als zoodanig, eenigzins betreurt. Neen: „en het is te wenschen", voegt hij er bij, „dat het nog langer worde geschonden. Eene wet die aan de beginselen van ons artikel getrouw is moet een einde maken aan een orde, die zeven en veertig jaren lang heeft bestaan en den

a VAN FOREEST. b GRAAF SCHIMMELPENNINCK. c SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE.

bloei van ons volksonderwijs heeft verzekerd. Is het te wenschen dat zulk eene wet spoedig door onze Regering worde ingediend, of dat men de geheele zaak late liggen, tot dat ons artikel met bedaarden zin en met kennis van zaken herzien is?" Herzien, namelijk in den zin waarin hij verlangt. Hij verklaart: „ik geloof niet dat het antwoord moeijelijk kan zijn."

Ten derde, meen ik regt te hebben op de ondersteuning der Regering, omdat het voorstel is het eenige *redmiddel uit den ondragelijken toestand waarin wij, door de verklaring van den Minister, gebragt zijn.* De Minister heeft tweemaal in deze vergadering gezegd dat de gerezen moeijelijkheden aan mij te wijten waren, omdat ik in de discussie van 2 December van hem eene verklaring had uitgelokt. Maar reeds maanden vroeger is gedagteekend het antwoord aan de adressanten van Uithuizen; de zaak kon niet geheim blijven; de zienswijze van den Minister kon niet onbekend zijn. Nu is de toestand ondragelijk. Magteloosheid van het Gouvernement tegen plaatselijke willekeur; locale autoriteiten als autocraten, of eigenaars van eene soort van heerlijk regt over hetgeen tot de conscientie betrekking heeft; niet gebonden aan de regels van gezonde interpretatie, die men anders gewoon is aan gewestelijke en plaatselijke besturen van gouvernementswege onder het oog te brengen; daaraan zelfs dan niet gebonden, wanneer de heiligste regten der ingezetenen op het spel zijn.

Eene laatste opmerking is deze. Ik mag de medewerking van het Gouvernement verwachten op grond van het *programma van 26 April;* namelijk (deze bijvoeging is noodig), gelijk het door de toenmalige omstandigheden toegelicht wordt; door den historischen oorsprong van dit Kabinet en de wenschen, die daartoe aanleiding hebben gegeven. Tweederlei wensch; vooreerst naar verwijdering inzonderheid van het hoofd van het vorig Ministerie; ten andere naar bescherming tegen eene rigting, waarvan een groot deel der Natie gewetensdwang te gemoet zag.

Vooreerst verwijdering van een staatsman, met wiens beginselen menigeen zijner bestrijders in den grond der zaak eenzelvig, tegen wiens persoon men om verschillende redenen gekant was. Ik heb geen berouw van de oppositie, drie jaren achtereen, tegen de beginselen van dien Minister, toen hem veel ondergeschiktheid en weinig tegenstand betoond werd. De klagten omtrent vexatien, bij het oprigten van bijzondere scholen, acht ik ook nu niet onbillijk geweest zijn. Maar wel zou ik de circulaire van 2 December 1849, ook bij hetgeen haar ontbrak, hooger hebben gewaardeerd, indien ik mij had kunnen voorstellen dat zij, onder dit Ministerie, wel verre van in wettelijken vorm te worden bevestigd, krachteloos zou worden gemaakt.

Wederstand tegen eene rigting, waarvan een groot deel der Natie gewetensdwang, in meer of min verwijderd verschiet, te gemoet zag; het Ministerie zal niet ontkennen dat deze wensch tot de geschiedenis van zijn oorsproog behoord heeft. Toen hoorde

de Regering, zoo het scheen, niet ongaarne gewag maken van het *Christelijk historisch protestantisme*, van Nederland als *het klassieke land der vrijheid*, waar aan allen regt zou worden gedaan; waar ook de protestanten tegen hetgeen men toen noemde ultramontanisme, zouden worden behoed. Het programma van 26 April heeft omtrent het onderwijs voorzigtig stilzwijgen bewaard; maar indien toen iemand gevraagd had: hoe zal het met het *bijzonder* onderwijs gaan? Gij, die (een altijd prijzenswaardige wensch!) regt voor allen begeert, zult gij tegen de Roomsch-katholieken de verderfelijke staatkunde in practijk brengen der besluiten van 1825, waarbij het bijzonder onderwijs gesmoord werd? het antwoord zou immers met verontwaardiging ontkennend zijn geweest? En nu verder; zoo iemand, in die dagen van — noem het opgewondenheid of opgewektheid — gevraagd had; zullen de trouwe belijders van het historisch protestantisme (waaruit men nu, in April 1853, niet ongaarne krachten ontleent) tegen den overmoed alleen der ultramontanen, alleen van de bisschoppen, en niet, wanneer het noodig mogt zijn, ook der burgemeesters, der wethouders, der Gedeputeerde Staten, zullen ze tegen den gewetensdwang, wel van Rome, niet van mede-protestanten, van vijanden hunner eigene kerkleer, worden beschermd? Wat zou het antwoord geweest zijn? welken indruk zou toen de voorspelling gemaakt hebben dat, in een toestand, gelijk die waarin we nu gebragt zijn, een voorstel als het mijne door den Minister van Binnenlandsche Zaken bestreden zou worden, niet als ongrondwettig, niet als schadelijk, niet als verkeerde wets-interpretatie, maar alleen omdat hij, vroeger of later, het tot stand komen der reeds in November 1849 *aanstaande* wet te gemoet ziet?

—

De Minister van Justitie zeide o. a.: „Ik geloof dat de Regering wel degelijk, ook in den geest der circulaire van 1849, daar waar het pas heeft, kan aanbevelen de behartiging der vrijheid tot vestiging van bijzondere scholen. Iets anders is welwillend daartoe mede te werken, iets anders oppermagtig te beslissen, als er zwarigheden ontstaan. . . . Ik geloof niet dat mijn geachte ambtgenoot voor Binnenlandsche Zaken iets anders heeft gezegd noch bedoeld dan dat de Regering op dit oogenblik het voorstel niet kan noch mag ondersteunen. Ik geloof dat hij de bezwaren, die daarover gerezen zijn, die daaromtrent bestaan, te regt heeft voorgedragen. De beslissing der Kamer zal de Regering afwachten. Zij wenscht in haar geheel te blijven." — De heer van Hoëvell kwam op vooral tegen de veronderstelling „dat ik," zeide hij, „deze gewigtige zaak wil gebruiken als een middel van oppositie tegen het Ministerie, dat het mij zou te doen zijn om vervanging van het Ministerie." — Hierop repliceerde ik: „Het doet mij genoegen dat niemand der leden, die ik beantwoord heb, geraakt is dan de spreker uit Almelo [a], aan wien ik gaarne een kort woord van opheldering geef. De spreker heeft gewaagd van beschuldigingen. Ik heb niet beschuldigd; ik heb gezegd, dat het mij leed zou doen voor den spreker, wanneer zijne vrijzinnigheid, die ik ditmaal vrijheidszin wil noemen, meer nadeel dan goed, in eene zaak die ook hem behoort ter harte te gaan, te weeg had gebragt. Ik heb gesproken over de uitkomst, over de werking, niet over de bedoeling. Hij wilde een zedelijken *dwang*, ik heb herinnerd dat in dezen constitutionelen staat *zedelijke dwang van de*

a VAN HOËVELL.

zijde der Tweede Kamer aanleiding kan geven tot *omverwerping van het Ministerie*. Verre zij het van mij, te beweeren dat dit zijn doel was. Misschien wilde hij door dien zedelijken dwang aan het Ministerie meerdere veerkracht geven en het aldus ondersteunen. Maar ik gevoel, dat de woorden van het geachte lid zouden kunnen leiden tot breedvoerige uiteenzetting van gevoelens. Wanneer de Vergadering goedvindt de discussie te verdagen, ben ik daartoe bereid, en zal ook kunnen antwoorden aan den Minister van Justitie. Verlangt zij echter op dezen dag de zaak af te doen, dan zal het beter zijn dat ik het geschil als vereffend beschouw."

De algemeene beraadslaging werd gesloten; art. 1 verworpen met 31 tegen zeventien [a] stemmen, waarvan de intrekking van het Voorstel het gevolg was.

Bij de verkiezingen van Junij was ik te Zwol (welligt ook om het ijveren voor vrijheid van onderwijs) geweerd. Des te meer, terwijl ik mij over het getuigenis mijner vrienden in de Tweede Kamer verblijdde, trachtte ik in *de Nederlander* deel te nemen aan den strijd.

Geene Christelijke opvoeding op de Nederlandsche Volksschool, deze was de leus van den Minister; volgens hem aan de Grondwet ontleend. Doch in de Grondwet is, bij art. 165 en 166, het *praktikaal atheïsme van den alvermogenden Staat* niet opgenomen, waarmeê men in 1795 zooveel op had. De Protestant behoeft niet, in het belang eener zoodanige interpretatie van de Grondwet, te wijken voor Roomschen of Israëliten, door wie, om Nederland te overheerschen, aan theoriën welke hun eigen godsdienst veroordeelt, tijdelijk hulde gebragt wordt. Wij verlangen naleving en ontwikkeling der Grondwet; maar ook wijziging zouden velen met ons verlangen, indien het bewijsbaar ware dat vrijzinnigheid en Godsdienstloosheid ten rigtsnoer voor wetgeving en bestuur gesteld zijn, en dat, met de Grondwet in de hand, verloochening van de Christelijke en Protestantsche eigenaardigheid der Natie, sedert eeuwen in het Volksleven openbaar, ten gevalle van ultramontanen of lichtvrienden, kan worden gevergd. „Veelheid der wetten zal ons niet doen vergeten dat de wet op het *onderwijs* de voornaamste taak, en de vraag of de *openbare* School voor de Christelijke volksopvoeding, naar het geloof der Gezindheden, bruikbaar behoort te zijn, de hoofdvraag is der aanstaande Zitting" [1].

De wet werd, op 22 September 1854, ter tafel gebragt. In den regel de louter burgerlijk maatschappelijke school: „De onderwijzers onthouden zich van iets te onderwijzen, te doen of toe te laten, kwetsend voor de godsdienstige begrippen van eenigerlei gezindheid;" doch daarbij (Art. 4, al. 4) deze exceptionele bepaling: „Waar de plaatselijke omstandigheden het toelaten, mogen afzonderlijke scholen worden ingerigt voor kinderen van dezelfde gezindheid."

In de Memorie van toelichting was het verschil tusschen Gezindheidsschool en afzonderlijke school niet gevat, en daarom zelfs het onderzoek naar de waarde van een onuitvoerlijk stelsel overbodig gekeurd. „Volgens sommigen zal aan de Grondwet worden voldaan, zoo de verpligting wordt voorgeschreven in elke gemeente voor iedere godsdienstige gezindheid afzonderlijke openbare scholen op te rigten. Doch is de verwezenlijking van dit denkbeeld mogelijk? Er zijn gemeenten, waar thans zeventien godsdienstige gezindheden gevonden worden: zullen voor elke dezer eene of meer openbare

a VAN RAPPARD, VAN FOREEST, MACKAY, LUYBEN, VAN LENNEP, GROEN VAN PRINSTERER, VAN DER BRUGGHEN, VAN LYNDEN, VAN ASCH VAN WIJCK, DOMMER VAN POLDERSVELDT, MEEUSSEN, BAUD, ROCHUSSEN, ELOUT VAN SOETERWOUDE, VAN HEIDEN REINESTEIN, VAN NISPEN VAN SEVENAER en de Voorzitter.

1 *De Nederlander* 20 Sept. 1854.

scholen moeten worden opgerigt? Enkele gezindheden tellen slechts zeer weinig leden: zal niettemin voor het klein aantal kinderen eene openbare school, behoorlijk ingerigt, tot stand moeten komen? De Regering is van oordeel dat een gezet onderzoek naar de voor- of nadeelen van dit stelsel achterwege kan blijven, omdat het naar hare overtuiging niet voor toepassing vatbaar is." — Wanneer men aldus de karikatuur van onze denkbeelden bestrijdt, valt het ligt ze met eene pennestreek ter zijde te stellen.

In de exceptie lag de kiem eener facultatieve splitsing, gelijk wij ze in 1851 en vroeger hadden begeerd. Doch we hadden toen vooral gezien op hetgeen *voorloopig* zou worden toegelaten; op een *tijdelijken* maatregel; op een *partiële* voorziening, ten gevolge waarvan de algemeene wet met minder billijk ongeduld te gemoet gezien en met meer kennis aan de ware Volksbehoefte tot stand zou worden gebragt; op hetgeen, ook onder *de bestaande verordeningen*, mogelijk en wenschelijk was. En zoo ik toen, zelfs voor eene algemeene en definitieve regeling, in zoodanig verlof misschien had kunnen berusten, sedert was, door de ervaring der willekeur van plaatselijke en gewestelijke overheden, op nieuw gebleken dat een verlof, zonder genoegzamen waarborg in de praktijk, slechts een bron van nieuwe teleurstelling zijn zou. „De bepaling, in de Fransche wet van 1833 uitmuntend, zou hier niet baten. Bij schijnbare gelijkheid, drie zeer gewigtige punten van verschil. Vooreerst, is het te vreezen dat hier de beslissing aan *plaatselijke* of *gewestelijke* Overheden (omtrent wier verdraagzaamheid wij leergeld betaald hebben) zou overgelaten zijn: in Frankrijk was de beslissing opgedragen aan den *Minister;* zoodat de Regering in het beschermen van Godsdienstvrijheid niet door locale bekrompenheid magteloos gemaakt werd. Ten tweede, in Frankrijk kon men onbezorgd zijn, omdat de wet de gelegenheid gaf om *te blijven handelen* gelijk men sedert lang gedaan had; hier daarentegen zou, al wierd het regt van beslissing aan den Minister toegekend, reden zijn van groote bezorgdheid, omdat het in Nederland, niet om bevestiging van eene lofwaardige praktijk, maar om het geraken uit een jammerlijke sleur te doen is. Ten derde, in Frankrijk werd ook in de gemengde school *Godsdienstig en zedelijk onderrigt*, (gelijk alhier in de bepalingen van 1806 *opleiding tot Christelijke deugden*) op den voorgrond gesteld; volgens dit ontwerp mag, om niet de leerbegrippen van *eenigerlei* Gezindheid te kwetsen, van Christus, òf niet, òf enkel op een wijs die welligt erger dan verloochening zijn zou, melding worden gemaakt."[1]

Het petitioneren scheen mij onraadzaam. In September: „In den regel eene *Godsdienstelooze Volksschool;* dit berigt zal bij zeer velen niet geringen indruk hebben gemaakt. We zouden het betreuren, indien onverwijld aan *het inleveren van verzoekschriften* gedacht wierd. Nu vooral moet veerkracht met bezadigdheid worden gepaard. Hetgeen aan de orde van den dag behoort te zijn, is het *populariseren* van het vraagstuk. Aan de Natie moet worden herinnerd dat de wet op het onderwijs haar dierbaarste belangen betreft. Ze moet ingelicht worden omtrent de gronden van hetgeen wij voorstaan en den aard en de gehalte der bedenkingen waarmede men ons bestrijdt. Het geldt hier eene zaak, waarover, in sommige opzigten althans, elk Christen, met de H. Schrift in de hand, tot oordeelvellen bevoegd is. Het petitioneren moet eerst het gevolg van eigen onderzoek zijn."[2] Ook in April 1855: „Adressen van *deskundigen* zagen we reeds lang, en zien we thans met toenemend verlangen te gemoet. Ook zouden wij een Adres wenschelijk achten waarin het regt der Gezindheden, het regt ook van de *Hervormde Kerk* met betrekking tot het *openbaar* Schoolwezen, in het licht wierd gesteld. Voor een meer algemeen petitioneren achten wij dat het nog geen tijd is. Of over de wet in *deze* zitting zal worden beraadslaagd, is twijfelachtig. Ook dan zal de indruk grootelijks verzwakt worden, wanneer men niet tot het beslissend oogenblik, de openbare discussie, gewacht heeft. Indien zij die invloed op het Volk hebben, zich dezen tijd ten nutte maken tot het inlichten van ouders die in Christelijke opvoeding belangstellen, zal later de onderteekening van Adressen

1 *De Nederlander* 13 Oct. 1854. 2 *De Nederlander* 20 Oct. 1854.

meer beteekenis en kracht hebben, dan zal men weinig tijd en overleg behoeven voor de noodkreet: *Christelijke opvoeding in de openbare School is een regt van het Nederlandsche Volk.*" [1]

Voor dit *popularizeren* was bestuderen van het vraagstuk onmisbaar. Hieraan had ook *het Nieuwe Nederlandsche Schoolblad* (Julij 1854—Julij 1855), indien er in de levensvraag voor Land en Kerk, bij hen die het Volk behooren voor te lichten, genoegzame belangstelling ware geweest, dienstbaar kunnen zijn.

Alinea 4 van art. 4, door Roomsch-Catholieken met welgevallen begroet, vond over 't algemeen niet dan tegenstand en afkeer. — Doch er was ook verontwaardiging over het ter zijdestellen van het Christelijk beginsel bij vele Protestantsche bladen, die steeds, onder de leus van een zoogenaamd algemeen Christendom, vasthouding aan hetgeen zij den hoofdinhoud van het Evangelie noemen, hadden gewild. *De Fakkel*, *de Morgenster*, *de Wekker* wedijverden in afkeuring en beklag. Dit oordeel werd spoedig verzacht door vertoogen vooral ook in *de Amsterdamsche Courant*, waarin de voortduring in de praktijk juist van zoodanig een algemeen-christelijken invloed als waarmeê die Protestantsche rigting grootendeels althans te vrede geweest was, voorgespiegeld werd. „*De Amsterdamsche Courant* is reeds bij voorraad opgetogen over de Christelijkheid der volksschool, gelijk ze nu èn voor de Joden, èn voor allerlei gezindheid, doeltreffend ter Godsdienstige volksopvoeding zijn zal. Daar zal niet ontbreken, schrijft ze: Godsdienstige vermaning, Godsdienstige opmerking, ja wat meer is, Godsdienstige heenwijzing naar het Godsdienstig onderwijs van de Kerk. Dit zal nu eerst zijn de echt Nationale Nederlandsche school. Het Christelijk element zal van de school niet worden verwijderd. Het nationale volksonderwijs (dit is de slotsom der beschouwing) zal door een opgewekten, vrijen, Christelijken geest worden bezield." [2] — *De Tijd* evenwel schreef: „Het ontwerp wil te regt dat het onderwijs in de openbare scholen wat men noemt zuiver maatschappelijk zijn zal. Moest dit echter beteekenen, dat dit, als tot dusverre, dienstbaar zoude kunnen gemaakt worden aan het protestantsch proselytismus — wij behoeven niet te zeggen, dat wij in dit geval ons ten allernadrukkelijkste tot de bestrijding van het wetsontwerp zouden aangorden."

Het Voorloopig Verslag werd uitgebragt den 24 Mei. Drie hoofdgevoelens: de afzonderlijke, de Christelijk-gemengde, de louter burgerlijk-maatschappelijke school. Het eerste werd met veel juistheid (de heer van Lijnden was lid der Commissie van Rapporteurs) gekenteekend. „Er blijft onder de bestaande omstandigheden, nu de twee hoofd-afdeelingen der Christenbevolking hier te lande meer dan ooit over elkander staan, niets anders over dan splitsing der openbare school; niet bij uitzondering maar als regel; niet bij wijze van gunst, maar als een uitvloeisel der gelijke bescherming, bij de Grondwet aan alle kerkgenootschappen toegekend, en der aanspraak van alle staatsburgers op een voldoend lager onderwijs voor hunne kinderen. Met andere woorden, afzonderlijke openbare scholen voor Protestanten, Roomsch-katholijken en Israëliten. In die plaatsen, waar de omstandigheden de splitsing der openbare school niet gedoogden, zou het beginsel, neêrgelegd in artt. 22 en 23 van het reglement van 1806, voor de gemengde school behouden moeten blijven." De tweede rigting verlangde een lager onderwijs dienstbaar aan de bevordering van zedelijkheid en godsdienst „en aan het geloof in die groote waarheden waaromtrent al de Christengenootschappen het eens zijn." Volgens het derde gevoelen, geen melding van Christelijk beginsel; een onderwijs dat hier te lande altijd Christelijk zijn zou, doch, onergerlijk voor iedereen en met geenerlei leerbegrip vermengd." — Het was te voorzien dat weldra de meerderheid zich in het laatste systeem, dat der Regering, vereenigen zou. Veelbeteekenend was, in dit opzigt, de slotsom der verdedigers van het Christelijk beginsel: „Op zulke gronden verlangde men dat de wet òf op het voorbeeld van die van 1806 de oplei-

1 *De Nederlander* 5 April 1855. 2 *De Nederlander* 22 November 1854.

ding tot Christelijke en maatschappelijke deugden als een hoofddoel van het lager onderwijs aanwees; òf, zoo het woord *Christelijk* vermeden moest worden, althans liet doorstralen dat het godsdienstig element niet is uitgesloten." Immers het was duidelijk dat hierop de repliek van den Minister zijn zou: „Nu niet langer op de vermelding van de *Christelijke*, maar van de *godsdienstige* strekking van het lager onderwijs wordt aangedrongen, houdt het geschil op."

30 *November* 1855.

*** In September 1855, door de verkiezing te 's Hage, weder in de Kamer gebragt, was, na de mededeeling mijner zienswijs over de politiek van het Kabinet in 't algemeen (1e deel, pag. 175—185) mijn eerste zorg weêrstand tegen het hoofdbeginsel der onderwijs-wet: „Volksopvoeding waarbij de Christelijke waarheid, als kerkelijk leerbegrip, ter zijde gesteld wordt." Misschien kon de Minister, vóór de indiening van een gewijzigd ontwerp, tot andere gedachten worden gebragt; zoo niet, was het des te meer tijd dat de Natie of (zoo de Roomsch-Catholijk in de Godsdienstlooze school berustte) de Protestantsche bevolking met het gevaar bekend wierd. — Bij Hoofdstuk V der Begrooting, Afdeeling *onderwijs*, vroeg ik het woord.

Niemand zal mij beschuldigen van vooruit te loopen op de beraadslaging omtrent de aanstaande wet op het onderwijs, of de discussie noodeloos te rekken, wanneer ik een vraagpunt behandel, hetwelk meer dan eenig ander invloed gehad heeft op de lotgevallen van Nederland, op dit oogenblik de Natie houdt in gespannen verwachting, en waarin, door mijne vrienden en door vele duizenden in het Vaderland, meer dan in eenig finantieel of politiek vraagstuk, belang gesteld wordt. Wanneer ik — meer kan ik nu niet doen — aanroer het gewigtige vraagstuk van *het lager schoolwezen in verband tot de Godsdienst.*

Ik verlang het regt en het belang van alle Gezindheden in het oog te houden. Evenzeer als iemand, heb ik mij ten allen tijde tegen een zijdelingsch *Protestantsch proselytisme* in het schoolwezen verzet. Het eenige wat ik van onzen kant verlang is, dat door geene Gezindheid hier te lande verdedigd worde, hetgeen zij elders afkeurt, en dat de vrijzinnige leer niet, gelijk wel eens door de Protestanten tegen de Roomsch-katholijken, thans door dezen tegen de Protestanten worde misbruikt. In het middel kan ik mij vergissen, maar mijn doel is ook in de wet op het onderwijs een middel te vinden tot wezenlijke bevrediging. Nog onlangs hebben wij gehoord dat de wet op de kerkgenootschappen het middel was geweest van hetgeen men genoemd heeft *apaisement* op *politiek* gebied. Ik betwijfel het; op het gebied der *politie*, ja; bevrediging op *politiek* gebied zal verkregen moeten worden door andere wetten. Eene goede wet op het onderwijs zal het meest afdoende middel zijn om te bereiken, hetgeen ik ook thans nog als voor de rust en bloei van Nederland onmisbaar beschouw; de goede verstandhouding tusschen den Roomsch-katholijk en den Protestant.

Ik bestrijd het hoofdbeginsel van den Minister. Ik vlei me dat hij, ook in den loop dezer discussiën, zoo noodig, het bewijs heeft gezien dat wij niet geleid worden door kleingeestige oppositie, maar ondergeschikt zijn aan beginselen, door welke — zonder dat onze willekeur in het spel is — aanneming of verwerping, bestrijding of ondersteuning beslist wordt. Hij zal ook in het oog houden, zoo mij soms een schijnbaar hard woord ontvalt, dat het betoog niet gerigt is tegen den Minister van Binnenlandsche Zaken alleen, maar tegen het Ministerie. Wanneer een Minister van Finantien eene wet voordroeg, waarbij het staatsbankroet voorgesteld wierd, een Minister van Oorlog eene, waarbij de veiligheid van het Vaderland op het spel raakte, zou niet één Minister, maar het Ministerie verantwoordelijk zijn. Evenzoo betreft de vraag, of het Christelijk beginsel uit de volksopvoeding mag worden geweerd, niet alleen den Minister van Binnenlandsche Zaken, maar het Ministerie.

Vooraf constateer ik het hoofdbeginsel van den Minister, opdat ik hem niets toedichte, wat niet in zijne bedoeling ligt en ook aan den anderen kant de ware zin en geest van het systema niet door min juiste uitlegging en verzachting in de schaduw worde gesteld. De Minister zelf heeft dit beginsel bij de discussie over de begrooting voor twee jaren, toen het Christelijk standpunt verdedigd werd, aldus geformuleerd: „Ik geloof dat het tot stand komen eener wet op het onderwijs eerst dan mogelijk zal zijn, wanneer bij het beoordeelen der voorgedragen bepalingen steeds voor oogen wordt gehouden het *algemeen standpunt* waarop de Regering geplaatst is, en waarvan zij niet mag afwijken bij het behandelen van dit belangrijk onderwerp."

Dit *algemeene* standpunt is nader gekenmerkt, toen weinig tijds later, bij de voordragt van eene andere wet, als het denkbeeld van de gansche Regering, verklaard is: „dat elke poging (en daar was de tegenstelling van Christendom tegen Mohammedanisme en Heidendom) om de eene godsdienstige overtuiging boven de andere te begunstigen, eene afwijking zou zijn van het in de Grondwet gehuldigde beginsel van gewetensvrijheid en gelijkstelling der gezindheden."

De Minister zal welligt antwoorden: „Christelijke opleiding wordt in mijne bedoeling niet geheel uitgesloten; dit zou ondenkbaar zijn." O ja, maar gij verlangt een Christendom dat *geen*, wij dat *wel* ergernis geeft aan Israëliet en Mohammedaan. — De Minister zegt: „Ik stel hoogen prijs op Christelijke vorming, in *huisgezin* en *kerk*. O ja; we erkennen gaarne dat het verschil enkel de *volksschool* betreft. — De Minister zal wijzen op de laatste alinea van art. 4 der in de vorige zitting ingediende wet. Deze alinea moge fraai luiden, maar, terwijl ze, gelijk ze daar geformuleerd is, weinig beteekent, is zij bovendien onvereenigbaar met uw hoofdbeginsel; zij kan, in verband daarmeê, in de wet niet blijven staan.

Het hoofdbeginsel van den Minister is *l'école athée*, de gods-

dienstelooze school; de school met een louter burgerlijk-maatschappelijk onderrigt, waarbij geene Godsdienst geduld, en althans het Christendom geweerd wordt.

Valt er op dit beginsel niet terstond een politieke lichtstraal? moet niet iedereen erkennen dat dit systema is het *systema van het vorige Kabinet?* Men heeft mij nog onlangs, niet verweten, maar herinnerd, dat ik menigwerf tegen den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken het woord heb opgenomen; liep niet grootendeels de strijd over dit beginsel?

Gelijk het onlangs geweest is op het finantiele, zoo is het hier op politiek terrein; een breken van het Ministerie met zijne eigene, met de ministeriele partij. Dit woord *partij* heeft altijd iets dat min aangenaam luidt. Dezer dagen zeide de Minister van Buitenlandsche Zaken in deze Kamer, en het was voor zijne geheele rigting karakteristiek: „Wanneer de partijen door het gebeurde een weinig dooreen gemengd waren, wel ik zou het geen groot ongeluk rekenen." Niemand verlangt *partijschappen*, maar er bestaat verscheidenheid van politieke beschouwing, en er is eene wijs van de partijen door een te mengen, waardoor, juist ten gevolge der poging van een Ministerie om, gelijk men het te regt genoemd heeft, eene *vlottende meerderheid* te behouden, de Kroon aan den invloed van eene partij ondergeschikt wordt. Ik zou het een groot ongeluk voor Nederland achten, wanneer, bij Ministers of leden der Kamer, geene zelfstandigheid van overtuiging of geene vastheid van karakter in het belijden en beleven van beginselen bestond.

Er is eene ministeriele partij bij de opkomst van het bewind gevormd uit de conservative en de antirevolutionaire rigting, en *wanneer het Ministerie het Christelijk beginsel uit de volksopvoeding weert*, noem ik dit *een breken met zijne eigene partij.*

Uit deze voorloopige aanmerking blijkt dat de leden van de Kamer, die gerekend worden tot de oppositie te behooren, in deze twist niet behoeven te worden gemengd. Het is een huishoudelijk geschil. Mijn beweeren is: het Ministerie is niet bevoegd ter overneming van het hoofdbeginsel der oppositie; indien de oppositie *regerende partij* wordt, is het beter dat zij *Gouvernement* zij. Dit *betoog* kan bij haar geen tegenspraak ontmoeten. Alleen de *conclusie* verschilt; ik wensch *een ander beginsel* van *dit* Ministerie, zij verlangt *hetzelfde beginsel* van een *ander Kabinet.* Mijne rede heeft ten doel om te doen uitkomen dat het Ministerie, ook in deze hoogst gewigtige zaak, gewigtiger misschien dan eenig onderwerp, in plaats van te zijn hoofd en leidsman van eene eigene partij, het instrument wordt van de tegenpartij, ons aan haar overlevert; zoo zelfs (en ook hierin is de analogie met den finantielen maatregel in de vorige zitting blijkbaar) dat, door de tusschenkomst van dit Kabinet, de wederpartij meer in haar systema tot stand brengt dan waartoe zij, zelve aan het bewind, bij magte zou geweest zijn.

Volgens de politieke geloofsverwanten van den Minister, volgens

de politieke rigting door welke dit Kabinet gevormd werd, is het beginsel „geen Christendom in de volksschool" *strijdig tegen* 1° *de Grondwet*, 2° *het nationaal verlangen*, 3° *het Koningschap, gelijk het hier met de geschiedenis van het Huis van Oranje in verband is*, 4° *de roeping die aan dit Kabinet door den Koning opgelegd werd.*

I. Het hoofdbeginsel „geen Christendom in de volksopvoeding," strijdt *tegen de Grondwet.* Ook wij verlangen naauwgezette handhaving van de artikelen 165 en 166 der Grondwet; geene heerschende Kerk, geen voorrang van eenige godsdienstige overtuiging, waar de Godsdienst niet te pas komt. En waar zij te pas komt, wat verlangen wij daar? gelijkstelling van Protestanten en Roomschkatholijken, terwijl aan de Israëlieten in gelijke mate ondersteuning worde verleend. Maar rust deze gelijkstelling op den Christelijken zin der Natie; of, gelijk uit de grondstelling van den Minister volgt, op de voorschriften eener wijsbegeerte, die scheiding van Staat en Kerk niet alleen, maar scheiding van Godsdienst en Staat begeert? is hier nationale verzaking van het Evangelie? moeten wij, om den Israëliten, of liever om hun te believen door wie, ter doordrijving van vrijzinnige begrippen, de Israëliten worden geutiliseerd, verklaren dat er niet meer een Christelijke Staat, een Christelijk Gouvernement is? zoo ja, is dan het onchristelijk Gouvernement niet gehouden, waar het met de Godsdienst in aanraking komt, acht te geven op de regten en behoeften van eene *Christelijke* natie in wetgeving en bestuur? of is de Nederlandsche natie geen *Christelijke natie* meer?

Eigenlijk bedient men zich tegen dergelijke vragen van slechts ééne algemeene uitvlugt; namelijk dat op de school de Godsdienst, het Christendom, *niet te pas komt;* maar ik vraag: met welk regt zal men in Nederland thans, door miskenning van een onloochenbaar verband, beweeren hetgeen naauwelijks in eenigen tijd of in eenig land beweerd werd? Tegen deze miskenning, uit verlegenheid of gemakshalve, van den aard der school, stel ik het woord van den Franschen wijsgeer Cousin: „Nous sommes les premiers à vouloir, et à vouloir fortement, dans l'intérêt bien entendu de la religion, qu'elle reste dans le sanctuaire, mais *l'école publique est un sanctuaire aussi*," et la religion y est au même titre que dans l'église ou dans le temple [1]."

Ik meen hiermede, wat het eerste bezwaar betreft, te mogen volstaan. Ik heb eigenlijk slechts geparaphraseerd hetgeen ik lees in het Voorloopig Verslag, als het gevoelen der meerderheid waarvan ik gewag maakte: „De meerderheid is niet ingenomen met (een euphemisme voor *heeft een afkeer van*) het stelsel om het openbaar lager onderwijs in den regel uitslui-

[1] „Evenzeer als iemand verlang ik, en ik verlang met kracht, in het welbegrepen belang van de Godsdienst, dat zij binnen het heiligdom blijve; maar *ook de openbare school is een heiligdom*, en de Godsdienst is daar met hetzelfde regt als in de kerk."

tend te doen bestaan in de mededeeling van kundigheden vrij van elke poging tot aankweeking van deugd en godsvrucht, of tot het wijzen op waarheden, waaromtrent alle Christelijke gezindheden het eens zijn..... Men ging uit van de stelling, dat, even als het Christendom de grondslag is onzer beschaving, zoo ook Christelijk godsdienstige beginselen een der hoofdelementen van het openbaar lager onderwijs moeten uitmaken. Men geloofde niet, dat de Grondwet eenigen hinderpaal daaraan in den weg legt. De eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, in het tweede lid van art. 194 der Grondwet voorgeschreven, behoeft niet in dien zin te worden uitgelegd, als of geheele ter-zijdestelling dier begrippen bedoeld worde. Het duldt zelfs zulk eene uitlegging niet."

II. Het Christendom uit de volksopvoeding te weeren strijdt tegen *het verlangen der Natie.*

Het strijdt, gelijk wij gezien hebben, tegen het gevoelen van de meerderheid der Volksvertegenwoordiging en reeds dit is eene *presumtie;* evenwel niet eene presumtie, waarmede men in dergelijke onderwerpen kan volstaan.

Ik roep enkele getuigen op buiten onzen kring. Ik wijs op hetgeen plaats gehad heeft in de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen;* op de krachtige stemmen die daar tegen terzijdestelling van het Christelijk beginsel, of, wil men, tegen het behoud van een, ook aan den Israëliet en Mohammedaan niet ongevallig Christendom, zijn gehoord. Ik wijs op een landgenoot, die zich eene geheele reeks van jaren het lager onderwijs tot doel van zijn ijverig streven gesteld had, den hoogleeraar Th. van Swinderen, die in 1848, bij de vrees voor dergelijke uitlegging van de gewijzigde Grondwet, zich aldus uitgedrukt heeft: „Op die wijze zou niets overblijven dan een bloot wetenschappelijk onderwijs, zonder vorming, zonder eenige opleiding tot maatschappelijke en Christelijke deugden, want tegen het laatste zouden zich de Joden verzetten, en in de staatsscholen zal dus, — wordt het ontwerp zoo aangenomen — misschien de naam van God, maar zeker niet die van Christus mogen worden genoemd, om de Joden niet te ergeren, die nu ook regt zullen hebben om gebruik te maken van de staatsschool, ten minste niet de naam van Christus, als van zulk een verheven wezen, als de Christen daaraan hecht; en hetgeen in de schoolwetten van alle andere landen (zelfs in de Fransche wetten) als het eerste vak van onderwijs genoemd wordt, het *onderwijs in de godsdienst*, dat zal in de Nederlandsche staatsscholen voortaan verboden zijn. Maar welk Nederlandsch Christen zal nu zijne kinderen naar zulke scholen willen zenden?"

Ik wijs verder op een landgenoot, met wien ik zelden overeenstem, maar wiens gevoelen, om de uitgebreidheid van zijne betrekkingen en invloed, van veel gewigt is, den hoogleeraar Hofstede de Groot. Deze, bij de optelling der voor den Christen bedroevende verschijnselen onzer dagen in Nederland, zeide ten vorigen

jare: „In onze staatsscholen zal het voortaan eene misdaad zijn Christus Gods Zoon te noemen, indien althans eene nu door de Regering voorgedragen wet wordt aangenomen. Zoo zal Christus verdwijnen uit de volksopvoeding."

Ik wijs ook op sommige dagbladen. Zonder te zeer de drukpers te willen verheffen, acht ik wenschelijk dat ook dáár naar den zin en geest der Natie onderzoek worde gedaan. De dagbladen of tijdschriften waarvan ik eene zinsnede zal bijbrengen, vertegenwoordigen elk (hoedanig oordeel men over hunne beginselen velle) eene rigting die in een niet onaanzienlijk deel onzer landgenooten steun heeft.

Ik wijs op een blad bepaaldelijk aan het onderwijs gewijd, de *Wekker* in 1854: „Zal de nieuwe regeling, om een einde te maken aan den weifelenden toestand van schoolwezen en onderwijs, het Christelijk element buiten hare voorschriften laten? Dit zouden wij als een *onherstelbaren slag* voor het openbaar onderwijs achten."

De Fakkel, die ook zijn eigen publiek heeft, schreef: „Dat het Protestantsch deel van de natie geene vrede kan hebben met eene godsdienstlooze en nationaal onhistorische school, spreekt van zelf; zulk eene school beschouwt het Protestantisme als een ouding."

De Morgenster, waarvan de invloed op velen niet onbeduidend geweest is, liet zich dus uit: „De ouders zeggen te regt: liever geen onderwijs dan zulk een waarbij het Christendom een wanklank is."

De Tijd, voorzeker een veelbeduidend orgaan van onze Roomsch-katholijke landgenooten, schreef in 1849, toen hetzelfde beginsel in eene concept-wet op het onderwijs gebragt was: „God beware ons dat wij ooit met ons geld zoodanig zedeverpestend onderwijs zouden schragen."

Een tijdschrift meer in onze rigting, onder den invloed van Protestantsche leeraren, *de Boekzaal*, verklaart: „Wij verwachten van het volk een onoverwinnelijken tegenstand tegen eene wet op het onderwijs, waarbij eene onoverkomelijke klove wordt gegraven tusschen de school en de kerk, tusschen onderwijs en opvoeding, tusschen de kweekplaats onzer kinderen en Gods vaderhart."

Een met ongemeene bekwaamheid, volgens onze beginselen, geredigeerd weekblad, het *Nieuwe Nederlandsche Schoolblad*, maakte aldus de slotsom zijner beschouwingen kenbaar: „Geen grooter nationaal misdrijf, geen grooter nationaal onheil, dan een nationaal schoolwezen, waaruit de Godsdienst zou kunnen geweerd worden."

Een onzer meest geachte predikanten, hierin eenstemmig met een groot aantal zijner ambtgenooten, Beets, openbaarde zijne bezorgdheid omtrent eene niet-Christelijke volksschool aldus: „de grootste voorregten en de dierbaarste belangen eener Christelijke natie voor het nageslacht, voor de kinderen die ons God gegeven heeft, zijn op het spel."

Mij dunkt dat de eenstemmigheid van het protest door zoo vele verschillende rigtingen, in dit ééne punt homogeen, ter kenbaar-

making van het nationaal verlangen, wel eenige beteekenis heeft. Doch bovendien wijs ik u op de Natie in haar *historische eenzelvigheid;* op het *regt* van de Natie; op de Natie in haar *geheel*, vooral op de minvermogende standen; eindelijk op de Natie in betrekking tot degenen, die men onlangs van regeringswege genoemd heeft: *de kleine partij.*

De Natie in haar historische eenzelvigheid; ik voeg er niets bij ter ontwikkeling; ik reken het betoog overtollig dat de Natie op Nederlandschen bodem van haar Christelijk kenmerk nog niet beroofd is.

Het *regt* der Natie. Het geldt hier een *regt*, geen gunst. De Natie heeft regt, met naauwgezette inachtneming van de Grondwet, naar den eisch der *historische landswetten* van een Christelijk volk te worden bestuurd. Er zijn *historische regten*, waaronder hier te lande de Christelijke volksopvoeding behoort, waarop, ook niet met gemeen overleg van de drie takken der wetgevende magt, inbreuk mag worden gemaakt.

Ik wijs op *de Natie in haar geheel, vooral op de minvermogende standen.* Vooral op deze; want deze vooral hebben behoefte aan de Christelijke volksschool. Voor de aanzienlijken is, wanneer de openbare school hun niet bevalt, het bijzonder, het huisselijk onderwijs daar; het meerendeel van de minvermogenden heeft geene keus. Ik voeg er bij: het is dikwerf dáár, in die standen, dat omtrent vraagstukken van dezen aard het meest onbevangen, het meest juiste oordeel moet worden gezocht. Wij, in de hoogere en aanzienlijke klassen der maatschappij; wij, zelfs in eene achtbare vergadering gelijk deze, in de hoogste vergadering des Lands, zijn in menig opzigt ondergeschikt aan den invloed, ook van eene valsche wetenschap, van politieke berekening, ja zelfs (vooral in een land, waar de Vertegenwoordiging nog zoo weinig steun vindt in publieken geest) van eene verslapping en toegeeflijkheid (met hetgeen in de politieke wereld *amadouement* [1] heet in betrekking) waardoor in onze beschouwing de zuiverheid der omtrekken gevaar loopt en de wezenlijke stand der zaken wel eens door een nevel omhuld wordt. Bij het volk daarentegen, ook bij ambachtsman en daglooner, is dikwerf het oordeel zeer juist omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en Christelijke pligtbetrachting in verband staan. Ik zou, dunkt me, op velen onzer medeleden mij kunnen beroepen, die met de bevolking vooral ook op het platte land, ook in de armoedige hut, ook in de moeijelijkste oogenblikken, ook in de laatste levensure, niet onbekend zijn. Meermalen zullen zij daar hebben gevoeld wat het woord beteekent: „Ik dank U dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen hebt verborgen en hebt ze den kinderkens geopenbaard."

[1] Een schier onvertaalbaar woord; de kunst waardoor, als een behendig staatsman voor veerkracht beducht is, de veer niet verbroken, maar verlamd wordt.

In die meer nederige sferen valt, bij onbevangen beschouwing, voor het licht der eenvoudige waarheid, eene reeks van argumenten weg, waardoor in hooger levenskring indruk wordt gemaakt. Velen van hen die ik bedoel, zouden op de vraag: mag uit de volksscholen het Christendom worden geweerd? hetzelfde in hun eenvoudigheid antwoorden, hetgeen de Fransche wijsgeer, dien ik reeds aanhaalde (Cousin), in de volgende merkwaardige woorden zegt: „Les écoles populaires d'une nation doivent être pénétrées de l'esprit religieux de cette nation. Maintenant le Christianisme, sans distinguer les différentes confessions, est-il ou n'est-il pas la religion du peuple en France? Il faut bien l'accorder. Or je demande si on veut respecter la religion du peuple ou la détruire? Si on entreprend de détruire la religion du peuple, alors, j'en conviens, il faut se garder de la faire enseigner dans les écoles du peuple [1]."

Ik heb ook gewezen op de Natie, gelijk ze eensgezind is met hen die dezer dagen van regeringswege aangeduid zijn met den titel van *de kleine partij*. Is onze partij klein? ja; evenwel wachte men zich voor min juiste voorstelling, waardoor men tot misrekening zou kunnen worden gebragt. Zijn wij politieke partij? ja; wij hebben althans een eigen beginsel in het staatsregt. Maar wij zijn, op hetgeen men doorgaans onder politiek terrein verstaat, niet veelbeduidend; daar huisvest onze kracht niet. Dat wij onder de politieke partijen geteld worden, is ons zelfs eenigzins nadeelig, omdat onze wederpartij in bestuur en wetenschap, hier te lande vooral, nog de overhand heeft en omdat velen ook van onze vrienden, bij wie, onder den invloed der denkbeelden van onzen tijd, de notie van Staat en tevens het pligtmatige van Christelijke werkzaamheid ook in politieken kring wel eenigzins op den achtergrond geraakt is, schier voor elke aansluiting aan eene politieke partij huiverig zijn. Hierdoor zou ons nog meer nadeel worden berokkend, zonder eene eigenaardigheid, die ons door een onpartijdig oordeel niet kan worden ontzegd. Zij is deze: dat wij, sedert eene reeks van jaren, politieke *belangen*, in den gewonen zin dezer uitdrukking, aan politieke *beginselen* hebben ten offer gebragt; zoodat, dien ten gevolge, de hoop of vrees dat wij in hooge betrekking zouden geraken, de vrucht alleen van dichterlijke welwillendheid of politieke kunstgrepen kan zijn; terwijl onze, ik erken het, gestadige oppositie gerigt is, niet tegen ieder Minister, maar, onder elk Ministerie, tegen dezelfde, waarschijnlijk nog voor langen tijd in Nederland overmagtige partij. Dit drukt het

[1] „De Volksscholen eener Natie moeten doordrongen zijn van den godsdienstzin der Natie. Is nu het Christendom, in zijne verschillende gezindheden, hier te lande de Godsdienst van het Volk? Dit kan bezwaarlijk worden ontkend. Dan vraag ik: „is het om eerbiediging of vernietiging der Godsdienst van het Volk te doen? Onderneemt men het vernietigen van de Godsdienst der Natie, dan, ik erken het, wachte men zich die te brengen in de scholen van het Volk."

kenmerk van belangeloosheid op de kleine partij en reeds hierin ligt eene oorzaak van kracht. Doch er is meer. Ik kan, hetgeen ik verder bedoel niet beter kenbaar maken dan door te wijzen op eene zinsnede van een buitenlandsch dagblad (*l'Indépendance Belge*), na de verkiezingen van 1852, welke mij in der tijd zeer heeft getroffen. „Hetzij een lid der anti-revolutionnaire partij uit de kamer geweerd worde of niet, dit is nu onbetwistbaar dat het getal der *vromen*, waaruit de anti-revolutionaire rigting hoofdzakelijk bestaat, in de laatste jaren op schrikbarende wijs is toegenomen, en eene partij vormt waarop, bij de behandeling van publieke aangelegenheden, *zal dienen te worden gelet*" [1]. Door het zinrijk epitheton *vromen* is, beter dan de schrijver zelf waarschijnlijk gevoeld heeft, aangewezen waarin onze kracht ligt. De *vromen*, dat is, degenen, wier politiek met het geloof en de geschiedenis der Natie in verband is. Ook de kleine partij kan sterk zijn; omdat de uitkomsten onzer staatkunde, in kerk en school, onder alle rangen en standen bevattelijk zijn; omdat ook met den geringste dezelfde grondslag van zielenvrede en dezelfde drijfveer van pligtbetrachting ons verbindt. Omdat hetgeen wij hier spreken — niet bij ons deelgenootschap aan gewone discussien, maar in beraadslagingen waarmede, gelijk op dit oogenblik, de Godsdienst in verband is — hetgeen wij hier gewetenshalve belijden, weêrklank vindt, niet in de driften der bevolking, niet in eene voorbijgaande opgewondenheid, maar in de zelfbewustheid, in de *conscientie*, in het *Christelijk geweten van het Nederlandsche Volk.*

Aan het einde van dit tweede gedeelte van mijn betoog zeg ik verder: hetgeen ik uiteengezet heb, is hetzelfde wat in deze Kamer, de meerderheid, de ministeriele meerderheid, aldus in het Voorloopig Verslag ter neder schreef: „De overgroote meerderheid der ingezetenen stelt er hoogen prijs op dat het lager onderwijs dienstbaar worde gemaakt aan de bevordering van zedelijkheid en Godsdienst en aan het geloof in die groote waarheden, waaromtrent al de Christen-kerkgenootschappen het eens zijn. Wierd dus de inrigting van het openbaar lager onderwijs derwijze geregeld, dat de bevordering van Christelijke beginselen op de openbare school onmogelijk wierd, dan zou die regeling, in plaats van ieders godsdienstige begrippen te eerbiedigen, gelijk de Grondwet beveelt, integendeel in strijd zijn met het godsdienstig begrip van de natie in het algemeen."

III. Het weeren van het Christendom uit de volksopvoeding strijdt tegen de handhaving van het *monarchaal beginsel*, zoo als het met de geschiedenis van het *Huis van Oranje* in verband is.

---

[1] „En tout cas, qu'on parvienne ou non à écarter M. Groen de la Chambre, il est désormais un fait acquis, c'est que le nombre des *piétistes*, dont se compose le gros de ses partisans, s'est accru dans les dernières années d'une manière effrayante, et compose un parti *avec lequel il faudra compter.*"

Wij hebben dikwerf, en ook dit jaar, in deze Kamer veel over het Koningschap, over de Souvereiniteit van het Huis van Oranje gehoord. Voor het in eere houden van het Koningschap althans, was loffelijke naijver der twee Kabinetten zigtbaar. Doch mij dunkt de zoo belangrijke vraag: hoe een Ministerie voor de kracht en luister van het Koningschap het meest bevorderlijk zijn zal? kan ook van hooger standpunt worden beschouwd. Ik wenschte althans de aannemelijkheid van eene terzijdestelling van het Christendom uit de volksschool aan de historie van het Huis van Oranje onder de *Republiek* en onder het *Koningschap* te toetsen. Ik heb dit gedaan, en de slotsom mijner beschouwing is: dit strijdt tegen de gedragslijn, waardoor het Huis van Oranje de Souvereiniteit verworven en verdiend heeft; dit komt volkomen overeen met de gedragslijn waardoor de *getemperde monarchie* van 1813, naar het oordeel van velen, aan *getemperde democratie* gelijk werd.

Waardoor heeft het Huis van Oranje de Souvereiniteit verworven en verdiend? door de liefde van het volk. Doch waardoor viel aan dit Huis de volksliefde in zoo ruime mate ten deel? door het beleid, den moed, het genie schitterend in de merkwaardige volgreeks van Vorsten, waarvan welligt geene geschiedenis een tweede voorbeeld oplevert? o ja, hierdoor ten deele. Door bescherming van het Protestantisme, door handhaving van de gewetensvrijheid, van de onafhankelijkheid van onzen Staat en van andere Staten van Europa? o ja, ook hierdoor grootendeels. Doch waardoor bovenal? omdat het de hand ter bescherming aan alle verdrukten heeft gereikt; omdat het, in kerk en school, niet enkel voor Protestanten, maar voor elke gezindheid zich tegen onregtvaardigen ijver verzet heeft, omdat het (men denke bijv. aan den *Religie-vrede* van Prins Willem I, die destijds ook crypto-katholiek heette) bevrediging in het godsdienstige door inachtneming van billijkheid jegens allen heeft verlangd. Omdat de eensgezindheid met het godsdienstige deel der Natie, niet op anti-papistische felheid, maar op *Christelijken* grondslag gebouwd was. Van daar het innige der volksliefde, van daar het nationale der wederzijdsche betrekking, van daar de heerschappij over de harten, van daar de onbeschreven Souvereiniteit, welke in 1813 op schrift gesteld werd; zoodat de opdragt niet anders geweest is dan het brengen van de slotsom der volkshistorie in staatsregtelijken vorm.

En nu de vergelijking met onzen tijd. Het Huis van Oranje wilde *religievrijheid op Christelijken grondslag;* thans wil men *apaisement door terzijdestelling van het Christelijk beginsel.* Mag ik niet beweeren dat die gewijzigde politiek met de lessen der volkshistorie tot 1813 in strijd is?

Na 1813 (bij de vraag hoe de getemperde monarchie, in veler schatting, bijkans aan *getemperde* democratie gelijk werd?) is het onderzoek dubbel belangrijk; omdat het verband van het lager schoolwezen tot de Godsdienst het Vaderland, meer dan eenig ander geschilpunt, in spanning gehouden heeft, van 1815 tot op den

huidigen dag. En waarom? omdat vooral ook in dit vraagstuk telkens de nieuwere theorien scheiding gemaakt hebben tusschen den Koning en het Volk, telkens de welwillende bedoelingen, de Christelijke en nationale gemoedsaandoeningen der Vorsten hebben geneutraliseerd.

Let op Koning Willem I in 1813. Lees de stukken die toen van hem zijn uitgegaan. Ligt in den inhoud en toon niet ontegenzeggelijk een weêrklank op den grondtoon der vaderlandsche staatkunde van zijn Huis? Doch wat is er later gebeurd? hoedanigen invloed heeft bepaaldelijk de vrijzinnige behandeling van de vraag omtrent het verband tusschen volksopvoeding en Godsdienst op zijne regering en levensloop gehad? Denk aan Belgie; wat dunkt u, zouden welligt de besluiten van 1825 niet onder de voornaamste oorzaken der scheuring van het Rijk moeten worden geteld? Denk aan Holland; zou de behandeling der Hervormden in kerk en vooral ook in school, niet, evenzeer als finantieel bezwaar, geleid hebben tot de *abdicatie* waarin de moedeloosheid van den in menig opzigt eerbiedwaardigen en miskenden Vorst openbaar was?

En Koning Willem II? zou de geschiedenis van zijn leven, ten aanzien van hetgeen ons nu bezig houdt, minder waarschuwend zijn? De eerste zorg was in het onderwijs de miskende regten te beschermen van elke gezindheid. Hoe gaarne las ik u, uit een werk dat voorzeker aan de meesten uwer overbekend is [1], het geheele aandoenlijke verhaal! doch ik moet mij bepalen bij enkele zinsneden kenmerkend voor de gevoelens van den Koning, bij de aanvaarding van het gezag. Hij gaf gehoor aan „de stemmen die ook uit den boezem der Hervormde Kerk zich verhieven tegen eene schoolinrigting, waardoor van de openbare school de verkondiging geweerd werd van 't geen naar veler overtuiging de grondwaarheden zijn van het Evangelie, terwijl de voogdijschap van den Staat aan de ouders de vrije oprigting verbood van eigen scholen ter opvoeding hunner kinderen naar den eisch van hun kerkgeloof.... Hoedanig ook de betrekking geacht mogt worden te zijn tusschen de Kerk en den Staat, de Nederlandsche Regering, *als zijnde eene Christelijke Regering*, moest naar 's Konings inzien zich ten pligt stellen te waken, dat hare onderdanen die als Christenen gedoopt zijn, ook als Christenen onderwezen worden.... Er bestond reeds bij hem de vrees, dat op de Nederlandsche volksscholen een overdaad van kennis gekweekt wierd, ten koste van godsdienstig gevoel en van practische bedrevenheid; nu voegde zich daarbij de overtuiging dat uit de school waar alle leerstellig godsdienstig onderwijs geweerd wordt, eene bevolking moet voortkomen zeer weinig gehecht aan de Kerk, en bij gevolg, naar zijn oordeel, *op wier zedelijkheid weinig te rekenen valt.*" — Zoodanig

[1] Bosscha, *Leven van Willem II.*

waren de gevoelens en inzigten van den Koning, en waarop liep, onder den invloed van vrijzinnige raadgeving, de welwillendheid zijner pogingen uit? op hetzelfde dat wij ook nu zien; handhaving van de gemengde school, door terzijdestelling van de Godsdienst. Zijne laatste levensjaren hebben ook hem geleerd welke ondersteuning men, in hagchelijke tijdsgewrichten, vindt bij de Natie, ten gevolge van zoodanige politiek.

En nu wederom de vergelijking. Hier is volkomen overeenstemming; dezelfde routine, dezelfde vrijzinnige slenter wordt, ook na de leerrijke ervaring van een veertigjarig tijdvak, gevolgd.

Vergun mij nog ééne opmerking, ook in onze dagen misschien niet overtollig, en die het korte begrip is van hetgeen de geheele geschiedenis van het nationaal Stamhuis ons leert. Geen gewijzigde regeringsvorm zal het in eere houden van het Koningschap beletten. Het Huis van Oranje was, ook onder republikeinschen vorm sterk, ook onder monarchalen vorm zwak, naar mate de geestverwantschap met de Natie bleef of ophield, door aanneming of verwerping van Christelijken grondslag.

IV. Uit de volksschool het Christendom te weeren strijdt tegen de roeping, die aan dit Ministerie *door den Koning* opgelegd is.

Ik rigt de weinige woorden die ik nog te spreken heb, meer dan ooit tot het Ministerie, *als orgaan van de Kroon.* Ik zal mij wachten den naam des Konings op onvoegzame wijze in parlementaire debatten te mengen; maar, wanneer de Koning zijn wil kenbaar heeft gemaakt, mogen wij verlangen dat die door het Ministerie worde opgevolgd. Ik heb mij afgevraagd of ik deze laatste aanmerking mogt verzwijgen? het antwoord is geweest, neen! want hierdoor alleen is de in-het-licht-stelling mogelijk van het regtmatige onzer klagten ook over dit Bewind, van het onregtmatige der verbolgenheid die zich wel eens tegen ons, wanneer wij klagen, openbaart.

Van Regeringswege is onlangs gezegd: het Kabinet werd zamengesteld uit mannen, vrij van de reactie die, naar aanleiding van het incident van 1853, tegen de politiek van het vorig Ministerie is ontstaan. Ik heb mij toen eene aanmerking veroorloofd, waarop niet is gerepliceerd, waarschijnlijk omdat daarop de aandacht van den Minister niet is gevallen. Ik heb geantwoord: Gij vrije mannen, gelijk gij u noemt, waart gebonden aan die reactie, *zóó als de Koning er het zegel op gedrukt had*[1]. En toen ik bij die gelegenheid op het programma wees, werd mij te gemoet gevoerd: ik herinner mij niets daarin gezien te hebben van een *Christelijk-historischen* zin; gij hebt er dien zin in gelegd; het is de beteekenis welke door u, naar eigen goedvinden, aan onze woorden gehecht wordt. Hier nu is, naar mij voorkomt, een opmerkelijk misver-

[1] Zie 1e Deel, p. 181.

stand. Hier is voorbijzage van een feit, een allergewigtigst feit; een feit beslissend voor de vraag omtrent de verloochening van den historischen oorsprong van dit Kabinet. Er is veel gesproken over het programma van het Ministerie.

Hier werd de rede afgebroken door den Voorzitter: „Ik moet den heer Groen doen opmerken, dat hij nu weêr treedt in de algemeene politieke beschouwingen en hem tevens vragen of het hem niet mogelijk is die op dit oogenblik achterwege te laten ter bekorting en meerdere orde van de discussie." Ik vatte hetgeen ik nog wilde ontwikkelen, te zamen:

Mijnheer de Voorzitter, ik wensch niet te treden in beschouwingen, welke in geen regtstreeksch verband staan tot het doel van mijn betoog. Wat ik gezegd heb betreft, naar mij voorkomt, de politiek van het Ministerie, bepaaldelijk in verband tot de inrigting van de volksschool. Het eigenlijk programma van dit Ministerie is uitgesproken te Amsterdam. In het koninklijk woord, gelijk het door de dagbladen aan de natie is medegedeeld, ligt ons regt en onze kracht; wij zouden niets kunnen verwijten aan de politiek van de personen door wie het Ministerie gevormd is; want met hunne politiek komt hetgeen wij zien gebeuren, overeen; maar we hadden verwacht dat hunne politiek ondergeschikt zijn zou aan hoogeren wil. Op dien grond heb ik regt in veler naam te beweeren dat regeling van het lager schoolwezen, met terzijdestelling van het Christelijk beginsel, in lijnregten strijd is, niet alleen met volkshistorie en volkskarakter, maar ook *met het Koninklijk programma, dat het leven aan dit Kabinet gaf* [1].

---

[1] In de afzonderlijke uitgaaf heb ik aldus opgeteekend wat ik zou gezegd hebben, zoo de tusschenkomst van den Voorzitter het niet belet had. „Doch is er niet ook een ander Programma geweest? een *Programma der Kroon*, uitgesproken te *Amsterdam?* Lag niet de grond van het algemeen vertrouwen en van de blijde verwachting waarmeê de verandering van Ministerie begroet werd, in het koninklijke woord, gelijk het door de dagbladen aan de Natie is medegedeeld? is niet hierdoor alleen zoodanig Ministerie mogelijk geweest? Het is voorwaar geen staatsgeheim, dat inzonderheid de staatslieden, die meer dan anderen op den voorgrond geraakten, de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Justitie, aan wier bekwaamheden en verdiensten gaarne door mij hulde gebragt wordt, sedert lang vermaard waren onder de belijders van het liberalisme, in de lijn, vroeger van afbraak, later van behoud. Derhalve, hoe kon, toen wij tegen de *vrijzinnige* rigting zouden worden beschermd, een Ministerie ontstaan, waarin een bij uitnemendheid *vrijzinnig* personeel de overhand had? was het omdat men zag op de denkwijs der *personen*, of wel omdat men, in de opgewondenheid dier dagen, het persoonlijke van politieke rigting en politieke antecedenten, door te staren op den Koning, *voorbij zag?* En niet geheel ten onregte. Immers het aanvaarden van het Bewind gold voor adhaesie aan de politiek van een Vorst die zich op de historische lijn zijner voorvaderen gesteld had en wien het nu te doen was om Religievrede, niet door onregt tegen ééne of beteugeling van elke Gezindheid, maar door regt voor allen, volgens de Grondwet, met bestrijding van het liberalisme op Christelijken grondslag. In deze hoofdgedachte van het Vorstelijke woord ligt, wanneer we tegen den gang van het Ministerie bezwaar hebben, ons regt en onze kracht. Wij zouden niets kunnen verwijten aan de politiek der staatslieden; want met deze politiek komt hetgeen wij hebben zien gebeuren overeen; de grond van het

*** De Minister, tot mijne bevreemding, achtte, zelfs nu, het ter sprake brengen van het onderwerp ontijdig. Zijn stelsel was, volgens hem, dat der Grondwet. „Onze natie is eene Christelijke natie, heeft de spreker gezegd. Ik zeg ja en neen. Het heeft mij altijd verwonderd dat het mogelijk is dit als een vraagpunt te beschouwen. Eene Christelijke natie, zonder eenigen twijfel, wanneer men let op haren zin, hare geschiedenis, haar zielental, maar vraagt men of zij staatsregtelijk eene Christelijke natie is, dan moet, mijns inziens, het antwoord ontkennend zijn. Staatsregtelijk kan eene natie alleen van eene bepaalde gezindheid, van eene bepaalde godsdienst zijn, indien het door de Grondwet wordt bepaald." Ook verwees hij naar een artikel van Mr. C. M. van der Kemp in *de Nederlander* van 11 October 1854, waarin beweerd werd dat „grondwettige gelijkstelling voor den Staat op godsdienstloosheid uitloopt[1]."

Ik dank den Minister die in een onderwerp hetwelk zoo ligt tot hartstogtelijkheid aanleiding geeft, mij met eene bedaardheid en welwillendheid heeft geantwoord, waarop ik hoogen prijs stel. Hij heeft ter loops behandeld het hoofddoel van mijn betoog. Ik heb niet in 't algemeen eene discussie over de inrigting van het openbaar onderwijs uitgelokt; ik heb slechts willen in het licht stellen dat het hoofdbeginsel der Regering strijdt met de natuur en roeping van dit Kabinet. Daarom zal ik ook nu den Minister niet volgen, waar hij op het terrein eener toetsing van het beginsel zelf is geraakt. Alleen moet ik, omtrent het beroep op een medelid der

---

verwijt is dat op ondergeschiktheid van *hunne* politiek aan *hoogeren wil* bijlijkerwijze rekening gemaakt werd. Ik beweer evenwel niet dat ik zelf in die verwachting gedeeld heb. Ik verberg niet dat, reeds bij de optreding van het Ministerie, ik mij menigen wenk heb veroorloofd die ook door de meesten onzer geloofsverwanten mij bijkans ten kwade geduid werd: ik noemde het voorbarig te antwoorden op de vraag: is het Ministerie een *nationaal* bewind? ik wees op het *conservatief-vrijzinnige* van beginsels en antecedenten; ik maakte de vrees kenbaar dat hier, naar gewone trant en uitkomst, de voorbereiding zijn zou eener nieuwe zege van de tegenpartij. Er is bij mij, ik erken het, niet veel illusie en dus niet veel teleurstelling geweest, en daaraan geloof ik te mogen dank weten, zoo ik doorgaans, bij het contrast van voorspiegeling en werkelijkheid, kalm (misschien te kalm?) blijf; doch ik mag daarom niet vergeten, en ik mag ook hier, wanneer het Ministerie zich over veler misnoegen en heftigheid verbaast en ergert, niet verzwijgen dat, om billijk te zijn, op de omstandigheid waaraan ik heb herinnerd, bovenal moet worden gelet. Dan zijn misschien de vragen, die menigeen met toenemenden ernst doet, zoo vreemd en ongepast niet: Is het niet blijkbaar dat we met behendigheid om den tuin geleid zijn? dat er, zoo ooit, dan hier eene *mystificatie* geweest is? dat het Ministerie, om bondgenooten te werven, onze vlag ontrold heeft? dat er met onze beginselen, in hetgeen ons meest dierbaar en heilig is, ter vermeestering van het Bewind, gespeeld werd? — In velerlei opzigt kan oogluiking wenschelijk zijn; niet waar het de volksopvoeding geldt; niet waar in hoogeren zin, het levensbehoud der Nederlandsche Natie bedreigd wordt. — Eerlang zal, bij de indiening der wet op het lager onderwijs, blijken of het Ministerie in het hoofdbeginsel volhardt. Dan zal de tijd der opzettelijke discussie met elke rigting dáár zijn. Thans heb ik mij bepaald bij het betoog dat, naar het oordeel der meerderheid welke door de verkiezingen van 1853 in deze Kamer gevormd werd, regeling van het lager schoolwezen, met terzijdestelling van het Christelijk beginsel, in lijnregten strijd is, niet alleen met volkshistorie en volkskarakter, maar ook *met het koninklijk programma dat het leven aan dit Kabinet gaf*."

[1] Zie het antwoord op dit beweeren, bijv. p. 122.

kleine partij, aanmerken dat de schrijver, door den Minister bedoeld, onder onze meest hooggeachte en geliefde vrienden behoort; maar dat hij somtijds in zeer gewigtige punten van ons verschilt; dat hij nu en dan met de hem eigen bekwaamheid en ijver leerstellingen verdedigt, die door ons, om niets meer te zeggen, onder de politieke paradoxen worden gerangschikt, en dat (hetgeen de Minister zich waarschijnlijk niet heeft herinnerd), dezelfde schrijver, bij wien hij voor zijne interpretatie van grondwettige gelijkheid steun zoekt, ook een boeksken geschreven heeft waarvan de titel is: „De *onbestaanbaarheid* der Grondwet."

Ik veroorloof mij nog een woord, omdat ik welligt ook nu bij den Minister en bij sommige leden in verdenking ben geraakt van vooruit te loopen op de voordragt eener aanstaande wet. Er is hier verschil van opvatting omtrent hetgeen tot den eisch en aard onzer pligtbetrachting behoort. Menigeen vreest voor het ter sprake brengen ook van algemeene beginselen eener wet, welke nog niet ingediend is. Ik wensch daarentegen het telkens ter sprake brengen (niet om telkens lange discussien te doen ontstaan, maar ter constatering telkens van den aard en strekking eener politieke rigting) van die hoofdbeginselen althans waarvan bestuur en wetgeving afhankelijk zijn. Het is wenschelijk, ook voor het Gouvernement, omdat vooral ook in deze Kamer — indien ik een term aan de geneeskunde mag ontleenen — aan de Natie, als ware het, *de pols moet kunnen worden gevoeld.* Ja, ik acht dat zoodanig ter sprake brengen van hoofdbeginselen bij uitnemendheid de roeping is dezer Kamer. Zoo die roeping enkel of vooral in het mede-redigeren van wetten bestond, dan voorzeker ware, ter bereiking van dit doel, een betere regeringsvorm denkbaar; dan zou misschien een constitutioneel Gouvernement onder de minst wenschelijke regeringsvormen moeten worden geteld. Het groote, het niet genoeg gewaardeerde voorregt van dien regeringsvorm is, dat hier telkens de wensch, het verlangen, het gevoelen der Natie kenbaar kan worden gemaakt; dat er aldus kan zijn eene gestadigheid van gemeen overleg, met het Gouvernement aan den eenen, met de Natie aan den anderen kant. Hierdoor alleen kan er regelmatigheid en kracht van nationale belangstelling zijn; hierdoor alleen is verkrijgbaar hetgeen hier te lande bijkans geheel ontbreekt: algemeene behartiging der landsbelangen, gelijk ze met volksgeest en volkswelzijn in verband staan. Ik voeg er bij dat dergelijke, zoo het heet, doellooze en tijdroovende discussie, meer welligt dan eenige andere beraadslaging, een practisch resultaat heeft en dat, naar mate het plaatsen van hoofdbeginselen in het licht van zoodanige publiciteit tot beter kennis en waardering der wederzijdsche denkbeelden den weg baant, er tijd wordt gewonnen door hetgeen men tijdverlies waant. Ziet het in dit onderwerp. Heeft de Kamer niet reeds veel tijd verloren, zal ze niet veel tijd verliezen, door zich bezig te houden met de talrijke bijzonderheden der wet, zoolang de keuze van het hoofdbeginsel niet beslist is?

Ook de discussie van heden zou niet nutteloos zijn, indien ze mogt strekken (ofschoon ik nu vrees dat dit het geval niet zijn zal) om de Regering, nog vóór het indienen van het ontwerp, te doen inzien dat eene wet, waarbij het Christelijk beginsel uit de volksschool wordt geweerd, een onbedwingbaren tegenstand zal ontmoeten bij het Nederlandsche volk.

De Minister is teruggekomen op het programma. Ik zal, om den Voorzitter niet te verontrusten, geen gebruik maken van de gelegenheid die mij hierdoor, nu althans, tot bespreking van dit teedere punt verleend wordt. Ik bepaal me bij eene vraag, inzonderheid aan de Ministers die hier niet tegenwoordig zijn en die haar in het *Bijblad* kunnen lezen: of de mogelijkheid der vorming van dit Kabinet is ontstaan, omdat men op *personen* zag, of omdat men het persoonlijke van politieke rigting en politieke antecedenten, door te staren op den Koning, *voorbijzag?*

—

Ook de heer de Brauw achtte zich verpligt „ten krachtigste te protesteren tegen het beweeren van den Minister, dat de Nederlandsche natie staatkundig geene Christelijke natie zoude zijn." De Minister antwoordde: „Ik heb thans alleen beweerd dat, volgens de Grondwet, de natie staatsregtelijk niet uitsluitend eene Christelijke natie is." De heer de Brauw repliceerde: „Juist tegen het beweeren, zoo even door den Minister uitgesproken, dat de Nederlandsche natie volgens de Grondwet en staatkundig niet is eene Christelijke natie, juist tegen die opvatting en uitlegging der Grondwet, heb ik protest aangeteekend. Beproef het die stelling in practijk te brengen en gij zult, gelijk door den spreker uit 's Gravenhage zoo te regt is aangemerkt, èn in het onderwijs èn overal zulk een onbedwingbaren wederstand bij de natie aantreffen, dat gij uwe stelling: „Volgens de Grondwet en staatkundig is Nederland geene Christelijke natie" zult moeten opgeven."

Op 30 December werd het gewijzigd ontwerp ingediend. De 4e alinea van artikel 4 vervallen; de scholen toegankelijk voor kinderen van verschillende godsdienstige gezindheden; niets kwetsend voor de gezindheid waartoe schoolgaande kinderen behooren; eindelijk, als conciliatoire bijvoeging: „het onderwijs wordt dienstbaar gemaakt aan de bevordering van zedelijkheid en godsdienst."

Dit ontwerp (daar menigeen zoo ligt met een woord waaraan zich beloften en illusiën hechten, te vrede gesteld wordt) kon in de Tweede Kamer rekenen op vrij algemeenen bijval. Nu althans scheen de tijd gekomen waarop voorlichting van de Natie pligt was; inzonderheid voor de leeraars der Hervormde Kerk. Reeds in Junij schreef ik, in dit vooruitzigt, met verwijzing naar de reeks van getuigenissen tegen de gemengde school door predikanten: „Voorgangers, wier krachtige taal dankbaar door ons herdacht wordt, ontfermt u ook verder over de Gemeente; bedenkt dat nu vooral, waar alle andere rigtingen eendragtig tegen de Christelijke Volksschool wier onmisbaarheid door u betoogd werd, gekeerd zijn, de grootste voorrechten, de dierbaarste panden eener Christelijke Natie op het spel staan [1]."

1 *Narede op vijfjarigen strijd.*

16 *Februarij* 1856.

*** Welkom was mij de indiening, zoodra de Tweede Kamer weder bijeenkwam (19 Februarij) van een Adres geteekend door acht predikanten (O. G. Heldring, L. J. van Rhijn, F. C. van den Ham, L. Merens, J. H. Bösken, J. J. Doedes, D. Chantepie de la Saussaye en J. J. v. Toorenenbergen); „als herders en leeraars der Gemeente." Daarbij werden gevraagd afzonderlijke scholen voor Roomschen, Israëlieten en Protestanten, in alle grootere Gemeenten, terwijl in de kleinere, met aansluiting aan het bestaande, art. 22 en 23 van Reglement A der wet van 1806 kan gehandhaafd worden; geene *gezindheids-scholen*, maar scholen voor de *bestaande gezindheden*, ook voor de onze, bruikbaar; geen onderwijs in de godsdienst, maar godsdienst, d. i. Christendom in het onderwijs des volks; geen onderwerping der *school* aan de *kerk* of *geestelijkheid*, maar, bij gepaste zelfstandigheid der schoolbesturen, toch wettelijken waarborg, dat de gezindten niet van alle toezigt en invloed worden beroofd[a].

Nederlegging ter Griffie werd voorgesteld. Ik wenschte verzending aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van de Eerediensten.

Na het allezins naauwkeurig verslag der Commissie voor de Petitien omtrent dit gewigtig verzoekschrift, ben ik niet opgestaan om de conclusie te bestrijden, maar om eene bijvoeging voor te stellen. Ik wil, eerst een wensch uiten omtrent het gebruik van petitien bij de wet op het onderwijs; daarna sommige punten uit het adres in het licht stellen, om de wenschelijkheid van het renvooi dat ik voorstellen zal, te bewijzen.

Ik betreur, zonder de reden te beoordeelen, dat, door de late indiening van het ontwerp en door de vroege, daarmede in noodzakelijk verband staande, behandeling in de sectien, de Natie niet, of althans naauwelijks, in de gelegenheid is geweest haar gevoelen kenbaar te maken.

Ik heb mij daarom afgevraagd: zou er welligt nu partij kunnen worden getrokken van de in de vorige zitting ingekomen adressen? Lees bijv. de verslagen over petitien in de zittingen van 12 Maart en 4 Junij 1855. Daar worden een aantal merkwaardige verzoekschriften vermeld; zij hebben geenerlei invloed kunnen hebben (vermits ook toen de beraadslaging in de sectien plaats gehad heeft in Februarij) op het Voorloopig Verslag. Ik vind gewag gemaakt van een verzoekschrift uit Rotterdam, met 400 naamteekeningen, waarbij de afzonderlijke school verlangd wordt[1]; ook van adressen waarschijnlijk in geheel anderen zin; ook, en hierop vestig ik inzonderheid de aandacht der Kamer, van uitgewerkte opstellen van personen, die meer dan vele anderen tot oordeelen bevoegd zijn. Ik zal er drie opnoemen van verschillende rigting: de heeren de Raadt, Mioulet en van Woelderen, door elk die zich ernstig met het lager onderwijs heeft bezig gehouden, onder de deskun-

---

[1] Een voortreffelijk Adres, opgenomen in *de Nederlander* van 13 Maart 1855.

a Hetgeen volgt is, tot en met het Advies van 28 April 1856, door bijlagen en aanteekeningen toegelicht, afzonderlijk uitgegeven, onder den titel *de Tweede Kamer en de Verzoekschriften*. (Utrecht bij Kemink en Zoon).

digen van den eersten rang geteld. In hoever zijn nu die gewigtige stukken, waarin, volgens het Verslag der Commissie, zeer wetenswaardige beschouwingen over het geheel en de onderdeelen der wet voorkomen, ter kennis van de Kamer gebragt? De Commissie heeft — en te regt — verklaard: wij bepalen ons tot zeer beknopte vermelding, omdat wegens het belangrijke dezer stukken, ook de meeste uitvoerigheid aan den gewigtigen inhoud zou te kort doen. Maar nu vraag ik: is het mogelijk, kan het van ons gevergd worden, is het feitelijk waar, dat wij ter griffie dergelijke stukken onderzoeken? valt niet de noodzakelijkheid in het oog dat het onderzoek, als het inderdaad invloed zal hebben op onze beschouwing, gemakkelijker worde gemaakt? En nu onderwerp ik den wensch aan de Kamer dat onverwijld, door het drukken van de meest gewigtige dezer stukken, althans van die welke ik genoemd heb, een nuttig gebruik bij het onderzoek in de afdeelingen mogelijk zij; terwijl voor het vervolg de Commissie voor de Petitien (zoo het noodig is — ik reken het onnoodig — in overleg met de aanstaande commissie van rapporteurs) gemagtigd zou kunnen worden telkens de meest belangrijke stukken, voor zoo ver die niet reeds, gelijk dezer dagen meer dan een merkwaardig verzoekschrift, gedrukt aan de leden der Kamer zijn rondgezonden, — zoo spoedig mogelijk ter onzer kennis te brengen.

Nu over dit adres. Ieder, die het heeft ingezien, zal erkennen dat het belangrijk is, zoo om de hoogachting die een groot deel der natie den onderteekenaren toedraagt, als om de duidelijkheid, eenvoudigheid, kracht, en gematigdheid van den inhoud. Belangrijk ook om den weêrklank dien het reeds bij velen gehad heeft, om het voorbeeld daardoor gegeven en dat waarschijnlijk door velen zal worden gevolgd. Het is mijn oogmerk niet bij deze gelegenheid, hetgeen aan sommigen parlementair wanbedrijf toeschijnt, te plegen en vooruit te loopen op de discussie over de wet. Ik verlang slechts, door enkele aanmerkingen over het standpunt der adressanten, de gepastheid te doen uitkomen van het renvooi.

Mijne eerste aanmerking is, dat de adressanten optreden *als predikanten;* namens de Kerk en zich beroepende, al noemen zij het niet uitdrukkelijk, op het *publiek regt* der gezindten; het regt om, bij de regeling der openbare instellingen, waar de godsdienst te pas komt, te worden gekend; althans in zoo ver, dat op de behoeften dier gezindten waaruit de natie zamengesteld is, worde gelet. Zij komen op, krachtens een regt, in deze gewigtige omstandigheid onmisbaar ter Christelijke pligtbetrachting, en ter voldoening aan de roeping, die meer bepaaldelijk aan hen, als herders en leeraars van een hier te lande erkend kerkgenootschap, opgelegd is.

Eene tweede aanmerking is, dat zij opkomen als *Protestanten.* Zij zijn, dit is overbekend, *orthodoxen;* doch bij dit onderwerp komt, in den aard en de strekking van hun verlangen, niet in aanmerking het verschil van theologische zienswijze in de Hervormde

Kerk. Ook niet — en men lette in verband hiermede op het telkens miskende verschil van afzonderlijke en gezindheidsscholen — de tegenstelling van de Hervormde Kerk en andere Protestantsche kerkgenootschappen. Neen, wat zij vragen is hetgeen door alle Protestanten die van de waardij der hervorming eenig begrip hebben, moet worden begeerd. Namelijk dat van de openbare scholen voor de Protestantsche bevolking, zoo min mogelijk althans, *de Bijbel en de volkshistorie* worde geweerd. Ik veroorloof mij in het voorbijgaan eene waarschuwing. Indien Protestanten van eene andere kerkelijke of onkerkelijke rigting, omdat het voorbeeld van zoogenaamde orthodoxen uitgaat, wegens orthodoxophobie vergeten wat zij aan het geloof dat zij belijden verpligt zijn, dan zal even daardoor de invloed, dien zij vreezen, worden verhoogd, en hetgeen door velen genoemd zal worden *verraad aan het Protestantisme gepleegd*, hun, ook uit dit oogpunt, duur komen te staan.

Eene derde aanmerking is: de adressanten komen op voor hetgeen aan alle *Christenen* behoort ter harte te gaan. Ook hier slechts een enkel woord, met behoedzaamheid, maar tevens met het oog op het gewigt der zaak. Wat blijkt er uit dit adres? dat men naar geenerlei suprematie streeft; dat men wenscht regt ook voor onze Roomsch-katholijke landgenooten; dat men wil blijven op het standpunt hetwelk, in andere landen en, tot voor weinige jaren, ook hier te lande, aan Protestanten en Roomsch-katholijken, tegenover ongeloof en vrijzinnigheid, gemeen was. Eene wet op het lager onderwijs kan zijn een middel tot bevrediging, zij kan ook het tegenovergestelde zijn; en daarom constateer ik dat wij, niet alleen nu, maar steeds verlangd hebben de onderwijsquestie te behandelen als eene *Christelijke* quaestie, en dat zij, alleen door gewijzigde houding dergenen die in de hoofdgedachte vroeger met ons eensgezind waren, maar dan ook voorzeker en bij uitnemendheid, tot een Protestantsch vraagstuk zou worden gemaakt.

Eene vierde aanmerking is: de adressanten verlangen regt, niet alleen voor Protestanten en Roomsch-katholijken, maar voor allen: zij komen op als voorstanders van *positive* godsdienst; zij beweeren, als een *primum verum* in elke gezindte, dat er tusschen godsdienstleer en opvoeding ook op de school een natuurlijk en eigenaardig verband is. Het geldt hier niet een strijd tusschen Christenen en Israëlieten; de tegenstelling is tusschen hen die, ook op de school, het onderwijs aan geopenbaarde waarheid ondergeschikt achten en hen die met den wetenschappelijken term van *humanitaristen* en als volgelingen van Rousseau en (om nog een anderen in de geschiedenis van het schoolwezen vermaarden persoon te noemen) van Basedow bekend staan. De volgende uitspraak van Basedow zou, wat de zedelijke en godsdienstige strekking aangaat, als motto kunnen gelden ook voor het tegenwoordig ontwerp: „Wird mit keinem Worte und keiner That etwas geschehen, was nicht von jedem Gottesverehrer, er sei Christ, Jude, Mohammetaner *oder*

Deïst, gebilligt werden muss." [1] Evenwel verklaarde de gemoedelijke man, en dacht welligt: ik ben een Christen, en heb slechts van kerkelijk particularisme (van gezindheidsscholen) een afkeer. Het denkbeeld der adressanten is uitgedrukt in merkwaardige regels, die ons heden *l'Indépendance Belge* overgebragt heeft; uitgesproken den 12 dezer in de Belgische Kamer, door een staatsman die, als rapporteur, grooten invloed heeft gehad op de wet van 23 September 1842, den heer Dechamps. Ter bestrijding van het systema hetwelk ook wij bestrijden, en hetwelk in het Roomsch-katholijke Belgie zeer weinige verdedigers telt, zegt hij: „Si ces principes venaient à prévaloir, pour ne froisser aucun sentiment religieux, on professerait dans les établissements de l'Etat l'indifférentisme à l'égard de toutes les religions, le rationalisme. C'est-à-dire que l'enseignement de l'État serait antichrétien. C'est ce que je ne puis admettre. Nous ne voulons pas de religion d'État. La lutte est entre ceux qui croient et ceux qui ne croient pas, entre le Christianisme et l'antichristianisme. Vous voudriez que l'enseignement de l'Etat professât l'antichristianisme, c'est-à-dire qu'il fût hostile à tous les cultes. C'est ce que nous ne pouvons admettre [2]."

Eindelijk, de adressanten komen op als staatsburgers en krachtens *de Grondwet;* zij stellen de vraag, niet of wij zijn een Christelijke Staat, maar of in dezen Staat de Christelijke natie nog eenig regt heeft; niet of er gelijkheid van bescherming en regten moet zijn, maar of de gezindheden alle op de openbare school gelijkelijk moeten worden gebragt onder een stelsel, hetwelk (in schijn voorbereiding tot het onderrigt in elke godsdienstleer) gerigt is, in het wezen der zaak, tegen het geloof van elke gezindheid.

Ik veroorloof mij, op grond dezer aanmerkingen, te concluderen tot renvooi aan de Ministers van *Binnenlandsche Zaken* en van *de Eeredienſten.*

Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Ik grijp deze gelegenheid aan om hem te verzekeren dat, al word ik bij de behandeling van eene dergelijke wet, ter pligtmatige aanwijzing van wetenschappelijk en staatsregtelijk verschil, genoodzaakt uitdrukkingen die scherp kunnen geacht worden te gebruiken, ik zijne goede bedoelingen niet misken, zijne individuele geloofsovertuiging niet verdenk; ja zelfs niet betwijfel het hartzeer waarmeê hij zich krachtens de Grondwet verpligt rekent dergelijke wet te bereiden voor het Nederlandsche volk. Ik wensch het renvooi, omdat welligt de duidelijke voordragt van hetgeen wij bedoelen hem daaromtrent juister denkbeelden zal geven dan ook deze memorie van toelichting bevat.

---

[1] „Er zal niets gezegd of verrigt worden dat niet door ieder vereerder van de Godheid, Christen, Jood, Mohammedaan, of Deïst, moet worden beaêmd."

[2] „Wij verlangen niet — en daarop zou het neêrkomen — een Godsdienst van Staat die rationalistisch, dat is, anti-christelijk en vijandig aan alle Gezindheden zij."

En nu het renvooi aan de Ministers van Eeredienst. Deze wet betreft de Grondwet, de teederste belangen der natie, de grondslagen van het algemeene en van het Nederlandsche staatsregt. Vroeger, toen het denkbeeld van een verantwoordelijk ministerie niet (zoo als nu, na 1848) op den achtergrond was geraakt, zou iedereen gedacht hebben dat hier het geheele Ministerie, naar den eisch der *collective* verantwoordelijkheid, aansprakelijk was; dat dergelijke wet niet enkel in den Raad van Ministers ter kennisneming en beoordeeling moest worden gebragt, maar dat geen minister lid kon blijven van het Kabinet, wanneer, naar zijne overtuiging, door de hoofdgedachte van het ontwerp de Grondwet en het regt der natie aangerand wierd. Ik wil hierop niet aandringen. Ik wijs op een anderen regel van ministeriele verantwoordelijkheid, waarop misschien nog eenige prijs gesteld wordt: de *connexiteit der departementen.* Is hier de *connexiteit* niet uit de aanmerkingen, die ik over het adres gemaakt heb, duidelijk? wat zeg ik, is ze niet buitendien onmiskenbaar? weet niet iedereen dat de strijd hoofdzakelijk art. 21 van de wet betreft en dat het hier bijkans uitsluitend om vraagstukken waarbij de godsdienst in aanmerking komt, te doen is? zijn niet in andere landen, juist om die connexiteit, aan één persoon onderwijs en eeredienst opgedragen? mogen wij niet, als voorwaarde van de indiening der wet, verlangen dat zij de goedkeuring der Ministers van Eeredienst wegdrage? zullen dezen zich, indien zij soms de wet afgekeurd hebben, *casu quo* tegen verwijt kunnen vrijwaren door te verwijzen naar den Minister van Binnenlandsche Zaken en door alles, ook wanneer deze namens *de Regering* gesproken heeft, op zijne verantwoording te werpen?

Daarom, zoo de Kamer zich vereenigt met mijn voorstel, zal het renvooi ditmaal althans niet zijn eene doellooze formaliteit, maar vasthouding aan een belangrijk beginsel van constitutioneel staatsregt; aan een waarborg, vooral bij zoodanig ontwerp niet overtollig, dat de wet met de meeste zorg en behoedzaamheid, ook met het oog op het regt en het geloof der natie, zal worden onderzocht.

—

*** De Commissie voor de verzoekschriften persisteerde bij haar voorstel. Het renvooi, zeide men, was overtollig; omtrent het gewigtig onderwerp was voorzeker gemeen overleg der Regering geweest.

Ook ik reken het ontwijfelbaar dat gemeen overleg van het Ministerie heeft plaats gehad; maar dit is de vraag niet. Ik wenschte dat wij, door de behandeling in den Raad van Ministers, overtuigd konden zijn — zoodanigen waarborg vind ik niet in onze antecedenten, integendeel — dat deze wet (namelijk in de hoofdgedachte, die de teederste belangen der natie raakt) overeenstemt met het gevoelen althans van de beide Ministers van Eeredienst. Volgens

ons staatsregt zijn we, dunkt mij, bevoegd de zekerheid hiervan te verlangen.

De verzending zal geenszins aan de Kamer de verpligting opleggen tot gelijke conclusie omtrent de volgende verzoekschriften. Inderdaad, ook ik mag niet onderstellen dat, wanneer hooggeachte mannen, met zoo veel kracht, waardigheid, ik herhaal het gematigdheid, zich over dit onderwerp hebben geuit, dergelijk voorbeeld, indien bij de algemeenheid der gemoedsstemming een voorbeeld noodig kon zijn, niet algemeen zal worden gevolgd. Maar, evenmin als nu omtrent andere ook zeer belangrijke verzoekschriften, zie ik voor het vervolg de noodzakelijkheid in van een gestadig renvooi. Immers het oogmerk is bereikt, wanneer bij deze plegtige gelegenheid — want ik noem de beslissing omtrent het verzoekschrift van deze kerkleeraren aldus — de Kamer haar verlangen omtrent de naleving van een belangrijken regel van ministeriele verantwoordelijkheid zal hebben kenbaar gemaakt.

Het algemeen zwijgen doet mij de toepassing voorzien van het *la mort sans phrase*. Indien er, behalve de woordopneming *ex officio*, eenige openbaring van denkwijs ware geweest; indien ik, behalve de bezwaren welke ik meen te hebben wederlegd, bezwaren waarvan de invloed welligt sterker is, had mogen vernemen, ik zou, daar mijn oogmerk grootendeels ook zonder stemming bereikt is, tot intrekking van het voorstel welligt zijn overgehaald. Waarom vooral? omdat de indruk der verwerping nadeel buiten de Kamer kan hebben; en omdat thans inzonderheid, naar mijn inzien (al ben ik van doodelijk in slaap wiegen afkeerig) iedereen moet vermijden wat aan gevaarlijke hartstogtelijkheid bevorderlijk kan zijn. Nu evenwel acht ik mij, naar parlementaire usantien, welstaanshalve verpligt, het voorstel aan het votum der Vergadering te onderwerpen.

Het door mij gedane voorstel werd met 42 tegen negen [a] stemmen verworpen.

Schier gelijktijdig met het Adres der predikanten kwam het Adres in van den heer van Beeck Calkoen c. s., waarin tegen de *godsdienstlooze* school en het stelsel der wet „op een dor wijsgeerig Deïsme, op eene koude van God verwijderende zedekunde gebouwd," geprotesteerd werd. Weldra kwamen, grootendeels ook als adhaesie aan deze twee verzoekschriften, eene menigte petitiën in. — Op 2 Februarij werd door de Vereeniging *Koning en Vaderland* eene Circulaire verzonden waarbij tot petitioneren opgewekt werd. *De 's Gravenhaagsche Nieuwsbode* (zie ook 1e D. p. 175) was onuitputtelijk in heftige vertoogen tegen de gemengde school en ter bestrijding van het Ministerie. Vooral het vermoeden dat de wensch naar vermeestering van het bewind drijfveer was van dezen plotseling opgekomen ijver, is voor velen, die anders zich welligt althans tegen de godsdienstlooze school zouden verklaard hebben, reden of voorwendsel tot zwijgen geweest.

Inmiddels was het Ontwerp reeds in Februarij door de Afdeelingen onder-

a Slicher van Domburg, Hoffmann, van Foreest, Elout van Soeterwoude, Groen van Prinsterer, van Rerde van Oudtshoorn, de Brauw, van Heiden Reinestein en van Lijnden.

zocht; ééne Afdeeling had meer dan negen dagen er aan besteed. De werking der woorden „Godsdienst en zedelijkheid" op velen die zich tegen het vorig ontwerp verzet hadden, was onmiskenbaar. — Dit onderzoek evenwel had plaats gehad, toen de Kamer nog met zeer weinige petitiën bekend was. Van daar, op 13 Maart, toen de Kamer met het Paasch-reces zou uiteengaan, het voorstel van den heer Elout van Soeterwoude om de verzoekschriften te verzenden naar de Commissie van Rapporteurs, ten einde daarvan bij het Verslag zoodanig gebruik te maken als zij nuttig zou achten. Ook dit Voorstel (bijkans de helft der leden was reeds vertrokken) werd verworpen met 29 tegen negen[a] stemmen.

16 *April* 1856.

*** Ondanks menigvuldigheid en belangrijken inhoud der verzoekschriften, scheen de Kamer, bij het overhellen van vele leden tot aanneming van de wet, ook nu in de verzending naar de Griffie te berusten. Daarom trachtte ik, onmiddellijk na het reces, door een voorstel ter nadere kennisneming, het onderwerp, ook in verband met de aanstaande verkiezingen, op den voorgrond te brengen. — Na een Rapport der Commissie voor de petitiën, maakte ik dit voornemen aldus bekend.

Ik vraag het woord, geenszins om de conclusie der Commissie van de Petitien ter nederlegging van dit verzoek ter Griffie te bestrijden, maar om te doen wat ik misschien reeds te lang heb uitgesteld: voorloopige opgaaf van een voorstel dat ik wensch aan de Kamer te onderwerpen, zoodra de orde der werkzaamheden het vergunt.

Iedereen zal erkennen dat de menigvuldigheid der verzoekschriften tegen de wet op het *lager onderwijs* opmerking verdient. Weken achtereen, en op 8 April, na het reces, weder 95 adressen, waarvan een uit Leeuwarden met 3784 naamteekeningen.

Wij hebben niet enkel *petitien*, maar ook (ik bedien mij met opzet van een woord, dat in gunstigen en ook ongunstigen zin gebruikt wordt) een *petitionnement*. Dat is: reeds de menigvuldigheid zelve der petitien bewijst dat de maatregel, om welks bestrijding het te doen is, in buitengewone mate weêrzin en zedelijken weêrstand gewekt heeft. Nu heb ik mij de vraag gesteld; wat is de bevoegdheid, de pligt van de Tweede Kamer, met het oog op de betrekking tot de natie, en op de roeping om onze constitutionele instellingen, daaronder ook het petitieregt, in waarde te houden? Wel, zal men antwoorden: juist dit moet verrigt worden hetgeen gebeurt; onderzoek, verslag, verzending naar de griffie *ter inzage van de leden*. Voorzeker in *gewone* gevallen; maar hier is een *buitengewoon* geval; waarin, hetgeen anders goed en doeltreffend is, schier aan belagchelijkheid zou kunnen grenzen. En waarom? omdat, wanneer men, bij hoopen en honderdtallen, de verzoekschriften ziet voorbijtrekken, telkens met het veelbelovende woord „ter inzage van de leden", dit aan louter pligtpleging, staatsie — bij-

a KIEN, VAN LIJNDEN, GROEN VAN PRINSTERER, BAUD, VAN FORREST, MACKAY, ELOUT VAN SOETERWOUDE, VAN REEDE VAN OUDTSHOORN en HOFFMANN.

kans was mij „lijkstaatsie" ontvallen — gelijk is. Omdat iedereen van de onmogelijkheid der inzage voor de meeste leden, zonder licht en leiding in den doolhof, overtuigd is. En in deze behoefte aan voorlichting kan worden voorzien. Hetgeen ik vraag, vraag ik niet als uitzondering, maar als regel, zoodra dergelijk buitengewoon verschijnsel zich voordoet. Een algemeen overzigt; eene beredeneerde statistiek; een verslag omtrent getal, oorsprong, toon, hoofdgedachten. Ik verwacht van sommigen de kreet; het is ondoenlijk. Het is wèl doenlijk. Ik heb in de Paaschvacantie eene proef gewaagd, enkel met de requesten waaromtrent rapport uitgebragt was, en dit heeft mij tot welligt niet geheel onbelangrijke uitkomsten gebragt. Het is wèl doenlijk; iedereen, in elke zaak, doet het. Wanneer de menigte der voorwerpen ons bedwelmt, is de eerste zorg daarin rangschikking te brengen. Het is wèl doenlijk; de Kamer doet het in elk voorloopig Verslag. Hoe zou het gaan, wanneer men de meening van ieder lid in een afzonderlijk stuk bij den Minister deponeerde, *ter inzage van het Gouvernement!* Neen, wij brengen de gevoelens in categoriën: we trachten de Regering op de hoogte te stellen waarvan zij den indruk van het ontwerp op de Kamer kan overzien; aldus eerst kan het verslag ter inlichting van het Gouvernement, van de Kamer, en van de Natie verstrekken.

Misschien verlangt men dat ik reeds nu het voorstel formuleer. Gaarne, in de hoofdtrekken. Ik wensch dat de Kamer, naar aanleiding van het Reglement van Orde en van onze antecedenten, eene commissie benoeme (één lid uit en door elke afdeeling) ter inlevering over de verzoekschriften die reeds ingekomen zijn of nog zullen worden ingediend, van een *algemeen verslag*, vóór de discussie van de wet, of indien zij niet in behandeling komt, vóór het einde der zitting.

Een enkel woord nog van het voornaamste bezwaar dat ik te gemoet zie. We moeten staatkundige wijsheid gebruiken, zoo min mogelijk notitie van dit zoogenaamde *petitionnement* nemen; naauwelijks bemerken dat het aantal verzoekschriften zoo groot is; immers mogen we niet vergeten dat hier eigenlijk alles neerkomt op dit ééne: *het onkundige volk is slagtoffer van politieke kunstenarij.*

In de eerste plaats vraag ik: mogen wij de Protestantsche bevolking van Nederland — de meeste, zoo niet alle adressen zijn van Protestanten — voor onkundig houden omtrent het hoofdbezwaar tegen de wet? behoeft men geleerd of aanzienlijk te zijn om te weten dat voor Protestantsche kinderen eene opvoeding ongenoegzaam is waarbij niets geduld wordt wat aan den Roomschgezinde of aan den Israëliet ergernis geeft?

Ten tweede: behoeft er *politieke kunstenarij* te worden ondersteld, om den weêrzin te verklaren tegen eene wet, die uitgaat van twee hoofdstellingen; de eene dat wij in staatsregtelijken zin geen Christelijk volk zijn; de andere, dat uit de openbare instel-

lingen, ook die met de godsdienst in onafscheidelijk verband zijn, het Christendom moet worden geweerd?

Ten derde: indien hetgeen men door *politieke kunstenarij* bedoelt, niet bestaan had, zou de tegenstand tegen de wet niet nog veel grooter geweest zijn?

De Voorzitter gelieve, in overleg met de Kamer, een dag te bepalen waarop het voorstel ter tafel zal worden gebragt. Ik gevoel dat het in de tegenwoordige omstandigheden niet zonder eenig gewigt is. Daarom heb ik het niet onverhoeds willen doen; daarom wensch ik dat er met rijp beraad en overweging der bezwaren, die òf in de Kamer, òf welligt ook bij de Regering mogten bestaan, over worde beslist.

De Kamer besloot den dag ter behandeling van het Voorstel nader te bepalen.

---

28 *April* 1856.

*** **Deze dag was bepaald ter behandeling van het nu aldus geformuleerde Voorstel: „Dat de Kamer moge goedvinden, naar aanleiding van art. 115 van het Reglement van Orde, eene bijzondere commissie te benoemen om over de verzoekschriften, die omtrent de voordragt op het lager onderwijs ingekomen zijn of nog zullen inkomen, een Algemeen Verslag in te leveren, hetzij vóór de beraadslaging, hetzij, indien het ontwerp niet in discussie gebragt wordt, vóór het einde der zitting."**

Het denkbeeld dat ik de vrijheid neem aan de Kamer te onderwerpen, is, op zich zelf beschouwd, een zeer eenvoudig voorstel. Er is een buitengewoon verschijnsel. Zal de Kamer het noodige licht ontvangen, zal het petitie-regt niet in eene bijkans belagchelijke formaliteit ontaarden, dan wordt er een meer dan gewoon onderzoek vereischt. Er zijn antecedenten; ik zou kunnen wijzen op 1850 en de scheepvaartwetten, ik zou welligt meer antecedenten kunnen bijbrengen. Ik doe het niet; ik zal niet op dien grond het voorstel bepleiten. Indien de aard der zaak, de waardigheid der Kamer, de handhaving van een constitutioneel regt het vordert, dan, zoo er geen antecedent *is*, wordt het tijd voor het *maken* van een antecedent.

Ik verlang het standpunt der volkomen onpartijdigheid. Ik vraag geene uitzondering; een *regel* voor elk soortgelijk buitengewoon geval. Wanneer de Kamer mijn voorstel afwijst, moet het juist op grond der wenschelijkheid, in dit geval, van eene uitzondering zijn; omdat de Kamer een blaam verlangt te leggen op het petitionnement; omdat zij daarin louter opgewondenheid meent te bespeuren, die, indien er slechts niet op gelet wordt, spoedig verdwenen zal zijn.

Ik zou mij, na het in eene vorige zitting gezegde, van verdere toelichting kunnen onthouden. Ik zou kunnen afwachten de ge-

legenheid van repliek. Maar, aan vroeger ervaring alhier gedachtig, vraag ik: zal er worden geantwoord? zal mij de gelegenheid ter repliek worden gegund? Daarom ben ik genoodzaakt vooruit te loopen op de bestrijding, en zelf na te gaan welke bedenkingen kunnen te berde worden gebragt.

Drie; vooreerst, het is *noodelooze omslag;* ten anderen, hier is een *volkswaan van den dag;* eindelijk, verwerping is om *de omstandigheden* raadzaam.

I. *Noodelooze omslag.* Om het tegendeel te bewijzen, moge de proefneming strekken, waarvan ik reeds melding gemaakt heb; het onderzoek der verzoekschriften, waarop vóór het reces rapport uitgebragt is; een klein gedeelte, echter groot genoeg om daaruit op te maken den oorsprong, den gang en de gehalte van het petitionnement. Bij de mededeeling der verkregen uitkomsten zal ik nu meer moeten verrigten dan *casu quo* de Commissie. Naast de statistieke opgaven zal ik telkens eenige wenken geven; èn omdat ik de Kamer niet lastig mag vallen met enkel *nomenclatuur* of *tableau*, èn omdat, in het licht dat telkens de statistiek geeft, de kracht van mijn argument is.

Adressen *tegen* de wet; adressen *vóór* de wet; (*apparent rari nantes in gurgite vasto*); adressen, ja, hoe zal ik het uitdrukken; *die er niet zijn*, maar die men zou verwacht hebben.

A. Adressen *tegen* de wet. Laat ons eerst zien op de *adressanten.*

Het getal. In dit korte tijdsbestek ruim honderd adressen; verscheidene met honderd en meer naamteekeningen, somtijds veel meer; een adres uit Amsterdam met 711, uit Utrecht met 919.

Hecht gij zooveel aan het cijfer? neen, maar ik hecht er iets aan. In November 1851 moest ik alhier hooren: „Wanneer is het gebleken dat de natie in uw gevoelen deelt? wanneer is het gebleken dat het ongeduld, de rusteloosheid, die u bezielt omtrent dit onderwerp, tot de geheele natie is overgeslagen? Er wordt, geloof ik, tegenwoordig niet minder dan vroeger gebruik van het regt van petitie gemaakt; dagelijks worden er verzoekschriften ingediend omtrent onderwerpen, die hier behandeld worden of zullen behandeld worden; maar ik herinner mij niet dat langs dien weg zulk een buitengewone aandrang tot de regeling van het onderwijs heeft plaats gehad. Zie ik mij niet bedrogen, er is zelfs, met betrekking tot dit onderwerp, in den laatsten tijd geen enkel verzoekschrift ingekomen[a]." Dit argument is vervallen.

De maatschappelijke stand. Voor een groot deel is het de *volksklasse.* Voorzeker, want het geldt hier eene volkszaak, een volksregt, het belang en regt van ieder huisvader, en het besef hiervan is levendig bij velen onder het volk. Maar niet enkel de volksklasse, alle rangen en standen zijn vertegenwoordigd; ik neem als voorbeeld het adres uit Amsterdam; vooral ook het eerste adres

[a] VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

uit Utrecht; waarop het aan notabiliteiten uit de Protestantsche bevolking niet ontbreekt. — Voorts ook *deskundigen*, mannen van het vak.

De kerkelijke rigting. Het zijn Protestanten, en het is inderdaad eene *kerkelijke* rigting. Dikwijls heeft de leeraar bovenaan geteekend; daarna de kerkeraad; niet zelden is het, als of de gemeente, op weinige uitzonderingen na, zich om den geachten en geliefden herder geschaard heeft. Meestal leden der *Hervormde* Kerk, en wel inzonderheid, zegt men, de *orthodoxen*, uwe vrienden. Ik ontken het niet; ik erken het gaarne; in de weinige weken waarvan ik gewag maak, komen meer dan 70 predikanten op die adressen voor; schier allen van die rigting, welke, terwijl ze verlangt liefderijk en onbekrompen te zijn, van oordeel is dat de eenheid eener kerk in gemeenschap niet van reglementen alleen, maar ook van geloofswaarheden berust.

Beschouwen wij nu de *adressen.*

Letten wij eerst op de onderlinge *verhouding*, hetgeen men ook zou kunnen noemen de filiatie of genealogie. De Commissie van Rapporteurs heeft te regt den oorsprong of, wil men, het sein gezocht in twee verzoekschriften, het eene van predikanten (den heer Heldring *c. s.*) het andere uit Utrecht, waarvan de eerste teekenaar is de heer van Beeck Calkoen. Deze adressen zijn spoedig ingekomen. Er was *periculum in mora.* Men wenschte althans enkele adressen in te dienen vóór het onderzoek in de afdeelingen. Die stukken zijn verspreid; en, zoowel om de wenschelijkheid van spoed als om de voortreffelijkheid der redactie, is het allezins verklaarbaar dat een aantal verzoekschriften slechts eene adhaesie, een afschrift bevatten. Evenwel het ontbreekt niet, ook in den aanvang der algemeene belangstelling, aan zelfstandige adressen, bijv. uit Delft, uit Elburg, en uit eene mij weinig bekende plaats, die ik voortaan om de eenvoudigheid, kracht en warmte van het opstel, niet vergeet, Colijnsplaat.

De toon. Ernstig en nadrukkelijk, als dergenen wien het niet om *gunst*, maar om *regt* en om de dierbaarste belangen te doen is; een toon evenwel, die steeds van gematigdheid, ondergeschiktheid, eerbied voor de bestaande magten getuigenis draagt, en gunstig afsteekt bij sommige artikelen in de periodieke drukpers, wier felheid ik heb betreurd.

De hoofdgedachten. Wat vindt men daarin niet? geene politieke strekking; geen streven naar Protestantschen voorrang; wat gevraagd wordt, wordt gevraagd voor *alle* gezindten; geene vertoogen over een Christelijken, over een Protestantschen Staat. Wat vindt men er wel? welke zijn de hoofdgedachten, doorgaans eer aangeduid dan ontwikkeld? Dat, in elken Staat, voor de *openbare* school op de godsdienstige behoefte der bevolking moet worden gelet; dat de hoedanigheid en hoeveelheid van de godsdienst ook niet voor de school aan het goedvinden van den wetgever mag worden overgelaten; dat er op de openbare instellingen geene con-

ventionele godsdienst zijn mag, waarbij het publiek regt der gezindheden in vergetelheid raakt; dat de natie openbare scholen moet verlangen, voor de bevolking die prijs op haar geloof stelt, bruikbaar; dat het niet aangaat van staatswege de geloofsbegrippen in een politieken smeltkroes te werpen, om daaruit eene nieuwe soort van godsdienst, waarop de Staat den stempel van schoolgangbaarheid drukt, te doen verrijzen. Dat de Protestanten evenmin tot het *prijs geven* als tot het *opdringen* van hetgeen hun onmisbaar en heilig is, gezind zijn; dat zij niet meer verlangen dan hetgeen tot dusverre door vele Protestanten, wier denkwijs thans groote wijziging ondergaat, in het systeem der wet van 1806, aangewezen, geroemd, en op de gemengde school mogelijk gekeurd werd; gemeenschappelijk, kan het zijn; zoo niet, dan voor de Protestanten op de afzonderlijke school. Geen algemeen *voorschrift*, maar ook geen algemeen *verbod* van splitsing; vooral niet een paaijen met klanken, die in de praktijk uit den aard der zaak niets beteekenend zijn; zoo als in het tegenwoordig ontwerp, bij artt. 15 en 21, alwaar, na de bepaling: de scholen zijn toegankelijk voor allen en voor iedereen van elke ergernis vrij; de nu ingelaschte phrase omtrent het „dienstbaar maken aan godsdienst en zedelijkheid", aan eene *protestatio actui contraria* gelijk is.

Eenheid van strekking. Zij valt in het oog. Kan men op de gemengde school een Christelijk onderwijs, niet in naam, niet in schijn, maar inderdaad behouden, bestendig de gemengde school; maar nu de proefneming van eene halve eeuw toont dat de gedwongen vereeniging òf naar een dor deïsme òf naar de godsdienstlooze school leidt, laat nu althans de mogelijkheid der afzonderlijke scholen, de *facultative splitsing*, opgenomen worden in de wet.

B. Ik kom tot de adressanten *voor* de wet.

De hoofdvereeniging van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap. Ik mag niet vooruitloopen; niet aan de Vergadering doen opmerken dat hier een in zich zelven verdeeld Rijk is; een veldheer[a] die de meeste soldaten te vergeefs oproept, omdat ze zich houden aan het wachtwoord, dat hij in het vorige jaar gaf. Ik bepaal mij bij de opmerking dat het bestuur met de wet is ingenomen, o ja, zeer; doch *mits* er Israëlitische volksscholen zijn; *mits* op de Christelijke volksschool een Christendom zij dat met den eisch der Groninger gezindte overeenkomt.

De Christelijke *Afgescheidenen*, wier adressen meerendeels adhaesiën aan het van Kampen uitgegaan adres zijn. Van de openbare school afkeerig, zullen ook zij te vreden zijn, *mits* zij, noch regtstreeks, noch zijdelings, voor het openbaar onderwijs mede betalen.

Enkele *onderwijzers.* Ook deze zijn vóór of niet tegen de wet, ofschoon zij Christelijk onderwijs zouden verlangen. Eigenlijk misschien dank-adressen voor de aanmerkelijke verbetering van het lot der onderwijzers, ook op aandrang dezer Kamer in de wet gebragt.

a HOFSTEDE DE GROOT (zie p. 130).

De adressen vóór de wet zijn dus, in den grond der zaak, vóór de wet, *gelijk zij niet is*, gelijk men wenscht dat ze ware, of wel zij berusten daarin uit noodzaak, omdat men de hoop op een goed openbaar onderwijs verloren geeft, en zich, dien ten gevolge, in het bijzonder onderwijs verschanst. De lofrede is een gewijzigde vorm van kritiek.

C. Eindelijk wijs ik op hen die ik *neutraal* noem en wier adressen, hoewel men ze had mogen te gemoet zien, worden gemist: Protestanten, Roomsch-katholijken, Israëliten.

Protestanten. Waarom is er niet een zeer groot aantal adressen van de voorstanders der gemengde school, in wier schatting zij met positief Christelijk onderwijs vereenigbaar is? misschien omdat bij velen in den laatsten tijd de vraag is opgekomen of zij zich omtrent die vereenigbaarheid illusie hebben gemaakt.

Eene geheel andere soort van Protestanten is er; Protestanten in elke gezindheid, die protesteren tegen elke geopenbaarde godsdienst; *lichtvrienden*, die in den ondergang van het evangelielicht den opgang van een nieuwen dageraad zouden begroeten. Waarom hebben zij geen stelsel van schoolwezen ondersteund waarbij, in het belang van *algemeene* opvoeding, het Christendom, als *eenzijdige rigting*, afgeweerd wordt? omdat zij schrander genoeg zijn om te beseffen dat het vermoeden hunner ingenomenheid geen aanbeveling zijn zou bij het Nederlandsche volk.

De *Roomsch-katholijken.* Ik wensch uiterst behoedzaam te zijn. Ik herhaal dat ik deze quaestie hier liefst niet uit een *Protestantsch*, maar uit een *Christelijk* standpunt behandel. Ik herhaal dat eene goede wet op het onderwijs mij toeschijnt een middel tot wezenlijk *appaisement.* Ik zwijg daarom; ik constateer slechts dat ook deze categorie van adressen, voor of tegen de wet, gemist wordt. Voorts herinner ik aan het oordeel van een kerkvoogd, die zich veel met het lager onderwijs heeft bezig gehouden; den niet altijd en in elk opzigt door mij geprezen bisschop van Luik, in 1840: „Gij zult zien dat het door den heer Groen verdedigd stelsel het aloude echte stelsel is, hetwelk door het, in het lager onderwijs niet minder dan in beschaafdheid, zoo ver gevorderde Duitschland, algemeen en met de voor den Staat allervoordeeligste gevolgen aangenomen is. Ja, Frankfort, Saksen en Pruissen vergunnen aan Roomschen en Protestanten, op gelijken voet, afzonderlijke scholen, zonder dat de minste krenking van vaderlandsliefde, van burgerlijke eenheid en verdraagzaamheid dààr te vreezen zij. Integendeel, vaderlandsliefde wordt daardoor juist het meest versterkt, wanneer ieder, volgens zijn geweten, God openlijk vrij dienen en zijne kinderen, overeenkomstig de beginselen van zijn geloof en de tucht zijner kerk, vrij opbrengen mag. Wilt gij door organieke wetten op het onderwijs het kroost van een millioen Roomschen met dat van een millioen Protestanten te zamen mengen en op gelijke wijze opbrengen, zoo zult gij waarschijnlijk één, en misschien twee millioen ontevredenen hebben, en dit voorzeker

zal den Staat niet magtig, maar eerder zwak en wankelend maken."

De *Israëliten.* Waarom geene adressen althans van hen, die nu door vele Christenen met zoo uitnemende liefdezorg worden behandeld, dat aan het regt en belang van mede-Christenen niet meer gedacht wordt? zouden zij wel inderdaad, in het belang eener algemeene schoolverbroedering, de opheffing hunner afzonderlijke scholen, gelijk ze thans bestaan, verlangen? In een belangrijk geschrift van een predikant [a], hier ter stede, lees ik: „De Israëlieten danken u hartelijk voor uwe *Christelijke deugden:* — eenige zoogenaamde liberalen uitgezonderd, die met de deïsten uit ons zamenspannen, om een Mozaïsme zonder wet te vereenigen met een Christendom zonder CHRISTUS."

Wat blijkt nu uit een zeer oppervlakkig onderzoek, waarin ik misschien meer dan ééne onnaauwkeurigheid begaan heb? dit althans, dat, spoedig na het bekend worden van het ontwerp, een aanzienlijk gedeelte der Protestantsche bevolking weêrzin tegen eene wet, onvereenigbaar met de dierbaarste panden eener Protestantsche, eener Christelijke bevolking, aan den dag gelegd heeft.

Zou nu een algemeen onderzoek van wege de Kamer overtollig zijn? is het onverschillig verder het getal, den stand, de kerkelijke rigting der adressanten na te gaan, den toon, den hoofdinhoud, de strekking der verzoekschriften?

Dit zal omslag geven, zegt men. Niet zooveel als men denkt of beweert: reeds uit eenige statistieke opgaven, waartoe betrekkelijk geringe arbeid vereischt wordt, zullen uitkomsten worden afgeleid, dienstig tot overzigt en beoordeeling van het geheel. Ik spreek echter niet tegen dat niets te doen eenvoudiger is.

Men vreest zich te *prononceren.* Dezen uitweg heb ik afgesneden; men zal zich juist prononceren door het voorstel te verwerpen. Dit is eene blaam op de petitionarissen, terwijl de aanneming geene goedkeuring is, maar de handelwijs van een onpartijdig regter, die licht en onderzoek begeert.

II. Ik kom tot het tweede, om de eer van velen mijner landgenooten, gewigtiger deel van mijne rede; de ontzenuwing van het verwijt: hier is een *volkswaan van den dag*, de vrucht van politieke kunstenarij.

Het is meer dan tijd dat deze beschuldiging in de Kamer ter sprake worde gebragt, van oor tot oor buiten de Kamer en in de periodieke drukpers gedurig herhaald. In een blad [1] waarmede onderscheidene leden dezer Vergadering homogeen worden geacht en waarin somtijds lezenswaardige artikelen voorkomen over onzen inwendigen toestand, worden de petitionarissen, althans hunne leiders of verleiders, als *revolutionairen* bestempeld. In eene buitenlandsche courant, die door velen in haar correspondentiën uit 's Hage

1 *De Arnhemsche Courant.*

a VAN KOETSVELD.

gerekend wordt onder den invloed van een voornaam staatsdienaar[a] te zijn; *l'Indépendance Belge*, heeten zij, die tot de petitiën in betrekking staan, *des révolutionnaires et de la pire espèce.* Wie zijn die politieke kunstenaars, wie zijn zij, die ten dienste hunner eerzucht de wet op het onderwijs als een voorwendsel misbruiken? Wel, antwoordt iemand, gij zelf en uwe vrienden, gesteund door eene kleine vereeniging in eene andere stad, die zich bij uitnemendheid met de woorden *Koning en Vaderland* versiert.

Ik beroep mij met mijne vrienden op onze politieke loopbaan. Meermalen is ook hier erkend dat het ons om beginselen te doen is; altijd waren wij de felste opposanten tegen de rigting wier overmagt het minst wankelbaar scheen. Indien het was met het uitzigt, gegrond in vastheid onzer overtuiging, op eene eindelijke zegepraal van hetgeen wij als waarheid beschouwen, dan was zoodanige polemiek, altijd tegen den sterkere, goed. Maar was het heimelijk om zelfverheffing te doen, dan was die strijd van 25 jaren eene averegtsche en onhandige taktiek.

De wet op het onderwijs een voorwendsel? maar de facultative splitsing, of althans Christelijk onderwijs op de volksschool, heb ik altijd gevraagd. Altijd heb ik mij tegen de gedwongen vereeniging verzet; sedert 1837 in geschriften; ten jare 1840 als lid eener Staatscommissie; ook en telkens in deze Kamer. Maar, dit daargelaten, zegt onze wederpartij, kunt ge beweeren uw invloed nooit ter aanmoediging van het petitie-inzenden te hebben gebruikt? Wel neen. Ik wil aan de Kamer verhalen wat er geschied is. In het vorige jaar is mij door velen gevraagd, of het geen tijd was verzoekschriften aan de Kamer in te zenden. Ik gaf in *de Nederlander* van 5 April het antwoord: „De adressen van deskundigen verwachten wij sinds lang en zien wij met verlangen te gemoet; voor een algemeen petitionnement achten wij dat het nog geen tijd is." Maar, voegde ik er bij (en ik acht, wanneer ik op den toon en inhoud der adressen in 1856 let, die raadgeving goed): „laten zij die invloed op het volk hebben, zich den tijd ten nutte maken tot inlichting van de ouders die in Christelijke opvoeding belang stellen, tot het *populariseren* der gewigtige quaestie; dan zal later de onderteekening der adressen meer beteekenis en kracht hebben, dan zal er niet veel tijd en overleg noodig wezen om de noodkreet te doen hooren: *de Christelijke opvoeding op de openbare scholen is een regt van het Nederlandsche volk.*" En nu dit jaar? Ik schreef geene courant meer; ik schreef ook niet in eene courant, maar ik ben bereid de Kamer bekend te maken ook met het meer vertrouwelijk overleg. Indien er politiek spel is, zal, door mij althans, met open kaart worden gespeeld. De eer der raadpleging viel mij van enkelen ook nu wederom ten deel. En wat heb ik nu gezegd? „Gaat zelf de zamenstelling van de Tweede Kamer na; een aantal leden, min of meer gebonden door antecedenten; drie voormalige Ministers van Binnenlandsche Zaken; de

[a] VAN HALL

een [a] auteur van het besluit van 1842; de ander [b] ontwerper van de wetsvoordragt van 1849; de derde [c], die, zoo dikwerf ik van godsdienst op de openbare school gewag maakte, mij te gemoet voerde: „Ik heb reeds den spreker uit de residentie doen opmerken, dat hier sprake is niet van *opvoeding* maar van *onderwijs*." Vergelijkt het Voorloopig Verslag van 1855 met het gewijzigd ontwerp. De voor velen ergerlijke vierde alinea van art. 4 is weggevallen; de Minister heeft aan den wensch van vele leden, door de zeer liefelijke periode omtrent dienstbaarmaking aan godsdienst en zedelijkheid, tegemoetkoming verleend. Dit Ministerie heeft, zelfs voor wetten die men met het oog op de gewisselde stukken onaannemelijk zou hebben verklaard, de meerderheid gehad. Het ontwerp is in den geest van meer dan ééne rigting in de Kamer; ook wint het denkbeeld telkens meer veld: er moet een einde aan de zaak worden gemaakt; er moet, hoedanig ook, eene wet zijn. Let ook op het artikel: „De wet treedt met 1 Julij in werking." Uit dit alles ziet gij immers dat de wet in deze zitting wordt aangenomen, ten ware de weêrzin der Protestantsche bevolking openbaar wordt." — Ziedaar mijne verrigting. Verre evenwel van mij te roemen: *quorum pars magna fui.* Zij die mij geraadpleegd hebben, zouden, in vaderlandschen ijver, uit eigen beweging, hetgeen waaromtrent ze mijne meening begeerden te kennen, hebben verrigt.

Maar nu *Koning en Vaderland*, en de nieuwsbladen die men als organen van die vereeniging beschouwt? Ik stel op den voorgrond dat ik zeer weinig met het personeel dezer rigting bekend ben; ik voeg er bij, dat ik de kracht waardeer met welke zij de afzonderlijke school voorgestaan heeft, en, hoewel misschien anderen meer dan ik hier tot haar verdediging bevoegd zijn, veroorloof ik mij de opmerking, dat zij, die vroeger zeer tegen hetgeen zij inquisitie noemden gekant waren, nu al te bereidvaardig zijn in de opgaaf van hetgeen door anderen bedoeld wordt. Ook bevreemdt mij in een constitutioneel gouvernement de ingenomenheid tegen hetgeen men *agitatie*, of ook wel, met minachting, het doen *mousseren* genoemd heeft; tegen het aandachtig maken van het volk op hetgeen men als volksbelang beschouwt: iets dat mij veeleer toeschijnt in den geest der Grondwet, vooral sedert 1848, te zijn. Ook is hier geen zamenspanning, zoo als men het wil doen voorkomen; wel zamenstemming in gewigtige punten, terwijl er omtrent andere verschil is. Wij waren misschien minder tegen het Ministerie gekant. Ook zouden wij althans niet begeeren dat de laatste sporen van 1848 wierden uitgewischt. Den revolutiegeest hebben wij ook in dat jaar bestreden; doch we hebben tot meer dan ééne verbetering medegewerkt. Vooral in school en kerk hebben wij geene reden om terug te verlangen hetgeen vóór 1848 geschied is. Ook vergete men niet, wanneer men van *politieken* invloed gewag maakt, dat de circulaire van *Koning en Vaderland*, die in sommige dagbladen is opgenomen, de dagteekening, zoo ik meen, van 20 Fe-

a SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE. b DE KEMPENAER. c THORBECKE.

bruarij draagt; terwijl de adressen, die den stoot gaven, in het begin der maand ter tafel zijn gebragt.

In elk geval, zegt men, het meerendeel der adressanten is eene *onkundige volksmenigte.* Is dit oordeel niet te scherp? Omtrent velen der teekenaars moge het niet onjuist zijn; doch over 't algemeen? Gij, die aldus spreekt, gij, dikwerf hoog ingenomen, dacht ik, met de vatbaarheid van het volk ter uitoefening van politieke regten, welk denkbeeld maakt gij u, waar hoogere belangen ter sprake zijn, van het Nederlandsche Volk? Voorzeker, het volk leest niet geregeld het *Bijblad*, en zou, ook waar het in de teederste aangelegenheden bedreigd wordt, onbekommerd zijn en voortsluimeren, zoo het geen wenk, geen waarschuwing, geen berigt omtrent hetgeen er gaande is ontving, indien het niet somtijds wakker wierd geschud. Maar het Nederlandsche volk is zoo onkundig niet als gij vermoedt, waar school, kerk, godsdienst bedreigd wordt. Meent ge dat de vragen, waar het hier vooral op aankomt, buiten het bereik van verstandigen en godvreezenden uit de eenvoudige volksklasse zijn? Zie hier eene proeve hoe ze, dunkt mij, naar populair begrip kunnen worden geformuleerd; vragen gelijk ze, door mij gesteld, niet tegen mijn wil, maar evenwel zonder mijne vergunning, uit een particulieren brief in sommige bladen overgenomen zijn: „Zal voortaan in de school, om der Joden wille, het spreken over den Zaligmaker, om der Roomschen wille, het gebruik van den Bijbel, het vermelden van de kracht en van den zegen Gods in de zelfopoffering der Vaderen, in het welzijn en de grootheid van dit kleine land blijkbaar, verboden en belet worden? Wat acht ge verkieslijk, op dien voet, ten koste van uwe geloofsovertuiging, vereenigd te blijven, of eene afzonderlijke school te hebben, opdat de kinderen door Christelijke opleiding niet alleen voor de aarde, maar tevens voor den hemel, en aldus des te beter ook voor elke aardsche betrekking mogen worden gevormd? zou het waar zijn, dat de Nederlandsche natie niet meer is een Christelijk volk? zou deze verloochening van den Heiland van regeringswege overeenkomen met Gods wet? indien de beteekenis der Grondwet twijfelachtig kon zijn, wat zou behooren te veranderen, de Grondwet of Gods wet?"

Het petitionnement een voortbrengsel van politieke kunstenarij! Integendeel; zoo dit vermoeden niet ware verspreid, de openbaring van den algemeenen wensch zou nog veel sterker zijn geweest. Nu was dit vermoeden voor sommigen eene reden, voor velen een voorwendsel, om zich te onthouden. Niets kan meer kracht geven aan de bestrijding van de wet, dan dat er, zonder schokken, zonder hartstogtelijkheid, zonder verrassende wendingen van politieke inzigten en ontwerpen, een bedaard en naauwgezet onderzoek en overleg zij. Men heeft eene vergelijking gemaakt tusschen 1853 en 1856, en gezegd: de zwakheid der tegenwoordige beweging ligt hierin dat ze niet, gelijk de Aprilbeweging, door eene behendige coterie geëxploiteerd wordt. Ik keer het om en zeg: de kracht

en toekomst van dit populair protest ligt hierin dat het niet aan bereiking van een ander doel dienstbaar is gemaakt. Juist daarom is de wederstand tegen een ontwerp dat het Christendom in de volksopvoeding ter zijde stelt, zoo als in November ons geacht medelid uit Gouda [a] te regt zeide, onbedwingbaar.

III. De laatste soort van bedenkingen zal welligt uit *de omstandigheden* worden ontleend. Evenwel het is mij niet gelukt dergelijke bezwaren uit te vorschen. Wel vind ik in *de omstandigheden waarin de Kamer verkeert*, meer dan ééne reden ter aanprijzing van het voorstel.

Vooreerst, deze Kamer is *de Kamer van* 1853. Ik hoor dikwerf scherpe verwijten tegen *het Ministerie* van 1853; de vraag is niet overbodig in hoever ze somtijds evenzeer op *de Kamer*, met het oog op het koninklijk programma dier belangrijke dagen gekozen, toepasselijk zijn. De voorname klagt tegen dit Kabinet, ook wat de voordragt op het *lager onderwijs* betreft, is dat het, even als het vorig Ministerie, de vrijzinnige theoriën, ten nadeele der Protestanten, ten voordeele der Roomsch-katholijken in practijk brengt. Tegen het Ministerie trekt men te velde; is er minder reden van verbaasdheid dat de aanneming van een dergelijk ontwerp door *deze* Kamer onder de mogelijkheden geteld wordt? En zou dan niet dit althans billijk en betamelijk zijn, dat aan de adressanten met ernst en naauwgezetheid gehoor wierd verleend? Nog is het niet vergeten wat aan het vorige Bewind bovenal ten kwade geduid werd: de raadgeving aan den Koning, om op de menigvuldige adressen, waarin de bezorgdheid der Protestantsche bevolking openbaar was, een antwoord te geven dat met ter-zijde-legging gelijk stond. En nu zal door deze Kamer het voorbeeld van dergelijke bejegening worden gevolgd!

Ten tweede, wijs ik op *de houding van deze adressanten.* Het is overbekend dat men getracht heeft den stroom der verzoekschriften van de Kamer af en naar den *Koning* te leiden? „Wat kan er," dus werd door menigeen gezegd, „van de Kamer worden verwacht! zij doet al wat het Ministerie verlangt; zij let niet op uwe wenschen; zij kent ze niet; zij miskent ze. Is er iets door haar geschied, waarop de verwachting van eenige de minste tegemoetkoming aan uw Christelijk en vaderlandsch begeeren zou kunnen worden gebouwd? Neen! naar de Kamer niet; wendt u tot den Koning." — Ik heb mij, zoo dikwerf ik in de gelegenheid was, tegen die raadgeving verklaard. Niet als of er geene omstandigheden kunnen zijn, waarin het pligtmatig is zich aan den Koning, als laatste toevlugt der onderdanen, te rigten. Een Koning der Nederlanden, een afstammeling van het Huis van Oranje, heeft altijd en overal, ook waar men welligt den toegang zou wenschen te versperren, voor elk bezwaar, met bescheidenheid voorgedragen, een geopend hart en oor. Waarom dan heb ik de raadgeving voor-

a DE BRAUW (zie p. 140).

barig geacht? Omdat aldus de zaak niet haar regelmatigen en constitutionelen loop heeft. Omdat, zoolang de Kamer niet beslist heeft, er vertrouwen in de Kamer aan den dag moet worden gelegd. Nu dit geschiedt, meen ik dat de adressanten tegen eene behandeling der adressen, die van minachting getuigenis draagt, moeten vrijgewaard zijn. Twee malen reeds nam de Kamer op soortgelijke poging van onzen kant een ongunstig besluit. Ik weet het; maar toen maakten we ons verlangen niet vooraf kenbaar. Ik zelf aarzel telkens bij een plotseling opkomend voorstel. Ik vrees mij te compromitteren. Dikwijls houd ik mij aan den regel: *in dubio abstine*, ofschoon ik somtijds, bij nader overleg, bemerk dat ik mij deerlijk vergist heb. Nu is sedert een aantal dagen de Kamer met dit voorstel bekend. Nu beteekent de afwijzing meer. Nu zal, vrees ik, voortaan in de voortduring van het referein: *naar de griffie*, *ter inzage van de leden*, door de adressanten eene schrale belooning voor hun vertrouwen worden ontwaard.

Ten derde, wijs ik op het aanstaande, nu weldra niet meer aanstaande *Voorloopig Verslag*. Het zal, als ik wel onderrigt ben, in bedenkingen rijk zijn. Doch in de hoofdstrekking is het welligt niet zeer ongunstig. Zelfs schijnt de zinsnede, waartegen de adressanten bijkans eenparig opkomen, als tegen ijdele voorspiegeling van hetgeen door de wet zelve onmogelijk gemaakt wordt, op niet weinige leden, vroeger van het ontwerp afkeerig, verbazenden indruk te hebben gemaakt. Ik vraag: berekent gij de teleurstelling van velen, wier blijde verwachting, omdat zij met de gemoedsstemming der Kamer weinig bekend zijn, op het Voorloopig Verslag gerigt is? Even daarom is aandachtig onderzoek van de petitiën (niet een door- en uitvaart ter griffie) dubbel aanbevelenswaard. De Kamer heeft de Natie naauwelijks in de gelegenheid gesteld om van het petitie-regt gebruik te maken vóór het onderzoek in de afdeelingen; zij lette nu ten minste op het Voorloopig Verslag van een deel der Natie, hetgeen eigenlijk reeds eene Memorie van Beantwoording op het Voorloopig Verslag der Kamer bevat.

Eindelijk wijs ik op het *niet in discussie komen* van de wet. Ik verg geen verklaring van den Minister; het zou bijkans ongerijmd zijn dit te begeeren, eer hij met het verslag officieel bekend is; maar vrij duidelijk is het dat er voor de discussie in deze zitting, om meer dan ééne gewigtige reden; weinig kansen bestaan. Ik ontveins niet de belangrijkheid van den behaalden triomf. Vóór weinige weken, zoo het ontwerp in stemming had kunnen gebragt worden, zou het, zoo dacht en zelfs zoo zeide menigeen, met vlaggen en wimpels aangenomen zijn. En nu ..... evenwel dit is een *negatief* voordeel. Uit een ander oogpunt mogen we dergelijken afloop smartelijk heeten. Wat is er in deze zitting, wat is er sedert 1853, wat is in acht jaren, na de toezegging der gewijzigde Grondwet, voor het onderwijs geschied? we zijn nog in de meest volkomene onzekerheid en spraakverwarring omtrent de

eerste beginselen eener wet. Ik acht het betreurenswaardig dat eene voordragt, waarbij het Christelijk beginsel stelselmatig wegvalt, mogelijk, dat de aanneming in deze Kamer waarschijnlijk geweest is; doch ik bejammer ook dat er, bij de organisatie van het openbaar schoolwezen, bij de voortdurende miskenning, in enkele gewesten, der vrijheid van bijzonder onderwijs, geenerlei uitzigt op afdoening bestaat. Is het dan niet noodig van elk middel gebruik te maken, waardoor, ter wegneming van misverstand en vooroordeel, licht kan worden verspreid?

Heb ik op mijne lange rede eenig antwoord te wachten? Voor mij begeer ik het niet. Ik zal wel niet de spreuk aanhalen: „qui tacet consentire videtur," maar menigeen zal vermoeden dat door de wederpartijders meer in het voteren dan in het redeneren kracht gezocht is. Velen denken met mij aan de geestige voorstelling van den hoogleeraar Wijttenbach, waar hij in een polemisch geschrift het romantisch verhaal invlecht eener vergadering zijner tegenstanders, na de uitgaaf van een hun ongevallig opstel. De Voorzitter stelt de preliminaire vraag: zal er worden geantwoord, of niet? „Et primum deliberate, sodales! utrum respondendum sit nec ne." Het eenparig gevoelen was; antwoord is onmisbaar. „Omnes admurmurârunt: *Respondere*, *respondere*." Ik voeg er bij wat vóór eenige jaren door een onzer geachte medeleden [a] bij eene discussie over het onderwijs gezegd werd: „Lang heb ik geaarzeld alvorens tot het besluit te komen mij in deze beraadslaging te mengen; reeds meermalen bestond daartoe gelegenheid, ik heb die telkens ongebruikt laten voorbijgaan, omdat ik huiverde mij met een zoo teeder onderwerp in te laten, voor ik daartoe door den natuurlijken loop onzer werkzaamheden zou zijn geroepen. Doch ik heb mij afgevraagd, of het goed, of het nuttig, of het wenschelijk ware aan ons geacht medelid uit Zwolle en aan zijne vrienden, die geene gelegenheid verzuimen om bepaaldelijk over dit onderwerp hun hart lucht te geven, steeds bijkans alleen het woord te laten voeren?" — Evenwel geen antwoord te ontvangen, zou mij leed doen, met het oog in 't algemeen op de belangen van het land en op den eisch van een constitutioneel gouvernement. Tijd ontbreekt niet; we zijn nu in den zonderlingen toestand dat er meer naar werk dan naar tijd gezocht wordt. De Natie zou zich niet beklagen wanneer een geheele dag aan dit onderwerp gewijd wierd; zij zou niet achten dat er alsdan in deze zitting te veel tijd aan hoogere beginselen en belangen besteed is. — Nog iets. Binnen weinige weken zal de helft der Kamer worden vernieuwd; de tijd der verkiezingen is dáár. In het voorbijgaan zeg ik: bij deze gelegenheid zou *ontbinding* der Kamer wenschelijk en constitutioneel zijn; bij zoodanig zoeken naar eene meerderheid, bij zoodanig gebrek aan vastheid van politieke rigting, als waarvan wij in de laatste jaren getuigen

a VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

zijn geweest. Ik heb zelf altijd het voorregt te behooren tot de aftredende helft, en ik vrees niet, integendeel, ik vind daarin eenig behagen, om altijd en ook nu wapenen te verschaffen, die, met een weinig politieke kunstbewerking, tegen mij kunnen worden gebruikt. Ik wensch althans den strijd der beginsels; ik zal dankbaar zijn voor elke bestrijding waarin ik eene hulde ontwaar aan de kracht der waarheden die ik met mijne vrienden belijd. Niet als of ik alle aftredende leden zou willen opwekken om nu eene redevoering te houden. Van sommigen is het gevoelen overbekend; doch het zou mij bevreemden, zoo er niemand was die het voorbeeld zou willen volgen van een geacht lid[a], die niet aftreedt, maar in het najaar van 1851 dus sprak: „Hoe men ook denke over de aanstaande regeling van het onderwijs, dit is zeker, bij mij althans is het boven allen twijfel verheven, dat daarbij een der gewigtigste belangen van de natie op het spel staat. Die regeling zal waarschijnlijk in den loop dezer zitting niet tot stand komen, en daar nu, bij den aanvang der volgende, de Kamer voor de helft vernieuwd zal zijn, heeft, geloof ik, de Natie regt te vernemen hoe hare vertegenwoordigers over zulk een hoog aangelegen punt denken. Ik althans, als behoorende tot de eerst aftredende helft, wil omtrent mijne zienswijze niemand in de onzekerheid laten, en zal dus deze gelegenheid aanvatten om van mijne bezwaren te doen blijken."

Het was toen 29 November; het is heden 28 April!

—

*** **De heer Bosscha, die zich tegen het voorstel verklaarde, werd door de heeren Elout van Soeterwoude en van Lijnden beantwoord; zoodat de taak van den voorsteller met weinige woorden kon worden ten einde gebragt.**

Na de uitnemende wijze waarop door mijne beide vrienden de warme toespraak van het lid uit Amsterdam is beantwoord, kan ik met eene korte repliek volstaan. Ik betreur dat van dezen, ook door mij zoo hoog geschatten spreker, tegen mijne verwachting, aan het voorstel zoo felle bestrijding ten deel valt.

Ik wil niet al te ernstig opnemen hetgeen hij over de Commissien voor de Verzoekschriften gezegd heeft. Ik althans heb van deze Commissiën te hoogen dunk om te onderstellen dat door haar aan dit argument van parlementaire beleefdheid waarde zal worden gehecht. Evenmin mag ik aannemen dat de verzameling van eenige statistieke opgaven, de vervaardiging van een overzigt, volgens de ontwikkeling van mijn voorstel, een Herculische arbeid mag heeten. Ook voor een *contra-petitionnement* zou ik niet beducht zijn; ik acht het veeleer wenschelijk dat, in een onderwerp waarvan, ook naar mijn inzien, de toekomst van het Vaderland afhangt, zooveel mogelijk aller meening met opregtheid kenbaar worde gemaakt.

a VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

Ik mag niet ontkennen dat, ook naar mij voorkomt, de vraag, die de geachte spreker aan de onkundige volksmenigte zou willen onderwerpen, met hetgeen men eene strikvraag noemt eenige gelijkenis heeft. Doch er is, ten aanzien van dit Christelijk volksbelang bij uitnemendheid, een aantal vragen waarop ieder huisvader, die gevoelt wat Christen en Nederlander te zijn beteekent, juister antwoord zou geven dan velen in den aanzienlijken of geleerden stand.

Vergunt ge mij een voorbeeld?

Menigeen vraagt: van waar dit onvoegzaam ijveren van *predikanten?* De eenvoudige lieden, wier onkunde zoo breed door u wordt uitgemeten, zullen u zeggen: het is de roeping van een herder ook aan de lammeren der kudde gedachtig te zijn. Zij zullen, wanneer ge bij de wet het Christelijk beginsel uit de volksopvoeding weert, misschien op minder sierlijke wijze, maar in de hoofdgedachte herhalen wat een schrijver, wien zij nooit gelezen hebben, Victor Cousin, gezegd heeft: „Si nous voulons avoir le clergé pour nous dans l'instruction populaire, il ne faut pas que cette instruction soit sans religion; car alors, en effet, le devoir du clergé serait de la combattre, et il aurait pour lui dans ce combat la sympathie de tous les gens de bien, de tous les bons pères de famille, et du peuple lui-même [1]."

Laat ons verder vragen:

Kan er scheiding tusschen Kerk en school, godsdienst en opvoeding zijn; is de tusschenkomst van de Kerk, om voor de godsdienst ook op de school te zorgen, een ongepast en gevaarlijk ingrijpen in de groote menschelijke taak? Gij zoudt weder, minder fraai geformuleerd, hetzelfde antwoord ontvangen dat ik aan een geestrijke Fransche schrijfster [a] ontleen: „Une vénération dérisoire écarte la religion de tous les intérêts de la vie; c'est pour ainsi dire la reconduire hors du cercle de l'esprit humain à force de révérences [2]."

Moet de opvoeding tot den huisselijken kring en het catechisatieuur worden beperkt? O, die eenvoudige lieden weten ook wel dat de school voor godsdienstige opvoeding niet kan worden gemist.

Is de vrijheid van *bijzonder* onderwijs genoegzaam! O, zij weten ook wel dat niet overal het volk in den ijver der oprigters van bijzondere scholen tegen uwe niet wel ingerigte openbare school een toevlugtsoord heeft.

Ik ga verder en beweer dat, al is de volksmenigte niet ter be-

---

[1] „Waar het onderwijs zonder Godsdienst is, wordt de Geestelijkheid verpligt het te bestrijden; onder toejuiching van alle weldenkenden, van elken braven huisvader, en van het Volk."

[2] „Er is een schijn van eerbied die met de Godsdienst, door ze van alle levensbelangen uit te sluiten, den spot drijft: als of men ze, telkens met nederige buiging, van lieverlede, geheel uit den kring van den menschelijken geest dreef."

a DE STAEL.

vordering van staatsregtelijke problemas berekend, er in het volksgevoel een steunpunt is, ook wat de Grondwet aangaat, tegen grove afdwalingen der politiek. De staatsman, zelfs de Christelijk-gezinde staatsman, in verlegenheid geraakt, de scherpzinnige geleerde op het studeervertrek, terwijl hij, zonder tegenwigt van het practische leven, aan bespiegelingen toegeeft, kan tot het besluit geraken dat de Nederlandsche natie in de openbare instellingen van haar Christelijk karakter afstand heeft gedaan; maar dan is er in het volk eene hooger logica, van hart en geweten, die tegen dergelijke leer in veiligheid stelt.

Ook ik heb mij steeds verklaard tegen petitien, waarvan de zin en strekking door de teekenaars niet verstaan wordt. „Nog dezer dagen," dus lees ik in een onlangs verschenen belangrijk opstel [a], „vroeg mij een eenvoudig werkman, wat er toch omtrent het onderwijs gaande was, want de geheele fabriek teekende, maar geen zijner kameraden kon hem uitleg geven van de zaak." De *geheele fabriek.* Evenwel het is nog eene andere zaak wanneer de *geheele gemeente* teekent; teekent, ook op het voorbeeld van een godvruchtig leeraar. Dan zal over 't algemeen de gemeente, in de hoofdzaak, weten wat ze verlangt, en op de vraag: waarom doet gij het? zal het antwoord zijn: omdat ik den Bijbel waardeer en mijne kinderen lief heb.

De geachte spreker uit Amsterdam heeft een schrikbarend tafereel opgehangen van hetgeen in eene categorie van afzonderlijke scholen [1] zou worden geleerd. Ik acht dat hierbij overdrijving geweest is. Tegen uw beeld van de afzonderlijke, vraag ik: welk beeld maakt ge u van de gemengde school, gelijk ze voortaan zijn zal? meent ge, na de ervaring eener halve eeuw, nadat telkens meer al wat den Protestant dierbaar is, prijs gegeven werd, dat gij nu, in de gewijzigde omstandigheden, op handhaving van hetgeen ook gij voor onmisbaar op de school houdt, meer kans hebt?

Onmogelijkheid der handhaving van de gemengde school — zoo heeft het geachte lid met hoogen ernst in den aanvang zijner rede gezegd — acht ik gelijk aan onmogelijkheid der handhaving van het politiek bestaan van den Nederlandschen Staat. Maar mag ik u dan, kenner der historie, uitstekend beoefenaar der geschiedenis van uw land! herinneren dat wij, toen het Rijk der Nederlanden in vereeniging met de zuidelijke gewesten nog bestond, dezelfde uitspraak hebben gehoord? vereeniging der gezindheden op de school was ook toen de voorwaarde van nationaliteit en politiek bestaan. En wat is het gevolg geweest? dat men de voortduring van het Rijk der Nederlanden, die zeer mogelijk zou geweest zijn, onmogelijk heeft gemaakt.

—

Nog sprak de heer de Brauw tegen het Voorstel. Het zou een omslag-

[1] In de scholen voor Roomsch-Catholijken.

a Het Adres van Ds. v. Koetsveld.

tig en niet noodzakelijk werk zijn. — Ook op gemengde scholen kon zeer goed onderwijs zijn; een onderwijs dat leidt tot bevordering van *godsdienstzin* bij de jeugd op Christelijken grondslag.

Het voorstel werd verworpen met 47 tegen negen [a] stemmen.

Nog den 30 April verklaarde de heer van Hall (zie 1 Deel, p. 187) dat het Ministerie voor de wet op het Onderwijs zou pal staan.

Weldra werd het Voorloopig Verslag (van 29 April) bekend. Een verslag waarbij de groote meerderheid (evenwel op dergelijke opgaaf kan, om den aard van het onderzoek in de Sectiën, weinig rekening worden gemaakt) meer in den geest van den Minister Thorbecke dan van den Minister van Reenen, verwezenlijking verlangt, zonder uitzondering, zonder verzachting, van de hoofdgedachte der wet: een stelsel van algemeene opvoeding, in vereeniging ook van Christen en Israëliet, waarbij, onder den naam van dogma, elke christelijke waarheid door den onzijdigen wetgever, als eenzijdig en sectarisch, als kerkelijk leerbegrip, geweerd wordt.

In de Commissie van Rapporteurs was niemand van onze rigting. Geen wonder dat, met de meest welwillende bedoeling, onze denkbeelden op eene wijs die niet ligt iemand onzer zou onderschrijven, medegedeeld zijn.

De Kamer ging voor eenige weken uit een. Na het reces werd de Memorie van beantwoording, onverwijlde discussie, en aanneming met groote meerderheid, verwacht. Dit onheil scheen niet dan door verontwaardiging van het Volk, in hetgeen bij uitnemendheid volksregt en volksbelang is, te kunnen worden gekeerd. De verkiezingen waren nabij. Ik vleide mij dat er mogelijkheid zijn zou om, in verband hiermeê, de aandacht van kiezers en niet-kiezers, van vaders en moeders, van elk Nederlander en Christen, op de grootheid en nabijheid van het gevaar te rigten. Van daar (24 Mei—10 Junij) een achttal blaadjes AAN DE KIEZERS. — 1. De verkiezingen en de onderwijs-wet. 2. Waarom verlangt men nu vooral, dat wij vooral, uit de Tweede Kamer worden geweerd? 3. Is in de volksopvoeding, een Christendom waaraan de Israëliet niet te veel heeft, voor den Christen genoeg? 4. De oppositie regerende partij. 5. Wat wilt ge liever: de godsdienstlooze of afzonderlijke school? 6. Moet voortaan de Bijbel uit de Volksschool worden geweerd? 7. Versleten rigting. 8. Bij de Stembus. — Ik wees op de verderfelijkheid van het stelsel door de Tweede Kamer beaêmd; op de overmagt der rigting waartegen het Ministerie gevormd was; op de roeping van den Koning, ter bescherming van het regt ook der Protestantsche bevolking tegen het Souvereine Volk, zelfs waar het, onder den vorm van de groote meerderheid der Tweede Kamer optreedt, en aan de Natie, met voorbijzage der onveranderlijke Landswetten, de wet geeft. „Ik reken op de Natie, ik reken op den Koning. Er is eene Natie, die, als de wetgever de Christelijke conscientie raakt, geen ontnemen van regten, in kerk en school, die zij ter pligtbetrachting noodig heeft, vergunt. Er is een Koning, door wien, aan zijne en onze Vaderen gedachtig, regt voor allen verlangd, en dus geen opdringen maar evenmin wegdringen van hetgeen onmisbaar is voor den Protestantschen Christen zal worden geduld."

Niet te vergeefs was, bij de zorgverwekkende houding der Tweede Kamer, op den Koning rekening gemaakt. Een nieuw Ministerie werd (24 Junij) gevormd. De heer van der Brugghen die, ook in de Tweede Kamer, anderhalf jaar onze medestrijder geweest was, werd met die taak belast.

Een Ministerie ter wegneming van de bezwaren tegen de onderwijs-wet. Door den Minister van Justitie is aldus aan de Tweede Kamer, verhaald wat buitendien niet onbekend was. „Z. M. had bij herhaling te kennen gegeven dat, al mogt ook de wet worden aangenomen, Zijne Majesteit

a VAN LIJNDEN, VAN HEIDEN REINESTEIN, GROEN VAN PRINSTERER, MACKAY, HOFFMAN, KIEN, ELOUT VAN SOETERWOUDE, VAN REEDE VAN OUDTSHOORN, en VAN FOREEST.

zwarigheid zou moeten maken om aan die wet zijne koninklijke sanctie te geven.... Het heeft Z. M. goedgedacht mij den last op te dragen om een nieuw ministerie te vormen, dat gezind zou zijn om het denkbeeld van Zijne Majesteit, ware het mogelijk, te verwezenlijken, om namelijk te gemoet te komen aan de bezwaren van velen; dat althans genegen zou zijn om middelen te zoeken, ten einde aan het verlangen van Zijne Majesteit te voldoen.... Men ziet dat de reden van de aftreding van het eene en van de vorming van het andere Kabinet geheel gelegen is in de quaestie van het onderwijs en in den wensch door Zijne Majesteit te kennen gegeven, om nog te beproeven aan de gemoedsbezwaren van velen te gemoet te komen. De Ministers, welke thans in dit Kabinet zitting hebben, zonder zich nog te verbinden tot goedkeuring van de middelen die door den Minister van Binnenlandsche Zaken zullen worden voorgesteld tot bereiking van het voorgestelde oogmerk, hebben zich bereid verklaard om het hunne te doen ten einde mede te werken om den wensch des Konings te verwezenlijken, zoo daartoe mogelijkheid bestaat, eene mogelijkheid welke bij mij allezins geacht wordt aanwezig te zijn."

Dr. Simons werd Minister van Binnenlandsche Zaken. Ook van hem, in verband met de houding van *Koning en Vaderland* en de felle bestrijding van de gemengde school in de *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode*, werd niet dan hetgeen wij begeerden, verwacht.

Een Ministerie dat tegemoetkoming aan de petitionarissen ten doel had. Het petitionnement was, tegen de godsdienstlooze of deïstische school, ook waar zij Christelijk, zonder aan den Israeliet ergernis te geven, genoemd werd; doch het was bovendien, in oorsprong en algemeene rigting, voor de afzonderlijke school, van Protestanten en Roomsch-Catholieken.

Wel is waar later had o. a. Ds. van Koetsveld, in een merkwaardig geschrift, zich verklaard voor de Christelijk- gemengde school; maar door hem en velen, ook die geen verzoekschrift teekenden, werd het onmogelijke begeerd. „De school moet Christelijk wezen, zal zij immer nationaal zijn. Niet, om bijzondere leerstellingen en godsdienststelsels den kinderen in te prenten, wat veilig aan iedere gezindheid in haren kring wordt overgelaten; maar om den geschiedkundigen grondslag van het Christendom, de bijbelsche geschiedenis, en daarmede de algemeene hoofdwaarheden, door alle Christenen erkend en aangenomen, den kinderen eigen te maken; om vooral het bezielend beginsel niet te missen, zonder het welk alle Christelijke deugd ten laatste in eene maatschappelijke, conventioneele pligtsbetrachting wordt opgelost." — Bijbelsche geschiedenis en Christelijke waarheid; voortreffelijk! doch is dit onderrigt, in vereeniging met de Roomsch-Catholieken, denkbaar? genoeg was het te verwijzen naar het geschrift van Beets *Fantazie en Werkelijkheid*, of naar de ervaring van vijftig jaren, of naar het woord van den heer Broere, namens de Roomsch-Catholieke Gezindheid reeds in 1840: „Men moest in scholen voor verschillende Gezindheden alle behandeling van Godsdienstige onderwerpen verbieden."

Het hoofdbeginsel van het Kabinet scheen dus, ter voldoening aan het verlangen van den Koning, niet dan een streven naar de afzonderlijke school te kunnen zijn; èn om de strekking der verzoekschriften, èn om den waarborg dien de zienswijze van den heer van der Brugghen hieromtrent gaf. Niemand meer dan hij had, in lofwaardigen en onvermoeiden ijver voor het bijzonder onderwijs en voor de Normaalschool te Nijmegen, de onmogelijkheid eener algemeene Christelijke opvoeding voor Roomsch-Catholieken en Protestanten betoogd. Ook als lid der Kamer, had hij van den overgang der gemengde tot de afzonderlijke school, als van het eenig redmiddel, melding gemaakt[1]; ja de ongerijmdheid van eene Christelijk- gemengde school was op 16. Julij 1854 aldus door hem aangetoond: „Men heeft zich voorgesteld de mogelijkheid van de invoering van een algemeen Christendom voor de school, waarbij ter zijde zou gesteld zijn alles wat maar eenigermate aanleiding kan geven tot verdeeldheid onder de onderscheidene Christelijke gezindheden. Ik erken dat denkbeeld heeft iets zeer liefelijks,

1 1 Dec. 1853. Zie p. 68.

iets zeer aanvalligs; de nederlegging aan den drempel van de school van al die twisten, heeft iets zeer aanlokkelijks. Het verwondert mij dan ook geenszins dat edele gemoederen daarmede zijn ingenomen. En desniettemin is het eene hersenschim, een liefelijk droombeeld. — Waarom? Omdat het in weerspraak is met de actualiteit, met den wezenlijken toestand der zaken; omdat het in weerspraak is met de voorwaarden onder welke God gewild heeft dat het Christendom voortgang zoude maken en met het wezen van het Christendom zelf. En waarom is dat denkbeeld daarmede in strijd? Omdat men door eene mechanische kunstbewerking wil daarstellen 't geen alleen het gevolg kan wezen van geestelijken strijd; de eenheid, hier verlangd, kan alleen verkregen worden langs den weg van menigvuldige worsteling, niet van physieke krachten, maar der geesten. Door eene onrijpe anticipatie wil men op mechanieke wijze eene eenheid daarstellen, welke alleen de vrucht zal kunnen zijn der voortzetting ten einde toe, van de worsteling, die reeds achttien eeuwen geduurd heeft."

Wat kon men dus te gemoet zien? vermoedelijk zou het Ministerie met veel behoedzaamheid te werk gaan; de gemengde school niet afschaffen, de splitsing niet ten regel stellen; welligt streven naar de verwezenlijking van het denkbeeld ten zelfden dage door denzelfden spreker, als eene nalatenschap, zeide hij, in de Kamer nedergelegd: „Men zou ook daar, waar minderheden zijn, die de gemengde scholen wenschen te verlaten, die minderheden, als eigen krachten te kort schoten, kunnen ondersteunen, te hulp komen, en daarbij in aanmerking moeten nemen, of de behoefte aan bijzondere scholen werkelijk in gewetensbezwaar, in godsdienstige overtuiging dan wel in minder eerbiedwaardige redenen haren grond had." Althans kon het bij niemand opkomen dat het Kabinet, in dergelijke omstandigheden door dezen Minister gevormd, van het *beginsel* der gemengde school niet zou wijken en in 1856, als goed en christelijk, zou voorstaan wat de heer van der Brugghen zelf in 1854 eene *hersenschim* en een liefelijk *droombeeld* genoemd had.

Verklaarbaar was de verbazing toen men, in de sluitingsrede van 5 Julij, las: „De Koning getroffen door de gemoedsbezwaren van velen zijner onderdanen tegen het ontwerp, verlangt dat een middel gezocht worde, om deze gewigtige zaak in dier voege te regelen dat niemands geweten worde gekwetst, *zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert* 1806 *de Natie gehecht is.*"

25 *September* 1856.

*** In de Troonrede werd (als of de wet op het lager schoolwezen niet genoeg ware) een reuzenarbeid, gelijktijdige indiening der wetten op de drie takken van openbaar onderwijs! toegezegd. Voorts was vooral deze zinsnede opmerkenswaard: „Ik wenschte met uwe hulp aan Nederland schoolinrigtingen te verzekeren, in welke het godsdienstig karakter der Natie, sinds eeuwen door het Christendom gevormd en ontwikkeld, wordt geëerbiedigd, en tevens de eisch der wetenschap en het beginsel der volks-eenheid worden gehuldigd."

Vasthouden aan het beginsel der *Volkseenheid*, als of in eenheid der volksschool voor alle Gezindheden het steunpunt van Nationaliteit moest worden gezocht, was niet geschikt om de vrees weg te nemen die de sluitingsrede had doen ontstaan. Evenwel scheen het verkieslijk voor als nog, ons, zooveel doenlijk, te bepalen bij het bestrijden, niet van het Kabinet, maar van het gevoelen dat in de Tweede Kamer de overhand had. Vooral nu § 6 van het Concept-Adres, met verwijzing naar het Verslag, op de meest stellige wijs, tegen den wensch des Konings in de vorming van het Ministerie, gerigt was. „Door Uwe Majesteit wordt ons het uitzigt geopend op de voordragt van verschillende wets-ontwerpen van het uiterste gewigt, tot welker naauwgezet onderzoek wij ons gaarne bereid verklaren. Daaronder is er een, dat op het lager onderwijs, waarvan de indiening, naar onze overtuiging, thans geen verder uitstel gedoogt. Het gevoelen der Kamer over dit gewigtig onderwerp is

bekend. Het staat uitgedrukt in het verslag onzer overweging van het vroeger ingediend wets-ontwerp, hetwelk door de geheel onverwachte sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan gebleven is. Wij zijn met Uwe Majesteit overtuigd, dat al wat tot het gebied des gewetens behoort, ongeschonden moet blijven, en meenen dat dit doel kan worden bereikt door stipte inachtneming van de voorschriften der Grondwet, die, door gelijkstelling der gezindheden en door de uitdrukkelijke bepaling dat bij de inrigting van het openbaar onderwijs ieders godsdienstige begrippen moeten worden geëerbiedigd, elk denkbeeld van gewetensdwang ten eenen male afsnijdt."

Van den Minister van Justitie vernam men, niet zonder bevreemding, dat de politiek van het Kabinet, hetgeen met eene bij uitnemendheid polemische taak belast scheen, op eene gedachte van *verzoening* gegrond was. Ook deze betuiging werd door den heer van Zuylen van Nyevelt met een oorlogsverklaring beantwoord. „Moet de Kamer zwichten of volharden? dit is inderdaad de groote quaestie van het oogenblik. Het is de vraag, die onzen politieken toestand op dit oogenblik domineert."

Op § 6 stelde ik (zoo ik dacht, ten goede ook voor het Ministerie) dit amendement voor: „Ook bij het uitzigt op de voordragt van velerlei belangrijke wetten, mogen wij niet ontveinzen dat de regeling van het lager onderwijs thans, in de hoofdtrekken, geen langdurig uitstel gedoogt. Wij waarderen Uwer Majesteits bezorgdheid voor het regt en de gewetensvrijheid van allen en zijn gaarne bereid elk middel te onderzoeken, waardoor Uwer Majesteits Regering oordeelt dat getrouwe naleving der Grondwet met de behoefte van eene grootendeels Christelijke bevolking in overeenstemming kan worden gebragt."

Eerst zal ik de paragraaph aanvallen en dan iets in het midden brengen ter verdediging van het amendement.

De menigvuldige bezwaren tegen den toon van het adres gelden vooral deze paragraaph. Ik laat hiervan de ontwikkeling aan anderen over; ook de aanwijzing van het inconstitutionele eener gelijkstelling van een Verslag der gevoelens in de afdeelingen met het gevoelen *der Kamer*.

Ik bepaal me bij de bestrijding van de hoofdgedachte, *de gemengde school voor Israëliet en Christen*. Dit is ook de levensvraag van het oogenblik. Voor wie? voor de Kamer of voor het Ministerie. Levensvraag; want die hoofdgedachte is lijnregt gekant tegen hetgeen wij vernomen hebben te zijn de oorsprong, *la raison d'être*, het levensbeginsel van dit Kabinet. Op dien voet is geen *verzoening* denkbaar.

Dat ik terstond het woord vraag is, niet omdat ik mij bij voorkeur geroepen of bevoegd acht verdediger van dit Ministerie te zijn, maar omdat ik mij verpligt reken op te komen, als de gevoelens van een Vorst, die open oor en hart geleend heeft aan hen wier gewetensbezwaren ook ik in deze Kamer meermalen gebragt heb, worden miskend.

De paragraaph vraagt adhaesie aan de hoofdgedachte van het verslag; adhaesie, niet meer voorloopig, maar *definitief*, *onherroepelijk;* adhaesie buiten den gewonen loop van het constitutioneel onderzoek, als *weêrspraak* van den Koning, die nader overleg verlangt. Hiertegen ontwikkel ik drie stellingen:

Vooreerst; de hoofdgedachte die aan de meerderheid der Tweede Kamer toegeschreven wordt, is *heilloos*.

Ten tweede; de Koning verdient lof en dank, omdat hij zich tegen de verwezenlijking verzet.

Ten derde; hij rekent daarbij te regt, gelijk in de troonrede gezegd wordt, op de ondersteuning van *het volk.*

I. De hoofdgedachte is heilloos. Waarom? omdat zij *a* uit de volksopvoeding het Christelijk beginsel verbant, *b.* de godsdienstlooze school vestigt, *c.* tegen de Grondwet strijdt, *d.* de toepassing is der vrijzinnige theorie, *e.* ten nadeele der Protestanten de grondwettige gelijkstelling verbreekt, *f.* in de toepassing veel verder gaat dan het vorig Kabinet.

a. Het kenmerk van het verslag van 1856 is *terzijdestelling van het Christelijk beginsel.* Ik twijfel er aan, of in 1853 deze Kamer dit zou hebben beaêmd. Bij de voordragt van het Oost-Indisch reglement, waar hetzelfde systema voorkwam [1], ging uit al de afdeelingen een kreet van verbazing op; in het verslag van 1855 over het onderwijs heeft de meerderheid van deze Kamer (sedert was er schier geene verandering van personeel) zich stellig tegen hetgeen nu de hoofdgedachte is verklaard. Vereeniging van Israëliet en Christen, is het signalement van 1856. Voor alle gezindheden, voor alle menschen, van welke godsdienstige begrippen ook, niet alleen Israëliten, ook Mohammedanen, ook Heidenen, moet ééne volksschool zijn. Dus is het geheele Christendom *kerkelijk leerbegrip*, *secte*, *dogmatiek*, *eenzijdige rigting*, die uit het systeem van *algemeene*, van *humanitaristische* opvoeding, als eenzijdig en sectarisch, als eenheid-verbrekend, met naauwgezetheid moet worden geweerd. Nu kan men wel uitroepen dat die volksschool Christelijk bij uitnemendheid is, zoo Christelijk zelfs dat zij aan den Israëliet geen ergernis geeft, maar het gezond verstand der natie houdt dit voor eene *protestatio actui contraria*, voor spotternij.

b. De hoofdgedachte is heilloos, omdat zij de *godsdienstlooze* school vestigt. In 1851 zeide ik, niet dat wij godsdienstlooze scholen *hadden*, maar dat we in de rigting waren, die er toe leidt [2]. Hoe is het nu? de Bijbel — het spreekt van zelf — is verboden waar; doch men laat ons het gebed; ei lieve, welk gebed voor allen bruikbaar? men laat ons ook de gewijde geschiedenis, mits ze ontwijd, en de geschiedenis van het land, mits ze zonder kleur of geur zij. Zoo voldoen wij inderdaad, zoowel aan den wenk van een Roomsch-katholijk geestelijke [a]; „in gemengde scholen moest men alle behandeling van godsdienstige onderwerpen verbieden;" als aan dien van een Minister van Binnenlandsche Zaken [b]: „er is hier geene sprake van *opvoeding*, maar van *onderwijs*"; ofschoon grootendeels ook het onderwijs wegvalt, omdat bijkans elk onderwerp door de spanning der gezindheden *ontvlambare* stof, *godsdienstig* onderwerp wordt. Ook is *godsdienstlooze* school niet, gelijk het Verslag het opvat,

[1] p. 76. [2] p. 21.

a Broere. b Thorbecke.

een verwijt; neen, in het systeem is het een eeretitel. Liever niet-christelijk dan anti-christelijk onderwijs; liever geen voedsel dan vergif. Liever dit dan hetgeen men een *dor en droog deïsme* genoemd heeft.

c. De hoofdgedachte is heilloos, omdat ze strijdt tegen *de Grondwet.* Op dit punt betracht het Verslag merkwaardige kortheid. Zou in 1848 art. 194 zijn aangenomen, zoo de mogelijkheid van afzonderlijke scholen voorgespiegeld was? Ik antwoord: zou het aangenomen zijn, zoo terzijdestelling van het Christelijk beginsel voorgespiegeld was? Allen lezen wij „gelijkstelling der gezindheden" en „eerbiediging van godsdienstige begrippen," maar het moeijelijke ligt in de toepassing, den *modus quo.* Wij willen een onderwijs voor allen gelijkelijk goed, liever dan een voor allen gelijkelijk slecht. Bruikbaarheid van het schoolwezen voor allen, maar niet door eene zamendrijving welke voor allen opvoeding onmogelijk maakt. Uit het aangevoerde en ook uit het amendement blijkt dat ik nu weder het verschilpunt in het midden laat omtrent *Christelijken Staat*, en zelfs omtrent *Christelijke Natie.* Er is eene godsdienstige bevolking. Christenen en Israëliten behooren, volgens de Grondwet, te hebben, niet slecht, maar goed onderwijs, eene bruikbare volksschool, eene school waarin ook voor opvoeding gezorgd wordt. — Noem mij, zoo gij kunt, staatslieden en wetgevers die thans nog met de hoofdgedachte van het Verslag homogeen zijn. Wilt gij van het tegendeel een voorbeeld, zoo wijs ik op de grondwet van 1830 in Frankrijk, die ook gelijkheid der gezindheden en eerbiediging der godsdienstige begrippen voorschreef, en niet belette dat, in de wet op het onderwijs van 1833, mannen als Cousin, Guizot, en Thiers, facultative splitsing, als voor gewetensvrijheid onmisbaar, hebben gebragt.

d. De hoofdgedachte van het verslag is heilloos, omdat zij de vrijzinnige theorie in de uiterste consequentie toepast. Er is hier geen scheiding van Staat en Kerk, als wanneer Guizot een *État laïque* verlangt; maar scheiding van Godsdienst en Staat. Wanneer men de Grondwet naar dergelijk beginsel uitlegt, omdat het in 1848 den geest van sommigen had overmeesterd, dan kan men evenzeer, omdat het directe kiesregt, als kiesvorm, in de Grondwet is opgenomen, adhaesie verlangen aan de meest radicale volkssouvereiniteit.

e. De hoofdgedachte is heilloos, omdat zij de grondwettige gelijkstelling verbreekt *ten nadeele der Protestanten.* Voor den Protestantschen Christen is zoodanig eene gemengde school ongenoegzaam, onverdragelijk. Ik dacht vroeger dat dit van alle gezindheden kon worden gezegd. Dit schijnt het geval niet. Indien nu andere gezindheden de eenvoudige en voor allen goede uitlegging der Grondwet verwerpen en uit eene andere uitlegging grooter voordeel te gemoet zien, dan, zeg ik, verbreekt ge, ten uwen voordeele, de grondwettige gelijkheid.

De uitlegging der Grondwet die ik verdedig, was vóór weinige

jaren in dit land, en is tot op den huidigen dag in andere landen, onder dezelfde constitutionele voorschriften, de zin die door de Roomschgezinden daaraan gehecht wordt. Ik mag het niet verzwijgen, omdat het de hoofdvraag van het oogenblik geldt en toelicht. Ik durf mij het getuigenis geven (schoon het mij nu nog door de Roomsch-katholijken ontzegd wordt) dat ik, noch op *historisch*, noch op *politiek* terrein, ooit anti-papistische felheid getoond en altijd de goede verstandhouding der gezindheden bedoeld heb. Doch ik moet nu de vraag doen (door duizenden buiten deze Kamer gedaan): Hoe komt het dat de Roomschgezinde hier de uitlegging der Grondwet veroordeelt die hij in Frankrijk, in België en overal elders beaêmt? hoe komt het dat in 1840 een man, dien men noemen mag als hooggeëerd orgaan der Roomschgezinden, de bisschop van Luik, het stelsel dat ik verdedig, het eenige ware ook voor Nederland, in zijn belangrijk werk over het onderwijs, genoemd heeft? van waar dat in 1849, toen soortgelijk ontwerp was voorgedragen, men in het dagblad *de Tijd* las: „God beware ons dat wij ooit ons geld zouden besteden om zulk een zedeverpestend stelsel te schragen?" van waar dat men zich nog in het najaar van 1853 in denzelfden zin verklaard heeft? Ik heb wel eens de oplossing in de flaauwhartigheid en den accommodatiegeest der Protestanten gezocht. Let, in verband hiermeê, op de verklaring die, in het najaar van 1853, de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken [a] op mijn wensch naar Christelijke volksscholen gaf.[1] Toen de Roomschgezinden ontwaarden dat zelfs een Kabinet door Protestantsche veerkracht in het leven geroepen, eene algemeene opvoeding, waarvoor het Christendom te exclusief was, bijkans zonder tegenspraak in deze Kamer voorstond, toen konden zij in de gemengde school berusten en van toen af heeft het systeem verandering ondergaan.

Nu vraagt onder ons menigeen: hoe wilt gij, Roomschgezinde! hier, omdat ze thans u te pas komt, eene uitlegging, ten onzen nadeele, die gij elders afkeurt en waartegen gij u vroeger, ook in Nederland, verzet hebt? Inderdaad het is niet te bevreemden dat sommigen dit in verband brengen met hetgeen men vóór eenige jaren las in een blad, hetwelk — nu vooral mag ik het zeggen — bij de Roomschgezinden crediet heeft (*l'Univers*), ter verklaring van het contrast van de houding der Roomschgezinden hier en elders: „Modifié par le caractère national, le libéralisme (dat gehate liberalisme!) en Hollande est une chose *assez douce*."[2] Waarom? omdat het, deze wenk kwam er bij, aan slooping der Protestantsche instellingen dienstbaar kan worden gemaakt. Evenmin vergeet men wat uit België gemeld werd, dat in Nederland, met elke schrede

---

[1] p. 138.

[2] „Gewijzigd door het Volkskarakter heeft het liberalismus in Nederland nog al zoetheid."

[a] VAN REENEN.

der vrijzinnigheid voorwaarts, ook het Roomsch-katholicisme veld wint.

f. De hoofdgedachte is heilloos, omdat men in de toepassing van een verderfelijk beginsel veel verder gaat dan het vorige Kabinet.

De president van de Commissie heeft een aandoenlijk tafereel opgehangen der homogeneïteit van de Kamer met den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken, vooral in het onderwijs. Hij vergat, dat in drie belangrijke punten, het Verslag den Minister bestrijdt. De Minister heeft, eerst openlijk, daarna — ik noem het woord in goeden zin — ter sluik, mogelijkheid van afzonderlijke scholen begeerd; het verslag snijdt meêdoogenloos alle uitvlugten af. De Minister heeft eerbiediging der godsdienstbegrippen tot de *schoolgaande kinderen* beperkt; het Verslag wil, dat uit elke school, ook waar niet één Roomsch, niet één Israëlitisch kind is, al wat den Roomschgezinde of den Israëliet ergert, worde geweerd. De Minister heeft, gelijk uit de gewisselde stukken duidelijk blijkt, altijd het openbaar onderwijs meer als aanvulling van het bijzonder schoolwezen beschouwd; het Verslag integendeel wil met de finantiele kracht van het Gouvernement zooveel mogelijk tegengaan — ik zeg niet bijzondere scholen in het algemeen, — maar scholen waarop men, terwijl zij met de behoeften des volks overeenkomen, den hatelijken stempel van *sectarisch* gelieft te drukken. Ik erken dat in het Verslag de logica over den Minister triumfeert. Ik voeg er bij, dat het Verslag *dwang* wil; terwijl wij steeds *facultative* splitsing en, door de mogelijkheid van keus, de vrije ontwikkeling der Natie hebben begeerd.

De homogenëiteit van de Kamer met den Minister was in zonderlinge tegenstelling met den oorsprong èn van de Kamer èn van het Kabinet. Het Ministerie was geraakt onder de leiding der Kamer en de Kamer zelve (nooit was het meer dan in het Voorloopig Verslag op het onderwijs blijkbaar) onder de leiding van den bekwamen leider van het vorig Kabinet[a], die, meer dan ooit, indien de wet in den zin van het Verslag was tot stand gekomen, had kunnen herhalen, de oppositie is regerende partij! Dit klemt te meer, omdat vooral in het onderwijs gezwicht werd voor de rigting waartegen het vorig Kabinet gevormd was. Immers was toen het denkbeeld, de Protestantsche bevolking te beschermen tegen eene toepassing van het vrijzinnig systeem, die ten voordeele der Roomsch-katholijken uitliep.

Nu mag ik niet onvermeld laten wat bij de schildering van den politieken toestand, de president der Commissie voorbijzag. Er zijn tegen terzijdestelling van het Christendom opgekomen een vloed van verzoekschriften, wier waarde en belangrijkheid ik meermalen, naar vermogen, in het licht gesteld heb. In deze Kamer hebben zij geen werking, althans die openbaar werd, gehad; ofschoon de Kamer eigenlijk nooit over den inhoud der petitien eenig oordeel geformuleerd heeft. Doch het bleek genoeg dat door

a THORBECKE.

vele leden aan politieke kunstenarijen, aan opgewondenheid eener onkundige menigte, meer dan aan een noodkreet der Natie, aan een ontwaken der politieke conscientie van eene grootendeels Christelijke bevolking gedacht werd. En ziet, het petitionnement werd beantwoord met het Verslag en met het vooruitzigt dat de wet, waarbij het Christendom uit de volksschool geweerd werd, binnen weinige weken met groote meerderheid tot stand komen zou. Wat moest in dergelijke omstandigheden de Koning doen?

II. Een Koning verdient lof en dank, als hij geopend oor en hart heeft voor de gewetensbezwaren zijner onderdanen en, eer dergelijk ontwerp wet wordt, nader overleg wil. Ik beoordeel niet, ik veroordeel althans niet de vorming van dit Ministerie. Ik acht mij onbevoegd om over het tijdstip der formatie, de zamenstelling zelve, de politieke strekking, eenig oordeel te vellen, althans te uiten. Vergelijkenderwijze verheug ik mij over een Ministerie, bepaaldelijk geroepen ter tegemoetkoming aan de bezwaren waarvan ook ik als tolk ben opgetreden, en waarin ik een Minister zie dien ik onder mijne meest hoog geachte en geliefde vrienden sedert lang geteld heb en nog tel. Ik weet niet, noch of dit Ministerie op ons bondgenootschap prijs stelt of zal stellen, noch ook of die zamenwerking nu of later voor ons begeerlijk of mogelijk zijn zal; al is het dat ik, bij het aanhooren van de rede van den Minister van Justitie, meermalen, indien ik niet wist dat hij verlangt boven alle partijen te staan, zou uitgeroepen hebben: wel, lieve vriend, ook ik behoor tot uwe partij! Doch ik verdedig het Ministerie niet, ik breng hulde aan de sympathie die de Koning betoond heeft. Er is met ophef gesproken van het buitengewone van den maatregel, die in andere landen (bij regters van welke rigting?) verbazing en schier spotternij gewekt had. Ik erken dat de maatregel buitengewoon geweest is, maar de voorzitter der Commissie heeft te zeer in de schaduw gesteld het buitengewone ook van den toestand, waarin de Koning gebragt was. Moest hij lijdelijk afwachten tot de wet bij de beide Kamers was aangenomen; wachten tot dat de *i* gevormd was[1], om de punt er op te zetten? Is dat de eenige roeping van den Vorst? dan is de zaak eenvoudig. Maar ik acht dat de Koning in Nederland eene andere roeping heeft. Ook ik meen dat de Koning regeert, niet alleen door, maar *met* de Ministers; dat de Ministers zijn verantwoordelijke, maar ook *zelfstandige* dienaars der Kroon; ook ik stel op het grondwettig, het constitutionele koningschap hoogen prijs. Maar ik verlang, en zeer velen met mij, dat aan den constitutionelen Koning niet gebeure hetgeen de Franschen uitdrukken met de spreuk: *que l'adjectif dévore le substantif!* De constitutionele Koning moet *Koning* blijven; een *persoonlijken* wil hebben en het *veto*, niet een suspensief maar een definitief *veto;* anders is hij geen Koning meer.

[1] „De Koning moet alleen zijne koninklijke sanctie geven, of, gelijk Hegel het uitdrukt, de punten op de *i*'s zetten." Opzoomer.

Men heeft gesproken van *gemeen overleg* en gevraagd — bij gemeen overleg eene zonderlinge vraag — moet de Kamer volharden of zwichten? De Kamer moet niet zwichten en de Koning ook niet. *Lites finiri oportet*, er moet een einde aan de zaak komen; o ja, de toestanden der maatschappij zijn niet van dien aard dat dergelijk antagonisme, zonder uitkomst op den duur blijve. Maar de uitkomst mag niet gezocht worden in dwingen of zwichten. Wanneer de Koning de Kamer doet zwichten, is er *absolutisme;* wanneer de Kamer den Koning doet zwichten, is er *republiek:* het voordeel van het Koningschap is dat er eene instelling zij, die voor de meerderheid niet behoeft te zwichten; die, tegen Kamers en kiezers, de regten der Natie, door weigering van sanctie, handhaaft. En daarbij is het in den Nederlandschen Staat een eigen voorregt dat het grondwettige Koningschap eenzelvig met het historische Koningschap is. Hier is het Koningschap, meer welligt dan in eenig land, met republikeinschen zin en geest doorvoed, heeft een republikeinschen wortel, is geboren uit de geschiedenis van het Gemeenebest. De Koning is het *eminente hoofd*, hetgeen de Natie eeuwen lang begeerd heeft. In die eenvoudige waarheid ligt de waarborg tegen afwijkingen aan den eenen of aan den anderen kant. De Koning in Nederland is niet een Landsheer, maar ook niet een figurant: de Prinsen van Oranje hebben nooit in de volkshistorie voor figuranten te boek gestaan. De Koning is beschermheer, des noods tegen de meerderheid, des noods tegen eene tijdelijke opinie; beschermheer van de regten en vrijheden des volks. Dit is het denkbeeld geweest in 1813, en daarom was het woord, op zich zelf misschien gevaarlijk, *Souverein*, in ons land niet gevaarlijk, omdat hetgeen daarin gevaarlijk had kunnen zijn, in de volkshistorie een correctief had. Men heeft mij wel eens gevraagd, welk practisch nut die souvereiniteit had? zie hier een voorbeeld, nu de Koning, door persoonlijken wil, tegen den wil van de meerderheid der Kamer, het ter zijde stellen, zonder nader onderzoek, van de bezwaren zijner onderdanen belet. Dit is de Souvereiniteit van het Huis van Oranje in practijk.

III. De Koning verklaart in de troonrede, te regt, dat hij rekening maakt in deze gewigtige zaak op de ondersteuning van *het volk*. Ik heb te meer vrijheid over dit punt te spreken, nu de voorzitter van de Commissie het met zooveel openhartigheid aangeraakt heeft. Hij vermoedde dat de uitdrukking vooral op *de kiezers* ziet, en bragt dit in verband met de mogelijkheid eener ontbinding van de Kamer; hij stelde daartegen de uitkomst der verkiezingen dezen zomer, waarbij, zeide hij, het onderwijs als schibboleth was gesteld, en de Natie de groote meerderheid der uitvallende leden, ook na het bekend zijn van het Verslag, weder benoemd had. Ik twijfel of het onderwijs den meesten kiezers voor den geest heeft gestaan. Wel is de onderstelling juist omtrent mijne vrienden, vermits ik, met groote, volgens velen *te* groote

openhartigheid, ons op dit punt gecompromitteerd had. Voor ons is het onderwijs schibboleth geweest, en ziet, wij zijn allen hier! Hij heeft mij de eer aangedaan aan de niet-herkiezing van een lid der oppositie gewigt te hechten, en alzoo de verpligting opgelegd om te doen uitkomen dat, indien mijne niet-herkiezing voor hem pleit, de weder-inkiezing, meer dan ik zelf dacht, regtvaardigt wat ik den 28 April zeide: „ik zal dankbaar zijn voor elke tegenwerking, die de kracht doet uitkomen der beginselen die ik belijd." Het is met zoodanig kiezersgewoel als met den storm, die den boom òf ontwortelt òf vaster geworteld doet zijn, en mij nu de kracht geeft in eene discussie als deze zoo onontbeerlijk, door het gevoel dat hetgeen ik zeg — voor zoo ver ik getrouw blijf aan mijn beginsel — bij een aanmerkelijk deel der bevolking sympathie vindt. Maar hetgeen niet geweest is, kan gebeuren. Ontbindt nu de Kamer; dan zou voor allen het onderwijs schibboleth zijn. Dan zou voor het eerst, als in Engeland, strijd over beginselen worden aanschouwd. Dan zou de vraag zuiver moeten worden gesteld. Niet of aan de Israëliten gelijke bescherming zal worden ontzegd; maar of, ten gevalle van weinigen, het Christelijk beginsel uit alle scholen in Nederland moet wijken? Dan moet daartegen niet de *caricatuur* van ons denkbeeld staan. Dan moet niet weder, als in het Verslag, van openbare gezindheidsscholen worden gewaagd; terwijl wij verlangen, zoo de gemengde school van 1806, in haar Christelijke strekking, door het verzet der Roomschen niet mogelijk is, afzonderlijke school en facultative splitsing. De vraag is niet, gelijk het Verslag ze voorstelt, of het Christelijk onderwijs zal worden *voorgeschreven*, maar of het stelselmatig zal worden geweerd. — Doch neem aan de mogelijkheid dat, bij ontbinding, de tegenpartij triomfeert, wat dan? hebt gij dan de wet? Gesteld er kwam eene Tweede Kamer bijeen met het mandaat om, voor het Nederlandsche volk zonder uitzondering, dergelijke volksscholen op te rigten, meent ge dat de opkomst zelve u niet nadeelig zijn zou? dat de meerdere kracht van binnen niet zou opgewogen worden door kracht daar buiten; dat achter het kiezersvolk niet is de bevolking? zij tot wier behoefte vooral de volksschool behoort? Wanneer Kamers en kiezers collectief de regering uitmaken, heeft daarom de geregeerde Natie geen regt bestuurd te worden overeenkomstig haar geloof? Meermalen heb ik gezegd en herhaal het: „Bruikbaarheid der openbare school voor eene Christelijke volksopvoeding is een grondwettig en ook historisch regt van het Nederlandsche volk. Het geldt hier een *nationaal* regt; er zijn regten, die van de willekeur, noch der Kroon, noch der Staten-Generaal, maar enkel van het gemeen overleg behooren afhankelijk te zijn; er zijn *historische* regten waaronder hier te lande de Christelijke volksopvoeding behoort, waarop, ook niet met gemeen overleg van de drie takken der wetgevende magt, inbreuk mag worden gemaakt."

Ik ga verder; ik neem aan dat gij niet alleen eene Kamer hebt naar uw verlangen, maar ook eene wet: wat dan? Dan vraag ik

naar de uitvoering der wet. Al is er, naar ik vertrouw, onderwerping aan de wet, hebt gij, met het oog op de welvaart van uw land, berekend de werking van het misnoegen dat uit dergelijke wet zou kunnen ontstaan? hebt gij u afgevraagd of daaruit, ik zeg niet — verre van mij — verzet tegen de grondwettelijke instellingen kan geboren worden, maar of de constitutionele Staat daardoor bestendiger zijn zal? De grondwettelijke instellingen hebben, om duurzaam te zijn, nog iets meer noodig dan dat het volk er zich niet tegen verzette, en daarom vraag ik of, indien dergelijke wet aan het Nederlandsche volk opgedrongen wierd, gij berekend hebt in hoever daardoor de liefde voor de Grondwet zou winnen en de zedelijke kracht onzer instellingen zou worden verhoogd?

Misschien vraagt men: *welk* volk bedoelt ge? gij bedoelt een gedeelte van het volk, de Protestanten. — Ik antwoord, vooreerst: dit zou verkeerd zijn en dit gedeelte zou weinig vermogen, indien het vroeg onregt, voorrang; maar het vraagt gelijkstelling, grondwettelijke gelijkstelling in regtmatigen zin. Wordt die geweigerd dan raakt dit gedeelte van het volk in verdrukking en denk ik aan het schoone woord van onzen Voorzitter, die eenmaal van onze rigting, toen deze als weinig beteekenend werd aangevallen, zeide: „ook een klein deel van de natie, wanneer het vastheid van overtuiging heeft, is magtig en wanneer het onregt lijdt, heeft het eene bijkans onweêrstaanbare kracht." Dit komt neder op hetzelfde wat het geachte lid uit Gouda[a] verleden jaar zeide: „een dergelijk systeem zou afstuiten op den onbedwingbaren tegenstand der Natie."

Nog een ander antwoord heb ik: het volk, waarop, bij vastheid van politiek, rekening kan worden gemaakt, is het geheele volk; omdat van eene regeling van het onderwijs, gelijk ik ze verlang, voor allen goed en billijk en grondwettig, ik bevrediging der gezindheden te gemoet zie. Bevrediging der gezindheden door de mogelijkheid der afzonderlijke school; maar die bevrediging is niet te bereiken door eene school als onze tegenstanders willen, tot regel te stellen. Beurtelings de eene gezindheid te bevredigen en de andere te tergen, is eene jammerlijke politiek. Regt voor allen. Toen de gemengde school ten nadeele der Roomschgezinden werd misbruikt, heb ik mij steeds tegen die verongelijking verzet. Geen opdringen aan de Roomschgezinden van hetgeen hun ergernis geeft; maar nu ook evenmin eene inrigting van het schoolwezen, waardoor de belangen der Protestanten aan het welbehagen van anderen ten offer worden gebragt. De Protestantsche bevolking zal niet wijken. Of maak ik mij welligt illusie? zou inderdaad de heerschappij van Rome wederom in Nederland worden gevestigd? Maar zou het niet ook kunnen zijn dat bij de tegenpartij zelfbegoocheling was? dat, na de Protestantsche bevolking van Christelijke vorming te hebben beroofd, men werkzaam

ware geweest voor eene andere, in ons land en in Europa nog niet versleten rigting? Guizot schrijft: „C'est pour tous les Chrétiens, quelles que soient leurs dissidences dans la sphère Chrétienne, un intérêt évident et un devoir impérieux de s'accepter et de se soutenir mutuellement comme des alliés naturels, contre l'impiété antichrétienne. Ce ne sera pas trop de toutes leurs forces et de tous leurs efforts réunis pour triompher."

Één woord over het amendement. Ik uit niet het minste vermoeden dat de Regering de regeling van het onderwijs op de lange baan wil schuiven; maar ik acht dat de vereenigde behandeling der drie wetten oorzaak zal zijn van onvermijdelijk en onberekenbaar uitstel. Altijd was ik voorstander van *partiele* regeling; hier is codificatie op de meest ruime schaal. Is er, gelijk nu, spanning, zoo trachte men, liever dan in een stelsel van *apaisement* te vervallen, den wortel van het kwaad te bereiken. Ik heb zachter uitdrukking dan de paragraaph. In stede van: „geen *verder* uitstel," hetgeen voor dezen Minister het onderwijs tot onderwerp van improvisatie schijnt te verheffen, wensch ik „geen *langdurig* uitstel;" eene regeling, vooral der hoofdtrekken, waardoor aan de spanning welligt een einde zou worden gemaakt. Verder strekt het amendement om aan den Koning hulde te brengen wegens de sympathie, die Hij voor de gemoedsbezwaren zijner onderdanen heeft aan den dag gelegd, en om te vragen dat er in Nederland zij voor den Israëliet, maar ook voor den Christen, gelijk regt.

—

De zin en geest der zesde paragraaf was niet twijfelachtig. De Minister van Justitie zeide: „De bedoeling is wel bepaaldelijk, dat het Ministerie zich omtrent de gezindheid der Kamer te zijnen opzigte niet vergissen moge en dat het wel wete, dat men hier geconcentreerd heeft niet alleen al het wantrouwen, dat men jegens dit Ministerie koestert — want het schijnt alleen wantrouwen te verdienen — maar ook de geheele uitdrukking der verwijdering waarin de Kamer zich zoude bevinden van het standpunt door het Ministerie aangenomen en hetwelk, gelijk ik de eer had te zeggen, den grondslag uitmaakt van de politiek van dit Kabinet." — Evenwel de Regering, hoe afkeerig van de paragraaf, was met het amendement niet gediend. De Minister beweerde, wat ik voorzeker niet zou hebben vermoed, dat er, naar mijne zienswijze, „tegenspraak was tusschen het voorschrift der Grondwet en het voldoen aan de godsdienstige behoefte der Natie."

De heeren Bosscha, Godefroi, en van Nispen van Sevenaer verklaarden zich, in merkwaardige redevoeringen, ten gunste van de paragraaf. De eerste was van oordeel dat, wanneer men het onderscheid tusschen *algemeen christelijk* en *dogmatisch* element in het oog hield, op de gemengde school waarachtige godsvrucht en nationale verbroedering kon worden gekweekt. De heer Godefroi beweerde dat, volgens de Grondwet, in de volksschool het Christendom niet kon worden geduld; wel opleiding tot Christelijke deugden, mits hiermede niet bedoeld wierden „beginselen van positief Christendom, van eenige positieve godsdienst." De heer van Nispen, over mijn beroep op de Christelijke sympathieën van het volk verstoord, verklaarde evenwel, met verwijzing naar hetgeen bijv. in Pruissen geschiedt, dat ook hij gaarne splitsing der school zou hebben gezien.

Daarna stelde de heer Wintgens een amendement voor; met uitdrukkelijke verklaring dat hierdoor enkel in den vorm, volstrekt niet in den

inhoud verandering gebragt werd. „De wijziging strekt in geenen deele om aan de kracht van het gezegde der Commissie iets te ontnemen; zij strekt naar mijne bedoeling eenvoudig om in de uitdrukkingen, waarin het gevoelen der Commissie is vervat, eenige verzachting aan te brengen. Ik ben gehecht aan de gedachte, zonder daarom in allen deele de inkleeding goed te keuren." De Commissie maakte ook soortgelijke, in de hoofdgedachte niets veranderende verandering in haar ontwerp. Voor de twee zinsneden achter „gedoogt," zou men lezen: „Het gevoelen der Kamer over de hoofdbeginselen eener wettelijke regeling van dit gewigtig onderwerp is Uwer Majesteits Regering bekend. Het is gebleken bij de overweging van het vroegere wets-voorstel, hetwelk door de sluiting der vorige zitting, met vele andere, onafgedaan is gebleven."

Den volgenden dag zeide de heer Thorbecke o. a.: „Ik kan niet onderstellen dat dit Ministerie nog zoekende zou zijn naar het middel. Ik mag niet aannemen, dat dit Kabinet de roeping zou hebben aanvaard om naar middelen van verzoening om te zien, zonder die middelen reeds voor den geest te hebben en zonder het vermoeden te zullen slagen. Op zoo lossen voet kan geen Ministerie in zijne taak treden, en dat is het minst van *dit* Ministerie te verwachten. Verzoenen *wat? waarmede?*" — Voorts, onder verwijzing naar woorden van den Minister, die hij met veel genoegen gehoord had: „Zoo eene verzoenende staatkunde moet gelden en noodig is, hoop ik, dat dit Ministerie het middel moge vinden, niet om de wet met de petitionarissen, maar om de petitionarissen met de wet te verzoenen... Het geschilpunt is de vraag, die in één artikel kan worden beantwoord: zal de overheid bij de inrigting van het publiek onderwijs de verdeeldheid van kerkgeloof volgen?" — Zinspelende op hetgeen ik van de belangstelling der Natie, ook buiten *le pays légal*, gezegd had: „Nog ééne vraag. Men stelle zich voor, dat hetgeen wij gisteren hoorden van den geachten spreker ons voorgedragen ware met het orgaan, met de houding, met de stem van Danton; welken indruk zou die taal hebben gemaakt?"

Hierna verklaarde, tot verbazing van allen, de Minister van Justitie, namens de Regering, „genoegen te kunnen nemen met het amendement van den heer Wintgens;" inkleedsel evenwel van dezelfde gedachte waarin, volgens de eigen verklaring van het Gouvernement op den vorigen dag, het geheele antagonisme van het Kabinet en de Kamer geconcentreerd was. — Over deze zonderlinge houding zeide ik, in de repliek, niets; over de terzijdestelling van mijn amendement slechts een enkel woord. Ik wilde nog, zoolang mogelijk, strijd tegen het Ministerie vermijden, en, door het aanwijzen der verderfelijkheid van de Godsdienstlooze school, blijven verrigten wat, voor als nog, te vergeefs van het nieuwe Bewind verwacht werd.

Na al hetgeen tegen mij is aangevoerd, heb ik voorwaar eene moeijelijke, maar ook belangwekkende taak; te meer omdat gisteren het verschilpunt tusschen de Regering en, naar men zegt, de groote meerderheid der Kamer, behandeld is in uitmuntende redevoeringen van drie geachte leden, vertegenwoordigers der drie rigtingen, welke zich vereenigen tegen het Kabinet, een *Roomsch-gezinde*, een *Israëliet*, een verdediger van het *humanitarisme* of *humaniteits-idee* [1].

Met genoegen vernam ik van den spreker uit Zevenaar [a] de ver-

[1] De Voorzitter zeide: „Ik wensch den spreker uit te noodigen eenigermate zijne stem te verheffen, want bij zijne vorige redevoering is zijne stem niet geheel tot mij doorgedrongen." Waarop ik antwoordde: „Ik ben bevreesd mijne stem te verheffen, na den wenk van den geachten spreker uit Deventer (over de stem van Danton)."

a VAN NISPEN VAN SEVENAER.

klaring, voor mij overtollig, dat hij niet behoort tot hen die de vernietiging van het Protestantisme wenschen; maar zijn gevoelen is niet regel zijner geloofsverwanten, evenmin als de zachtmoedigheid die ik wensch te betrachten, mij regt geeft te ontkennen dat onder mijne geloofsgenooten sommigen tegen onze Roomsch-katholijke medeburgers te fel zijn.

De spreker zou misschien voor het vroeger ontwerp gestemd hebben, uit onderworpenheid aan hetgeen hem voorkwam de wil te zijn van de meerderheid der Kamer, van de meerderheid van Nederland. Hoe dan? ik onderwerp mij aan de wet, maar aan geen meerderheid van Nederland mijn votum; te minder, waar het geldt opvatting van de Grondwet, die welligt, zeide hij, met het vorig ontwerp in overeenstemming kan worden gebragt. Aan dergelijke gedweeheid heeft, in school en kerk, zijne rigting ons niet gewend. Hij is warm voorstander van afzonderlijke scholen; er zijn waarschijnlijk redenen, misschien zeer goede redenen, waarom dit niet bij zeer velen het geval is; waren zijne geloofsgenooten even warme voorstanders als hij, reeds lang zouden wij ze gehad hebben.

Ik kom tot den tweeden spreker uit Amsterdam [a]. Schier zijne gansche rede was verwijzing naar de Grondwet. Zeer wel; doch, bij verschil van meening, mag hij niet als Grondwet opdringen wat hij afleidt uit gewisselde en in uitdrukking dikwerf strijdige stukken; vooral niet redeneren uit *pourparlers* over een contract *do ut des* [1].

De spreker heeft met groote warmte — ik durf het woord hevigheid niet gebruiken — geklaagd over het onregt, hem en den zijnen aangedaan; hij sprak van *parias* en vergat dat het juist om *gelijkheid* te doen is; gelijke behandeling der gezindheden. Maar de vraag is: vordert gelijke bescherming eenheid der volksschool? Nu voeg ik er bij, verlangt ge meer dan gelijkheid, en wilt gij uw gevoelen, het gevoelen der minderheid, met verongelijking der meerderheid, opdringen, dan zou men, niet buiten, maar in de Grondwet (ook art. 196 is er) een middel zoeken om dit te beletten.

Eene laatste aanmerking (ik bedoel alleen de *rigting*, niet persoonlijke overtuiging) is: gij treedt niet op als *Israëliet*, maar als *filosoof*. Een groot gedeelte van uwe geloofsgenooten is met uwe verdediging niet gediend. De verdediger der Israëliten ben ik. Denk aan 1798, toen bij de politieke emancipatie van uw volk (of zijt ge niet meer een volk?) van de 50,000 Israëliten tien, een dankadres bij de Nationale Vergadering ter tafel hebben gebragt.

Ik kom tot het andere lid uit Amsterdam [b]. Hij heeft ons op gevaarlijk terrein gebragt, toen hij zeide dat de tegenpartij zijne onchristelijkheid verlangt te beschamen. Geen discussie is denkbaar, als niet op den voorgrond is dat wij de *rigting* bestrijden

[1] De heer Godefroi had gezegd: „het beginsel van vrijheid van onderwijs is, als het ware, de prijs geweest waarvoor in 1848 het behoud der openbare gemengde school is gekocht."

a Godefroi. b Bosscha.

en niet het *hart*. Onder hen, die het systeem èn vroeger verdedigd hebben èn nu voorstaan, zijn voortreffelijke Christenen, in den waren zin van het woord. Waar zou het hier met ligtgeraaktheid heen? gisteren nog verweet men ons dat hetgeen wij verlangen de ondergang is van den Staat; wij *vice versâ*. Deze rigting vooral achten wij gevaarlijk; zij (ik spreek niet van den *persoon*) is meer dan wij heftig tegen Rome, en zij is het die aan Rome den weg baant; zij heet gematigd, en bereidt den triumf van hen wier overdrijving zij afkeurt, met wie zij in beginsel, en te dezer zake ook in het *nec plus ultra* der toepassing, overeenkomt. De hoogachting en liefde, die wij met zoo velen, om talenten en karakter, aan het geachte lid toedragen, verdubbelt zijn invloed en zijne verantwoordelijkheid, en ook onze verpligting om hem te bestrijden.

Ook wij verlangen een *algemeen Christendom*, niet door ter-zijdestelling van kerkleer, maar door, te midden van de verscheidenheid der kerken, de aandacht te rigten op de hoofdwaarheden waaromtrent, gelijk de Tweede Kamer in het Voorloopig Verslag van 1855 het uitdrukte, alle Christelijke gezindheden het eens zijn. Wij verlangen een *positief* Christendom. De spreker heeft gewaagd van eene uitdrukking, die hij zonderling noemde „het Christelijk *element*". Niet minder zonderling is het van *positief* Christendom te gewagen. Vroeger dacht men dat *niet-positief* Christendom *geen* Christendom was. Ook wij houden liefde, verdraagzaamheid, al wat wèl luidt, voor de vrucht van het Christendom, het verschil ligt hierin; wij willen de vrucht *met den wortel*, anderen willen zonder den wortel de vrucht. De groote menschelijke taak zal voortaan, in den Staat en in de school, zonder het positief Christendom worden volbragt.

In den *Staat*. De proef is reeds genomen, want dit is de hoofdgedachte van de Revolutie: ontwikkeling van den mensch buiten het Christendom; verbroedering of *broederschap* door geenerlei exclusivisme beperkt: de leer van 1789, waarop gevolgd is 1793, 1830, 1848. Is dit de laatste datum op de lijn? — In deze hoofdgedachte ligt de kiem eener verbroedering van de menschheid, misschien onder Christelijken naam, tegen allen die gelooven aan den levenden God. Niet ten onregte schrijft een staatsman, aan wiens gezag wij beiden veel hechten, Guizot, reeds van onzen tijd: „D'un côté, les incrédules, les panthéistes, les sceptiques de toute sorte, les purs rationalistes; de l'autre les Chrétiens. Les Chrétiens seuls ont le Dieu vivant [1]."

Thans is er, zegt hij, overal *kerkelijke reactie*, ondersteund, met bij-oogmerken, door de wereldlijke magt; weldra zal men aan wereldlijk en kerkelijk absolutisme overgeleverd zijn. Ook ik heb met groote bezorgdheid hetgeen in verschillende landen plaats

[1] „Aan den eenen kant, de ongeloovigen, de pantheïsten, de twijfelaars van allerlei soort, de rationalisten; de Christenen aan den anderen kant. Alleen de Christenen hebben den levenden God".

vindt gadegeslagen; ik ben ook beducht voor de politiek, gelijk Stahl het treffend uitdrukt, *des Niederhaltens* die, door het ten onder houden, door reactie, nieuwe revolutie kweekt. Maar is het ook reactie, wanneer Staat en Kerk, in eigen sfeer onafhankelijk, elkander de hand reiken ten nutte der maatschappij, ook ter onderlinge bescherming? Hoor nog eens Guizot: „La cause de l'autorité civile et de la religion Chrétienne est évidemment commune; l'ordre divin et l'ordre humain, l'État et l'Église ont les mêmes périls et les mêmes ennemis [1]." Meent gij de booze geesten te bezweren door het humanitarisme, zonder dogma en zonder Kerk? Vergeet gij dat het Christendom, ook volgens den spreker uit Deventer [a], oorsprong der Europesche beschaving, Nederland en Europa gevormd heeft door de verkondiging van *Jezus Christus en dien gekruist*, van het dogma, waarop moraal en beschaving is gevolgd?

Ten bewijze van reactionaire strekking hoorden wij drie citaten. Een uit Chalmers. Uit Chalmers, voorstander van gewetensvrijheid, ijveraar voor de emancipatie der Roomsch-katholijken, en ofschoon gehecht gebleven aan het verband van Staat en Kerk, een der voornaamste stichters van de Vrije kerk, ten einde in Christelijke pligtbetrachting niet te worden belemmerd door wereldlijk gezag [2].

Een ander citaat, uit Stahl, over het gevaarlijke van gewetensvrijheid en tolerantie. Ik zou bijkans vermoeden dat de geachte spreker meer gelezen heeft in de schriften van Bunsen dan van Stahl; ik aarzel niet te verklaren (en dit is waarschijnlijk het denkbeeld ook van Stahl) dat elke tolerantie gevaarlijk is, die niet in stellige godsdienst haar grondslag heeft. Wacht u voor de verdraagzaamheid der godsdienstloosheid of ongodisterij. Niets is zoo intolerant.

Een derde citaat betreft het overbrengen van hetgeen in 1795 en 1798 is gebouwd, van het zand op een rotsgrond. Dit neem ik gaarne voor mijne rekening. Dit is het doel van mijn streven geweest; het goede der denkbeelden van 1795 te behouden, met terzijdestelling van het beginsel waardoor verwezenlijking belet wordt. Wat is de uitkomst onzer constitutionele stichtingen sedert 1795 geweest? eene reeks van constitutionele bouwvallen. Door *reactie* versta ik terugkeer tot afgesleten vormen; wilt ge ook het herne-

---

[1] „Het staatsgezag en de Christelijke Godsdienst hebben blijkbaar eene gemeenschappelijke zaak. De Goddelijke en de menschelijke orde, de kerk en de Staat hebben dezelfde vijanden, worden door dezelfde gevaren bedreigd".

[2] De zinsnede waarop de aanklagt van reactie gegrond werd, was volgens opgaaf van den heer Bosscha: „Nooit moeten wij vergeten dat de godsdienst — dat is hier de Christelijke kerk — de moeder geweest is onzer scholen, en dat, als wij ons aan het gezag dier moeder zouden onttrekken, alle zegeningen welke zij in vroeger dagen over ons Land gebragt heeft, spoedig zouden verloren gaan".

[a] THORBECKE.

men van onveranderlijke waarheden reactie noemen, dan ben ik gaarne reactionair.

Ik kom tot de *school*. Ook daar moet, volgens den spreker, alleen het niet-positief Christendom worden geduld. Ook dit is geen nieuw denkbeeld, het is dat van Rousseau, door Basedow en zeer velen in leer en praktijk ontwikkeld, en waarbij, door voorbijzage van het bederf der menschelijke natuur, de opvoeding in eene rigting die jammerlijke uitkomsten gehad heeft, geraakt is [1].

De spreker beriep zich op Guizot en Robert Peel. Ik zou gaarne bewijs zien dat een hunner, dat thans eenig staatsman of opvoedkundige van naam onder de verdedigers van het humanitarisme op de volksschool behoort.

Overal bijna is er in het schoolwezen eene, naar het Christendom als eenig redmiddel uitziende, reactie; reeds sedert vele jaren in Frankrijk openbaar; in Nederland, weet ge sedert wanneer? sedert 1806. De wet van 1806 is reactie tegen het onchristelijke van voorafgaande wetten. Zij heeft tweederlei strekking: zij verlangt eenheid der volksschool en Christelijken zin. Maar is het een en het ander doel, eenheid en Christelijkheid, niet gezamenlijk bereikbaar, is keus onvermijdelijk, wat dan, Christendom of eenheid? Van de wet van 1806 heeft men eerst een werktuig van proselytisme gemaakt; oorzaak grootendeels der ellende van 1830. Naderhand, toen dit niet gelukt was, verviel men, om de gemengde school *quand méme*, in een *accommodatiestelsel*, waarbij men langen tijd de mogelijkheid eener volkomen verloochening van hetgeen ons dierbaar is, niet voorzien heeft.

Toen ik ten jare 1840 in deze zaal verklaarde dat de Bijbel op een aantal scholen niet meer gebruikt werd, is mij dit als laster toegerekend. In 1848 schreef een bekend voorstander van de gemengde Christelijke school, de hoogleeraar van Swinderen, sluit men het Christendom buiten, geen Christen in Nederland die van zoodanige school gebruik maakt. Nu geeft men alles prijs. Daarbij maken thans velen eene verrassende wending. De gemengde school, allengskens van al wat men vroeger onmisbaar achtte beroofd, is en blijft de nationale en Christelijke school; het accommodatie-stelsel wordt eene hulde aan het humaniteitsidee, en wat noodzakelijk kwaad was, wordt nu ideaal. Maar, zegt men, waarover klaagt ge? gij hebt vrijheid van *bijzonder* onderwijs. Hier zij het mij vergund op te nemen, wat de afgevaardigde uit Deventer [a] bijbragt: vroeger waart gij te vrede met bijzondere scholen. Te vrede, waarom? omdat er geenerlei kans was hetgeen ons verder toekwam, te bereiken, omdat het mindere reeds veel was, toen de vrijheid van bijzonder onderwijs (eigenlijk hebben wij ze nog niet) schier overal aan band werd gelegd. Aan het openbaar schoolwezen zegt men, geeft de Staat de rigting die met het algemeen belang

[1] Zie p. 143.

a THORBECKE.

overeenkomt; met bijzonder onderwijs moet gij te vrede zijn. Dit ontken ik. Die vrijheid is ongenoegzaam, zij blijft een privilegie voor meervermogenden. Eerst dan is er vrijheid van onderwijs, wanneer het openbare schoolwezen zich rigt naar de behoefte des volks. De spreker vraagt telkens: moet het openbaar onderwijs geregeld worden naar het kerkgeloof? Er is eene hoogere en eenvoudiger vraag: moet het openbaar onderwijs, door de natie bekostigd en voor de natie bestemd, bruikbaar zijn voor het volk? bruikbaar zijn, in hetgeen de bevolking, als *conditio sine quâ non* eener school, behoeft en verlangt? Is het dit niet, zoo kan het op den duur niet bestaan; dan moet men tot een ander stelsel komen; het onderwijs, met subsidie en onder toezigt van den Staat, overlaten aan de Kerk. Door de verpligte gemengdheid, ook van Christenen en Israëliten, zult gij een beginsel, niet van eensgezindheid, maar van tweedragt hebben gelegd. Tweespalt in de openbare school; tweedragt door de concurrentie met een bijzonder onderwijs dat het openbare niet schraagt en aanvult, maar, in een kamp op leven en dood, bestrijdt. Geene Kerk, waarin nog een overblijfsel is van levenskracht en van bezorgdheid voor het heil der zielen, die niet stelselmatige mededinging organiseert. In plaats van afdoening, zal er een termijn van tweedragt en daardoor welligt van overgang zijn.

De vrijheid van bijzonder onderwijs is, zegt de spreker uit Amsterdam [b], *weldaad* voor het volk. Neen, in uw systeem is ze niet weldaad, maar onheil. Indien inderdaad alleen uw systeem echte verbroedering te weeg brengt en met de waarde van den mensch overeenkomt, dan is die vrijheid (gij zijt er geen warm verdediger van geweest) heilloos. Dan moet ze gekeerd worden door heilzamen dwang; een dwang die — nu van Danton sprake geweest is, mag ik immers eene aanhaling doen uit Robespierre? — uitloopt op het denkbeeld dat de invloed der ouders op de vorming der kinderen moet worden belet; beschouwende de begrippen van vader of moeder te dien opzigte als „aliments éternels de l'aristocratie et d'un *fédéralisme domestique* qui rétrécit les âmes en les isolant [1]." Inderdaad het isolement van familiebetrekking is met algemeene verbroedering der valsche wijsbegeerte in regtstreekschen strijd.

Het Ministerie heeft gaarne actualiteit; welnu, mag ik aan den spreker uit Amsterdam zeggen: wat geeft gij nu aan de protestantsche bevolking? Ik zie wat gij haar ontneemt: Bijbel en volkshistorie; de gemengde school duldt geen behandeling van hetgeen aanleiding tot twist geeft. Ik acht in haar algemeenheid de beschrijving onjuist, die men hier wel eens van Roomsch-katholijke

---

[1] „De gehechtheid der ouders aan de kinderen is een eeuwigdurend voedsel van aristocratie en van een huisselijke zelfstandigheid, die de zielen, door afscheiding, tot bekrompenheid brengt."

a Bosscha.

scholen gemaakt heeft; ook de volkshistorie kan daar, uit een ander standpunt, met waarheidsliefde en billijkheid worden behandeld; afzonderlijk kan het, maar gezamenlijk kan het niet. Ziedaar wat gij ontneemt, en wat geeft ge? surrogaten waardoor ik niets erlang. Gij wijst op *Kerk en huisgezin.* De Kerk: maar wanneer de Staat de school accapareert, er eene louter burgerlijk-maatschappelijke inrigting van maakt, wanneer de Kerk alleen voor de godsdienstleer zorgt, wat wordt er van al wat aan de verbroedering in de school ten offer gebragt is? O, zegt men, er zullen godsdienstige scholen, vaderlandsche leesoefeningen, en wat niet al, onder kerkelijken invloed opgerigt worden. Ei, wat is er door de Kerk tot op heden ter neutralisering van het accommodatiestelsel geschied? En nu het *huisgezin:* opvoeding is de zaak der ouders. Ongetwijfeld; maar in welken zin? meent gij inderdaad dat, bij het meerendeel der bevolking, de ouders ter aanvulling van datgene waarin de school te kort schiet, in de gelegenheid zijn? Wat wordt er, wanneer gij het verband tusschen Staat, Kerk, school en gezin voorbijziet, wat wordt er van het beklagenswaardige volk?

Dit herinnert mij de uitdrukking: „achter de kiezers ligt de bevolking." Ik heb vernomen dat daarbij eene koude rilling door de Kamer is gegaan. Ik weet het niet; wel heb ik ze gevoeld, toen de spreker uit Zevenaar, met warmte en sierlijkheid, mij verweet het wekken van volksdriften, het aanspooren tot blind geweld, en wat dies meer zij; vooral toen de spreker uit Deventer mij zoo even bij Danton vergeleek. Het is desniettemin zoo; wij mogen niet enkel zien op *le pays légal;* wij moeten ook letten op eene bevolking, die regt heeft volgens haar zeden en geloof te worden bestuurd. Ik was nooit democraat of demagoog; al wat op de uitdrukking volgde, had den anti-revolutionairen spreker uit Deventer kunnen overtuigen dat ook ik van de methode die hij afkeurt een afkeer heb, en de spreker uit Zevenaar zou zich moeite hebben bespaard, zoo hij gelet had op de rigting van mijne rede, vooral aan het slot, daar ik bevrediging der gezindheden door de onderwijswet verlang. Van het gezegde neem ik niets terug. Wanneer ik zie welke gevoelens hier worden beaêmd en hoe velen in de hoogere en middelklassen door den stroom der opinie worden medegesleept, hecht ik veel aan het denkbeeld; er is nog een talrijk deel der bevolking, bij hetwelk, omdat de tijdgeest er minder vat op heeft, het orgaan dat voor dergelijke onderwerpen inzonderheid te pas komt, meer zuiver bewaard is. Dan vlei ik mij, te midden van zooveel koelheid, dat dáár over den toeleg om het Christendom uit elke openbare school te verbannen, telkens meer verbazing zijn zal. Vreest niet voor de Nederlandsche bevolking, zoolang zij aan positief Christendom gehecht is; zoolang zij in de Heilige Schrift leest: „weest alle menschelijke ordeningen onderdanig om des Heeren wille." Hebt medelijden met haar en bedenkt dat vrijheid van bijzondere scholen

haar meerendeels niet baat. Laat ons, naar het treffende woord van een leeraar onzer Kerk [a], als wij scholen kunnen hebben gelijk wij die verlangen, ingewanden der ontferming hebben voor hen, die geene keuze hebben, maar wachten moeten op hetgeen hun gegeven of gelaten wordt.

De spreker uit Zevenaar zeide, met veelbeteekenenden wenk, dat in den laatsten tijd hier te lande reeds te veel in dergelijken zin geschreven was. Welaan, ik heb gezocht naar de, mijns inziens, sterkste zinsneden van dien aard door mij geschreven en waarvan ik geen woord herneem: „Ook onder de grove pij van ambachtsman en daglooner kan een Nederlandsch en Christelijk hart slaan. Lees de Kerkhistorie, ook de geschiedenis der Reformatie, en vraag u of niet menigwerf de Heer het zwakke der wereld heeft uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen. Vooral tegenover de vrijzinnige rigting die, in Staat en Kerk, voor *natie* en *gemeente* (volgens haar, de onkundige volksmassa) verregaande minachting betoont, is de herinnering niet overtollig: „„op de regten en behoeften en op het oordeel van het Nederlandsche volk, *ook buiten den kring door de kieswet afgebakend*, moet worden gelet. Ja, ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld, omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en Christelijke pligtbetrachting in verband staan."" „Van den geringste naar de wereld, die zijne levenswijsheid in de Heilige Schrift zoekt."

Nog een enkel woord over het amendement.

Regeling van het lager onderwijs in *de hoofdtrekken*. Van onderscheidene zijden is daarop aanmerking gemaakt, vooral door den spreker uit Deventer. Vroeger, zeide hij, had ik veel spoed gemaakt. Natuurlijk; met het oog op de Grondwet en op het belang van de zaak. Later had ik steeds vertraging gewenscht. Neen; ik heb altijd begeerd, even als nu, *partiele* regeling, om niet te vallen in onberekenbaar uitstel, en ik heb altijd gepoogd af te weeren wat tegen mijne overtuiging gekant was. Ik wil er bijvoegen dat ik, niet minder dan de spreker, de discussie over het vorig ontwerp wenschelijk gekeurd heb; vermits daarbij de verschillende rigtingen, veel meer dan tot dusver, in beginsel en strekking, zouden aan het licht gekomen zijn. *Lites finiri oportet;* ik heb die spreuk aangehaald in geheel ander verband. Ik zeide: zij mag niet gebezigd worden om het gemeen overleg te verbreken en den Koning te dwingen. Den Koning; niet een Koning wiens gezag op tweeslachtigen, *grondwettigen* en *historischen*, grondslag berust; zoodat, naar omstandigheden, hij nu eens het eene, dan weder het andere standpunt verkiest. Neen; ik heb integendeel het voorregt der *eenzelvigheid* van het grondwettig en historisch Koningschap geroemd.

Behoefte van eene grootendeels Christelijke bevolking. Hiertegen zegt men: op de behoefte ook van het *kleinere* deel moet worden

a Beets.

gelet; ik dacht dat er geen mogelijkheid eener andere opvatting van mijne woorden bestond.

Evenmin vat ik het bezwaar, namens de Regering door den Minister van Justitie ingebragt, dat het amendement tweespraak tusschen de Grondwet en de behoefte der bevolking onderstelt. Ik zou het welligt begrijpen, zoo ik enkel van de *Grondwet* en niet van *getrouwe naleving der Grondwet* gewaagd had. Ik begrijp het vooral niet, in verband met de geheele toelichting van het amendement.

Mijn voorname doel was, in antwoord op de troonrede, hulde te brengen aan het geopend oor en hart des Konings voor de gemoedsbezwaren van zoo velen zijner onderdanen; door het waarderen zijner vorstelijke bedoeling. Ik rekende hiervoor op de ondersteuning van het Kabinet; ik houd mij overtuigd dat dan het amendement veel bijval gehad zou hebben; nu is het tegendeel ontwijfelbaar; daarom zal ik het waarschijnlijk intrekken.

—

Na eenige woordenwisseling, begreep nu de Regering, daar zij in het amendement van den heer Wintgens berustte, zich evenzeer bij het opstel van de Commissie „te kunnen nederleggen"; en wel — zeide de Minister van Justitie — omdat „bedoeld wordt hetzelfde denkbeeld dat de Regering wenschte uitgedrukt te zien; dat namelijk de Kamer niet onherroepelijk blijft bij haar gevoelen, maar nog een ander denkbeeld aannemelijk, mogelijk acht".

Door zooveel wederzijdsche welwillendheid viel de oorzaak der spanning voor het oogenblik weg. De wijzigingen werden ingetrokken; de § aangenomen met 59 tegen zes [a], het Adres met 61 tegen vijf [b] stemmen.

Een wapenstilstand waarin evenwel door niet velen een blijk van verzoening of voorteeken van den aanstaanden vrede gezien werd.

22 *November* 1856.

*** Het Verslag over de Begrooting in haar geheel was in gansch niet vredelievenden toon. Men verlangde niet meer algemeene en onbestemde gezegden, voor zeer onderscheidene opvatting vatbaar; maar „eene duidelijke ondubbelzinnige verklaring omtrent de staatkundige gedragslijn". Immers „niet eens had de Kamer afdoende opheldering ontvangen omtrent de inzigten der Regering ten aanzien der regeling van het lager onderwijs, en dus van het punt, 't welk, volgens de gedane stellige verzekering, tot de optreding van nieuwe raadslieden der Kroon aanleiding heeft gegeven". — En wat las men in de Memorie van beantwoording? „De Regering ziet er niet het minste nut in thans in eene tijdroovende discussie te treden, welke alleen vruchtbaar kan zijn, wanneer hare denkbeelden in bepaalde wets-ontwerpen zijn geformuleerd. De algemeene beginselen der Regering op dit punt zijn herhaaldelijk medegedeeld; zij wil het groote beginsel der wet van 1806, de gemengde school, in het algemeen vasthouden. Doch zij wil opvoeding niet geheel van onderwijs afscheiden; zij wil den Christelijken geest, die vormende kracht onzer maatschappij en zonder welken beschaving in materialismus ontaardt, niet wettelijk uit de school verbannen zien". — Te midden dezer nevelachtige bewoordingen was dit alleen bij toeneming blijkbaar: het

a Groen van Prinsterer, van Reede van Oudtshoorn, van Foreest, Mackay, Elout van Soeterwoude en Hoffmann. b Groen van Prinsterer, van Foreest, Mackay, Elout van Soeterwoude, en Hoffmann.

Ministerie is tegen het beginsel waarvoor iedereen dacht dat het opkwam, gekant.

Niet langer mogt het stilzwijgen worden bewaard. Ik zou echter gaarne gewenscht hebben eerst te vernemen welke houding door de erkende leiders van de meerderheid aangenomen werd. Die wensch scheen wederkeerig te zijn. Na eene vraag van den heer Dommer van Poldersveld over den tijd waarop de wet gereed zijn zou en een voor het Ministerie tamelijk welwillend advies van den heer Zijlker, vroeg niemand het woord. De Minister van Binnenlandsche Zaken bepaalde zich met aan den heer Dommer te verklaren dat hij omtrent het tijdstip der indiening van de wet op het lager onderwijs geene belofte kon doen: er bijvoegende: „Ik kan mij naauwelijks voorstellen dat de algemeene beraadslagingen, na het weinige dat heden morgen gesproken is, gesloten zouden zijn". Wederom scheen niemand het woord te verlangen. Eindelijk trad de heer ter Brugghen Hugenholtz op, met de betuiging: „Ik zou het betreuren dat de algemeene beraadslaging over de begrooting hier op deze wijze met een enkel woord zou afloopen". Na hem, nog een woord van den heer Dommer ter repliek. Toen stond, gelijktijdig met mij, de Minister van Justitie op en zeide (na ook zijne bevreemding over het zonderlinge zwijgen kenbaar te hebben gemaakt) o. a. „De quaestie van het onderwijs is niet geweest de eenige oorzaak van het optreden van dit Ministerie. Ook is dat optreden niet geweest de wensch om te voldoen aan al de eischen of de wenschen en voorstellen, of de droombeelden, of hoe men het ook noemen moge, die nedergelegd zijn in alle de petitien die bij honderden aan deze Kamer zijn ingediend. De Regering heeft nimmer gezegd dat het hare bedoeling en het oogmerk van haar optreden was om gevolg te geven aan al hetgeen die petitionarissen, van uit verschillende kerkelijke en staatkundige standpunten hebben verlangd, om hun alles te doen erlangen wat zij begeerden.... Dat de Regering thans hetgeen toen kon gehouden worden voor den eisch welligt der meerderheid in deze Kamer, zoude opofferen aan de minderheid; — dat is volstrekt niet gezegd en ook de bedoeling niet geweest. Men doet zeer verkeerd, wanneer men het Ministerie thans voorstelt als geroepen om alle eischen te bevredigen, alleen der petitionarissen van de maanden April en Mei". — Ook op deze laatste mededeelingen was tegenspraak niet overtollig. Wederom vroeg niemand het woord; de hamer van den President scheen te zullen vallen; uitstel tot aan Hoofdstuk V zou, daar het onderwerp als *regeringsquaestie* moest worden behandeld, ongepast zijn geweest. Dus vroeg ik thans, met leedwezen en toch zonder aarzeling, het woord.

Dat ik het woord opvat *na* den Minister, is niet om het Ministerie te kwellen; ik was met den Minister opgestaan om het woord te erlangen. Evenwel niemand zal het verwonderen dat ik huiverig geweest ben in deze discussie te spreken. De toestand van welligt geen lid dezer Kamer is zoo moeijelijk als de mijne. Daarbij ben ik, gedeeltelijk althans, onvoorbereid; want dat ik reeds heden gedwongen zijn zou te spreken, kon ik voorwaar na het Voorloopig Verslag naauwelijks voorzien. Zoo mag ik dan, bij de gewigtige beraadslaging die is aangevangen (want ik acht het een begin), de toegeeflijkheid van de Kamer en het Ministerie inroepen.

Ik heb met groote belangstelling op 24 September de mededeelingen vernomen omtrent de oorzaken der vorming van dit Kabinet. Ik zou gewenscht hebben dat het mogelijk geweest ware nog volledi-ger de gewoonte te volgen van Engeland; zoodat alles beschouwd wierd als behoorende tot eene *publieke* zaak, waarbij geen vertrouwelijkheid te pas komt. Dit alleen is het middel om *iedereen*

te vrijwaren tegen misverstand, verdenking, verwijt. Maar ik heb mij verheugd over de ontvangen mededeeling, omdat daaruit gebleken is dat de wil des Konings is geweest, het acht geven op de gewetensbezwaren der *petitionarissen* — niet om te voldoen aan hetgeen in ieder verzoekschrift te berde gebragt is, maar om te letten op de *hoofdgedachte* van het petitionnement. En welke was die? het protest tegen de *gemengde* school volgens het systeem van de groote meerderheid, zegt men, van deze Kamer. Een protest waarbij gevraagd werd: òf, gelijk bij zeer velen het geval was, de *afzonderlijke* school, — òf datgene wat niet gevraagd kon worden zonder, bij noodzakelijke gevolgtrekking, tot de afzonderlijke school te geraken.

Dat was het hoofddenkbeeld. En het petitionnement stond niet op zich zelf, het was een vorm, waarin zich het systeem openbaarde, in en buiten deze Kamer jaren achtereen verdedigd: de afzonderlijke school, omdat vereeniging van alle gezindheden onmogelijk is, zonder te vervallen, òf in eene *godsdienstlooze* òf in eene *erger dan godsdienstlooze* school. Derhalve de Koning verlangde dat aan die gewetensbezwaren voldoening gegeven wierd; ziedaar het hoofddenkbeeld, hetwelk door den Minister is bekend gemaakt, als drijfveer tot de vorming van het Kabinet. Dit was de gedachte des Konings, die niet *ik* in deze Kamer breng, maar die in deze Kamer *als gedachte des Konings* is gebragt, als gedachte door het Ministerie aanvaard; en die blijft het *persoonlijke* gevoelen, de wil des Konings, het mandaat dat hij aan dit Ministerie gegeven, de taak die hij aan dit Kabinet opgelegd heeft. Dit is dus de *hoofdgedachte*, en nu de *hoofdpersoon!* Hij, aan wien de vorming van het Kabinet werd toevertrouwd, is een mijner meest hooggeachte vrienden, die de onhoudbaarheid der gemengde school jaren achtereen heeft verdedigd; die bij uitnemendheid zelfstandig, evenwel, in deze Kamer anderhalf jaar, bij de moeijelijkste vraagstukken over kerk en school, ook bij dit vraagstuk, altijd in practische resultaten met mij overeengestemd heeft. Hoedanig dan moest de indruk wezen op ons, op mij, op de geheele natie, bij de mare der optreding van dit Kabinet? heeft iemand getwijfeld of het werd gevormd in *anti-revolutionairen* zin?

Tot dus ver zal ieder erkennen dat ik de geschiedenis niet reconstrueer. En hoe lang heeft bij mij de illusie geduurd? vijf dagen. Zij verdween op 5 Julij; toen, bij de sluitingsrede, ter tegemoetkoming aan de adressanten iets toegezegd werd, ja, edoch zóó dat, naar mijn inzien, in de omschrijving van het middel, reeds de mogelijkheid van tegemoetkoming uitgesloten werd. Er zal gezocht worden naar een middel, *zonder af te wijken van het beginsel der gemengde school, waaraan sedert* 1806 *de natie gehecht is;* zonder af te wijken van het beginsel, waartegen, in de hoofdrigting, het geheele petitionnement gekant was. Wat moet ik op dit oogenblik in deze gewigtige beraadslagingen doen? Wat moet ik nu doen, die jaren lang het stelsel

der *facultative splitsing*, met afwijking van het beginsel der gemengde school, als *beginsel*, voorgestaan en in de vorige zitting, meer dan iemand, telkens de bezwaren der petitionarissen ter sprake en op den voorgrond gebragt heb? Wat moet ik doen tegen over deze houding, gelijk ik ze mij voorstel, van het Kabinet? Wat moet ik doen bij de voorspiegeling telkens, en ook dezen morgen, gedaan, dat in dit opzigt, het tegenwoordige geene andere uitkomsten zal opleveren dan het vorige Kabinet; dat onze verwachting zal uitloopen op droevige teleurstelling? Is mijne bezorgdheid onbillijk? mag ik pligt verzaken om het pijnlijke van pligtbetrachting? Men zegt dat ik altijd opposant ben. Ik zal altijd opposant zijn, zoolang men zich tegen de beginselen opponeert die ik met vastheid van overtuiging belijd; wanneer men, als iemand bondgenoot begeert te zijn, tegen hem positie neemt, wordt hij uit noodzaak opposant. Evenwel, ik ben een zonderling opposant. Vooreerst wensch ik gematigdheid te betrachten; ten andere, en vooral, begeer ik, terwijl ik mij tegen hetgeen ik als afwijking beschouw, verzet, dit Ministerie te ondersteunen, gelijk het gevormd werd. Het is mij, voor zooveel ik vermag, te doen, niet om dit Ministerie aan het wankelen te brengen, maar om het te bevestigen op het terrein, waarop het, door het mandaat des Konings, is gevestigd. Van daar de vraag: *hoe kunt gij, langs het nu ingeslagen spoor, u kwijten van de taak?* Ik verlang bijna geen antwoord, alleen nader overweging der bedenkingen die ik mij veroorloof.

Het groote punt is thans niet: wanneer zal de wet op het onderwijs in deze Kamer gebragt worden? Wel acht ik de mededeeling hieromtrent, niet in bedoeling, maar in uitkomst, het middel om de zaak naar een geheel onzekeren afstand te verschuiven. Wanneer de wetten op het hooger, middelbaar en lager onderwijs te gelijk worden behandeld, zal minstens nog anderhalf jaar verloopen, eer hierdoor het gevoelen der Kamer wederom geconstateerd zij. En wat dan? dan zullen wij, even als heden, staan tegenover hetzelfde hoofdbezwaar; wij zullen geen tred zijn gevorderd, en, ten derden male, een gedeeltelijk nutteloozen en althans niet doeltreffenden arbeid hebben verrigt.

Hoe dit zij, de vraag is niet: wanneer zal de wet ingebragt worden? maar: *wat is het systeem van dit Kabinet in het vraagstuk waarop het geformeerd is?* eene vraag, die deze algemeene beschouwingen en den geheelen toestand van het Vaderland beheerscht. Het Ministerie heeft eene bepaaldelijk aangewezen taak: welnu, op welke wijze en door welk middel zal het zich van die taak kwijten?

De meeste leden van het Kabinet schijnen, naar ons berigt is, in eene afwachtende positie omtrent het middel naar hetwelk zou worden gezocht. De verantwoordelijkheid rust op den Minister van Justitie en den Minister van Binnenlandsche Zaken, vooral op den eerstgenoemde, die dit Kabinet gevormd heeft. Welnu, wat is het middel, waarvan men thans, naar ik onderstel, in het

bezit is? Er wordt in de Memorie van Beantwoording gezegd dat de algemeene beginselen der Regering op het lager onderwijs herhaaldelijk zijn medegedeeld. Desniettemin zou het mij onmogelijk zijn, uit de onderscheidene stukken, opgaaf van het gevoelen der Regering te doen; noch wat de *algemeene politiek*, noch inzonderheid wat het onderwijs betreft.

„Het Gouvernement wil geene *exclusive* politiek." Ik dacht dat elke waarheid exclusief is; dat elke politiek het tegendeel van het stelsel waarop zij gebouwd is, *uitsluit*.

Eene *verzoenende* staatkunde. In welken zin? Bij het adres is dit reeds van de andere zijde der Kamer gevraagd. — Eene Regering, die zich *boven de partijen* stelt. Ik houd mij nog aan den wenk van een Duitschen nabuur, dat een Gouvernement, hetwelk zich boven de partijen stelt, doorgaans onder de partijen raakt[1]. — Een Kabinet dat tot leus heeft: *„Regt voor allen."* Maar deze en andere fraaije uitdrukkingen, ook in de Memorie van Beantwoording, teekent ieder lid van elke Kamer en van elk Kabinet. Dit alles te zamen is nog geen kenmerk.

Wat is uwe *practische conclusie?* Ik vraag dit vooral omtrent het onderwijs; hetgeen mij duidelijk voorkomt, is, dat uw systeem niet overeenkomt met het onze, niet met het petitionnement. Ik wees op de sluitingsrede en het niet afwijken van het beginsel der gemengde school. Ik wijs op de Troonrede en de verheerlijking der *volkseenheid*. Ik wijs op de Memorie van Beantwoording. De vorige Minister van Binnenlandsche Zaken zou tegen de periode der sluitingsrede geen bezwaar gehad hebben en, met uitzondering welligt van een woord, waar gesproken wordt van aan het groote beginsel der wet van 1806, de gemengde school, vast te houden, *in het algemeen*, zou de zinsnede in de Memorie van Beantwoording onderteekend worden door de gansche Kamer, ook door de beide medeleden uit Amsterdam[a], die, bij het adres, met zooveel kracht het woord tegen mij hebben gevoerd. Wij willen allen (het is eene uitdrukking waaromtrent wij hier, naar den trant dezer tijden, eene *unie* zouden kunnen vormen) den Christelijken geest, die vormende kracht onzer maatschappij, zonder welke alle beschaving in materialismus ontaardt.

Zoo weet ik wat het systeem der Regering *niet* is. Het onze is het niet; maar wat *is* het? ziedaar wat raadselachtig blijft. Evenwel, het raadsel schijnt voor oplossing, althans voor gissing, vatbaar.

---

[1] „Ich habe gefunden dasz die Männer von denen man sagt, sie stehen über den Parteien meistens *unter den Parteien* stehen. Es sind nämlich solche, welche sich rechts und links nach den Parteien umsehen, weil sie selbst keinen sichern und unwandelbaren Maazstab der Ueberzeugung in dem Herzen tragen, und deswegen, je nachdem die Parteien auszer ihnen stehen, sorgzam abcirkeln, wohin man treten müsse, um gesichert und unangefochten in der guten Mitte zu stehen." Stahl.

a Bosscha en Godefroi.

Op welk middel heeft men het oog? De keus der middelen is zeer beperkt. De Kamer, na langdurig en herhaald onderzoek, weet dat er niet vele alternativen zijn. Het eenige wat ik mij als schema van het Gouvernement voorstel, is: de *Christelijke* gemengde volksschool, als regel, zoo dat de uitzonderingen gemakkelijk worden gemaakt. Natuurlijk niet de Christelijke volksschool *in naam;* dit kan niet. De Minister van Justitie heeft zich daartegen steeds en onder anderen in 1854 verzet. Bij dit eerste citaat herinnert men welligt dat het een min gracieus middel is van oppositie iemand met zich zelven in tegenspraak te brengen. Ik daarentegen acht dat wij òf consequent moeten zijn aan onze antecedenten, òf bereid aan te toonen waarom wij het niet zijn, en bovendien mag ik, in eene zaak van zooveel gewigt, geen afstand doen van den steun, dien het gezag der opinie van den Minister mij geeft. Ik zeg: de invoering eener Christelijke volksschool *in naam* mag ik niet onderstellen; immers, nog in 1854, verheft de Minister zich tegen dezulken, die vroeger „in de school niets anders wilden zien dan eene inrigting voor burgermaatschappelijke opleiding, gelijk men het noemde, en die er *nu* de bepaling van Christelijk wel bij willen nemen, maar zich haasten daarbij protest aan te teekenen tegen alle kennisneming op de school van hetgeen het Christendom *in zijne feiten* en daaruit voortspruitende leeringen *is*, waaraan zij, om haar verdacht te maken, den hatelijken naam geven van koud, levenloos, doornachtig, spitsvindig, dogmatismus." Geene godsdienstlooze of deïstische school met bedriegelijke leus. Dus de Christelijke volksschool *in der daad.* Maar wat wordt dit? een van beiden: de *protestantsche* school tegen de Grondwet, of de *rationalistische* school, evenzeer tegen de Grondwet; een systeem, waartegen de Roomschen, en Protestanten als wij, zich jaren achtereen, als tegen het meest verderfelijke, hebben gekant. Ook dit wil ik naauwelijks mogelijk achten; de Minister zelf heeft, mede in 1854, met uitnemende klaarheid betoogd, wat ook vijftigjarige ervaring hier te lande overvloedig geleerd heeft, dat vereeniging van Roomschen, en Protestanten, dat, gelijk hij zich uitdrukt, „het beginsel van *gemengdheid* verwerpelijk is, wijl het de mogelijkheid eener toepassing van het Christelijk beginsel op de school, zoowel naar Roomsche als naar Evangelische opvatting, uitsluit."

En mogt desniettemin dit het middel zijn hetwelk de Regering op het oog heeft, dan bid ik haar ernstig na te gaan of er voor de aanneming eenige de minste kans is. Wij zijn dit *station* van onderzoek voorbij; wij hebben het achter ons gelaten, toen, in het tweede verslag der Kamer, de meerderheid verdween welke in het eerste verslag vasthield op de gemengde school aan de hoofdwaarheden die aan de Christelijke gezindheden gemeen zijn. Van veeljarige discussie plukt men somtijds schrale en ten laatste toch eenige vrucht. Deze vrucht althans doet, gelijk de geachte spreker uit Deventer [a] bij het adres gezegd heeft, de keus

a THORBECKE.

nu beperken tusschen twee stelsels die elkander uitsluiten, waaromtrent geen *geven* of *nemen* te pas komt. Een ander denkbeeld kan nu nog gelden, als individuele opinie; maar te vergeefs zou men zich voorstellen dat zoodanige meening van een Minister, zelfs al wordt door een Ministerie daarin gedeeld, door de Kamer zal worden beaêmd. De proefneming kan niet leiden dan tot schadelijk uitstel.

Ik moet er, om de betrekking waarin ik ben en blijf tot den Minister, de bedenking bijvoegen: moogt *gij* het *beginsel* der gemengde school voorstaan, ondanks uwe antecedenten? Ondanks al hetgeen èn elders èn in deze Kamer, bijv. op den 1sten December 1853, gezegd is? Ik ken uw karakter, ik weet dat ook wat ik afkeur, bij u met edele beweegredenen moet in verband staan; ik verlies, bij de vergelijking, het *duo cum faciunt idem non est idem* geenszins uit het oog; maar ik beoordeel de daad, en dan zeg ik: wanneer door u het tegendeel wordt voorgedragen van hetgeen wij van dit Kabinet mogten en moesten verwachten — ik werp liefst deze eventualiteit nog van mij af — dan zou, meer nog dan bij het vorig Ministerie, tegenspraak met antecedenten, meer verloochening van historischen oorsprong, meer voor ons onverwachte en bittere teleurstelling zijn.

Ik heb nog eene andere bedenking, in verband met het vorig betoog, en ook hierop verlang ik geen onmiddelijk antwoord; ik verlang ze slechts aan den toets van het Kabinet en bepaaldelijk van de Ministers van Justitie en Binnenlandsche Zaken te onderwerpen. Ligt in hun mandaat eene verzoenende politiek? zou de zucht naar verzoening niet een gevolg en teeken zijn der zwakheid van het standpunt waarop zij zijn geraakt? Was *verzoening* het denkbeeld dat bij de optreding van dit Ministerie aan de orde van den dag was? lag in het aanzijn zelf van het Kabinet niet eene oorlogsverklaring aan de meerderheid van de Kamer? Omdat het een levend manifest was, ging — gelijk men het uitdrukte [1] — eene *koude rilling* door het land; wel te weten, door het liberale land. En zoo de ongerustheid niet slechts, zoo als de Memorie van Beantwoording zegt, van lieverlede, maar zeer spoedig week, was het omdat men het Ministerie aan het werk zag? of was het ook, omdat men, na de sluitingsrede, overtuigd was dat het Ministerie terugdeinsde voor de taak, die het evenwel op zich genomen had?

Dergelijk terugdeinzen zou dubbel te betreuren zijn, omdat het Ministerie eene uitnemende positie had, die aldus zou kunnen worden verspeeld. Ik beweer niet dat de vorming van het Ministerie *op dat oogenblik* de zaak verbeterd heeft. Neen. Ik herinner mij op 28 April alhier de meening geuit te hebben, dat niets aan de bestrijding der wet meer kracht geven zou dan wanneer, *zonder*

---

[1] „Er ging alom een kreet van verbazing op; er ging, het is eene juiste uitdrukking die ik onlangs vernam, eene koude rilling door het Land." De heer van Zuylen van Nyevelt; 24 Sept.

schokken, zonder verrassende wendingen van politieke inzigten en ontwerpen, een bedaard en naauwgezet onderzoek plaats had [1]. Ik geloof nog dat de meening niet onjuist was. Ik bejammer dat, toen de aandacht der natie op de aanstaande beraadslaging over het onderwijs, in al haar deelen en onderdeelen, was gevestigd, de gelegenheid is afgesneden om de verschillende gevoelens, door wrijving en botsing, in het licht te stellen, veel meer dan tot op dit oogenblik het geval is. Het was eene heilzame spanning, die plotseling ophield. Nu wacht ik mij voor een vermetel oordeel, want de vorming van het Ministerie kan met omstandigheden in verband hebben gestaan die ons onbekend zijn. Doch bij de uitkomst is hetzelfde gebeurd als wanneer de arts, terwijl het ligchaam nog behoefte heeft aan de zuiverende kracht der koorts, haar te vroeg met quinine coupeert. De vorming van het Ministerie *op dat oogenblik* is dus, in zoover, geene verbetering van den toestand geweest. En desniettemin, ik herhaal het, had het Ministerie, naar mij voorkomt, eene uitnemende positie. Het werd ondersteund door een groot deel van het Nederlandsche volk. Door kiezers en geen kiezers; ik ben bevreesd voor al wat naar opwinding van het gepeupel gelijkt; maar misschien nog meer voor miskenning van de kracht die ik in den historischen volksgeest waardeer. Het Ministerie had een belangrijken steun aan dien volksgeest; waar het eene volkszaak bij uitnemendheid, waar het de dierbaarste regten van vader en moeder betreft. Het Ministerie — wie twijfelt er aan? had grooten steun in het mandaat, in den bepaalden wil van den Koning. Ik heb niet, voor zoo ver ik mij herinner, tot de vleijers der Vorsten behoord; maar ik durf beweeren dat, wanneer in Nederland de Koning, ik zeg niet zijn wil openbaart, maar in het openbaren van zijn wil getrouw is aan de antecedenten van zijn geslacht, die persoonlijke wil onberekenbare kracht heeft.

Het Ministerie had bovendien een onwaardeerbaren steun in het antagonisme der Tweede Kamer. — Mijnheer de Voorzitter, wij zijn gelukkig in eene *Nederlandsche* Vergadering. Bij hetgeen ik nu moet zeggen, zou in eene vergadering van vreemden oorsprong, het handhaven der orde welligt moeijelijk voor u zijn. Met zeer weinigen, naar men zegt, sta ik, ofschoon het mij vergund is er aan te twijfelen, tegenover de groote meerderheid van de Kamer in haar Verslag over de onderwijs-wet; desniettemin moet en durf ik omtrent dit Verslag herhalen de zeer ongunstige meening, die ik heb geuit. De meening van het Parlement hier te lande heeft nog niet een onweêrstaanbare kracht. Ik zwijg over antecedenten dezer Kamer; althans ik zeg er slechts een woord van. Ik begrijp zeer wel dat de uitspraak van het Engelsche Parlement ontzagchelijken invloed op de geheele bevolking heeft. Waarom? omdat het met de volkshistorie vereenzelvigd en met de edelste en glansrijkste herinneringen van de natie in verband is. Ons parlement is

[1] Zie p. 157.

nog zoo oud niet. Ik wil niet vragen: welke herinneringen in dit opzigt hebben wij van 1795 tot 1810? of, om nog ruimer sprong te doen, van 1815 tot 1840? De onbescheidenheid mijner waarheidsliefde vond in 1840 eenigen bijval, toen ik beweerde dat de Tweede Kamer beurtelings een vijfde rad aan den wagen of een spaak in het wiel was geweest. Maar ik spreek nu van later tijd. Zelfs wil ik niet onderzoeken wat er van 1840 tot 1848 is gebeurd, toen de Tweede Kamer lijdelijk, èn het vervolgen om der godsdienstwille, èn het miskennen van gewetensvrijheid in het bijzonder schoolwezen, aanschouwd heeft. Evenmin vraag ik wat sedert 1848 in acht jaren, ter naleving van de voorschriften der Grondwet omtrent de hoogere volksbelangen tot stand kwam. Zelfs niet wat *deze* Kamer, in den zin en geest waarin zij ten jare 1853 gekozen werd, verrigt heeft. Ik bepaal mij bij het (ik gaf daaraan, na eene reeks van consideratien, dezen titel [1]) *heillooze* Verslag. Het is en blijft een uitnemend steunpunt voor het Kabinet, zoodra het aan zijne politiek een minder *irenische* tint geeft; zoodra het oordeelt dat polemiek te pas komt. Dit Verslag kan niet genoeg bestudeerd worden; met het verbod van den Bijbel; met de vergunning van de bijbelsche geschiedenis, mits niet in het licht der Openbaring, van de volkshistorie, mits ze naar de ligtgeraaktheid van iedereen gefatsoeneerd zij; met den eisch dat de Natie, zonder eenige uitzondering, in dergelijk eene openbare school beruste; met den blijkbaren toeleg om, door de finantiele kracht van het Gouvernement, van lieverlede de vernietiging, ook in het bijzonder schoolwezen, te bewerken, van die hatelijke sectenscholen waarmeê het Vaderland verpest wordt. Ook deze aanmerking gelieve het Kabinet in het oog te houden, dat, al is het irenisch gezind tegen de Kamer, de meerderheid der Kamer niet irenisch gezind is tegen het Kabinet. Ik wil toegeven dat de Kamer irenisch gezind schijnt en tijdelijk is; wie heeft niet, ook in dat opzigt, bewonderd eene rede bij gelegenheid van het adres [2]? toen bijkans iedereen een fellen aanval tegen het Ministerie verwachtte, en, in de plaats daarvan, een vertoog gehoord werd waaraan de lof van welwillendheid, althans van beleefdheid, door den Minister van Justitie niet kon worden ontzegd; en zoo even hebben wij van het lid uit Groningen [a] eene allezins heusche behandeling van het Ministerie gehoord. Ons medelid dacht, ja hij dacht waarlijk, dat het Ministerie tegen de Grondwet wilde te velde trekken; maar nu, door de ontkentenis van het Ministerie, dit gemoedsbezwaar vervalt, is hij ter aanneming van de begrooting niet ongezind. Waarschijnlijk wil de meerderheid voor

---

[1] Op 25 September.

[2] De rede van den heer Thorbecke van 26 September. „Zoo er zijn, die dit Ministerie met weerzin hebben zien komen — en ik geloof dat er zijn — ik wensch niet onder hen te worden geteld."

[a] Zylker.

een tijd dit Kabinet niet te hard vallen. Wel *hard*, maar niet *te* hard; uit de bijzonderheden der begrooting zal het blijken. En de meerderheid heeft er welligt belang bij dit Ministerie niet *te* hard te vallen. Doch, na dezen termijn van wederzijdsche liefelijkheid, komt de tijd, althans zoodra het onderwijs komt, waarop de krijg losbarst; dan zal er geen sprake meer zijn van geven en nemen, maar van een beslissenden slag.

Mijnheer de Voorzitter, ik ben niet zoo bekommerd over misrekeningen, als misschien menigeen onderstelt. Ik vertrouw veeleer dat de rigting die ik voorsta, het denkbeeld der facultative splitsing, die voor vrije ontwikkeling eener godsdienstige Natie den weg baant, vroeger of later, onder dit of onder een ander Ministerie, tot stand komt. De Kamer heeft reeds, door verandering van stelsel in het tweede verslag, getoond dat zij de zaak der *Christelijk*-gemengde school hopeloos acht. Ik twijfel of thans ieder lid der groote meerderheid omtrent het lot der burgerlijk-maatschappelijke, der gemengde school met christelijken geest zonder christelijke waarheid, gerust is. Allengskens zal de overtuiging meer algemeen worden dat, in het afwijken van het *beginsel* der gemengde school, het eenige middel van bevrediging der gezindheden, en van voldoening aan aller behoeften en regt ligt. Evenwel is het tegenwoordig oogenblik gewigtig. Zeer wenschelijk is het dat het Kabinet het middel vinde, of het reeds gevonden middel aangrijpe, om zich te kwijten van zijne taak. Misschien is het grootste bezwaar dat het weinig fiducie in onze kracht heeft; dat het daarom, voor ons bondgenootschap bevreesd, zich op bondgenooten verlaat die ik liefst, ten ware ik er toe gedwongen word, niet verder karakteriseer. Het Ministerie houdt ons voor eene zwakke en *impopulaire* partij. Me dunkt, het ontstaan van dit Kabinet is van die krachteloosheid en impopulariteit het bewijs niet. Dikwijls heeft men ons verweten dat wij deel hadden gehad aan den val, sedert 1848, van elk Kabinet. Indien dit waar is, dan moet in die krachtelooze partij kracht zijn. Ook, dunkt me, heeft de geschiedenis der laatste jaren getoond dat geen Ministerie zich staande kan houden, wanneer het lijnregt tegen ons gekant is; en dat de algemeene Protestantsche rigting, tegen hetgeen zij noemt de vrijzinnig-ultramontaansche coalitie niet bestand is, wanneer zij in haar niet-exclusive politiek tegen ons exclusief wordt. Een Ministerie dat, door die rigting gesteund, met ons breekt, wordt spoedig gedwongen, òf, gelijk men[a] het keurig uitgedrukt heeft, te dobberen op den stroom van beginselen die een ander belijdt; òf te vervallen in een systeem hetzij van apaisement, hetzij van verzoening, waarbij men den olijftak aanbiedt, in het uur van den onvermijdelijken strijd.

Hetgeen een einde scheen, was, gelijk ik bij den aanvang mijner rede vermoedde, niet dan een begin.

Eerst eene belangrijke lofrede van den heer van Foreest op het anti-

a THORBECKE.

revolutionaire beginsel. Daarna (24 November) een antwoord van den heer van Bosse, en menig financieel bezwaar. De heer Thorbecke deed opmerken dat de Minister van Justitie omtrent den oorsprong van het Kabinet nu met zijn eigen verklaring van 24 September omtrent het onderwijs, als eenige reden, in tegenspraak was. Hij vergeleek dit Ministerie bij de vorige Regering: „Deze haastte zich het beginsel, waaruit zij scheen ontstaan te zijn, zoo spoedig mogelijk weder ter zijde te stellen. Hare gedachte was van toen af eene enkel polemiserende gedachte, oppositie makende tegen de voorgangers en hun werk, zonder eigen voortbrenging. Eene *politique de circonstance*, manœuvrerende regts en links met en tegen vriend en vijand; eene soort van politiek, die, omdat zij geen koers heeft, met *alle* winden zeilt. Aan *dit* Ministerie schrijf ik eene meer ernstige, gemoedelijke gedachte toe. Ik vraag, waarop komt zij uit? Men antwoordde mij niet: op verzoening. Verzoening kan niets anders dan effect zijn. Ik vraag: welke is van uw verzoenend beleid het beginsel?" — Omtrent mijn wijzen op de taak door den Koning opgelegd, vroeg hij: „Wat volgt, indien wij een bepaalden, persoonlijken wil des Konings hier in de Vergadering werpen? Wie onzer is dan nog vrij in de uiting van zijn oordeel? Wij beweren, en zeer te regt, vrij te zijn en te moeten blijven in de afkeuring van eenig regeringsdenkbeeld. Wat wordt, bij beroep op het persoonlijk verlangen des Konings, de uitoefening van dat regt"? — Vervolgens sprak de Minister van Financien over de schier voorbeeldelooze homogeneiteit en het standpunt boven de partijen.

En de Minister van Binnenlandsche Zaken? hij verklaarde dat het onderwijs moet zijn Christelijk. „Wanneer het onderwijs, omdat niet ieder er voor zorgen kan, uit den aard eene algemeene zaak wordt, dan behoort dat onderwijs ingerigt te worden naar de behoefte, naar het verlangen van de bevolking in 't algemeen: er kan, dunkt mij, slechts bij weinigen twijfel zijn, dat de algemeene behoefte, het algemeene verlangen van het volk, als een geheel beschouwd, is de gemengde Christelijke school, en dat deze dus de openbare volksschool wezen moet. Over de mate van dat Christelijke behoort aan den Staat, naar mij voorkomt, geene uitspraak. Die mate zal zich naar tijden, omstandigheden en plaatsen wijzigen en rigten. Maar hiervoor moet gezorgd worden, dat men niet, tegen den aard der bevolking aan, met de wet in de hand datgene weren kunne waarop het algemeen prijs stelt.... Of die gemengde school op zich zelve wenschelijk is of niet, of de splitsing der scholen in vele opzigten misschien verkieslijk zou zijn, daarmede heeft de Regering niets te doen; zij heeft niet te zorgen voor het bijzondere, zij heeft te zorgen voor het algemeen; zij heeft het volksonderwijs in te rigten naar den algemeenen geest, naar de algemeene behoefte, naar den algemeenen wensch van dat volk. Er mag een tijd komen dat de behoefte aan dit Christelijk onderwijs meer en grooter wordt, en dat ieder voor zich aan dat meer algemeene niet genoeg zal hebben; dan zal de vraag naar gesplitste scholen meer algemeen worden en dan zal het de taak der Regering zijn om aan die nieuw uitgesprokene behoefte te voldoen".

25 *November* 1856.

*** De zitting werd geopend met een uitvoerige rede van den Minister van Justitie; met een soort van Manifest. De slotsom was: de Natie heeft afkeer van *ultraisme;* wel nu! het stelsel van den heer Thorbecke en dat der anti-revolutionaire rigting zijn twee uitersten; beide exclusief, idealistisch, en niet nationaal, en daarentegen dit Ministerie, hetwelk zich van beide vrijwaart, verdedigt de politiek van verzoening, van actualiteit, van eclecticismus, en heeft eene nationale opinie, eene nationale behoefte, een nationaal gevoelen achter zich. Voorts gaf de Minister een tafereel der illusien waarin, naar zijn inzien, het overbrengen van eene theologische rigting op politiek terrein ons had doen vervallen. Omtrent het onderwijs verklaarde hij

dat eene gemengde school goed, zelfs in den waren zin Christelijk kan zijn, zonder het gebruik van den Bijbel en zonder bepaald leerbegrip. — Zoo fel een aanval, niet over het onderwijs alleen, maar over onze geheele zienswijze, mogt niet onbeantwoord worden gelaten. Na de heeren Blaupot ten Cate en Westerhoff, werd het woord mij verleend.

Mijn oude vriend, de Minister van Justitie, heeft zijne belangrijke rede begonnen met de opmerking dat ik niet *irenisch*, maar *ironisch* was geweest. Ik teeken daartegen protest aan. De grondtoon was ernst, geëvenredigd aan het gewigt van het onderwerp, en de grondtoon nu zal evenzeer zijn ernst, maar met een diep smartgevoel; ofschoon, al zou mijn vriend mij dit als eene illusie te meer aanrekenen, ik overtuigd ben dat onze rigting winnen zal door de houding die tegen haar is aangenomen door dit Kabinet.

Ik moet veel van hetgeen ik gaarne behandelen zou laten liggen. Eerst veroorloof ik mij eenige algemeene aanmerkingen te maken; om daarna, uit de hoogere spheren, waarin men ons gevoerd heeft, weder af te dalen tot de vraag: *kan dit Ministerie aan zijne roeping voldoen?*

Eenige algemeene aanmerkingen. — Ik zal kortelijk de reeks *illusien* opnemen, die door den Minister ons zijn toegeschreven.

De eerste. Ik had mij het Ministerie voorgesteld als een *anti-revolutionair* Kabinet. Ei, dan zou ik inderdaad op het veld der begoocheling verre verdwaald zijn. Maar al het daaromtrent gezegde had de Minister zich kunnen besparen; mij dunkt, zoodanig zelfbedrog kon hij in mij niet onderstellen. Wat heb ik gezegd? Niemand twijfelde of dit Kabinet werd gevormd *in anti-revolutionairen zin.* Het kan zijn dat velen inderdaad gemeend hebben een anti-revolutionair Kabinet te aanschouwen; doch *ik* kon niet anders bedoelen dan een Kabinet gevormd ter oplossing van eene *practische vraag*, op de wijs en in den zin, gelijk door de petitionarissen, die met ons eensgezind waren, begeerd was. Ik zou te meer gewenscht hebben dat dit punt achterwege had kunnen blijven, omdat in de reeks van vragen, op veelbeteekenenden toon gedaan, ook deze voorkwamen: „weet gij niet, dat geen anti-revolutionair kabinet denkbaar is zonder u aan het hoofd? weet gij niet dat gij waart onder hen, die een anti-revolutionair kabinet niet raadzaam keurden?" Wat zal ik antwoorden, Mijnheer de Voorzitter? ik wil gaarne zeggen, dat ik nooit dergelijke verheffing begeerd heb; dat ik ze steeds beschouwd heb, althans voor mij zelven, als een bijkans ondragelijken last. Maar wat zal ik verder antwoorden op dergelijke vragen? ik kan slechts het middel van wedervraag gebruiken. Weet gij, mijn vriend, dat een stellig aanzoek geschied is? dat er eene stellige weigering op is gevolgd? zoudt *gij* mij aangeraden hebben de taak op te nemen? zou het te misprijzen zijn, wanneer, boven en behalve elk ander bezwaar, men huiverig is zich zonder voorafgaand overleg en rijp beraad met zoodanigen arbeid te belasten?

huiverig om in deze Vergadering te belijden dat, op het punt der formatie van het Kabinet, een *zoekend* Ministerie gevormd is?

Eene tweede illusie. Ik had gedacht dat *al* de petitionarissen van mijn leger waren. Neen, maar wel dat hoofdgedachte, hoofdrigting, boventoon van het petitionnement was in de rigting der *afzonderlijke* school. Ook vele politieke mannen waren toen, door verrassende wending, ijveraars voor de splitsing. Later zijn petitionarissen in anderen geest opgekomen; het is evenwel zonderling dat bij voorkeur op hen gelet wordt, en ook (door een Kabinet ten gunste der petitionarissen) op hen die *niet* gepetitioneerd hebben; *cum tacent clamant.*

Eene derde illusie. Ik had mij voorgesteld dat mijn geachte vriend was, zoo als hij zich uitdrukt, een volbloed-anti-revolutionair. O neen; ik wist dat er verschil van zienswijze bestaat; maar, over de vraag waaraan dit Kabinet gewijd is, waren wij sedert jaren homogeen. Bij die gelegenheid heeft de Minister gezegd dat eene *theologisch-kerkelijke* rigting niet als eene *politieke* partij mag optreden. Ik houd mij overtuigd dat dit en menig ander *effatum* met groote tevredenheid door een veeltal leden dezer Vergadering aangehoord is. Doch ik zou den Minister willen vragen: wanneer was deze verwarring van begrippen in ons blijkbaar? Misschien zal de vraag weinig afdoen; immers ook de rede van den Minister is mij een bewijs te meer dat ik nu in eene phase verkeer, waarin ik, ondanks veeljarig en velerlei spreken en schrijven, ook bij vrienden, zelfs in gewigtige punten, voor het tegendeel geld van hetgeen ik ben. Wanneer hebt ge mij het theologisch-kerkelijke meer op politiek terrein zien overbrengen dan door mannen die men te regt hier onlangs genoemd heeft corypheën der parlementaire vergaderingen, zoo als Guizot, Peel en anderen, geschied is? Veroordeelt gij ook hen, omdat zij op politiek terrein aan het positive Christendom waarde hebben gehecht tegenover het rationalisme, dat, ook onder den Christelijken naam, het Evangelie bestrijdt? De Minister zegt: met eene zoo bekrompene politiek kan nooit uwe rigting nationaal zijn: doch ik antwoord; juist omdat haar gezigteinder alleen door verloochening van de stellige waarheid der Heilige Schriften begrensd is, zijn het, zonder dat zij er voor aansprakelijk kan worden gesteld, vooroordeelen waardoor haar voortgang gestuit wordt.

Eene vierde illusie. Zij betreft de wet op het *onderwijs.* Ik had mij verbeeld dat de Minister door facultative splitsing verstond werkelijke opheffing der gemengde school. Neen, en ik zelf verlang de opheffing niet, maar ik dacht dat de Minister die school hield voor een noodzakelijk kwaad; dat hij dus ook verlangde aan het langzamerhand uiteengaan van Roomschen en Protestanten, wier gezamenlijke opvoeding nooit aan den eisch eener Christelijke vorming beantwoordt, bevorderlijk te zijn. Mijn vriend heeft erkend dat hij zich dikwerf in dien geest had uitgelaten en dat het dus niet moeijelijk kon zijn citaten bij te brengen; deze

zouden hem evenwel niet onbehagelijk zijn, want hij had geschreven als *Christen*, als *dilettant-theoloog*, en vooral als *pædagoog;* nu moest hij *staatsman* en *wetgever* zijn. Ik begrijp volkomen dat de staatsman en wetgever niet doen kan al wat de pædagoog, de Christen en de dilettant-theoloog begeert; maar hoe men over dezelfde zaak eene lijnregt tegenovergestelde meening te berde kan brengen, naar mate van het wisselen der betrekking waarin men schrijft of spreekt, dit is voor mijn begrip onbereikbaar.

De Minister had zich gevleid dat zijne vrienden het Ministerie zouden hebben ondersteund, *zoo als het reilt en zeilt.* Voorzeker, wij hebben begeerd hiertoe in de mogelijkheid te zijn; doch met een voorbehoud dat ook de Minister zal goedkeuren. Er mag geen aanleiding zijn om te vermoeden dat wij tweederlei maat en gewigt gebruiken; dat de landszaak met een *casus pro amico* verward wordt, en dat men beginsels aan den wensch naar levensverlenging van een Kabinet prijs geeft.

Er was blijkbaar een climax in de illusien waarop de Minister mij wees. De laatste waarschuwing was met bedreiging gepaard. De Minister zeide: als gij u verbeeldt dat uwe exclusive politiek, die alleen in gispen en afbreken haar vermogen openbaart en het middelmatige verwerpt, omdat zij nog niet het volkomene verkrijgt, nationaal is, ontvang van mij dezen ernstigen wenk; gij zult buiten de partijen geraken, en niet meer in tel zijn; niemand zal zich aan u gelegen laten liggen, gij zult uitgesloten worden van den kring dergenen aan wie de behandeling der openbare aangelegenheden vergund is. De Minister is homogeen met den spreker uit Deventer; immers deze vroeg mij: van waar dat uwe partij, krachtig om af te breken, in het opbouwen te kort schiet? doch ook aldus zij de wedervraag vergund: van waar dat, gelijk de spreker uit Deventer ons noemde, „een hoopje" tegenover, ik zeg niet den grooten hoop, maar de overgroote meerderheid dezer achtbare Vergadering, in één opzigt althans, in het tegenhouden en afbreken, zoo geducht is? Al hadden wij jaren achtereen slechts belet hetgeen ons verkeerd en verderfelijk voorkwam; al hadden wij geenerlei aandeel in het gemeenschappelijk werk der Kamer, zou niet ook dan reeds de vraag te pas komen: van waar vergelijkenderwijs zooveel vermogen van vrijwaring tegen hetgeen men niet begeert? zou de reden niet gelegen kunnen zijn in de deugdelijkheid van den grondslag; in de vastheid en trouw der overtuiging, in ondergeschiktheid aan beginsels, die onafhankelijk van omstandigheden en menschen maakt, en zou men niet ook alzoo reeds eenige aanspraak hebben op achting, wanneer men onwrikbaar de spreuk in het oog houdt: *fais ce que dois, advienne que pourra?* — Nog iets: onze verhouding tot de Grondwet. Wanneer is er reden geweest om ons te beschuldigen van flaauwheid in het voorstaan van hetgeen in onze grondwettige instellingen vooral moet worden gewaardeerd? hebben wij minder dan anderen voor eenheid en verantwoordelijkheid van het Ministerie, veerkracht bij

de Kamer, opgewektheid bij de Natie, ijver betoond? zijn, om het letten op de regten der Kroon, de vrijheden der Natie bij ons in vergetelheid geraakt? — Ook deze vraag nog aan den Minister: berusten de verwijten, met zooveel forschheid tegen mij en mijne vrienden, tegen uwe vrienden in het midden gebragt, op onzen omgang in deze Kamer, toen wij gedurende anderhalf jaar in de gewigtigste vraagstukken, althans wat de practische uitkomsten betreft, homogeen waren?

Thans, Mijnheer de Voorzitter, zij het vergund uit de sfeer der algemeene politiek weder af te dalen tot de vraag bij uitnemendheid aan de orde van den dag: is dit Ministerie, bepaaldelijk ter tegemoetkoming aan de bezwaren der petitionarissen in het leven geroepen, bij magte om, op het ingeslagen pad, zich van die taak te kwijten? Dit is boven bedenking: het Ministerie is gevormd, volgens de verzekering ook van den Minister van Justitie, die gisteren in herinnering gebragt is, bepaaldelijk met het oog op de quaestie van het onderwijs. Er mogen andere bijoorzaken geweest zijn, het onderwijs was de hoofdzaak. Te gemoet komen aan het verlangen der petitionarissen is de wensch, de wil, de last, *het persoonlijke gevoelen* des Konings geweest. De uitdrukkingen, hieromtrent door den Minister op 24 September gebezigd, zijn zeer merkwaardig. „Zijne Majesteit had bij herhaling te kennen gegeven dat, al mogt ook de wet op het onderwijs worden aangenomen, Zijne Majesteit zwarigheid zou moeten maken om aan die wet zijne koninklijke sanctie te geven. Deze verklaring heeft de Koning nog op den 13 Julij herhaald, enz." — Dit is het *historische feit.* De Minister van Justitie heeft dit, en te regt, in deze Vergadering gebragt. Hier kom ik aan een teeder en gewigtig punt, het protest van het lid uit Deventer tegen het misbruik dat ik, volgens hem, van deze verklaring heb gemaakt. Ik zal met vrijmoedigheid mijne gedachte uiten. De Minister heeft gezegd: ik was op dit punt minder *orthodox-constitutioneel* dan het geachte lid; nu, één artikel meer op het register mijner ketterijen maakt zoo groot verschil niet. Ik acht dat men met de uiterste behoedzaamheid den naam des Konings in deze Vergadering moet brengen en dat daarvoor eigenlijk slechts één geval is, hetwelk zich nu voordoet. Wanneer er een nieuw Ministerie geformeerd wordt, in tegenspraak met den zin van de groote meerderheid der Kamer, dan wordt de gedachte des Konings, als zijne persoonlijke gedachte, kenbaar. Doch zoodra het Ministerie geformeerd is, treedt alles weder in den gewonen gang en wordt elk onderwerp, ook het gewigtigste, wederom de zaak van ministerieel beleid; de Koning regeert dan weder door en met zijne ministers. Evenwel het feit is en blijft er; de Koning is op den voorgrond getreden, en de impulsie van hem, als Koning, uitgegaan, is rigtsnoer en levensbeginsel van het Kabinet. Nu zegt het geachte lid uit Deventer: Indien de naam des Konings hier vermeld wordt, wie onzer zal vrij

zijn? zullen wij niet allen aan een band worden gelegd? Wie zal vrij zijn? mij dunkt iedereen; iedereen die, zoo als hij, zoo als wij allen, niet verlangt zich (zoo als hij het schilderachtig heeft uitgedrukt) in de warmte der koninklijke gunst te baden, en even daarom ook niet door den glans, die van de majesteit der Kroon afstraalt, in verlegenheid en duizeling gebragt wordt, waar pligtmatig weêrstaan te pas komt. Ik kan, ik wil mij niet voorstellen dat, door den invloed van vorstelijk welbehagen, de vrijheid van oordeelen en veroordeelen bij eenig lid dezer Kamer verloren zou gaan. Maar, voegde het geachte lid er bij, dan zal het Ministerie aan een band worden gelegd. Voorzeker; dit behoort zoo. Het historische feit gaat niet voorbij, als of het tot de oude geschiedenis ware gebragt. Het is de band waaraan het Ministerie zich vrijwillig, door het aanvaarden van de gedachte des Konings, aan wiens last het gehoorzamen moet, gelegd heeft.

Eer ik mij veroorloof na te gaan welke, in verband met de waarschijnlijkheid der volbrenging van dezen last, de gevolgen zijn der *irenische* politiek van dit Gouvernement op den stand der partijen in deze Kamer, wensch ik in de hoofdtrekken mede te deelen welke (indien ooit door dit Ministerie of door een van deze Ministers mijn raad daaromtrent gevraagd ware) mijne *polemische* gedachte zou geweest zijn over een *plan de campagne* tegen de groote meerderheid der Tweede Kamer.

Vooreerst *coalitie;* de zeer geoorloofde taktiek van zich te vereenigen in hetgeen men *niet wil.* Op het vereenigen, niet op het splitsen der petitionarissen, had het Gouvernement moeten bedacht zijn. Zoo het, op het punt der afzonderlijke school, van ons verschilde, in afkeer tegen de godsdienstlooze school kwamen wij overeen. Het Ministerie had zich moeten plaatsen op dit gemeenschappelijk terrein, waar, ter bestrijding van de Kamer, ook aan ons de hand kon worden gereikt. Ik beklaag mij geenszins dat het Kabinet niet heeft geloopen aan onzen leidband; ik zou, al had het Ministerie in onze overtuiging omtrent elk verschilpunt gedeeld, de verklaring van eensgezindheid niet hebben begeerd; maar ik bejammer dat het op 5 Julij in de sluitingsrede partij heeft gekozen *tegen ons*, en daardoor zelf verdeeldheid in het leger der petitionarissen, reeds bij den aanvang van den veldtogt, gebragt heeft. De uitdrukking: het Kabinet heeft *tegen* ons partij gekozen, is niet te sterk. De verklaring: „zonder af te wijken van het beginsel van de gemengde school, *die de natie lief heeft*," kon, in verband met hetgeen door ons in de geheele vorige zitting gezegd en verrigt is, niet anders worden verstaan dan als het veroordeelen met één pennestreek van al wat dezerzijds beweerd was.

Eene andere raadgeving zou geweest zijn: maak dat er geen vergissing mogelijk zij omtrent het eigenlijke punt van strijd. Stel ter zijde al hetgeen met volkomen juistheid over Christelijken Staat en Christelijke Natie zou kunnen worden gezegd: vermijd zorgvuldig al wat voedsel kan geven aan misverstand en vooroordeel;

doe veeleer enkel en telkens, onder allerlei vorm, de ongerijmdheid uitkomen van een stelsel, waardoor in de openbare instellingen, waar de godsdienst te pas komt, het voor de behoefte eener godsdienstige bevolking onmisbare ter zijde gesteld wordt.

Houd voorts in het oog — den termijn laat ik daar — de onvermijdelijkheid eener ontbinding van deze Kamer. Vrees niet dat u het streven naar ontbinding door iemand ten kwade zal worden geduid. Al ware het mogelijk, dan nog zou het, voor de eer der Kamer en der Natie, niet wenschelijk zijn dat deze Vergadering, na zich zóó stellig verklaard te hebben, zonder ontbinding, tot een tegenovergesteld systeem overgehaald wierd.

Zorg dat alle uwe krachten op het ééne hoofdpunt worden geconcentreerd; laat regterlijke organisatie, laat alle andere wetten, circulaires, staatscommissien, voor zoover de dagelijksche loop van zaken niet gestremd wordt, rusten, en vereenig uw strijdvermogen op het ééne vraagstuk dat het onderwerp is en blijft, waarop de strijd moet worden beslist.

Vestig telkens de aandacht op de acte van beschuldiging, die gij aan het nationaal geregtshof (ik wil het derde van vergelijking vooral niet te ver uitgestrekt hebben), aan de kiezers, zult voorleggen. Waardeer, zooveel mogelijk, het bijkans onwaardeerbaar *Verslag* van 1856 over de wet op het onderwijs. Doe uitkomen dat men daarin, hetgeen men *positief* Christendom noemt, het Christendom, geschiedenis zoowel als leer, in al wat tegenover den niet-Christen kenmerkend is, als dogmatiek, als kerkelijk leerbegrip, als eenzijdig, sectarisch, exclusief, uit de algemeene volksopvoeding verbant. Vooral zou ik ontraden hebben ooit te handelen zoo als in de discussie over het Adres geschied is: de schadelijke drank verandert niet van natuur, omdat hij in een gouden bokaal wordt toegereikt. Vergeet niet en herinner aan de Natie dat haar dierbaarste belangen op het spel staan, in eene zaak die bij uitnemendheid volkszaak, neen, laat ik zeggen, familiebelang is; en wanneer gij dit, dag aan dag, zult gedaan hebben, wees dan, op den dag der ontbinding, voor de uitkomst niet te zeer bezorgd.

Thans, na dezen *polemischen* uitstap, een woord over den toestand, waarin de *irenische* politiek de partijen gebragt heeft.

Omtrent de begrooting kan het Gouvernement gerust zijn. Het ergste is dat enkele hoofdstukken worden afgestemd; geschiedt dit, dan is de geheele Kamer — dit is normaal — gereed met het toestaan, met het aanbod eener credietwet. Eene aardige verrassing. De degen, op het oogenblik dat men u zal doorbooren, verandert in eene floret. — Den goeden afloop der begrooting zullen wij daarom bezwaarlijk kunnen toeschrijven aan de verzoenende politiek van het Kabinet, maar aan eene usantie, die met den aard der zaak, zoo men geen anarchie begeert, in verband is.

Laat ons, dit ter zijde gesteld zijnde, komen tot de eigenlijke werking; tot de verhouding waarin de *irenische* politiek de partijen

gebragt heeft. Mag ik met de onze beginnen? men heeft zich van ons verwijderd. De Minister van Justitie merke wel op dat niet wij zijn begonnen, maar het Ministerie op 5 Julij, terwijl ik tot 22 November, om den weg voor toenadering open te houden, het stilzwijgen bewaard heb. Door de verwijdering is, zoo niet eene breuke ontstaan, toch iets dat er naar gelijkt. En weet ge waarom vooral? omdat het Ministerie van den beginne af, gelijk heden, in overdrijven van het verschil, in uitbazuinen van het *contrast* met ons, in de tegenstelling tusschen *anti-revolutionaire partij* en *nationaal Ministerie* (een schoone titel, vooral wanneer een ander dien geeft), bij het gemis van eigen kracht, een steunpunt gezocht heeft.

En nu de verhouding met de ministeriële partij. Doch *waar is ze?* ik acht dat zij er gisteren nog niet was, maar zich heden gevormd heeft. Dit is het voordeel der polemische houding, die de irenische politiek, nu vooral, tegen ons aangenomen heeft, dat er nu, in en buiten de Kamer, eene ministeriële partij zal ontstaan. Ik zie nu ook geen bezwaar in de mededeeling van hetgeen ik bedoeld heb, toen ik zeide dat het Ministerie zich verliet op andere bondgenooten, die ik niet nader zou aanduiden, zoo ik er niet, in den loop der discussie, toe genoopt wierd. Ik zal er alleen dit van zeggen: het Ministerie zal, naar mate het zich van ons verwijdert, heul en heil moeten zoeken (ook tegen wil en dank, en zonder dat het in dezen koers, ik ben er overtuigd van, zal kunnen voortgaan) bij twee rigtingen, door wier juichtoonen het spoedig na de optreding, evenwel niet vóór 5 Julij, vergezeld werd; twee rigtingen, waarvan de eene *te veel felheid tegen de Roomsche Kerk* en de andere *te weinig eerbied voor onze constitutionele instellingen* heeft. Me dunkt dat, tegen die tweederlei afdwaling, juist in het bondgenootschap met ons, tegenwigt en behoedmiddel lag.

Eindelijk de verhouding waarin nu het irenisch Ministerie tot den vijand, tot de groote meerderheid der Kamer, geraakt is. Gisteren was ze blijkbaar uit de rede van het lid uit Deventer, die wij allen met onverdeelde aandacht hebben gehoord. Welnu, in hoever heeft de verzoenende politiek verzoening bewerkt? Er is een wapenstilstand; ter *proefneming;* eene proefneming omtrent wier uitkomst de vijand onbezorgd is. Het geachte lid verlangde dat de proefneming vooral niet te kort zou zijn, opdat de wederpartij nooit zou kunnen beweeren dat haar niet ruime gelegenheid ter ontwikkeling van haar regeringsvermogen verleend was. Zijne rede gaf mij het denkbeeld van iemand, die, in het gevoel van zijne kracht, door haar in te houden en te beperken, de betrekkelijke zwakheid van den tegenstander wil in het licht gesteld zien, en die, zoo ik de vergelijking mag gebruiken, bij eene schaakpartij zegt: ik geef u een paar torens voor; ik ben toch zeker van het spel. En toen hij verlangde (iets, waarop ik hem geen uitzigt kan geven) dat het Ministerie versterkt wierd door

„het kleine hoopje," kwam het mij voor, dat hij niet ongaarne op alle zijne tegenstanders zou willen toepassen de spreuk: „*Tolluntur in altum ut lapsu graviori ruant.*" Evenwel ik durf niet beslissen in hoever de rede van den Minister van Justitie, en de gelijksoortige, ofschoon welligt niet even strenge tuchtiging, die het geachte lid heden met mij ondergaan heeft, de verhouding van het Kabinet tot zijne partij veranderd en den vijand in verslagenheid gebragt heeft.

Eene proefneming zal plaats hebben; proefneming, niet van antirevolutionaire staatkunde, maar van de mogelijkheid om, door eene wet op het onderwijs volgens het systeem van dit Kabinet, het doel zijner optreding te bereiken. Ik zal geen gebruik maken van het regt dat wij, geloof ik, zouden hebben om openbaarmaking, nu althans, van het geheim te verlangen. Gisteren gaf de belangrijke mededeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken licht, namelijk schemerlicht: de gemengde Christelijke school als regel, de gemengde school van 1806, en misschien — eene gissing omtrent het raadsel — zal gemengdheid niet meer verpligtend zijn en facultatıve splitsing in de wet worden gebragt. Ik kan ten volle begrijpen dat men er tegen opziet dit te openbaren; omdat, zoodra het bekend wordt, een groot gedeelte van het bondgenootschappelijk leger, om niets meer te zeggen, ontvalt. Éene vraag slechts en één citaat. Gij wilt de gemengde Christelijke school, en de mate van Christelijkheid, wij hebben het gehoord, zal niet bepaald worden; die zal van tijd en omstandigheden afhangen; maar het Christendom zal *niet worden geweerd.* Nu is mijne vraag, waarop ik echter geen antwoord verlang: wat zult gij, zoo het Christendom niet mag worden geweerd, wanneer op de gemengde Christelijke school de Roomsche zich over Protestantschen of de Protestant zich over Roomschen invloed beklaagt, — wat zult ge doen met zeker artikel van de Grondwet, waarin eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen verlangd wordt?

Het citaat, dat ik onder de aandacht van den Minister van Binnenlandsche Zaken wil brengen, is van een *dilettant-theoloog*, die in 1854 schreef: „Het gemeenzame kan op het gebied der schoolopvoeding geen grondslag van vereeniging tot gemeenschappelijken arbeid opleveren. Waarom? — omdat het van de Roomsch-katholijke zijde volstrekt niet verlangd, integendeel met alle inspanning van krachten afgeweerd wordt, en wij hen, die met ons niet willen gaan, daartoe niet kunnen dwingen. Dit is en blijft een allerkrachtigst argument tegen *de practische uitvoerbaarheid* dier gemengdheid, welke de door ons bedoelde rigting thans met allen ijver voorstaat. Vroeger heeft zij steeds beweerd dat het gebruik van den Bijbel, ook op de gemengde school, allezins mogelijk was. Thans heeft zij dat standpunt, tegen de wedersprekende feiten der laatste jaren onhoudbaar bevonden, verlaten, maar *beweert nu* dat ook zonder Bijbel eene algemeene Christelijke op-

voeding allezins mogelijk is op scholen, alwaar Roomsch-katholijke en Protestantsche kinderen te gelijk onderwijs ontvangen. Doch *ook uit deze hare laatste verschansing*, om de gemengde school staande te houden, zal zij moeten wijken voor het argument, waarop wij hier vooral aangedrongen willen hebben, en dat geput is uit de onvereenigbaarheid van Christelijke schoolopvoeding en onderwijs, uit het Roomsch-katholijk en Protestantsch geloofsbegrip. Al konde voor een oogenblik worden toegegeven, dat men den geheelen Bijbel op de school niet noodig had, dan zijn, èn het standpunt waaruit de Roomsch-katholijke Kerk den jeugdigen mensch beschouwt, èn de middelen van vorming die zij gebruikt, èn het doel, dat zij zich daarmede voorstelt, van hetgeen het Evangelisch Protestantismus hieromtrent gevoelt, zoo zeer afwijkende niet alleen, maar daarmede strijdig, dat, zoolang die strijdigheid nog niet is opgeheven, eene zamenwerking, *met de edelste, beste bedoelingen, volstrekt onmogelijk is.*" — Indien de Minister nog andere citaten begeert, zou ik hem op een dagblad durven wijzen. Ik weet wel, men hecht aan twistgeschrijf der dagbladen niet veel; ik heb er een oud zwak voor; ik ben nog van oordeel dat de periodieke drukpers een onmisbaar bestanddeel is van het constitutionneel gouvernement. Ik zou den Minister durven aanraden zich te laten voorleggen de *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode* van den vorigen winter.

Over den afloop der proefnemingen ben ook ik, in het gevoel der waarheid van het stelsel dat wij voorstaan, niet ongerust. Neem de proef; neem later wederom met het systeem der godsdienstlooze school de proef; draag ontwerpen voor en laat ze vooral in discussie worden gebragt: wrijving van denkbeelden zal u brengen waar ik verlang.

Evenwel, bij zoodanig uitzigt, is meer dan ooit bespoediging noodig; daarom heb ik met genoegen van het Gouvernement vernomen dat niet alleen in den loop dezer zitting, maar zoo vroeg mogelijk, de wet op het onderwijs zal worden ingediend. Zoo vroeg mogelijk; maar wat is mogelijk? Ik heb, in verband hiermede, een verzoek aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Zou hij niet willen terugkomen van het denkbeeld eener indiening van de drie wetten te gelijk? De wet moet nog door andere Ministers en door den Raad van State onderzocht worden. Welnu, ik kan mij voorstellen dat dit onderzoek voor de wet op het lager onderwijs (een punt reeds zoo dikwerf ter tafel gebragt) in een paar maanden ten einde gebragt zij; maar hoe nu met het middelbaar onderwijs, dat hier, zegt men, nog moet worden geschapen? hoe met het hooger onderwijs, waarbij zoovele moeijelijke vraagstukken voorkomen? is het te berekenen (althans zoo men geen onderzoek *pro forma*, zoo men in waarheid het behoud der constitutionele waarborgen van deugdelijk onderzoek begeert) hoeveel tijd, na afloop van de begrooting, voor elken Minister, hoeveel tijd daarna voor denRaad van State billijkerwijze zal worden vereischt?

Ik eindig, met eene aanmerking, die ik ontleen aan de rede van den Minister van Finantien. Hij gaf ons een zeer gewigtigen wenk omtrent geringschatting van de zich opvolgende Gouvernementen en zocht de oorzaak ook in houding en toon van stukken afkomstig uit deze Kamer. Nu wil ik mij volstrekt niet mengen in dit geschil van teederen en kieschen aard; maar, dit daargelaten, zoo is bij mij het denkbeeld gerezen, of niet, in het belang van wenschelijk ontzag voor het Gouvernement (ik spreek in het algemeen), noodig is zorgvuldig te letten op de gehalte der regelen van regering (*maximes politiques*), die dikwerf van lieverlede in zwang raken en waarvan op den duur de werking noodlottig zou kunnen zijn? — Bijv. zich stellen *boven* de partijen; het volgen, zonder eigen rigtsnoer, van de *publieke meening;* het vrij zijn van *antecedenten.*

Over het eerste zeg ik niets meer. Ik wil ook deze proefneming aanzien; ik wil afwachten of het al dan niet waar is dat men, uit een standpunt zóó verheven, evenwel *onder* de partijen raakt.

Het volgen van de *openbare meening.* De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft ons gezegd — en het is door den Minister van Justitie herhaald — dat het Gouvernement thans voor de *gemengde*, straks, zoo eene tegenovergestelde meening den boventoon verkreeg, voor de *afzonderlijke* school zou zijn. Dus rigt het Gouvernement zich naar de veranderlijke denkwijs van het algemeen. Is dit niet eene gevaarlijke politiek? De publieke conscientie moet steunpunt, niet, zonder eigen overtuiging, rigtsnoer voor het Gouvernement zijn; vooral moet niet, onder den schoonen naam van openbaar geweten, aan de openbare meening omtrent de gewigtigste punten van bestuur en wetgeving hulde worden gebragt. Of zou dit lijdelijk volgen niet in strijd zijn met de roeping en pligt van het Gouvernement? is dit niet loopen aan den bedriegelijken leidband van het algemeen gevoelen? een regeren met de meerderheid? een zijdelingsch toegeven aan datgene waarvan dit Kabinet, en vooral ook de Minister van Justitie, afkeer betoont: het denkbeeld van volks-souvereiniteit?

Eindelijk *het zich losmaken van antecedenten.* Dit hecht zich aan de aanmerking van den Minister van Finantien omtrent de gezamenlijke roeping van al de Ministers, ook ter regeling van het onderwijs. Het lid uit Leyden had zich veroorloofd onderscheid te maken; hij had den Minister van Justitie en den Minister van Binnenlandsche zaken geïsoleerd; dit was zeer onjuist, eigendunkelijk, verkeerd; allen waren gelijk, allen waren omtrent alle onderwerpen van wetgeving en bestuur solidair aansprakelijk; vooral omtrent het onderwijs mogt dit niet twijfelachtig zijn. Maar de Minister van Finantien heeft uit het oog verloren dat de Minister van Justitie hetgeen ik slechts herhaalde, gezegd heeft. Behalve hem, en welligt ook den Minister van Binnenlandsche zaken, hadden de overige Ministers hunne betrekking aanvaard met de verklaring dat zij niet ongenegen waren te zien, of er mogelijkheid

bestond om aan den wensch van den Koning te voldoen; van welke mogelijkheid hij, Minister van Justitie, allezins overtuigd was. De overige Ministers, die nog niet van de mogelijkheid overtuigd waren, die zich niet verbonden tot goedkeuring van hetgeen door den Minister van Binnenlandsche Zaken zou worden voorgesteld, waren dus in bijkans neutrale, afwachtende positie. En mij kwam dit niet afkeurenswaard voor. Ik heb gemeend door de opmerking eene dienst aan het Ministerie te bewijzen. Niets kan voor *dit* Ministerie wenschelijker zijn dan het stelsel dat ik mij veroorloofd heb meermalen in deze Kamer voor te staan, dat één staatsman door *specialiteiten* omringd zij. De Minister van Finantien zelf, in welke moeijelijkheid zal hij raken, zoo hij tegen dit denkbeeld protesteert? Hij verhief de *homogeneïteit* van dit Kabinet; nooit was hier te lande een Kabinet zoo homogeen geweest. De Franschman zou zeggen: *ce n'est pas jurer gros!* Maar ik vraag, zoo mij het maken van dit uitgerekte woord (*verbum sesquipedale*) vergund is, waar blijft ge met uwe *auto*-homogeneïteit? De Minister heeft zitting gehad in het vorig Kabinet; dit heeft in de volksschool het beginsel aangenomen eener volkomen terzijdestelling van het Christelijk beginsel; op 28 April heeft de heer van Hall verzekerd dat het Ministerie *pal stond* voor de wet, en ter bestrijding van het beginsel dezer wet is dit Kabinet ontstaan; het is een Ministerie *ad hoc*. Hoe zal de Minister zich uit de moeijelijkheid redden, indien hij ze niet in mijn stelsel van specialiteiten ontvlugt? zoo niet, zou dan dergelijke veranderlijkheid niet nadeel kunnen toebrengen aan de zedelijke kracht van een Gouvernement? De Minister van Finantien had zitting gehad in twee Kabinetten en telkens ondervonden dat het Gouvernement miskend werd. Ik zal nu een punt, waarover hij gisteren uitweidde, niet aanraken[1], omdat ik van het overgroote voordeel dat mij dit zou geven, niet wil gebruik maken. Ik laat dit finantiele punt liggen; maar ik mag, bij deze laatste opmerking, niet verbergen dat ik diep betreur hetgeen wij, vooral heden, in de houding van mijn ouden vriend, den Minister van Justitie, hebben aanschouwd. Want, ofschoon hij een exceptioneel mensch is en kan doen wat in een ander onopregt zou zijn, zonder onopregtheid, zou het denkbeeld zich aldus van zijne antecedenten te ontslaan, indien het veld won, den zedelijken grondslag ondermijnen van elk Gouvernement.

Men heeft in deze Kamer gezegd: „menschen zijn geen *rotsen*." Neen, maar laat ons niet vergeten dat er èn voor een lid dezer Kamer, èn voor een lid van elk Ministerie, waar het op beginselen aankomt, deugden zijn van rotsachtige natuur. Laat ons in Nederland niet vergeten dat beginselen rotsen zijn en dat de grondlegger van den Nederlandschen Staat, het Hoofd van dat edele Stamhuis waarvan gisteren het geachte lid uit Deventer eene omschrijving gaf waarvoor ik hem van ganscher harte dank

[1] Het afschaffen der belasting op het gemaal.

zeg [1], dat Willem de Eerste in zijn wapen voerde eene *rots* met de zinspreuk: *Saevis tranquillus in undis!*

Hierna sprak de heer Thorbecke: „Ik mag niet ontkennen dat de rede van het geachte lid dat zoo even eindigde, gelijk in den regel, bij mij den lust heeft opgewekt, om met hem eenige denkbeelden te wisselen. Uit die wisseling zou echter strijd kunnen rijzen, en het geachte lid heeft in de laatste dagen zoo veel bestrijding ondervonden, dat ik van mijne zijde meen te mogen en te moeten zwijgen." — Ook wees hij op de merkwaardige homogeneiteit van den Minister van Justitie met de vrijzinnige rigting: „Wanneer de Minister zegt, dat elk kabinet een nationaal gevoel achter zich moet hebben; wanneer hij zegt: Christelijke partij mag geene politieke partij zijn; wanneer hij zegt: eene politieke rigting, die zich identifieert met eene Christelijke rigting, identifieert zich daardoor met een Christelijk exclusief leerbegrip; dan verkondigt hij stellingen, welke de onze zijn. De laatste, onder de voorwaarde eener bijvoeging, welke ook de Minister, zoo hij die niet gemaakt heeft, zal wenschen gemaakt te hebben. Eene politieke rigting toch neemt slechts dan een Christelijk exclusief leerbegrip aan, wanneer zij zich met eene exclusive, bepaald Christelijke rigting, die namelijk andere uitsluit, vereenigt. Politiek kan zeer wel van Christelijken geest die niet uitsluit, doordrongen zijn. De gemengde school kan zelfs zonder Bijbel Christelijk zijn; ook in dit opzigt stemt de Minister overeen met de rigting, waarvan hij meent verre te moeten en te kunnen blijven. Over het algemeen komt het mij voor, na hetgeen de Minister heden heeft gezegd, dat dit Ministerie, hoezeer wenschende zich op gelijken afstand van beide belendende rigtingen te houden, nader bij de onze is; mij dunkt zelfs dat de stellingen, welke zijne politiek volgens de ministeriele rede karakteriseren, voor een groot deel aan onze beginselen zijn ontleend, althans daarmede eene verwonderlijke overeenstemming hebben."

De algemeene beraadslagingen werden gesloten.

4 *December* 1856.

*** De algemeene beraadslaging over Hoofdstuk V werd wederom inzonderheid aan het Onderwijs besteed. De heer van Zuylen van Nyevelt zag in de rede van den Minister van Justitie van 25 November eene *transformatie* en *abdicatie;* „nu het waarlijk anti-revolutionair element zich heeft geëffaceerd, nu het zich zelf heeft verloochend, geloof ik niet meer bij den Minister van Justitie, maar bij zijn ambtgenoot voor Binnenlandsche Zaken de hoofdrigting van het Kabinet, *la pensée gouvernementale*, te moeten zoeken.... Indien door de optreding van dezen Minister werkelijk eene zegepraal ware behaald door de kerkelijk-politieke rigting, die de godsdienst misbruikt om daarmede politieke doeleinden te maskeren; eene rigting, die den geestelijken invloed te haren behoeve exploiteert, die zelfs de hulp van ongeloof en rationalisme niet versmaadt, wanneer deze zich slechts naar hare eischen willen plooijen, — ik zou rekenen dat daarmede eene schrede gezet is op den weg die dit land naar zijn ondergang leidt." — Belangrijk was de verdediging van het tweederlei gevoelen der Roomsch-Catholieken; de gemengde school, door den heer Meeussen, de afzonderlijke school, door den heer van Nispen van Sevenaer. — Aan den Minister werd met aandrang verzocht niet in het gelijktijdig indienen van de drie wetten te volharden.

[1] „Een der luisterrijkste Huizen van ons werelddeel, een Huis dat in de geschiedenis zoo hoog geklommen is door de verdediging der vrijheid, waarvan de glans toe- of afnam met zijne kracht tot bevordering dier edele zaak."

Bij de afdeeling *Onderwijs* werd, op 3 December, het strijdperk heropend. Geweldig was het beklag van den heer de Kempenaer over onberekenbaar uitstel van hetgeen zonder verwijl moest worden beslist. Na krachtige uiteenzetting onzer gevoelens en wenschen door den heer Elout van Soeterwoude, zou ik liefst gezwegen hebben, zoo niet de Minister van Justitie mij tot zelfverdediging genoopt had. „De Regering wenscht de eerbiediging èn van de Christelijke vorming èn van de gehechtheid der natie aan de gemengde scholen. De Regering wenscht daarbij hare bevoegdheid — de bevoegdheid van elke Regering — niet te buiten te gaan, en zich niet te mengen in de afmeting en het voorschrijven van eene zekere mate van Christelijkheid. Ziedaar drie grondslagen die gelegd zijn." Het verschil tusschen hem en ons vergeleek hij met den strijd in Pruissen tusschen Bunsen en Stahl: „Ik beschouw het Christendom niet als geroepen om als staatswet den Staat te vormen en te fatsoeneren. Ik kan het Christendom alleen beschouwen als eene zedelijke levenskracht, als een zuurdeesem, in alle levenskringen gelegd, om ook den staatsman in zijne betrekkingen Christelijk te doen handelen, zonder zijne denkbeelden, leer en begrip van het Christendom aan anderen op te dringen [1]."

Mijn voornemen was in deze beraadslaging het woord niet meer te vragen; vooreerst omdat deze discussie smartelijk is, inzonderheid voor mij; ten andere, omdat telkens hetgeen ik had kunnen zeggen zoo veel beter door anderen gezegd werd.

Evenwel, na de rede van den Minister van Justitie, mag ik mij niet ontslagen achten van eene aanmerking, eene bedenking, een protest. De Minister heeft gesproken van *antecedenten-polemiek*. Bij het antwoord van den afgevaardigde uit Deventer [a] heb ik weinig te voegen. Geen lid in deze Kamer heeft zich aan het misdrijf, meer dan ik, schuldig gemaakt. Deze polemiek, zegt de Minister, is onedelmoedig. Het is een wapen, dat op zeer onedelmoedige wijze kan worden misbruikt; maar het gebruik is geoorloofd, is onmisbaar, en het ter zijde stellen van antecedenten-polemiek is aan een wegcijferen der zedelijke grondslagen van het parlementair gouvernement gelijk.

De Minister heeft, tot mijn leedwezen, op nieuw het verwijt van politieke oneerlijkheid ter sprake gebragt. Dit was geheel overtollig. Niemand is er in deze Vergadering die het denkbeeld, ik zeg niet van politieke oneerlijkheid, maar zelfs van onopregtheid, op hem toepasselijk zou durven maken. Maar het komt mij onmogelijk voor hem vrij te pleiten van politieke inconsequentie. Ik zeg er slechts een woord van. Ik verlang voorzeker niet dat een Minister ondergeschikt zij aan de leden eener partij; maar ik meen dat, zoo er geene verandering van overtuiging bij hem plaats

---

[1] Stahl zou, zoo Bunsen dit gezegd had, antwoorden: „Das ächte Christenthum, das Christenthum der christlichen Kirche, wie es allein die ewige Wahrheit ist, so auch ist es allein die Rettung der Gesellschaft. Es läszt *sich nicht erzwingen in den Menschen*, das wissen wir, und wir werden keine Maaszregel vertreten, die auf seine Erzwingung abzweckt. Aber wir wollen es *bezeugen vor den Menschen*, und wir wollen es *erhalten in den Einrichtungen*. Daher unsere Widerzetzung gegen die Entchristlichung der Schule. (*Reden*, Berlin 1850, p. XVI.)

a THORBECKE.

gehad heeft, hij in elke betrekking ondergeschikt moet blijven aan de beginselen waarvan hij, jaren achtereen, met of zonder eene partij voorstander geweest is.

Men kan *partijman* zijn geweest, eer men aan het bewind kwam; men kan zich aan *partijschap*, in den ongunstigen zin van het woord, hebben schuldig gemaakt; maar wanneer dit het geval niet geweest is, wanneer men slechts in zooverre tot eene partij heeft behoord dat men vastheid van beginselen had omtrent hetgeen men oordeelde in het belang, niet van sommigen, maar van allen wenschelijk te zijn, dan zie ik niet hoe men in het Ministerie afstand mag doen van het rigtsnoer dat men, als lid eener partij, gevolgd heeft.

De Minister verkondigt dat hij, nu in het Kabinet op een geheel ander standpunt geplaatst zijnde, zijn beginsel niet kan, niet mag doen gelden; dat hij aldus de regeringsmagt zou misbruiken ten dienste van zijn beginsel. Doch ik vraag: welk beginsel zal de Minister dan volgen in het Kabinet? niet *zijn* beginsel? het beginsel van een ander? of *geen* beginsel?

De Minister heeft gewaagd van het verschil tusschen hem en zijne anti-revolutionaire vrienden. Ik acht, even als hij, het verschil grooter dan doorgaans ondersteld wordt. Het ligt zeer diep; het ligt in de notie van Kerk en Staat. Maar ik laat mij niet gevallen de schets, die de Minister, nu en vroeger, van ons systeem in korte trekken opgaf. De Kamer zal niet verlangen dat ik mij thans late brengen op dat terrein; dat ik aantoone in hoever ik niet met Augustinus *de Civitate Dei;* in hoever ik wel met Stahl overeenstem, en waarin ik aan Bunsen ongelijk geef. Ik wil aan den Minister slechts ééne bedenking onderwerpen, meer dunkt me, *ad rem;* die meer bij het onderwerp, dat ons thans bezig houdt, te pas komt. Ik voorzie (in verband ook met deze discussie) dat hij, toegevende aan zijn begrip omtrent Kerk en Staat, ofschoon van een geheel ander *point de départ* uitgaande dan het geachte lid uit Deventer [a], zal afdrijven naar hetzelfde resultaat, en genoodzaakt worden in het openbaar onderwijs te komen tot het stelsel der godsdienstlooze school. Hij zal, om consequent te zijn, moeten berusten in het daar nevens stellen der vrijheid van bijzonder onderwijs, zoo vele jaren met zeldzamen ijver en volharding door hem verdedigd. Aldus zal hij terugkeeren tot het primitief denkbeeld, door hem in vroeger dagen (het is geen geheim), tegen mijn gevoelen, op den voorgrond gesteld, dat we met de vrijheid van de bijzondere school te vrede behooren te zijn.

Vooral in verband met het door mij in de schoolquaestie gekozen standpunt, heeft mij bevreemd dat de Minister èn nu èn op 25 November, noodig gekeurd heeft met zooveel ijver te waarschuwen tegen eene *kerkelijk-theologische* partij, die haar begrippen ten onregte met politieke vraagstukken vermengt. Bepaaldelijk in het geheele vorige zittingjaar heb ik telkens doen uitkomen

a THORBECKE.

dat, al zou men van *Christelijken Staat* of van *Christelijke Natie* niet meer willen hooren, evenwel hetgeen wij verlangen behoort te worden verleend, zoolang men erkent dat in de school moet worden gelet op de behoefte van eene godsdienstige bevolking [1].

Nog een enkel woord aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Hij geeft ons vrijheid zijne begrooting te verwerpen, indien bij ons wat men politiek vertrouwen noemt, gemist wordt. Ik ben niet voornemens van die vrijheid gebruik te maken. Ik houd mij aan den stelregel, door den spreker uit Deventer zoo uitnemend in vroeger jaren ontwikkeld [2], dat wij geene begrooting mogen verwerpen om redenen buiten de begrooting. Ik acht zelfs dat de Minister te ver gaat, wanneer hij vergunt en uitlokt om van dien stelregel te wijken.

Ik heb tegen den Minister van Binnenlandsche zaken en tegen het geheele Kabinet, op het punt, hetwelk het Land, ik zeg niet in spanning, maar toch in min aangenamen toestand gebragt heeft, twee bezwaren. Het eerste, dat het hoofdbeginsel der wet niet *gepreciseerd* wordt. Ook na al hetgeen wij dezen morgen omtrent een drieledigen grondslag gehoord hebben, herzeg ik: de hoofdgedachte, waarvan de uitvoering van het mandaat en de uitkomst der crisis zal afhankelijk zijn, is, te midden van velerlei algemeene uitdrukkingen, niet *gepreciseerd*. Na een verloop van vijf maanden durf ik te dien opzigte — ofschoon het een min aangenaam woord is en ook aldus door den Minister van Justitie wordt opgevat — het woord juist achten zoo even door mijn vriend [a] gebezigd; het woord *talmen*. Mijn tweede bezwaar, door vele leden met ernst te berde gebragt, is en blijft de vereeniging van de drie wetten. Ik zwijg er nu van. Wij weten dat de wet nog niet gereed is en ik vlei mij dat de Minister, naar mate hij zich bezig houdt met de bewerking van het ontwerp op het lager onderwijs, zal overtuigd worden dat men, voor als nog, aan de moeijelijkheden dezer ééne wet genoeg heeft.

De heer van Eck vroeg het woord, vooral om het pijnlijke eener, naar hij zeide, aan mij ontvallen uitdrukking: *Godsdienstelooze* school. „Ik wil," gaf ik ten antwoord, „het geachte lid geruststellen. Hij begaat een anachronisme; in vroeger dagen scheen het een ergerlijk woord, nu is het een usuele term, ter kenmerking van een systeem. Bovendien, we hebben steeds doen uitkomen dat we, bij onzen afkeer van de *godsdienstlooze* school, nog feller gekant waren tegen een dor en koud deïsme, tegen eene *erger dan godsdienstlooze* school. Het woord dus waaraan het geachte lid zich ergert, is, vergelijkenderwijs, een eeretitel, een compliment."

---

19 *December* 1856.

*** Ten gevolge van het tweemaal staken der stemmen (32 tegen 32) op

---

[1] Zie p. 128, 143, 151. [2] In de rede van 17 Junij 1845.

a ELOUT VAN SOETERWOUDE.

6. December, werd de Koning verzocht de begrooting voor Binnenlandsche Zaken in nadere overweging te nemen. Van daar het voorstel eener credietwet voor zes maanden, die nu in beraadslaging gebragt werd.

De heer Elout van Soeterwoude ontwikkelde, in een treffend vertoog, de gronden waarop het hem niet mogelijk geweest was voor de begrooting te stemmen. De Minister van Justitie verklaarde dat men van gelijktijdige aanbieding der drie wetten afgezien had. „Indien de Minister van Binnenlandsche Zaken door zijn gezondheidstoestand daartoe niet in staat mogt wezen, dan kan de Kamer zich in ieder geval verzekerd houden, dat de wet op het lager onderwijs binnen den vroeger door den Minister aangewezen tijd zal worden voorgedragen en dat de Kamer, na haar gewoon recès hier terugkeerende, die wet zal ontvangen." — Meer dan ééne zinsnede zijner uitvoerige rede, inzonderheid het beweeren dat de 32 stemmen voor de begrooting 32 verklaringen van vertrouwen in den Minister waren geweest, wekte verbazing en tegenspraak.

In dit plegtig oogenblik, nu door velen, niet ten onregte, van *spanning* wordt gewag gemaakt, wil ik, na de rede, vooral na het tweede gedeelte der rede van den Minister van Justitie, en in verband met de overige discussie, nog eene enkele korte opmerking in het midden brengen. Vooraf teeken ik protest aan tegen het denkbeeld eener mogelijkheid van verwerping dezer credietwet, in dien zin dat de dienst zou worden gestremd. Ook na hetgeen in het Voorloopig Verslag en in de beraadslaging is gezegd, zie ik daarin regtstreekschen of zijdelingschen dwang jegens den Koning; dwang om een Minister te ontslaan, dwang om te veranderen van systeem, dwang om sanctie te geven aan eene wet, waartegen Z. M. bezwaar heeft. Maar hierom juist; omdat ik dit op den voorgrond stel, mag uit mijn votum geen bewijs van vertrouwen worden ontleend. Ik beaêm het krachtige woord van mijn vriend uit Arnhem [a], te meer daar ik mij herinner dat, toen de Minister van Binnenlandsche zaken zeide: „ik vraag u een votum van vertrouwen," ik geantwoord heb: „ik geef het u niet, en twijfel of het een Minister vergund is een zoo gevaarlijk antecedent in de Kamer te brengen."

Ik berust voor het oogenblik in de verklaring van den Minister: de wet enkel op het *lager* onderwijs, en, zoo onverhoopt de gezondheid van den Minister van Binnenlandsche zaken het niet toelaat, evenwel indiening binnen den bepaalden termijn. Ik berust er in, vooral als ik op den man aan wien *ad interim* het Ministerie opgedragen is [b] het oog sla. Evenwel, om den aard te doen uitkomen der oppositie, die met leedwezen en met ernst door ons in het onderwijs tegen dit Kabinet gevoerd wordt, wijs ik tevens op hetgeen wij eigenlijk hebben verlangd. Wij hebben niet met overhaasting eene wet begeerd. Wij hebben ons beklaagd dat hetgeen tot het wezen van een gouvernement behoort, gemist werd. Er is een Ministerie *ad hoc*, een Bewind met eene speciale taak. Welnu, althans op dit punt, dachten wij, moest er een wil, een beginsel, een rigtsnoer, een plan zijn. In een onderwerp door veeljarige discussie tot rijpheid gebragt, waarover elk staatsman,

a MACKAY. b A. G. A. RIDDER VAN RAPPARD.

hoe veel te meer zij die de regeling daarvan aanvaard hadden! gerekend werd tot eenige vastheid van overtuiging te zijn geraakt; in dit onderwerp, waarin alleen de oorzaak der wording van het Kabinet lag, moest de denkwijs van het Bestuur, door precisering van het hoofdbeginsel, openbaar zijn. Dit mogt van eene *Regering* worden verwacht; en het is niet te veel gezegd als ik beweer dat, door onbekendheid met het beginsel van het Gouvernement, het land, wat deze regeringsquaestie bij uitnemendheid aangaat, in een toestand van krisis en van regeringloosheid verkeert.

De Minister komt op tegen het denkbeeld van een *zoekend* Ministerie, hetwelk, sedert 1 Julij, niet gevonden en naauwelijks gezocht zou hebben. Intusschen was er voor die onderstelling, in hetgeen zoowel door den Minister van Justitie vroeger als ook door den Minister van Roomsch-katholijke Eeredienst in deze Kamer medegedeeld is, nog al eenige grond.

Ik moet er bijvoegen dat, aan het einde der discussie over de begrooting, de Minister van Justitie, in wien, wat het onderwijs betreft, wij het Kabinet als het ware gepersonifieerd zien, op een ander terrein, dan waar hij in den aanvang scheen te staan, geraakt is. Vroeger gold ons beklag ter zijdestelling der hoofdgedachte van het petitionnement; de *afzonderlijke* school was in vergetelheid geraakt; het Kabinet had, door eene verrassende wending, zich bij enkele petitionarissen, versterkt door hen die *niet* gepetitioneerd hebben, ten gunste der *Christelijke gemengde* school, gevoegd; maar hoe is het nu? Men geeft nu ook de Christelijke gemengde school prijs, althans indien de handhaving van iets meer dan het woord Christelijk bedoeld wordt. Ik wil hierover geene discussie uitlokken; maar wanneer men, uit de successive mededeelingen omtrent de zoogenaamde grondslagen en hoofdomtrekken, gevoegd bij de verklaring van den Minister van Roomsch-katholijke Eeredienst, de slotsom opmaakt, zal men ontwaren dat, onder veelerlei woordentoestel en christelijken naam, wij niet anders verkrijgen dan de godsdienstlooze school. Eene uitkomst dus, nu althans lijnregt gekant, niet tegen vele petitionarissen, maar tegen het geheele petitionnement en tegen de hoofdgedachte waarop het Kabinet gevormd is.

De Minister heeft veel gesproken over politiek en staatsregt. Ik zou het wenschelijk achten dat hij, gedurende den aanstaanden tijd van beraad, ernstig de strekking en gevolgen zijner eigen politiek overwoog. Hij wil *midden doorzeilen*. Wanneer men vraagt: wat is uw systeem? is het antwoord: actualiteit, nationaliteit, eclecticisme. Repliceert men: dit is geen kenmerkend beginsel, dan verneemt men afkeer van *ultraïsme;* met het schoone toevoegsel omtrent de neiging om te bewandelen „niet een beginselloozen weg, maar een weg die vrijheid en waarheid tot beginselen heeft;" doch ook die fraaije zinsnede is een *locus communis*, waarop de Minister geen regt van particulier eigendom heeft. Derhalve enkel

schrik voor hetgeen hij *ultraïsme* noemt, aan den eenen en aan den anderen kant. Hij hangt een schrikbarend tafereel op van de revolutionaire rigting; maar, hoewel vijand van de revolutie, wil hij niet, in onzen zin en geest, anti-revolutionair zijn. Zoodanig ontwijken, langs een eigen gulden middenlijn, van hetgeen men, regts en links, uitersten gelieft te noemen, is het systeem van het vorig Kabinet. Ook van *dit* Ministerie geldt wat ik, nog in Julij jl., van een ander bewind schreef: „Thorbeckophobie en orthodoxophobie; dit is het, waardoor, bij gebrek aan eigen steunpunt, de politiek van den Minister (o, zonderling verschijnsel!), als ware het in de lucht zwevend, stand houdt[a]." Stand houdt? weldra was het gevallen. De leefregel van het Ministerie was niet goed. Wel heeft het drie jaren zich staande gehouden; maar hoe? omdat het telkens aan eene der twee rigtingen die het wilde ontgaan, toegeeflijkheid betoonde; het eene jaar met het gemaal, het andere jaar met de onderwijswet; tot dat iedereen vroeg: indien de oppositie regerende partij is, waarom wordt ze niet Gouvernement? — Ziedaar de les van *drie jaren*, en nu wijs ik op de geschiedenis van *drie weken*, en vraag, met het oog op den strijd bij de begrooting, niet meer: welk is uw *beginsel;* ik zeg; toon mij althans de vrucht van uw beginsel? waar is, bij hetgeen we in de laatste weken aanschouwd hebben, uwe *kracht?*

De Minister van Justitie wenscht, en voorzeker uit de volheid van zijn hart, door eene politiek die hij met de leus van verzoening siert, weg te nemen al wat in het belangrijke vraagstuk dat aan de orde van den dag is, aanleiding tot hartstogtelijkheid geeft. Doch het tegendeel van wat hij begeert, is het gevolg van zoodanig overleg. Er is geene staatkunde waardoor de driften meer aan het woelen worden gebragt dan die, waarbij men niet weet wat men wil, of niet zegt wat men wil, of althans niet hetgeen men beoogt duidelijk in het licht stelt. Er is dezen morgen gesproken van de wenschelijkheid eener *ontbinding*. Ik onderzoek niet welke uitkomst men nu, in verband met de politiek van het Ministerie, hiervan zou kunnen te gemoet zien. Doch ik wijs op den toestand waarin het land zou komen, reeds door de oproeping van de kiezers. Neem eene ontbinding, waar het schibboleth met een hoofdbeginsel van het staatsregt in verband is; ontbinding ter zake van het onderwijs, bij voorbeeld; zoodat, in deze voor de toekomst van de Natie zoo gewigtige vraag, het verschilpunt duidelijk geformuleerd ware; welnu, dan zal ook voor het volk de atmosfeer goed zijn; dan zal de volksbeweging tot volksverbetering en volksveredeling kunnen strekken. Maar, is dit het geval niet, wordt er geen beginsel op den voorgrond gesteld, dan zal in tiendubbele mate geschieden wat nu reeds, sedert Julij, ten gevolge van den weifelenden en onzekeren gang van dit Ministerie, plaats heeft; bij gebrek aan *beginselen*, zal de strijd op het terrein van

[a] *Aan de Kiezers* (zie ook 1e Deel, p. 186.)

bedoelingen worden overgebragt; daar is het dat tweedragt en hatelijkheid welig ontkiemen; en aldus zouden wij, in een nieuw en betreurenswaardig voorbeeld, eerder dan welligt iemand zou vermoed hebben, kunnen leeren hoe uit *partijen*, *partijschappen* ontstaan.

De Crediet-wet werd, daar bij niemand het denkbeeld eener stremming van de dienst was opgekomen, eenparig goedgekeurd.

Bij de Uitgevers dezes is mede te bekomen:

Mr. G. Groen van Prinsterer. De Tweede Kamer en de Verzoekschriften of de beraadslaging van 28 April 1856 met Bijlagen en Aanteekeningen toegelicht. *f* 1,00.

——————— Narede van Vijfjarigen Strijd. „ 1.25.

——————— Over het verband der Openbare Volksschool en de Godsdienst. „ 0.30.

——————— Stukken betreffende de afwijzing eener bijzondere school der 1e klasse te 's Gravenhage. 1844. „ 0.40.

——————— Verzoekschrift aan de Provinciale Staten van Zuid-Holland. 1844. „ 0.25.

——————— aan G. Graaf SCHIMMELPENNINCK, over de vrijheid van Onderwijs. „ 0.95.

Adres aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, over Formulieren, de Academische opleiding der Predikanten, het Onderwijs en het Kerkbestuur. Derde druk. „ 0.25.

1837 en 1853. Zelfstandigheid der Kerk of alvermogen van den Staat? „ 0.50.

Nederlandsche Gedachten. „ 5.00.

Vaderlandsche Zangen, verzameld door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Tweede druk. „ 0.75.

Dr. L. A. Warnkönig. Regtswijsgeerte of Natuurlijke Regtsleer. Uit het Duitsch vertaald en met eenige Bijvoegsels voorzien, door Mr. C. B. A. MOERKERK VAN STEEL. „ 3.80.

M. van Dijk. Précis des Négociations du Congrès de Rastadt (1798). „ 1.90.

☞ Ten einde aan het oogmerk eener algemeen verkrijgbare uitgaaf te beantwoorden, wordt de prijs van ieder blad op slechts 10 Cents berekend.

Daar het getal bladen bezwaarlijk vooruit is te bepalen, zal de inteekening niet verder verbinden dan voor 50 vel, dus *f* 5,—; terwijl de Uitgevers, zoo er meer is en begeerd wordt, tot levering daarvan tegen denzelfden prijs van 10 Cents verpligt zijn.

Aan het einde der verzameling wordt eene chronologische opgaaf der Adviezen gevoegd.

KEMINK EN ZOON.

201787_057

groe009advi06

Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Deel 2